

Opavská
historická
sympozia
V.

800 let
města Opavy
Společnost, kultura, politika

edice Opavská
historická
sympozia
V.

Jiří Knapík – Miloš Zapletal (edd.)

800 let
města Opavy
Společnost, kultura, politika

Opava 2024

EDICE OPAVSKÁ HISTORICKÁ SYMPOZIA / Svazek 5

Vznik publikace byl podpořen v rámci projektu 5. opavské historické sympozium: 800 let města Opavy – společnost, kultura, politika, číslo projektu 2024-K5-004 / -, v rámci dotační výzvy statutárního města Opava K5/24 KULTURA – Podpora kulturních akcí spojených s 800. výročím města Opavy.

Recenzenti:

PhDr. Karel Müller

doc. PhDr. Andrea Pokludová, Ph.D.

Editoři:

Jiří Knapík, Miloš Zapletal

Autor předmluvy:

Zdeněk Jirásek

Autoři:

Hana Komárková, Irena Korbelářová, Vladimír Mañas, Rudolf Žáček, Radmila Dluhošová,
Martin Pelc, Bogusław Czechowicz, Ondřej Kolář, Nina Pavelčíková

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**

FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

© Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě, Ústav historických věd,
Výzkumné centrum pro kulturní dějiny Slezska a střední Evropy (1000–1800),
Výzkumné centrum pro soudobé dějiny, historickou paměť a kulturní dědictví (1800–2000)

Opava 2024

© Autoři, 2024

© Slezská univerzita v Opavě, 2024

Tištěná publikace byla vydána s finanční podporou Zemského archivu v Opavě.

ISBN 978-80-7510-595-0 (print)

ISBN 978-80-7510-594-3 (online)

ÚVOD	9
I HANA KOMÁRKOVÁ: „Purkmistra a radu města Opavy viním...“ Spory města Opavy v opavské knize roků z let 1574–1598	13
II IRENA KORBELÁŘOVÁ: Ceremoniální rozloučení s Annou z Lichtenštejna roku 1625. Ženský knížecí pohřeb jako signál (nenaplněné) proměny Opavy v raně novověké rezidenční město?	25
III VLADIMÍR MAŇAS: Opavští jezuité a hudba: stav bádání a otázky relevantní nejen pro muzikologii	63
IV RUDOLF ŽÁČEK: Opava roku 1817 – ochranné město Lichtenštejnů pohledem císaře Františka I.	93
V RADMILA DLUHOŠOVÁ: Ženy v pohostinském podnikání ve městě Opavě na sklonku habsburské monarchie	121
VI MARTIN PELC: Opavské korzo: promenáda jako atribut moderního města	139
VII BOGUSŁAW CZECHOWICZ: Z hlubin civilizace a tradice slezského regionu. Inspirace opavských budov Leopolda Bauera	155
VIII ONDŘEJ KOLÁŘ: Opavské vzpomínání na Velkou válku do roku 1948	183
IX NINA PAVELČÍKOVÁ: Opava pod vládou komunistů. Vliv mezníků (1948, 1968, 1989) na život jejich obyvatel	193
Seznam zkratk	211
Prameny a literatura	213
Seznam obrázků	243
O autorech	247
Summary	249

Nad městem Opavou

Zdeněk Jirásek

Ab urbe condita – tedy od založení města, přesněji však od samého počátku. Od chvíle, kdy se začínají psát dějiny něčeho podstatného, nepominutelného, nepřehlédnutelného, něčeho, co nás v danou chvíli zajímá. Zmíněné úsloví je vztaženo původně nejprve k Římu jakožto „věčnému městu“. Leč jakoby zdomácnělo i pro řadu dalších.

Dnes, tedy v roce 2024, si připomínáme osmisté výročí první písemné zmínky o městu Opavě. Je však možno říci, že v onom roce 1224 se otevírá pomyslná kronika vývoje tohoto centra? Nikoliv. Archeologické prameny nás informují o osídlení ještě dávnějším, z neolitických časů. Konec konců název sídla i protékající řeky odkazuje na keltský jazykový původ. Nicméně rok 1224 je přelomový. Poprvé se v případě Opavy hovoří o městě, tedy o substanci zvláštního charakteru, která se díky svému vnitřnímu uspořádání a svým specifickým kompetencím stává nositelkou rozvojových a civilizačních trendů.

Opava k takovému celku nesporně patřila, její městský charakter lze dokumentovat nepřetržitě od vzpomenutého roku 1224 až do dnešních dnů. V této publikaci nelze provést rozsáhlejší rozbor vývoje města. Konec konců existují mnohé práce historiků, které tuto materii zpracovávají a přinášejí čtenáři pozoruhodný dějinný přehled. Pokusme se připomenout pouze některé důležité zvraty, které dokládají postupný růst významu současného statutárního města.

Městskými právy Opava nepochybně disponovala od druhého desetiletí 13. století. Od roku 1318 se stala součástí Opavského knížectví, které bylo po dlouhý čas spojeno s „nekrálovskou“ větví přemyslovské dynastie. Město samotné tak naprosto zastínilo někdejší centrum – hradiště – holasovické provincie, ale postupně i hradní komplex na nedalekém Hradci nad Moravicí. Od roku 1613 se knížectví stává majetkem významného rodu Lichtenštejnů.

Opava se tak stává nejen správním, ale i kulturním centrem. Přitom se zřetelněji projevuje její zemský příklon od Moravy ke Slezsku. Od třicetileté války se mění i jazyk části jejích úředních dokumentů. Čeština je vystřídána němčinou. Od vzniku moderních národů pak v samotném městě dominuje německé etnikum, a to až do let

1945–1946, kdy dochází k odsunu podstatné části německého obyvatelstva a novému osídlení města obyvatelstvem převážně české národnosti.

Do dějin města se vepsaly mnohé historické vzestupy, pozoruhodná stavební činnost, kulturní a vzdělávací aktivity apod. Život jeho obyvatel však byl přirozeně provázen i pády a ničením městského centra. Jeho zdmi prošly mnohé válečné události, devastovaly je; poslední takováto spoušť souvisí se sklonkem druhé světové války. Nicméně vždy se dostavilo potřebné množství energie k zacelení těchto ran. Slezské války v 18. století přinesly Opavě kromě nepříznivých dopadů i jedno důležité pozitivum. Nová linie státní hranice mezi Pruskem a habsburskou monarchií z ní vytvořila pohraniční město, zároveň však zemské hlavní město rakouského Slezska. Postavení rakouské a posléze české slezské metropole se Opava právem dovolává i dnes.

Jak jsme již uvedli, nehledejme v této úvodní pasáži vyčerpávající zachycení historického vývoje našeho města. Myslím však, že význam jeho „městského“ výročí je dobré vzpomenout. Tuto knihu, která byla sepsána historiky z několika vědeckých institucí – a jejíhož koncipování a vydání se logicky ujal Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě – berme jako výraz úcty ke zkoumanému městu. A snad i jako jisté blahopřání k jeho „kulatinám“. A přejme Opavě i další klidné perspektivní časy budoucí. Vývoj od počátku města až po dnešní dny přeci k úsilí o jejich naplnění zavazuje.

...

„Purkmistra a radu města Opavy viním...“ Spory města Opavy v opavské knize roků z let 1574–1598

Hana Komárková

Uvědomíme-li si, že mezi písemnými svědectvími o koexistenci šlechty a měst na přelomu pozdního středověku a raného novověku převažují ta, která dokumentují jejich konfliktní soužití,¹ mohly by se záznamy o tzv. *městských rocích*, sporech o nemajetkovou újmu mezi městem na jedné a příslušníky šlechtického stavu na druhé straně, řešených před hejtmanským soudem,² jevit jako poněkud jednostranně využitelný pramen. Záznamy o těchto sporech, které se nám pro opavské prostředí dochovaly v tzv. knihách roků, ale především přináší cenné svědectví o realitě života v raně novověkém městě z pohledu myšlenkového světa jeho obyvatel. Tento exkurz do mentality

-
- 1 K problematice (ne)zachycení konfliktní a bezkonfliktní každodennosti měst a šlechty v pozdním středověku v pramenech viz ŠIMŮNEK, Robert: *Šlechta a města pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?* In: Středověké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie. Lukačka, Ján – Štefánik, Martin a kol., Bratislava 2010, s. 225–237. Blíže k vztahům šlechty a měst v raném novověku viz MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*. Praha 2006, zejm. od s. 147. K otázce vztahů mezi panským a rytířským stavem a městem Opavou v 16. století viz ŽÁČEK, Rudolf: *Opava renesanční*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, zejm. od s. 151.
 - 2 K městským rokům viz KAPRAS, Jan: *Opavské právní dějiny doby knížecí*. Opava 1918, s. 26. Podrobně se rokům věnoval PRASEK, Vincenc: *Opavské „právo hejtmanovo“ čili „roky“ knížetství někdy Opavského*. In: Program českého nižšího gymnasia v Opavě. Opava 1884, s. 3–19. Z právního hlediska viz vynikající studii JANIŠOVÁ, Jana: *Delikt urážka na cti v českém a moravském zemském právu. Právní normy a právní praxe*. In: Spory o čest ve středověku a raném novověku. Borovský, Tomáš – Janiš, Dalibor – Malaníková, Michaela a kol. (edd.), Brno 2010, s. 69–110. K rokům v moravském zemském právu TÁŽ (ed.): *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě. Edice rokové knihy zemského hejtmana Václava z Ludanic z let 1541–1556. Historická studie a edice*. Brno 2007.

je umožněn díky povaze sporných záležitostí. Vlastním předmětem sporu totiž není nic hmatatelného (jako např. v případě pŕhonů),³ ale samotné chování, a především jednání žalované osoby nebo osob, případně instituce.⁴ Žalující strana si vyžádala *rok* ve chvíli, kdy se cítila být poškozena na cti nebo omezována na svých právech a svobodách.⁵ To nám může napovědět mnohé o tom, jak obě strany vnímaly svou pozici v rámci spletné sítě četných vzájemných vztahů, ovlivňovaných od počátku existence středověkého institucionálního města koexistencí dvou paralelních systémů práva. Na roky, resp. jejich záznamy, proto musíme nahlížet především jako na prameny umožňující zkoumání kontaktů šlechty a měst v rovině společenské komunikace.⁶ Následující řádky si nekladou o nic menší cíl, než na příkladu malého vzorku záznamů měšťanských roků z opavského prostředí z konce 16. století poukázat na možnosti využití tohoto pramenného materiálu pro výzkum dějin mentalit a kulturních dějin raného novověku.

Tzv. *roky* – panské, selské i měštské, jak je po vzoru Vincence Praska rozlišil podle společenského postavení sporných stran Jan Kapras,⁷ spadaly do kompetence hejtmanského soudu a rozhodoval o nich, zpočátku z pozice samosoudce, později spolu s dalšími zástupci zemského soudu, zemský hejtman. S uvedenou funkcí se v Opavském knížectví v jisté podobě setkáváme snad už v pozdním středověku za vlády Mikuláše II.⁸ Ve druhé polovině 16. století byl již úřad zemského hejtmana plně etablovanou součástí zemské i stavovské správy Opavského knížectví.⁹ Hejtmanský soud se

3 K rozlišení roků a pŕhonů blíže již PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 5–7.

4 Oba pojmy jsou zde zmíněny ve významu, jaký jim přisuzuje sociologie. Tedy chování jako souhrn všech z vnějšku pozorovatelných reakcí jedince a jednání jako intencionální aktivita namířená k naplnění určitého cíle. Definice viz VEČEŘA, Miloš – URBANOVÁ, Martina: *Vybrané kapitoly ze sociologie práva. Učební text pro bakalářské studium*. Brno 2019, s. 72 (kap. 7).

5 Viz PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 6. K problematice viz také JANIŠOVÁ: *Delikt urážka na cti*, passim.

6 ŠIMŮNEK: *Šlechta a města pozdního středověku*, zejm. s. 227–228; Robert Šimůnek v uvedené práci definoval tři základní komunikační roviny, na kterých probíhalo navazování vztahů v rámci soužití šlechty a měst v pozdním středověku a raném novověku – majetkoprávní, hospodářskou a společenskou. Třetí zmíněná komunikační rovina zahrnovala kontakty založené na vazbách šlechty na měštské prostředí, vycházející zejména ze šlechtické držby *rezidenčního domu* (a logicky tudíž stále přítomnosti šlechtice) ve městě.

7 PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 6–9. Podle něj potom KAPRAS: *Opavské právní dějiny*, s. 26. Roky řešily spory spadající do kategorie tzv. *postranných přŕ*; o problematice roků (a sporů o čest) v moravském zemském právu, kterým se řídila i Opava, viz JANIŠOVÁ: *Delikt urážka na cti*, zejm. s. 78 a násl. Zde také klasifikace tzv. sporů o čest.

8 K úřadu zemského hejtmana v Opavském knížectví a jeho existenci na počátku 14. století viz KOZÁK, Petr: *Úřad zemského hejtmana v proměnách středověkého Opavska*. In: Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české. Bobková, Lenka – Čapský, Martin – Korbelářová, Irena a kol. (edd.), Opava 2009, s. 127–149. Kapras se klonil k názoru, že úřad zemského hejtmana na Opavsku vzniká až po roce 1461, tedy po nástupu Jiřího z Poděbrad, viz KAPRAS: *Opavské právní dějiny*, s. 26.

9 K problematice fungování hejtmanské správy v různých částech Slezska (a na Opavsku) viz blíže KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Hejtmanská správa ve Slezsku na pozadí specifické územně správní struktury zemŕ*. In: Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české, s. 11–23. Problematice vymezení

konal v průběhu zasedání zemského soudu, jemuž hejtman z pozice zástupce zeměpána předsedal. Spory o čest a jinou nemajetkovou újmu byly projednávány v obydlí patřícím hejtmanovi, jak lze soudit z ustálené formule využívané v hlavičce záznamů (rok byl položen „*do hospody páně hejtmanovej*“)¹⁰, a to ve valné většině analyzovaných příkladů první či druhý pátek po zasednutí zemského soudu (většinou dvakrát ročně o sv. Lucii a o Svatodušních svátcích).¹¹

Knihy roků obsahující záznamy zmíněných sporů o nemajetkovou újmu jsou dnes pod tímto označením uloženy ve fondu Slezský stavovský archiv. Následující řádky budou věnovány nejstarší z dochovaných knih roků knížectví opavského, která zachycuje pře vedené před hejtmanským soudem v letech 1574–1598.¹² Stranou ponecháme ty roky, které si konkrétní měšťané *vyžádali* se zástupci šlechty. Zajímat nás budou případy, v nichž městská obec figuruje jako celek, komunita reprezentovaná městskou radou a purkmistrem. Kniha obsahuje více než čtyři stovky záznamů pořízených v rozmezí více než dvou desítek let, z nichž jen zlomek tvoří ty, které se přímo týkají města Opavy, resp. institucí reprezentujících jeho samosprávu. Purkmistr spolu s městskou radou vystupuje jako žalující nebo žalovaná strana celkem ve 25 případech. V několika z nich se jedná o na sebe navazující pře, kdy jednou vystupuje purkmistr s radou jako žalující a v následujícím záznamu jako žalovaná strana, nebo pro stejnou újmu žaluje určitou osobu vícekrát (např. z důvodu procesního pochybení při prvním podání, jako tomu bylo v případě sporu s Albrechtem Kravařským ze Šlevic).¹³ Ve dvou záznamech roků jsou v knize jako žalovaná strana zmíněni všichni *měšťané opavští*.¹⁴ Celkem bylo tedy

kompetenci hejtmanského úřadu na pozadí formování vztahů mezi šlechtou a zeměpánem v Opavském knížectví viz VÝTISK, Stanislav: *Hejtmanský úřad v Knižectví opavském v 16. století*. Diplomová práce, FF Masarykovy univerzity. Brno 2010.

- 10 Viz např. záznam o sporu města Opavy zastoupeného purkmistrem a radou s cechem pekařů; ZAO, fond Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850, inv. č. 815, sign. I, Kniha roků knížectví opavského (dále jen Kniha roků knížectví opavského I), fol. 6–7. Při transkripci textů využíváme vzhledem k chronologické i teritoriální blízkosti pramenů pravidla stanovená pro přepis českých textů Petrem Kozákem; viz KOZÁK, Petr (ed.): *Červená kniha Opavského knížectví*. Opava 2015, zejm. s. 54–57.
- 11 Z celkového počtu 27 případů zaznamenání 18 spadalo na první nebo druhý pátek po zasednutí zemského soudu, u pěti není den v úvodní formulaci přímo uveden, u dvou případů je uvedena sobota, po jednom se potom vyskytují středa, resp. čtvrtek, po zasednutí zemského soudu. Viz také PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 6–7.
- 12 Kniha roků knížectví opavského I. K otázce dochování starších záznamů roků v jiných pramenech i k dataci pramenů viz PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 4. Zde se také zmiňuje o Lepařově chybném vrocení záznamů, jež kniha roků obsahuje. Faktem je, že poslední vznesené roky byly do knihy zaznamenány s datem 1592. Obsahují ale přípisky z roku 1598. Přidržíme se proto datace užitě v rámci fondu *Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850*.
- 13 Kniha roků knížectví opavského I., fol. 184–185, 193, 200–201 a 209–210. K samotnému případu viz dále.
- 14 Oba záznamy roků pochází z roku 1574, jeden se týká sporu s jirchářem Jakubem Albrechtem, který je označen jako „barvíř“, v rámci druhého žaloval opavské měšťany jistý Petr Wagenknecht ze Svídnice; oba viz Kniha roků knížectví opavského I., fol. 7–8.

v analyzované knize roků zaznamenáno 27 pří s účastí města Opavy. Mimo vlastní standardizovaná podání roků (žalob a rozsudků) byly samostatně zapsány ještě dva rozsudky a jeden *obsid* (obsílka, výzva k dostavení se k úřednímu jednání), které se týkají nebo jsou přímo adresovány purkmistrovi a městské radě (resp. opavským měšťanům).¹⁵

Záznamy v knihách roků mají, jak již bylo naznačeno, formalizovaný charakter. O hlavních aktérech sporu nás informuje *hlavička* uvozující celé písemné pořízení. Nalezneme v ní většinou rovněž informaci o místě a času konání soudu, resp. *položení* roku. Následuje oddíl označený jako *obvinění*, přibližující slovy žalobce spornou záležitost, jenž může být v některých případech vynechán nebo nahrazen prostým konstatováním, že stížnost byla odeslána žalované straně. Příkladem takového zápisu může být záznam roku položeného jirchářů Jakubu Albrechtovi „barvíři“ (žalující strana) měšťanům opavským (žalovaná strana) v roce 1574, kde se v této části uvádí, že „*Ta suplikacije a stížnost jeho jest měšťanům opavským odeslána.*“¹⁶ Tento konkrétní záznam dále pokračuje tzv. *výpovědí*, tj. rozsudkem vyneseným ze strany hejtmanského soudu. Ten má rovněž jasně stanovenou formální úpravu – v úvodu zrekapituluje jména „*žalobníka*“ a žalovaného a pokračuje formulací zmiňující složení soudního tribunálu, např. „*pan hejtman, majíce při sobě některý pány soudce zemský, takto o tom vypovídati ráčí.*“ V závěru rozsudku je většinou uvedeno datum a místo jeho vydání, případně tzv. *relátoři*. K roku může být připojen i rozsudek vyšší soudní instance, pokud se k ní některá ze sporných stran odvolala.¹⁷ U velké části záznamů ze zkoumaného vzorku však rozsudek chybí – zapsán byl pouze u 13 z 27 analyzovaných roků. V devíti případech je jen krátce zmíněn způsob vyřešení roku – pod obvinění je připojeno stručné „*srovnáno*“, „*smlúva*“, „*propuštěn z toho roku*“ nebo „*umrlý*“. Ve dvou případech došlo k vyškrtnutí roku, u tří záznamů máme dochováno pouze obvinění (příp. informaci o odeslání stížnosti) a informace o případném odložení projednávání dané záležitosti. Odklady roků byly běžnou praxí hejtmanského soudu.¹⁸ V případě analyzovaného vzorku nalezneme (většinou na okraji) informace o často i několikanásobném odložení projednávání roku ve 13 případech.

Všech 27 záznamů v uvedené *Knize roků knížectví opavského*, v nichž figurují jako zástupci města purkmistr a městská rada, případně všichni *měšťané opavští*, můžeme

15 Viz „*Obsid obci opavské daný*“ (v záležitosti cechů); Kniha roků knížectví opavského I., fol. 78; a dále „*vejpověď*“, tj. rozsudek hejtmana, ke sporu purkmistra a rady města Opavy s krejčím Kašparem Hesem z Opavy; TAMTÉŽ, fol. 109; a s kylešovským mlynářem Hanušem Nejmonem; TAMTÉŽ, fol. 108–109.

16 TAMTÉŽ, fol. 7.

17 Tak tomu bylo např. v případě konfliktu Ondřeje Bzenec z Markvartovic s Vilémem Vunčem z Předlovic; TAMTÉŽ, fol. 74–75 a fol. 130. Spor dvou šlechticů souvisí s incidentem, který se odehrál na území města Opavy a kvůli kterému se před hejtmanským soudem řešily roky, které na sebe navzájem podali Ondřej Bzenec a purkmistr s městskými radními. Viz dále. K tomu také PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 17. K sporu viz také PILNÁČEK, Josef: *Rody starého Slezska*. Brno 1991–1998, s. 1401–1402.

18 Blíže k tomu viz PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 12.

rozčlenit podle několika různých hledisek. V případě naší mikrosondy budeme zohledňovat především otázku stavovské příslušnosti. Z tohoto hlediska můžeme analyzovaný vzorek rozdělit do dvou skupin – na roky, kterými opavští měšťané (či obyvatelé města) žalovali město, resp. purkmistra a radu, a naopak (celkem sedm záznamů), na roky vedené mezi zástupci šlechty na jedné a městem reprezentovaným purkmistrem a radou na druhé straně. Do druhé zmíněné skupiny, která nás vzhledem ke sledovanému fenoménu bude zajímat, jich můžeme z vybraného vzorku záznamů zařadit celkem 18. V případě dvou zbývajících roků se jednalo o spory mezi městem a zástupci kněžského stavu.¹⁹

Zastavme se na chvíli u první z uvedených skupin, tedy u roků, které byly položeny měšťanům či obyvatelům města, případně zástupcům cechů. Prasek uvádí, že jedním z motivů, které mohly členy městské obce vést k podání stížnosti u hejtmanského soudu, byla snaha dosáhnout nestranného posouzení záležitosti, čehož by se jim u městského soudu nemuselo dostat.²⁰ U valné většiny ze sedmi roků tohoto typu zaznamenaných v analyzovaném prameni však i přes posouzení ze strany hejtmana a případné vynesení rozsudku nacházíme doporučení či přímo informaci o odkladu k jiné soudní instanci. Zmínili jsme již *žalobníka* Jakuba Albrechta, opavského jircháře, jemuž byl rok položen „*na poručení jeho mi[l]os[ti] císařské*“ roku 1574.²¹ Výpověď hejtmana z 12. června 1574 připojená k záznamu prozrazuje důvod jeho stížnosti. Zdá se, že kamenem úrazu byla Jakubova snaha vybudovat si dílnu přímo ve městě. Rozhodnutí hejtmanského soudu ilustruje dva důležité principy, jimiž se posuzování případů obecně řídilo. Hejtman zapovídá možnost zbudování jirchářské dílny přímo ve městě. Odkazuje přitom na tradici, když připomíná, že v minulosti nebyly žádné jirchářské dílny ve městě provozovány, a to „*pro uvarování nečistoty a smradu*“. Navíc, jak zdůrazňuje, tito řemeslníci „*před městem při vodě místa svá k tomu mají*“. V případě další části sporu, která se týkala stavby jirchářova domu, odkazuje spor k městskému soudu, „*poněvadž ta věc ku právu městskému náleží*“. Posuzování na základě platných zvyklostí (tradice) a přináležitosti žalující strany a jejích záležitostí k určitému právu se potom projevuje i v dalších rocích tohoto typu.

Spor mezi purkmistrem a radou a krejčím Kašparem Hesem z Opavy z roku 1574 hejtman ve své výpovědi důsledně přikazuje řešit u apelačního soudu a oběma stranám

19 První rok; Kniha roků knížectví opavského I., fol. 11; jehož prostřednictvím v roce 1574 obvinila rada města Opavy v čele s purkmistrem kněze Šimona Presiuse z toho, že před „*slavným soudem zahájeným*“ sám i prostřednictvím jiných osočil město z ovlivňování svědků a křivé výpovědi proti s knězem uzavřeným dohodám, čímž „*nám jest vysodce na poctivostech našich ublížil*“, byl urovnán vzájemnou dohodou („*smlúva*“). U druhého ze zmíněných roků z roku 1576; TAMTÉŽ, fol. 60; chybí obvinění i rozsudek. Ze záznamu se pouze dozvídáme, že stížnost kněze Jakuba Karolina Horského byla odeslána na město a že projednávání sporu bylo dvakrát odloženo „*ze slušných příčin*“.

20 Viz PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 9.

21 Kniha roků knížectví opavského I., fol. 7.

doporučuje se zachovat podle příslušného soudního rozhodnutí.²² V podobném duchu reaguje hejtmanský soud i na obvinění, které vůči purkmistrovi a radě, resp. vůči bývalému purkmistrovi Hansi Ginterovi, v roce 1579 vznesl Baltazar Šliven.²³ Vzhledem k příslušnosti obou stran sporu k městskému právu přikazuje hejtman ve svém rozhodnutí obrátit se na apelační soud do Prahy „*podle pořádku práva městského*“. Roky spadající do první ze dvou výše zmíněných skupin, které byly ze strany hejtmanského soudu definitivně rozsouzeny, v analyzovaném vzorku reprezentuje např. stížnost Lorence Horčicy z Ratiboře, poručníka sirotků po Jakubovi Ravovi.²⁴ Rok položený v první polovině roku 1579 se dočkal rozsudku již 17. června 1579. Hejtmanský soud v něm pod hrozbou pokuty nařizuje purkmistru a radě uhrazení částky 220 zlatých slezského počtu, které si půjčili z majetku zmíněných sirotků, respektive toho, co z uvedené částky zbývá ještě doplatit. Osvobozuje je však od placení úroků ze zapůjčené částky.

Většinu roků z vybraného vzorku však tvoří ty, v nichž purkmistr a městská rada coby zástupci městské obce figurují v roli žalujících i žalovaných spolu s představiteli šlechty. Zkoumaný pramen zachycuje i jeden z nejznámějších konfliktů, které se na počátku raného novověku před opavským hejtmanským soudem odehrály. Jedná se o spor purkmistra a rady s budoucím zemským hejtmánem Opavského knížectví Ondřejem Bzencem z Markvartovic, kterému byl položen rok proti Opavským 18. října 1577.²⁵ V jeho průběhu obvinil Bzenec purkmistra a radu z nedodržení císařských nařízení v případě jeho napadení, k němuž došlo na území města, když se ve středu 21. prosince vydal na cestu ze zasedání zemského soudu do své hospody. „*O dvacátej druhej hodině*“ byl na „*dolním rynku*“ napaden skupinou ozbrojenců vedených Hynkem z Vrbna, kteří na něm provedli „*nenáležitou výtržnost*“ a usilovali

22 TAMTÉŽ, fol. 22–23. Ze záznamů vyplývá, že do sporu mezi Kašparem a městskou radou byli zapojeni i další členové jeho cechu. Důvodem vzájemného zažalování byly zjevně stížnosti Kašpara Hese, které (zřejmě bez dodržení náležitého postupu, který se v hejtmanském rozsudku popisuje) adresoval apelačnímu soudu stran „*založení jeho peněz*“. Spor se patrně táhnul několik let, protože další *výpověď* nalezneme v knize zapsanu na fol. 109. Datována je do 8. února 1579. Ze stížnosti podané k hejtmanskému soudu purkmistrem a městskou radou zmíněné touto výpovědí vyplývá, že Kašpar Hes na hejtmanův rozkaz „*vězením v Hlučíně opatřen býti má*“, a to zejména za očeřňování městské rady v podáních k apelačnímu soudu a nenáležité vystupování vůči ní.

23 TAMTÉŽ, fol. 112. Podle žalující strany došlo 20. ledna 1575 někdy mezi pátou a šestou hodinou v noci k vraždě Melchiora Šlivna, Baltazarova bratra. Baltazar (Balcar) v *obvinění* uvádí, že ten, kdo jeho bratra „*hanebně a nenáležitě zamordovati dal*“, je právě bývalý purkmistr Hans (označen také jako Hons, Hanuš) Ginter. V hejtmanském rozhodnutí je uveden postup, jaký mají při podávání stížnosti apelačnímu soudu obě strany dodržet. Jejich *písma* mají být sepsána a zapečetěna za přítomnosti purkmistra, rady, nejvyššího zemského písaře a dalších *menších úředníků* knížectví. Případu se krátce věnuje také PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 16.

24 Kniha roků knížectví opavského I., fol. 116.

25 Kniha roků knížectví opavského I., fol. 81–82. Celou situaci důkladně rozebírá PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 17. K Bzencovi z Markvartovic viz PILNÁČEK: *Rody starého Slezska*, s. 504. K osudům Ondřeje Bzence z Markvartovic podrobně také FUKALA, Radek: *Záhadná vražda v Podvihovském lese*. Dějiny a současnost 20, 1998, č. 4, s. 13–17.

jej „*zamordovati*“. Purkmistr a rada, kterým poté, co uniknul smrti, celou záležitost neprodleně ohlásil, ale nejednali a nezadrželi vůdce útočníků, jemuž se tak podařilo z města uprchnout. Bzenec za takový prohřešek proti císařské *výpovědi* z roku 1537²⁶ a za potenciální ohrožení své osoby a svých statků požadoval od města vyplatit 20 000 hřiven grošů. V reakci na jeho vystoupení u hejtmanského soudu se purkmistr s radními uchýlili k žádosti o položení vlastního roku. V podané žalobě zaznamenané o rok později obvinili Ondřeje Bzence z toho, že je v domě Tomáše Ravy před hejtmanem i jinými příslušníky panského a rytířského stavu bezdůvodně osočil, že „*jsou se zapomenuli nad přísahami svými a nešlechtnost nade mnou provedli*“.²⁷ Obě strany sporu se odvolaly ke králi a kauza se několik let střídavě řešila u hejtmanského i zemského soudu v Opavě. Na zmíněném sporu máme možnost sledovat, jak před hejtmanským soudem fungovalo vzájemné podávání žalob v rámci jedné kauzy. Související roky se potom i společně posuzovaly. V tomto případě byla celá záležitost *srovnána*, jak naznačuje přípisek u městskou radou vyžádaného roku.²⁸ Pokládání roků, jak se zdá a jak vyplývá i z dalších analyzovaných záznamů, bylo v řadě případů jakýmsi doprovodným jevem sporů odehrávajících se v jiných oblastech působnosti zapojených stran, případně před jinými institucemi.

Analýzovaný vzorek městských roků navíc dokládá i to, že bylo možné podat jednu a tutéž žalobu dokonce několikrát, nebyla-li žalující strana napoprvé úspěšná. Poměr mezi šlechtou usedlou na území města Opavy a městskou radou i způsob fungování raně novověkého procesního práva dobře ilustruje spor města Opavy (zastoupeného purkmistrem a radou) s Albrechtem Kravařským ze Šlevic a na Hrabí.²⁹ Podaná stížnost purkmistra a rady se týkala Albrechtova jednání při řešení sporu o právo obývat dům na Ostrožné ulici, který měl Albrecht „*pod purkrechtem*“, ale pro „*nepoložení trojích ročních peněz*“ měla být do domu *vedena* majitelka Markéta Kaplová z Ostravy. S ní se do domu snažili 25. října 1588 dostat i městský fojt Samuel Šidelko a dva

26 PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 17. Odvolává se na *výpověď* Ferdinanda I. z 18. června („v pondělí po sv. Vítě“) roku 1537. Na stejnou *výpověď* „*strany zranění, mordu a jiných výtržností v městě Opavě provedených*“ mezi panským a rytířským na jedné a městským stavem na druhé straně se odvolávají také opavští radní v obvinění vzneseném vůči Albrechtovi Kravařskému ze Šlevic, viz např. Kniha roků knížectví opavského I., fol. 200.

27 TAMTÉŽ, fol. 94–95.

28 TAMTÉŽ, fol. 95. Průběh sporů Ondřeje Bzence z Markvartovic s purkmistrem a radou popisuje PRASEK: *Opavské „právo hejtmanovo“*, s. 17. V celé záležitosti Ondřejova napadení figuroval, jak již bylo zmíněno v pozn. 17, ještě Vilém Vunč z Předlovic. U roku, který na něj Bzenec vznesl a se kterým se Vilém Vunč rovněž odvolal ke králi (fol. 74–75), Bzenec v obvinění přibližuje i další detaily onoho přepadení. Zmiňuje se např. o tom, že měl s sebou pouze jednoho pacholka Kryštofa, kterému Vunč zabránil v tom, aby svému pánu přispěchal na pomoc, když „*na zemi upadl a ležel*“. Královským rozhodnutím (*výpovědí*) z května roku 1580, zapsaným do knihy roků na fol. 130, došlo k *zdvižení, moření a vniče obrácení* stížnosti. Rozsudek zkrátka konstatoval, že ani jedné ze stran se nestala újma na cti. Navazující roky byly v důsledku toho následně *srovnány*.

29 Kniha roků knížectví opavského I., fol. 184–185, 193, 200–201 a 209–210. K němu blíže viz také PILNÁČEK: *Rody starého Slezska*, s. 1125.

konšelé. Albrecht jim v tom ale bránil a vyhrožoval jim, že budou-li se o to pokoušet znovu, „*kyjem vás z domu vyprati chci*“. Navíc na ně z okna pokřikoval a urážel členy městské rady. Purkmistr a radní na něj tudíž podali dvě stížnosti – první kvůli výhrůžkám a zabránění vstupu do domu a druhou kvůli urážkám, které křičel z okna. Obě obvinění byla zahrnuta do jednoho roku. Poprvé, jak se zdá, se snažili Albrechta pohnat k zodpovědnosti už v roce 1589.³⁰ Rok byl ale podle přípisku odložen a záznam byl přeškrtnut. Ještě téhož roku byl purkmistru a radě položen další rok, v němž Albrechta obvinili z nedovoleného vniknutí do radou uzavřeného domu.³¹ Prošetřování tohoto přečinu bylo dvakrát odloženo a přípisek za obviněním nás informuje, že roku 1591 byl z uvedeného roku Albrecht měšťany propuštěn „*bez pohoršení práva*“.

Vraťme se ale k prvnímu vyškrtnutému roku. Ten byl totiž v totožném znění vepsán do knihy znovu roku 1590.³² Opět se jednalo o dvojí obvinění mířící na Albrechtovo nepatřičné jednání z října roku 1588. Rok byl jednou odložen. Následně byl na počátku června 1591 opatřen rozhodnutím hejtmanského soudu, kterému v záznamu předchází všefikající přípisek: „*stal se nález na obranu*“. Bylo totiž poukázáno na to, že purkmistr a rada ve svém obvinění v tituluře Albrechta „*dvůr Hrabí Hrabstvím menují*“, tudíž Albrecht neměl podle hejtmanského rozhodnutí na tento rok reagovat. Nezломní opavští radní si roku 1591 vyžádali další rok, přičemž v jinak totožném znění obvinění je již u Albrechtova jména uveden správný predikát ze Šlevic a na Hrabí.³³ Vytrvalé jednání opavského purkmistra a radních však nakonec nepřineslo kýžené ovoce v podobě pohnání Albrechta ke spravedlnosti. Poslední záznam týkající se tohoto případu je totiž ukončen lakonickým konstatováním „*umrlý*“.

Podobně jako v případech roků položených měšťanům a obyvatelům města Opavy docházelo i u roků spadajících do druhé skupiny poměrně často k jejich přesměrování k jiným soudním instancím. Týkalo se to např. sporu, který rada vedla proti Aleně z Drahotuš, nebo roku, který si vyžádala s Baltazarem Buzevojem z Jišína (oba 1574).³⁴ Odložena a následně přesměrována k vyšší soudní instanci byla také stížnost zemského písaře Jiříka Kotulínského z Kotulína.³⁵ Jiřík si vyžádal rok s představiteli města v záležitosti usmrcení jeho poddaného Vávry Lukšů. Toho údajně o Velikonocích roku 1574 „*bez příčiny urubal*“ opavský biřic. Jiřík žaloval purkmistra a radu za to, že jej vyzvali, aby si v této věci vyžádal s biřicem soudní stání před městským fojtem. *Výpověď* hejtmanského soudu v podstatě doporučuje zemským zřízením umožněné odvolání se ke králi jakožto nejvyšší soudní instanci.

30 Kniha roků knížectví opavského I., fol. 184–185. Záznam uvádí, že Albrecht po tři roky neplatil roční poplatek 30 zlatých.

31 TAMTÉŽ, fol. 193. Mělo k tomu dojít 1. října 1589.

32 TAMTÉŽ, fol. 200–201.

33 TAMTÉŽ, fol. 209–210.

34 TAMTÉŽ, fol. 17–18 (Alena z Drahotuš a Benešova; spor podle výpovědi spadal k zemskému právu); fol. 19 (Baltazar Buzevoj z Jišína; rozhodnutí hejtmanského soudu uvádí, že pře nenáleží k rokům). K Buzevojovi viz také PILNÁČEK: *Rody starého Slezska*, s. 180.

35 Kniha roků knížectví opavského I., fol. 5.

Velké množství roků, které si městská rada vyžádala, řeší problémové chování příslušníků šlechty na území města. Purkmistr a rada města Opavy zažalovali např. Jana Brauna, který v reakci na smrt svého bratra, z níž vinil opavské radní, v noci 25. února 1575 před domem jednoho z nich ozbrojený a „*do kamene sekajíc*“ provolával urážky na jejich účet.³⁶ Radní označil jako *krevné psy, zloděje, mordýře a zrádce*. Obžaloba s nelibostí konstatuje, že uvedené urážky „*mnohokrát sem i tam chodíc opakoval*“. Z *výtržnosti*, která se ve městě odehrála 24. srpna 1577 ve *večerním čase* na dolním rynku před domem mydláře Martina Kaudera, obvinili radní Václava Spáleného z Vlachovic.³⁷ Údajný pachatel, který „*nenáležitě zranil*“ jistého Šimka Furmana, počestného obyvatele města, jak podotýkají žalobci, byl však z roku „*propuštěn bez pohoršení práva*“. Domluvou byl řešen podobný prohřešek, který v očích rady spáchal Jiřík Pačinský z Velké Pačiny.³⁸ Ten 3. února 1582 v nočních hodinách na Ostrožné ulici před domem Michala Bednáře střílel z ručnic „*právu našemu a svobodám našim k ublížení*“. V žalobě je navíc zdůrazněno, že Opava je městem „*císařským pokojným*“. Ručnice, resp. její nedovolené použití proti fojtovu pomocníkovi Martinovi, sehrála roli i v žalobě podané purkmistrem a radou na Jana Gedeona Kotvrdovského z Olešničky.³⁹ Incident se měl odehrát 21. května 1587 na horním rynku před pekařskými krámy „*na gruntech našich městských*“. Nicméně i zde došlo patrně k mimosoudnímu urovnání sporu, protože i Kotvrdovský byl (podobně jako Spálený) z roku propuštěn.

Zmiňme se ještě o několika rocích, které si naopak vyžádali zástupci šlechty s purkmistrem a radou města Opavy. Roku 1575 obvinil před hejtmanským soudem purkmistra a radu Jindřich Šeliha Zubřícký z Řuchova a na Rojově z nepatřičného jednání v záležitosti věznění jeho poddaného Jakuba Koiota.⁴⁰ Toho měli radní zcela bezdůvodně uvrhnout do městského vězení, kde jej drželi bez toho, aniž by dali vědět jeho vrchnosti, a to navzdory tomu, že o to Jakub výslovně žádal. Jakuba ve vězení navíc „*trápili a o zdraví jeho připravili*“ a nadto mu ještě dali uřezat pravou nohu. Hejtmán a přísedící hejtmanského soudu z řad pánů a rytířů uznali oprávněnost žaloby a vyměřili radním pokutu „*půl druhého sta kop grošů českých*“. Žaloba Oldřicha Cetryse z Kynšperka z roku 1579 mířila na radní z důvodu laxního postupu vůči popravčímu mistru Michalovi, Cetrysovi „*zjevnému odpovědníkovi*“, který byl odsouzen zemským soudem.⁴¹ I v tomto případě bylo dosaženo dohody, neboť spor byl ještě téhož roku *srovnán*, jak nás informuje přípisek za obviněním.

36 TAMTÉŽ, fol. 33; záznam byl z knihy roků dodatečně vyškrtnut, rozhodnutí ve věci žaloby chybí. Viz také PILNÁČEK: *Rody starého Slezska*, s. 101.

37 Kniha roků knížectví opavského I., fol. 95.

38 TAMTÉŽ, fol. 141.

39 TAMTÉŽ, fol. 179.

40 TAMTÉŽ, fol. 43–44.

41 TAMTÉŽ, fol. 116. Popravčí Michal byl snad odsouzen k smrti, neboť Cetrys si stěžuje, že jej Opavští „*zmučiti nedali*“.

Na vybraných příkladech z analyzovaného vzorku roků můžeme pozorovat tendenci představitelů městské samosprávy uplatňovat na území města nařízení městského práva coby nadřazené právní normy. Snahou motivující vznášení stížností u hejtmanského soudu byl pokus o podřízení členů šlechtického stavu, kteří se pohybovali (nebo trvale sídlili) na městské půdě, jeho autoritě. Přesvědčuje nás o tom častá argumentace platnými nařízeními městských práv a pořádků. Naopak z roků, které byly položeny zástupcům šlechty, můžeme cítit snahu o obhájení výjimečného statusu vlastní osoby coby příslušníka privilegovaného stavu, na něhož se nevztahují normy platné pro obyvatele města. Obě strany přitom neváhají argumentovat rozhodnutími panovníka jako legislativní autoritou. Moravské zemské právo, kterým se opavské stavovské instituce řídily, umožňovalo subjektivní posouzení toho, co žalující strana považovala za urážku na cti nebo krácení svých práv.⁴² Díky tomu nám záznamy roků přinášejí ojedinělé svědectví o tom, jak do nich zapojené strany vnímaly samy sebe i sebe navzájem. Vztahy mezi opavskými měšťany a zástupci panského a rytířského stavu Opavského knížectví v předbělohorském období jistě nelze vnímat pouze prizmatem konfliktních situací zachycených v pramenech. Ty ale přinejmenším dokreslují určité tendence, které v nich panovaly. Nadto lze konstatovat, že důkladná analýza sporů vedených před hejtmanským soudem, které se týkaly města a jeho obyvatel, může pro sledované období přinést řadu poznatků také v oblasti sociální topografie a dynamiky kriminality ve městě Opavě.

• • •

42 JANIŠOVÁ: *Delikt urážka na cti*, s. 79.

Ceremoniální rozloučení s Annou Marií z Lichtenštejna roku 1625. Ženský knížecí pohřeb jako signál (nenaplněné) proměny Opavy v raně novověké rezidenční město?

Irena Korbelářová

V letní páteční večer 18. července 1625 se opavským měšťanům i všem přihlížejícím naskytl nevídaný, doslova fascinující pohled na funerální průvod doprovázející k poslednímu odpočinku Annu Marii Šemberovou z Boskovic a Černé Hory, choť Karla I. z Lichtenštejna, knížete opavského a krnovského. Konduktu čítajícímu na dvě stě osob, možná více, předcházelo shromáždění účastníků daleko v krajině za Hradeckým předměstím. Schrána s kněžninými ostatky, překrytá vyšívaným přehozem a zdobená odznaky společenského postavení zemřelé a její rodiny, byla vypravena s konvojem třiceti vozů tažených vždy šesti oři, aby jí pak bylo v konduktu přisouzeno nejčestnější místo v jeho středu a kněžna se vydala za doprovodu většiny svých nejbližších na poslední (ve skutečnosti vlastně první) cestu metropolí Opavského vévodství.¹

...

Opava, ve středověku město na pomezí Moravy a Slezska, od roku 1318 přirozené centrum Opavského vévodství, nebyla zeměpanských funerálních obřadů svědkem nejméně půldruhého století, od úmrtí posledních Přemyslovců. Okázalost jejich pohřbů ovšem nebyla podle všeho zdaleka na takové úrovni jako za Lichtenštejnů,

1 The Princely Collections, Hausarchiv der Regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein (dále HAL), fond Familienarchiv, kart. LAF 471. Za poskytnutí materiálu děkuji doc. Vladimíru Maňasovi a PhDr. Ondřeji Haničákovi.

můžeme-li usuzovat s vědomím finančních problémů, které opavskou pobočnou linií české královské dynastie ke konci její existence v 15. století provázely.²

Lichtenštejnové se v první čtvrtině 17. století naopak ocitli na výsluní dějin.³ Udělením Opavského knížectví v léno na přelomu let 1613/1614 Karlu z Lichtenštejna⁴ byl završen jeho strmý vzestup na společenském žebříčku, když dosáhl jen několik let po svém povýšení do knížecího stavu roku 1608 pozice zeměpána jednoho z historických území Koruny české.⁵ Potvrzením jeho nového postavení byl zisk sousedního lenního Krnovského knížectví roku 1623. Už o dva roky dříve byl Karel císařem jmenován královským místodržícím, a tedy nejvyšším zástupcem panovníka v Čechách. Počátkem dvacátých let Karel svůj dosavadní majetek⁶ významně posílil, když dostal nebo pod cenou koupil výnosná panství konfiskovaná rodům angažujícím se za povstání, například Moravskou Třebovou, Zábřeh na Moravě, Brannou, Rudu nad Moravou, Kostelec nad Černými lesy, Lanškroun a další. K tomu mu napomohly aktivity v mincovním

2 O opavských pohřbech Přemyslovců mnoho nevíme, o střípcích informací referuje ČAPSKÝ, Martin: *Splendor Silesiae. Rituály, ceremonie a festivity na dvorech slezských knížat*. In: Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku. Martin Nodl – František Šmahel (edd.), Praha 2014, zvl. s. 233–238.

3 K dějinám a roli rodu a jeho příslušníků byla zvláště v poslední době vydána celá řada publikací, které nejen shrnují základní informace, nýbrž poskytují i množství dílčích příspěvků a mikrosond z vybraných oblastí života a působení členů lichtenštejnského rodu. Za všechny např. WINKEL-BAUER, Thomas: *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat im konfessionellen Zeitalter*. Wien–München 1999; VAŘEKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): *Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der Böhmisches Krone*. Ostrava–Vaduz 2013; KNOZ, Tomáš (ed.): *Lichtenštejnové: konstrukce obrazu, stereotypy, propaganda*. Časopis Matice moravské 134, 2015, suppl. 7; VAŘEKA, Marek: *380 let knížectví Lichtenštejn v Moravském Krumlově. 380 years of principedom Liechtenstein in Moravský Krumlov*. Moravský Krumlov–Vaduz 2013; TÝŽ: *Lichtenštejnská panství na Moravě do Bílé hory*. Ostrava 2020; HANIČÁK, Ondřej a kol.: *Knížata z Lichtenštejna. Páni země opavské a krnovské = The Princes of Liechtenstein. Lords of the Land of Opava and Krnov*. Opava 2024 ad.

4 Karel I. z Lichtenštejna (1569–1627) byl zakladatelem tzv. karlovské primogenitury, která v mužské linii vymřela roku 1712 Janem Adamem I. Ondřejem. Ke Karlově osobě v české historiografii např. STLOUKAL, Karel: *Karel z Lichtenštejna a jeho účast na vládě Rudolfa II. (1596–1607)*. Praha 1912; KNOZ, Tomáš: *Čtyři tváře Karla z Lichtenštejna*. Dějiny a současnost 43, 2021, č. 3, s. 10–14; VAŘEKA, Marek: *Kníže Karel I. z Lichtenštejna 1569–1627. Finance – majetek – politika*. České Budějovice 2024; zde i bohatý přehled pramenů a literatury.

5 K okolnostem zisku Opavska např. WEBER, Matthias: *Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich in der frühen Neuzeit*. Köln–Wien 1992, s. 194–196; BRŇOVJÁK, Jiří: *Primi oder ultimi inter pares? Zum Titularaufstieg des Hauses Lichtenstein im 17.–18. Jahrhundert (aus der Sicht der Länder der böhmischen Krone)*. Studia historica Brunensia 64, 2017, č. 1, zvl. s. 98–109; souhrnně: FUKALA, Radek – KORBELÁŘOVÁ, Irena – OLŠOVSKÝ, Jaromír – UHLÍŘ, Dušan – ŽÁČEK, Rudolf: *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490–1763*. Praha 2012, zvl. s. 72–78; VAŘEKA: *Kníže Karel I.*, s. 241–243, 402–404 ad.

6 Základem Karlovy pozemkové držby byla koncem 16. století zděděná část rodového majetku, moravská Lednice a dolnorakouské Valtice. Okolo roku 1595 získal sňatkem Úsov a Černou Horu a roku 1599 koupil rozsáhlé panství Plumlov s Prostějovem. VAŘEKA: *Kníže Karel I.*, zvl. s. 96–98, 101–102, 148–152.

konsorciu vedoucí ke znehodnocování oběživa, ve svých důsledcích i ke státnímu bankrotu, a v neposlední řadě celoživotně realizovaná úvěrová politika.⁷

Pobyt a aktivity Karla z Lichtenštejna se vázaly i po získání Opavského a Krnovského knížectví zejména k jiným oblastem českých zemí, nejprve k Moravě a moravsko-rakouskému pomezí se starobylými i nově nabytými panstvími se zámeckými sídly. Vedle Valtic z nich upřednostňoval pro pobyt hlavně Prostějov, jeho manželka Anna Marie pak Úsov a klidný Plumlov. Po nastoupení vrcholné politické kariéry spojené s pozicí českého místodržícího obrátil Karel pochopitelně pozornost ku Praze, kde si posléze pořídil na Malé Straně městské paláce.

Navzdory tomu jej dříve nebo později po získání slezského léna podle všeho provázely myšlenky na možné pozvednutí Opavy na sídelní město knížectví se všemi k tomu příslušejícími funkcemi. Na rozdíl od šlechty mu měšťané krátce po nabytí Opavska holdovali, za což byli odměněni potvrzením privilegií včetně svobody náboženství, a situace ve městě se zdála být knížeti nakloněná. Z hlediska veřejných zájmů poněkud excentricky položené Opavsko, ukazující Karlovi navíc zprvu prostřednictvím protilichtenštejnsky zaměřených šlechtických stavů poněkud nevlídnou tvář,⁸ příliš nevybízelo k okamžitému přesunu vladařského centra na pomezí severní Moravy a Slezska.

Adekvátní pohodlí nemohl knížeti a jeho rodině nabídnout ani opavský, původně přemyslovský zámek v severovýchodním cípu městského areálu. Zeměpánem byl naposledy obýván za Zikmunda Jagellonského, tedy počátkem 16. století, a následně byl načas využíván opavským zemským hejtmanem Kazimírem II. Těšínským. Pak už nijak rozlehlý zámecký areál spíše strádal a po renesanční úpravě se proměnil v administrativně správní úřednické centrum. V karlovské době se sice ještě nenacházel v tak špatném stavu, jako tomu bylo v roce 1632,⁹ kdy musel jeho syn a nástupce Karel Eusebius vzít při své holdovací cestě na Opavsko a Krnovsko zavděk přenocováním v domě U Zlatého prstenu na Horním náměstí, náležejícím lékaři Matyáši Gielerovi z Lilienfeldu,¹⁰ v ideálním stavu ale asi nebyl. A to navzdory tomu, že jím vzali roku

7 Nejnověji zejména k mnohostranným ekonomickým aktivitám jmenovaného VAŘEKA: *Kníže Karel I.*

8 FUKALA, Radek: *Protिलichtenštejnská opozice na Opavsku v letech 1613–1617*. Časopis Matice moravské 120, 2001, č. 1, s. 67–90.

9 Zámek byl podle všeho poškozen během prvních fází třicetileté války, zejména za dánské okupace města. MIKETOVÁ, Hana – MÜLLER, Karel a kol.: *Opavský zámek*. Opava 2012, zvl. s. 9–12.

10 K holdování byl vydán pamětní tisk s názvem *Summarní Relati, kterak osvícené a Vysoce urozené kníže a Pán, Pan Karel Eusebius z Boží milosti Svaté říše římské, kníže a vladař domu Lichtenštejnského z Nyklspurku, v Slezí Kníže Opavské a Krnovské dne 11. Augusti toho přítomného roku 1632. léta o páté hodině polední svůj šťastný vjezd k přijetí poslušného holdu do Knížectví Opavského a města Opavy vzítí jest ráčil [...] vytištěno v Olomouci u Mikuláše Hradeckého léta 1632*; edice tisku nejnověji in: HANIČÁK: *Knížata z Lichtenštejna*, s. 309–320; dále ve zkratce např. KOZÁK, Petr: *Hold stavů Karlu Eusebiovi jako novému opavskému knížeti*. In: *Země a její pán: struktury vlády a její projevy na území rakouského Slezska do konce první světové války*. Ilona Matejko-Peterka (ed.), Opava 2014, s. 154. K ubytování knížete Karla Eusebia ZUKAL, Josef: *Beiträge zur Häuser- und Bürgerchronik des Oberringes von Troppau. Separatabdruck aus dem Jahresbericht der k. k. Staats-Oberrealschule in Troppau*. Troppau 1898, s. 8–9.

Obr. 1: Karel I. z Lichtenštejna, 1622/1623 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01251.

Obr. 2: Anna Marie, rozená Šemberová z Boskovic a Černé Hory, kol. 1625 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE 1227.

1625 za vděk členové knížecí rodiny a snad i někteří další smuteční hosté, jak se ve světle nových výzkumů ukazuje. Dlouhodobý, a hlavně plnohodnotný pobyt panujícího knížete a jeho nejbližších, navíc s nutnou přítomností poměrně početného dvora,¹¹ však vyžadoval přece jen pohodlnější a také prostornější bydlení s možností zabezpečení vyšší úrovně privátního života jeho obyvatel.¹²

Absence vyhovujícího opavského knížecího sídla a neaktuálnost případných záměrů modernizovat stávající zámek v neklidné druhé dekádě 17. století, na prahu stavovského odboje a pak v počáteční fázi třicetileté války, nasměrovaly Karla I. alespoň k tomu, aby začal v Opavě s programovým budováním místa individuální i kolektivní paměti Lichtenštejnů ve smyslu slezských knížat. Prostředkem k tomu bylo založení rodového pohřebiště, jak bývalo v daných mocenských vrstvách obvyklé. Nabízel se k tomu největší městský kostel Nanebevzetí Panny Marie, položený v samém srdci města na Horním náměstí. Velkolepý svatostánek ve stylu slezské cihlové gotiky, od vzniku Opavy až do reformace v majetku řádu německých rytířů, byl po porážce stavovského povstání a (dočasného) uspořádání poměrů na Opavsku předán roku 1622 do správy jezuitů.

Plán Karla z Lichtenštejna spojit Opavu s posmrtnou sebeprezentací a pěstováním rodové paměti potvrzuje jeho poslední vůle z 11. září 1623. Obsahovala odkaz ve výši sto tisíc rýnských zlatých, určený na vyhotovení epitafu a zkrášlení opavského farního kostela, a také přání být uložen k poslednímu odpočinku v Opavě.¹³ O tom, že se nejed-

11 Knížecí dvůr Karla z Lichtenštejna tvořilo původně okolo 65 osob (1611–1612). Posléze, snad i v důsledku získání reálné knížecí domény a nutnosti zajistit objemnější administrativu a správu, vzrostl na 140 osob (1616). Kromě nejvýše postaveného maršálka a štolby (a také kaplana) byl *hofstaat* tvořen kancelářskými úředníky (12 osob), komorními úředníky (16 osob), kuchyňským personálem (16 osob), lokaji (6), trabanty, hajduky a dalšími strážci (12 a 4 osoby), stájníky a dalším personálem starajícím se o koně a dopravu (7 a 8 osob), a dalšími níže postavenými služebníky. WINKELBAUER, Thomas: *Repräsentationsleben, Hofstaat und Hofzeremoniell der Herren bzw. Fürsten von Liechtenstein in der erten Hälfte des Jahrhunderts*. In: *Život na dvorech a v rezidenčních městech posledních Rožmberků* (Opera historica 3). Bůžek, Václav (ed.), České Budějovice 1993, s. 179–198.

12 Záměr přebudovat původní lichtenštejnský zámek či nechat vystavět v Opavě zcela nový objekt tohoto charakteru znovu ožil v době Karlových nástupců. Kolem poloviny 17. století snad uvažoval o jeho modernizaci Karel Eusebius, k dispozici k tomu ale jsou jen neurčité zprávy obsažené v jeho korespondenci se strýcem Gundakarem. Počátkem 18. století vznikl dokonce plán na letní opavské sídlo, určený pro knížete Antonína Floriána. Spekuluje se, že mohl být z dílny Johanna Lucase Hildebrandta a jeho předpokládaný vzhled zachytil Friedrich Bernard Werner v rukopisné topografii Slezska. Zůstal nerealizován. Původní zámek byl jako nevyhovující v devadesátých letech 19. století zbourán. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, oddz. Rękopisów, sign. IVF113b, T. 1, pův. pag. 97, nová pag. 143 (*Silesia in Compendio seu Topographia das ist Praesentatio und Beschreibung des Herzogthüms Schlesien. Pars I Ober-Schlesien*); MIKETOVÁ – MÜLLER, a kol.: *Opavský zámek*, s. 52–53; MÜLLER, Karel: *Lichtenštejnové v českém Slezsku. Historie rodu a svědectví heraldických památek*. In: *Země a její pán*, s. 24; v některých aspektech zastaralé, avšak se zajímavými podněty ŠOPÁK, Pavel – VOJTAL, Petr: *Opava jako barokní rezidenční město*. In: *Opava: sborník k dějinám města 1*. Opava 1998, s. 71–75 ad.

13 BRAUN, Edmund Wilhelm: *Das Epitaph des Fürsten Karl Liechtenstein in der Troppauer Pfarrkirche u. sein Meister, Bildhauer Johannes Georg Lehnert*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 5, 1909–1910, č. 1, s. 28; STÖGMANN, Arthur: *Karl I.*

nalo jen o planou proklamaci, svědčí dosud v literatuře jen okrajově reflektované zlomky kancelářských poznámek k organizaci Karlova opavského pohřbu.¹⁴ Je takřka jisté, že k naplnění cíle vybudovat v Opavě reprezentativní hrobku nakonec nedošlo nikoli z nedostatku finančních prostředků.¹⁵ Karlova zámožnost¹⁶ (a v menší míře i zámožnost jeho bratří Gundakara¹⁷ a Maxmiliána¹⁸) dosáhla už před polovinou dvacátých let 17. století

von Liechtenstein und die Politik in den böhmischen Ländern (ca. 1590 bis 1627). Studia historica Brunensia 64, 2017, č. 1, s. 92.

- 14 Součástí spisu o přípravě pohřbu Anny Marie je nedatovaný *memorial* s poznámkami, co je potřeba pro příště učinit a připravit, včetně poznamenání týkajících se společenské úrovně pohřbu *Jeho Milosti knížete a Jeho Císařského a královského plnomocného místodržícího Království českého* (tedy Karla) ve srovnání s dalšími slezskými zeměpány. Poukázáno zde je rovněž na převoz jeho ostatků do Opavy. HAL, fond Familienarchiv, kart. LAF 471. Srov. HANIČÁK: *Knížata z Lichtenštejna*, s. 208 (heslo V. Maňase).
- 15 V této souvislosti nutno podotknout, že Karel se obvykle příliš nestaral ani o modernizaci oblíbených zámeckých sídel. S chotí žili v tomto směru poměrně skromně, jak alespoň naznačují výdaje na domácnost a služebnictvo. Vynaložené prostředky se navíc proměňovaly v závislosti na okolnostech. Po získání knížecího titulu si Karel uvědomoval závazek přebudovat zejména úřednický okruh dvora a uzpůsobit svou reprezentaci změně postavení. Posílení vyžadovala rovněž komunikace napříč jeho rozrůstajícími se državami. Naopak období společenského a vojenského neklidu bylo provázáno útlumem aktivit především v privátním životě rodiny, včetně snížení počtu dvořanů a služebnictva (zvláště v dámské části dvora). VÁŘEKA: *Kníže Karel I.*, zvl. s. 326–442, 521–531.
- 16 Karel, sám úspěšný finanční podnikatel poskytující úvěry soukromým osobám i institucím, byl současně dlužníkem vysokých částek věřitelům napříč společenským spektrem. Investice do sebeprezentace, bez ohledu na původ jejich financování, jím byly bezesporu považovány za dobře vložené peníze. VÁŘEKA: *Kníže Karel I.*
- 17 Gundakar z Lichtenštejna (1580–1658), nejmladší Karlův bratr, konvertoval stejně jako oba jeho bratři ke katolictví, v roce 1623 byl povýšen do říšského knížecího stavu. Dvorskou kariéru zahájil jako císařský komoří, posléze působil jako dolnorakouský hejtman. K rodovému dolnorakouskému Wilfersdorfu připojil konfiskovaná panství Uherský Ostroh a Moravský Krumlov. Jeho první chotí byla Anežka Východofríská, hraběnka z Rietbergu, s níž založil lichtenštejnskou sekundogenituru, která se roku 1712 stala osobou Antonína Floriána pokračovatelkou rodu. Druhou manželkou byla Piastovna Alžběta Lukrécie Těšínská (srov. dále), z tohoto svazku vzešli přeživší syn Jan Ferdinand a dcera Marie Anna, další dvě děti zemřely v útlém věku. K jeho životu a působnosti zvl. WINKELBAUER: *Fürst und Fürstendiener*.
- 18 Maxmilián (1578–1643) se na rozdíl od svých bratří věnoval zejména vojenské kariéře, mimo jiné patřil k velitelům katolických oddílů na Bílé hoře; od roku 1638 byl velitelem pevnosti v uherském Raabu. Majetkově se zabezpečil sňatkem s Kateřinou Šemberovou z Boskovic a Černé Hory (sestrou Karlovy chotí Anny Marie), která zdělila panství Bučovice. Roku 1623 byl povýšen do knížecího stavu. Po Karlově smrti roku 1627 se stal poručníkem jeho syna a dědice Karla Eusebia. Převzal z této pozice regentskou vládu nad Opavskem a Krnovskem. V roce 1630 podpořil přímluvným listem císaři žádost opavských měšťanů o pardon ve věci potrestání za podporu dánských okupantů. Z jeho jediného manželství nevzešly děti, majetek si rozdělili bratr Gundakar a synovec Karel Eusebius. WURZBACH, Constantin von (ed.): *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben. Th. 15–16, Leon–Lomeni, Londonio–Marlow.* Wien 1866, s. 132–133; HAUPT, Herbert: *Liechtenstein, Maxmilian I. von*. In: *Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online*, dostupné z: <https://historisches-lexikon.li/Liechtenstein,_Maximilian_I._von> [cit. 08-07-2024]; VÁŘEKA: *Karel I.*, s. 87, 95–98, 641–644 ad.; KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Opava za třicetileté války a v pobělohorském období*. In: *Opava: historie, kultura, lidé.* Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 174–175.

takové úrovni, že se mohl do rozsáhlejších stavebních i jiných investic bez problémů pustit. Důvody nutno hledat spíše jinde, například v nedostatku času, který byl Karlu z Lichtenštejna na tomto světě od deklamovaného rozhodnutí být v Opavě pohřben vyměřen, a také ve skutečnosti, že jeho dědicové dali nakonec přednost založení rodového místa paměti ve Vranově u Brna. Karel z Lichtenštejna přesto využil nástrojů dobově funerální kultury k pokusu o založení rodové tradice a neváhal při tom vystavit na odiv nově nabyté společenské postavení, mohovitost, moc a vliv. Stalo se tak v roce 1625 u příležitosti úmrtí a pohřbu jeho manželky Anny Marie, rozené Šemberové z Boskovic a Černé Hory.

Uvedené události náležely do skupiny přechodových rituálů, připomínajících a oslavujících zásadní okamžiky v životě jednotlivce. Ať už byly ryze politického charakteru, jako tomu bylo v případě slavnostních vjezdů, respektive holdování novým zeměpánům, anebo se jednalo o obřady a slavnosti odvíjející se od životních mezníků mužských i ženských členů rodiny, tedy o křty, zasnuby, svatby nebo pohřby, patřily ve středověkém a raně novověkém období k neopomenutelným prvkům slavnostní každodennosti napříč sociálním rozvrstvením společnosti.¹⁹ Okolnosti jejich uspořádání, skladba hostí, neformální jednání probíhající během jejich programu, to vše mohlo mít ve svých důsledcích dopad na vývoj vzájemných kontaktů a vazeb či postavení jednotlivce, v případě veřejně působících členů elit třeba i na formování vlády na příslušném území a podobu veřejného života společnosti na všech úrovních.

Největší význam byl z přechodových událostí přikládán smrti ve smyslu odchodu jedince z dočasného slzavého údolí života na věčnost a následnému pohřbu provázenému množstvím rituálů, obřadů, a v neposlední řadě také festivit, v méně zámožných nižších entitách alespoň pohoštěním. Nesly se ve znamení rozloučení s nebožkou či nebožtíkem, připomínaly jejich pozemské skutky, demonstrovaly nově nastolený řád v rodině, v případě veřejně postavených světských i církevních osobností v okruhu jejich působnosti ve správě, v příslušném úřadu či instituci. Zvlášť honosné a také mnohohrstevnaté podoby nabývaly funerální obřady a slavnosti v okruhu vysoce postavených a vlivných šlechtických elit, zejména pak zeměpánů a panovníků. Přírozenou podstatu fyzického těla v tomto případě doplňovalo nesmrtelné sociální tělo zemřelého se zdůrazňováním jeho zásluh o blaho nejbližších, v širším slova smyslu i poddaných, jeho rytířských ctností a velikosti ducha. Nepřetržitost víry, vlády a moci na svěřeném území, příslušející doposud nebožtíkovi, přecházela při pohřbu na nejbližší mužské (podle okolností i ženské) potomky nikoli jen právně (což už se obvykle stalo v čase mezi smrtí a funerálními obřady), ale i symbolicky.²⁰

19 K tomu např. GENNEP, Arnold van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1997; KRÁL, Pavel: *Pohřební slavnosti jako prostředek a místo komunikace raně novověké společnosti*. In: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku* (Opera historica 8). Bůžek, Václav – Král, Pavel (edd.), České Budějovice 2000, s. 315–332; zde přehled podstatné domácí i zahraniční literatury.

20 K tématu mimo jiné BŮŽEK, Václav: *Smrt Rudolfa II*. Praha 2015, s. 32–35, 40–41 ad.; TÝŽ: *Smrt a pohřby Ferdinanda I. a jeho synů. Reprezentace katolické víry, politické moci a dynastické paměti*

Karel z Lichtenštejna, původem ze starobylého, majetkově ale rozkolísaného rodu, se v první čtvrtině 17. století zařadil mezi nejzámožnější aristokraty českých zemí. Po-dařilo se mu společensky povýšit do nepříliš početné elitní skupiny polosuverénních zeměpánů, roku 1621 obdržel Řád zlatého rouna a počátkem následujícího roku se stal českým místodržícím, tedy prvním zástupcem císaře v zemi. Je tedy pochopitelné, že jakákoliv bezprostředně s ním spjatá rodinná či veřejná událost musela vykazovat skutečně jedinečné a honosné znaky. A takovou příležitostí, jakkoli osobně a rodinně smutnou, se stalo výše vzpomenuté úmrtí jeho jediné choti Anny Marie a její velkolepý pohřeb, situovaný do Opavy, samého srdce Opavského vévodství, odpovídající postavení knížecích manželů.

Navzdory některým názorům, že k uložení ostatků Anny Marie z Lichtenštejna v opavském mariánském chrámu Karla přiměli či ponoukli tamější jezuité z důvodu získání vysokých finančních prostředků slíbených jim testamentárně jmenovanou kněžnou,²¹ za pravděpodobnější můžeme považovat spíše jiné důvody. Jen stěží si totiž lze představit, že by si tak sebevědomý a cílevědomý muž, jako byl Karel I. na vrcholu kariéry, dal diktovat kroky, které by sám nezamýšlel vykonat, anebo se s nimi nezto-tožňoval.²² Kromě deklarace příslušnosti ke komunitě slezských vévodů se nelze ubrá-nit dojmu, že chtěl využít příležitosti demonstrovat před opavskými a krnovskými zemskými stavy své vítězství příslušníka procísařské a prokatolické strany a zdůraznit uhájení držby Opavska zpochybňované členy opozičních šlechtických rodů.²³ Opavě současně dával jistou naději na budoucí přerod v opětovně rezidenční město knížectví s (alespoň příležitostnou) přítomností zeměpána.

Vše nasvědčuje tomu, že se Karel z Lichtenštejna rozhodl uspořádat poslední roz-loučení s Annou Marií na vysoké úrovni navzdory krátkému času, který dělil pláno-vaný termín pohřbu od jejího úmrtí, v souladu se zvyklostmi starobylých slezských zeměpanských rodin, jimž se už sice vyrovnal postavením lenního pána Opavska a Krnovska, nikoli ale původem a významem předků. Jeho úředníkům, pověřeným přípravou programu festivů a všech potřebných kroků k jeho naplnění, se podle vše-ho podařilo získat o pohřbech v prostředí vévodských dvorů poslední doby dosta-tek informací. Kancelářské materiály týkající se opavských funerálních obřadů totiž jednoznačně ukazují na inspirace zejména mužskými pohřby slezských Poděbradů

Habsburků. Praha 2020; TÝŽ: *Tod und Begräbnisse Ferdinands I. und seiner Söhne. Repräsentation katholischen Glaubens, politischer Macht und dynastischen Gedächtnisses bei den Habsburgern*. Wien–Köln–Weimar 2021.

21 ZUKAL, Josef: *Friedlose Wanderung fürstlicher Leichen*. Zeitschrift für Geschichte und Kultur-geschichte Österreichisch-Schlesiens 9, 1914, s. 1.

22 Jezuité navíc na vyplacení Annou Marií přičtených 30 tisíc zlatých (navýšených následně o čtvrti-nu) museli čekat dalších dvacet let, když se tak stalo z rozhodnutí Karla Eusebia, syna jmenované.

23 Po porážce stavovského povstání a ukončení prací císařské vizitační komise na Opavsku na jaře 1622 byla císařem Karlovi potvrzena držba Opavska a následně obdržel i Krnovsko; slezský knížecí sněm ve Vratislavi prohlásil opavské stavy za příslušné ke Slezsku. MÜLLER – ŽÁČEK: *Opava*, s. 168.

a také těšínských Piastovců. Jednalo se konkrétně o pohřeb Karla II. Minsterbersko-Olešnického, který měl způsobem organizace blízko k pohřebním ceremoniálům spřízněných lehnicko-břežských vévodských dvorů, a Adama Václava Těšínského (zvaného v materiálech *starý vévoda*).²⁴ Oba muži zemřeli relativně krátce po sobě, v lednu a červenci 1617, a zastávali v době své smrti vysoký stavovský úřad vrchního slezského hejtmána.²⁵

Uvedená volba vzorových smutečních obřadů byla logická, zvláště v kontextu potenciálních lichtenštejnských mužských (a odvozeně snad i ženských) pohřbů. Zájem o nápodobu zvyklostí spojených s oběma slezskými politickými předáky byl u Karla, nedávného povýšence usilujícího o dosažení rovnocenné akceptace jak v očích jiných slezských vévodů, tak svých poddaných, bezesporu neoddiskutovatelný a pochopitelný. Podpořen byl navíc zkušenostmi získanými z autopsie. Karel spolu s bratrem Gundakarem se totiž prokazatelně zúčastnili posledního rozloučení s jmenovaným Karlem II. Minsterbersko-Olešnickým, a přestože asi nevěnovali podrobnostem organizace přílišnou pozornost, nějaké postřehy a hlavně celkový dojem si s sebou odvezli.²⁶ Dá se současně předpokládat, že přinejmenším jeden z lichtenštejnských bratrů byl o několik měsíců později přítomen i na pohřbu Adama Václava Těšínského, tím spíše, že se Karel z Lichtenštejna stal jedním ze tří poručníků nezletilého syna a dědice Těšínska Fridricha Viléma. Gundakar měl zase v době přípravy pohřbu Anny Marie k poslední

24 Že by se mohlo jednat o odkaz na pohřeb jeho otce Václava III. Adama, zemřelého roku 1579, se asi dá vzhledem k délce uplynulého času vyloučit. K jeho pohřbu JEŽ, Radim: *Poslední těšínské Piastovci. Knížecí rod v období renesance, manýrismu a raného baroka*. Disertační práce, FF Masarykovy univerzity, Brno 2015, s. 120–121.

25 K přípravě a průběhu funerálních obřadů Karla II. roku 1617 se dochovaly zlomky písemnosti, mimo jiné popis konduktu. Písemné záznamy těšínské proveniencie ke smutečním obřadům Adama Václava se nepodařilo dohledat. Podrobněji se tématem pohřbu posledně jmenovaného vévody, zemřelého rovněž roku 1617, nezabýval ve svých pracích o posledních těšínských Piastovcích ani znalec tématu Radim Jež. Jistou pompéznost lze v kontextu jeho pohřbu předpokládat, třebaže asi nikoli těch rozměrů a nákladnosti, jako tomu bylo v roce 1611 při vjezdu Adama Václava do Vratislavi k holdování králi Matyášovi Habsburskému. HAL, fond Familienarchiv, kart. FA 471; Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dále AP), fond Księstwo Oleśnickie, sign. 158; srov. JEŽ: *Poslední těšínské Piastovci*, zvl. s. 184, 194; TÝŽ: *Pompa nobilitatis. Hrabata z Hohenemsu a těšínská knížata v období manýrismu. II. část*. Těšínsko 56, 2013, č. 2, zvl. s. 9; TÝŽ: *Kariéra konvertity. Životní osudy knížete Adama Václava Těšínského (1574–1617)*. In: Šlechtic v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) = Szlachcic na Górnym Śląsku: relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek). Brňovják, Jiří – Gojniczek, Waław – Zářický, Aleš (edd.), Katowice–Ostrava 2011, s. 147–176. Srov. také TÝŽ: *Slavnosti na dvorech těšínských knížat renesančního věku*. Těšínsko 52, 2009, č. 4, s. 1–10.

26 *Jeho Milost pan Gundaker z Lichtenštejna* byl podle všeho na pohřeb pozván z titulu své funkce dolnorakouského hejtmána, kde krácel ve třetí řadě za ostatky Karla II., hned za jeho dědici, syny Jindřichem Václavem a Karlem Fridrichem, a vyslancem Adama Václava Těšínského, který se zřejmě z důvodu nemoci omluvil. *Jeho Výsost vévoda Karel Opavský, kníže z Lichtenštejna* v průvodu zastupoval sám sebe, lze-li to tak říci, a dostalo se mu cti doprovázet spolu s vévodou Jiřím Rudolfem Lehnickým vdovu Alžbětu Magdalénu. AP, fond Księstwo Oleśnickie, sign. 158.

Obr. 3: Anna Marie se synem Karlem Eusebiem, kol. 1617 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01233.

jmenovaným a jejich dvoru blízko díky svému druhému manželství, které uzavřel 1618 s Alžbětou Lukrécie Těšínskou.²⁷

• • •

V kontextu posledního rozloučení s Annou Marií z Lichtenštejna, jakkoli dnes víme, že byl zejména na opavské poměry velkolepý, nelze pochopitelně nevzít v potaz možné námitky, že ženský pohřeb nemohl ovdovělému knížeti Karlu z Lichtenštejna poskytnout dostatečný rámec pro jeho sebe prezentaci před zemskými a městskými stavy Opavského knížectví, když přinejmenším části z nich se chtěl ukázat jako vítěz vleklého politicko-náboženského sporu. Tak tomu ale rozhodně nebylo. Na rozdíl od českého šlechtického prostředí, kde byly ženské funerální obřady až na výjimky²⁸ spíše rodinnou a z hlediska veřejného významu a budování rodové paměti okrajovou záležitostí, jak dokládají ve světle pramenů aktuálně publikované závěry výzkumů,²⁹ na slezských dvorech, stejně jako v prostředí jejich spřízněných říšských rodin,³⁰ se jim věnovala takřka stejná pozornost jako mužským pohřbům. Členové posledních generací Piastovců a Poděbradů věnovali pohřbům vévodkyn a princezen – manželek, matek, dokonce i sester a v mnoha případech svobodných dcer, včetně nedospělých dívenek³¹ – vysokou míru pozornosti, a to bez ohledu na vyznání.³² Obřady a doprovodné

27 WINKELBAUER: *Fürst und Fürstendiener*, s. 519.

28 K uvedeným výjimkám náležel například pohřeb Polyxeny z Lobkovic, rozené z Pernštejna, vdovy po vlivném Zdeňku Vojtěchovi Popelu z Lobkovic, nejvyšším kancléři Českého království. Konal se v Praze a vypravil jej její jediný syn Václav Eusebius. Polyxeniny ostatky pak byly převezeny k uložení do Roudnice nad Labem, kde spočíval i její manžel. KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004, s. 222–224; RYANTOVÁ, Marie: *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*. Praha 2016, s. 433, 435–438.

29 Průvodními znaky běžných ženských šlechtických pohřbů bylo jejich konání v krátkém, obvykle několikadenním až několikátýdenním odstupu od úmrtí, účast pouze nejbližších rodinných příslušníků, dvořanů a služebnictva, skromná pohřební výprava apod. KRÁL: *Smrt a pohřby*, s. 220–226.

30 Lehnicko-břežští Piastovci hledali a nacházeli koncem 16. a v 17. století nevěsty a ženichy hlavně mezi potomky kalvinských braniborských kurfiřtů a markrabat z rodu Hohenzollernů, anhaltských, resp. anhaltsko-dessavských Askánců, meklenburských vévodů, falckrabat rýnských z rodu Wittelsbachů, knížat nassavských či šlesvicko-holštýnských. Těšínské Piastovci udržovali manželské vazby s potomky braniborských Hohenzollernů, sasko-lauenburských Askánců, poději i pobaltských (kuronských) Kettlerů, Poděbradové pak falckých Wittelsbachů, sasko-altenburských Wettinů ad.

31 Příkladem může být ani ne tříletá Louisa, dcera Kristiána I. Lehnického a Luisy, rozené Anhaltsko-Dessavské, u příležitosti jejíhož pohřbu roku 1660 byl dokonce tiskem vydán popis konduktu. *Fürstlicher Lignitzischer, Briegischer, Wohlausischer Leich-Conduct, welcher gestalt Weyland Die Durchlauchtige, Hochgeborne Fürstin und Fräulein, Fraulein Louise, Hertzogin in Schlesien zur Lignitz, Brieg und Wohlau, Christ-mildesten Andenckens Fürstliche Leiche zu Ohlau den 17. Martii dieses 1660sten Jahres [...]. Gedruckt in der Fürstl. Residentz Stadt Brieg, durch Christoff Tschorn*, s. d. (pamětní tisk).

32 Podrobné materiály k tomu jsou publikovány např. in KORBELÁŘOVÁ, Irena – DLUHOŠOVÁ, Radmila (edd.): *Funerální kultura lehnicko-břežských vévodských dvorů v raném novověku. Příspěvky*

slavnosti byly na sklonku 16. a v 17. století na nejvyšší úrovni a mnohé ženské pohřby za těmi mužskými rozhodně nezaostávaly propracovaným scénářem, výpravností a obvykle ani množstvím a společenským zastoupením hostů.³³ Nejednou se jich účastnily stovky oficiálních hostů s doprovodem,³⁴ což pochopitelně vyžadovalo stanovení termínu pohřbu s poměrně velkým odstupem ode dne úmrtí.

Reprezentativní bylo na ženských funerálních obřadech ve Slezsku zastoupení nejen příslušníků nejbližší rodiny, zemských stavů a personálu, ale rovněž členů vévodských a knížecích rodin mimo české země, zejména jestliže je s otci, manžely či syny zemřelých spojovaly shodné politické nebo náboženské zájmy.³⁵ Pokud byli pozůstalí muži vypravující pohřeb aktivně činní v celoslezských institucích nebo císařských službách, lze se mezi oficiálními účastníky ženských pohřbů setkat s vysokými úředníky ústředních slezských orgánů. Prostřednictvím vyslanců na nich býval přítomen i panovník, zvláště pokud se jednalo o zemřelou choť nebo matku vévody zastávajícího vysoké zemské, resp. dvorské či státní úřady.³⁶

Výrazně prostší z hlediska osobní účasti významnějších veřejných činitelů či jejich zástupců bývaly pohřby ovdovělých vévodkyň z dynastií vyhaslých či vyhasínajících už v mužské linii. Příklady máme k dispozici: v prvním případě se jednalo například o Žofii Magdalenu, rozenou Lehnicko-Břežskou, manželku posledního Poděbrada Karla Fridricha, kdy se pohřbu roku 1660 ujali její bratři,³⁷ nebo o Luisu, rozenou Anhaltsko-Desavskou, matku posledního, již zemřelého Piastovce Jiřího Viléma Lehnicko-Břežského.³⁸

a materiály k tématu. Opava 2019; též v německém vydání této knihy: KORBELÁŘOVÁ, Irena – DLUHOŠOVÁ, Radmila (edd.): *Begräbniskultur an den Höfen der Herzöge von Liegnitz und Brieg in der Frühneuzeit. Beiträge und Materialien*. Troppau 2022; HARASIMOWICZ, Jan: *Mors janua vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*. Wrocław 1992.

33 K dispozici máme torzovité informace, ale srovnání a vyhodnocení umožňují relace a kronikářské zprávy, rukopisné i tištěné popisy konduktů a pohřebních obřadů týkající se ženských pohřbů vévodkyň a princezen, které proběhly na Břežsku, Lehnicku, Těšínsku, Olešnicku a dále v Bavorsku, Meklenbursku a Solnohradsku. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, zvl. s. 169–592.

34 Pohřbu Alžběty Magdaleny Minsterbersko-Olešnické, vdovy po vrchním hejtmanovi Karlu II. a matky posledních dvou mužských členů poděbradského rodu, se roku 1630 zúčastnilo podle kancelářské dokumentace na 1.200 osob (nepočítaje v to personál). AP, fond Księstwo Oleśnickie, sign. 199.

35 Jen namátkou uvedme Meklenbursko, Anhaltsko, Porýnskou Falc ad.

36 AP, fond Księstwo Oleśnickie, sign. 199.

37 Jiří III., Ludvík IV. a Kristián I. převezli ostatky bezdětné vévodkyně z Olešnice do Břehu, kde uspořádali pohřeb s početným konduktem, se zastoupením rodiny a zemských stavů. Podobně, rovněž v režii bratra, proběhlo rozloučení s její švagrovou Annou, rozenou Meklenburskou, manželkou Ludvíka IV. Lehnického, roku 1666 v severoněmeckém Güstrowě. AP, fond Księstwo Oleśnickie, sign. 199; Landeshauptarchiv Schwerin, 2.12-1/10 Acta funeralia/Begräbnisse, sign. 130; srov. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, s. 561–592.

38 Pohřbu se pravděpodobně ujala dcera zemřelé Karolína Šlesvicko-Holštýnsko-Sonderbursko-Wiesenburgská, která žila po rozluce svého manželství převážně s matkou. Smuteční obřady, sestávající z konduktu a slavnostní bohoslužby s kázáním v městském kostele, se uskutečnily nejprve

Ženské pohřby sice obvykle postrádaly artefakty a dobové instrumenty odkazující na prvořadé role a poslání muže – rytíře a garanta rodové kontinuity (korouhve, meče a jiné zbraně), anebo muže – vládce svěřené země (hodnostní odznaky a erby zemí), bez jisté symboliky ale nezůstávaly.³⁹ Ostatky některých vévodkyň, ať už se jednalo o manželky zeměpánů nebo vdovy, kterým vypravili pohřeb a související slavnosti syn (synové), dcera či zeť, byly ozdobeny či doprovázeny odznaky jejich postavení a moci jako byly knížecí čapky/klobouky, samozřejmě byly malované rodové erby (otců i manželů, případně alianční erby) či zemské znaky, ať už byly nesený či vezený v konduktu⁴⁰ nebo instalovány při bohoslužbě v kostele.⁴¹ V kontextu funerálních obřadů vévodkyň byly na dolnoslezských dvorech aplikovány i některé prvky odpovídající zvyklostem uplatňovaným v mezidobí úmrtí a vlastního pohřbu, například držení pravidelných stavovských stráží u zemřelých v mezidobí jejich smrti a pohřbu. Doloženy je máme nejen u reálně vládnoucí Alžběty Lukrécie z Lichtenštejna, rozené Těšínské,⁴²

ve vdovském sídle v Olešnici. Následně byla nebožka převezena k uložení do jí založeného mauzolea Piastovců v Lehnici. [LUCAE, Friedrich]: *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten, oder vollkommener Chronica von Ober und Nieder-Schlesien [...] Frankfurt am Main, in Verlegung Friedrich Knochen, Buchhändlern, MDCLXXXIX*, s. 1411, 1539–1540; srov. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, s. 369–370.

39 Modelovým příkladem genderových rozdílů při jinak podobně komponovaných funerálních obřadech a ceremoniích jsou pohřby Jiřího III. Břežského a jeho druhé manželky Alžběty Marie Karolíny, rozené Falcké ze Simmern, probíhající bezprostředně po sobě 7. a 8. října 1664. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, zvl. s. 300–309, 508–535; zde podrobné popisy konduktů.

40 Uvedené symboly – koruna a erby – provázely například pohřeb poslední Poděbradovny Alžběty Marie Württembersko-Olešnické roku 1686. AP, fond Księstwo oleśnickie, sign. 479. Vévodskou čapkou byly také ozdobeny v konduktu nesené ostatky ani ne tříleté princezny Louisy, dcery Kristiána IV. Lehnického, roku 1660. *Fürstlicher Lignitzischer, Briegischer, Ohlauischer Leich-Conduct [...] 1660ten Jahres* (pamětní tisk).

41 Na sarkofágu poslední (nejen) slezské Piastovny Karolíny Šlesvicko-Holštýnsko-Sonderbursko-Wiesemburské byla při pohřbu v kostele sv. Kláry ve Vratislavi v lednu 1708 položena černá sameťová poduška, na níž spočívala vévodská koruna. Před ní byla položena urna se srdcem zemřelé, které mělo zůstat v místě pohřbu, a symbolická ruka patronky Slezska, uctíváná i ke katolicismu konvertující Karolínou. Její ostatky byly následně převezeny do kláštera v Třebnici, její hrob byl opatřen honosným pomníkem. *Beschreibung des Castri Doloris, welches Ihro Hochfürstl. Durchl. von Schleswig-Holstein von Dero Hertzgeliebteste und Höchstseligste Frau Mutter Charlotten, Herzogin zu Schleswig-Holstein, Stormarn und der Ditmarsen etc. Gebornen Herzogin in Schlesien zu Liegnitz, Brieg und Wohlau, Gräfin zu Oldenburg und Delmenhorst, zu Bezeugung Seiner innigsten Liebe, und Stiftung eines immerwährenden Andenckens, Bey Haltung der Exequien und Beysetzung des Herczens, Zu Breslau In der Fürstl. Jungfräulichen Stifts-Kirche S. Clarae Den 17. Januarii A. 1708. hat aufrichten lassen [...] druckts Johann Jancke, Factor, s. d.* (pamětní tisk).

42 Balzamované tělo Alžběty Lukrécie z Lichtenštejna, vévodkyně těšínské, bylo po její smrti roku 1653 vystaveno na rodovém sídle v Těšíně. Čestná stráž byla ve dne i v noci držena nejméně tři týdny a v pravidelných službách se při ní vystřídali příslušníci panského i rytířského stavu. Tuto poslední službu vykonávali po dvojicích, katolíci i protestanti, podle předem připraveného rozpisu. V tomto případě se mohlo jednat o odkaz na skutečnost, že Alžběta Lukrécie převzala roku 1625 v duchu odkazu svého předčasně zemřelého bratra Fridricha Viléma vládu nad rodovým vévodstvím. Österreichische Nationalbibliothek Wien, Abt. Handschriften, Series Nova 29176. Srov. KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Těšínsko – země Koruny české*. Český Těšín 2008,

ale také u Alžběty Magdaleny Minsterbersko-Olešnické⁴³ nebo Žofie Kateřiny Lehnicko-Břežské.⁴⁴

Méně výpravné, přesto se všemi potřebnými poctami a zachováním stěžejních prvků pohřebních ceremonií, bývaly rovněž pohřby svobodných princezen, přičemž máme na mysli dospělé ženy, nikoli mladé dívky. Organizátory bývali jejich příbuzní, nejčastěji bratři či synovci, ať už se jednalo o ženy žijící v rodině příbuzných, kde přispívaly například k výchově dětí a naplňování společenské a charitativní role fraucimoru, anebo měly samostatnou domácnost. Mezi první jmenované patřily například Emílie a Anna Marie Lehnicko-Břežské, žijící na wittelsbašském dvoře své sestry Kateřiny Žofie, provdané Falcké z Zweibrückenu-Vohenstraußu-Parksteinu. Emílie a Anna Marie zemřely vcelku krátce po sobě, v letech 1618 a 1620, a navzdory tomu, že jejich sestra Kateřina Žofie už v té době nežila, dočkaly se ve Weidenu pohřbů se všemi poctami a dokonce i reprezentativní pamětní desky.⁴⁵ O důstojný pohřeb své tety Marie Žofie Lehnicko-Břežské se roku 1654 postarali také její synovci, nejspíše Ludvík Lehnický, anebo senior Jiří III. Marie Žofie žila sama na zámku v Parchvicích na Lehnicku, většinu posledních let života se ale starala o vratislavskou domácnost svého bratra Jiřího Rudolfa Lehnického, vrchního zemského hejtmána, který ale opustil tento svět rok před ní.⁴⁶

Torzovité zprávy nedovolují odhadnout, zda si úředníci Karla z Lichtenštejna při přípravě chystaného posledního rozloučení s kněžnou Annou Marií v létě roku 1625 zjišťovali nějaké podrobnější informace o ženských pohřbech na vévodských dvorech, jak se ve světle jeho vyznění zdá být pravděpodobné, anebo zda vyšli výhradně ze zpráv o zmíněných mužských smutečních slavnostech. Pokud by hledali reálné inspirace,

s. 139. K jejím osudům např. ŠMERDA, Milan: *Kněžna Alžběta Lukrécie a protireformace na Těšínsku (1625–1653)*. Těšínsko 47, 2004, č. 4, s. 1–10; 48, 2005, č. 1, s. 1–7; TÝŽ: *Za vším hledej ženu aneb Alžběta Lukrécie Těšínská a spor o Těšínské knížectví*. In: Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno 2009, s. 625–643; WINKELBAUER: *Fürst und Fürstendiener*, zvl. s. 351–353, 415, 536–540 ad.

43 Srov. výše.

44 První manželka Jiřího III. byla sice podle všeho za svobodna žena rozhodná a samostatná, vystupující v případě potřeby v zájmu rodiny, města i země (uhradila například ze svých osobních prostředků výpalné císařské armádě za ukončení obléhání města Olešnice), po sňatku ale zaujala místo „pouhé“ choti vévody Jiřího III. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, s. 439. K jejímu osobnímu životu nejnověji KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Zamilované strašidlo a milovaná šípková růže. Svatby na slezských knížecích dvorech v době raného baroka*. Opava 2014.

45 Emílie a Anna Marie, dcery rozporuplného vévody Jindřicha IX. Lehnického, zůstaly svobodné podle všeho z důvodu nedostatečných prostředků na věno. Oba pohřby nechal vypravit synovec zemřelých. Společný epitaf, původně umístěný na zrušené rodové hrobce, je dodnes dochován v městském kostele ve Weidenu. REISS, Gerhard: *Beisetzung der Herzogin Anna Maria von Liegnitz in Weiden*. München 2016.

46 Pohřbena byla podle všeho v rodovém pohřebišti v kostele sv. Jana Křtitele v Lehnici; kde se uskutečnily smuteční obřady, však nevíme. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, s. 275–276.

Obr. 4: Karel Eusebius z Lichtenštejna, kol. 1630 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01020.

Obr. 5: Hartman (III.), syn Gundakara z Lichtenštejna, kol. 1630 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01255.

mohli se poptávat například na obřady a ceremonie konané roku 1595 u příležitosti úmrtí Barbory Braniborské, manželky Jiřího II. Černého Břežského, nebo Anny Marie Anhaltsko-Bernburské, manželky Jáchyma Fridricha Lehnicko-Břežského, konané roku 1605. Uvedené pohřby – zejména první z jmenovaných žen⁴⁷ – byly uspořádány honosně a nákladně, se všemi poctami obvyklými v raně novověkém Slezsku u příležitosti úmrtí členky vévodské rodiny.⁴⁸

Jen do jisté míry inspirativní obraz posledního rozloučení se slezskou vévodkyní mohly organizátorům opavských funerálních ceremonií naopak poskytnout informace o pohřbu Anny Sidonie Těšínské v roce 1619. Právě ona měla ze slezského vévodského prostředí k lichtenštejnské rodině příbuzensky nejbližší a na pohřeb jejího otce se v námi využívaných materiálech navíc nepřímou odkazuje. Jmenovaná byla s Lichtenštejnem těsně spřízněna prostřednictvím mladší sestry Alžběty Lukrécie, manželky Gundakara z Lichtenštejna. Anna Sidonie byla provdána za muže z hlediska dobové hierarchie na nižším stupni společenského žebříčku, než byla ona sama. Pocházel však z rodiny vlivného církevního hodnostáře Marka Sitticha, knížete-arcibiskupa solnohradského, což mělo dozajista podtrhnout věrohodnost konverze jejího otce Adama Václava ke katolictví. Manželský život Anny Sidonie s Jakubem hrabětem z Hohenemsu, arcibiskupovým synovcem, byl mladistvě neukázněný a dříve, než se mohl zklidnit, zemřela žena předčasně, po krátké nemoci, 13. března 1619.

Navzdory uvedenému se zdá, že daný pohřeb nemohl být zcela relevantním příkladem pro přípravu opavských obřadů, a to ani pokud by o nich měli lichtenštejnští organizátoři vůbec povědomí. Konal za totiž za výjimečných okolností a podle všeho v úsporném režimu. Z důvodu předpokládané nákazy Anny Sidonie pravými neštovicemi byl uspořádán narychlo, 16. března, tedy jen tři dny po úmrtí. Na první pohled vykazoval základní znaky aristokratického ceremoniálu, v nuancích se zřejmě řídil jednak místními, tedy solnohradskými, a samozřejmě také katolickými obřadními zvyklostmi. Smuteční průvod procházející Solnohradem⁴⁹ zahajovali žáci a učitelé benediktinského gymnázia, následovaní cechmistry, členy náboženských bratrstev, kapituly a dalšími duchovními. Za nimi byl nesen alianční znak vévodkyně a jejího chotě a pak následovaly máry potažené červeným sametem, na nichž byly uloženy

47 Barbora z rodu Hohenzollernů patřila k významným osobnostem usměrňujícím po manželově smrti nejen soukromí piastovské rodiny, ale i veřejný život knížectví. Podrobněji SCHIMMELPFENNIG, Carl Adolf: *Herzogin Barbara von Liegnitz-Brieg, geborene Markgräfin von Brandenburg, ihr Hofhalt und ihre Regierung von 1586–1595*. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 14, 1879, s. 337–430.

48 Na poděbradském dvoře v Olešnici nebyl adekvátní ženský pohřeb vypraven od konce 16. století. Kateřina Berkovna z Dubé, první choť Karla II., zemřela roku 1583, druhá, již vzpomenutá Alžběta Magdalena Lehnicko-Břežská, manžela přežila o 14 let a zemřela až roku 1630; o jejím pohřbu jsme se zmínili. FELCMAN, Ondřej – FUKALA, Radek a kol.: *Poděbradové. Rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*. Praha 2008, s. 201–202, 279–280 ad.

49 Manželé žili po několika stěhováních v nově vybudovaném malém záměčku Emslieb nedaleko Nové rezidence v Solnohradech.

ostatky zemřelé. Máry byly údajně taženy členy konfraternity Božího těla. Provázelo je 36 panošů se svíčkami. Hlavní pozůstalý, ovdovělý hrabě Jakub z Hohenemsu, a jeho průvodce, strýc arcibiskup Marek Sittich, jeli za marami na koních, následování proboštem Parisem z Lodronu a dvořany obou dříve jmenovaných mužů, zemskou šlechtou, členy městské rady a dalšími černě oděnými osobami. Za nimi kráčel podle zvyklostí fraucimor Anny Sidonie, poté šlechtičny a měšťanky. Po krátké cestě městem byla rakev s ostatky vystavena s erbem a symbolem smrtihlava na katafalk před oltářem v kapli sv. Salvatora. Po kázání a smuteční bohoslužbě byla rakev uložena do hrobky, teprve dodatečně opatřené kamennou deskou s upomínkovým nápisem, jehož vyhotovení nebylo z pochopitelných časových důvodů do obřadů možné.⁵⁰

Vzhledem k okolnostem úmrtí mladé vévodkyně a brzkému pohřbu se zdá, že s výjimkou nejbližších pozůstalých, fraucimoru a povinně se pohřbu účastnících členů šlechtické a měšťanské obce se musely kondukt i církevní obřady obejít bez dalších významnějších hostů. Rozhodně se jich nezúčastnil – a vzhledem ke vzdálenosti od Solnohradu a rychlosti transferu informací a způsobu cestování ani nemohl – nikdo z těšínských příbuzných Anny Sidonie, ani bratr Fridrich Vilém pobývajících zřejmě stále na jezuitské koleji v Mnichově, ani Alžběta Lukrécie, resp. její choť Gundakar.

Podívejme se nyní podrobněji, vzhledem k jedinečnosti podobných ceremonií v opavské novověké historii, jak byl slavnostní pohřeb Anny Marie z Lichtenštejna uspořádán. Především nutno podotknout, že zemřelá patřila k menšině manželek slezských vládařů, které skonalý ještě za života manžela. Funerální obřady a slavnosti se tedy konaly v režii vdovce. V souladu s aktuálním vyznáním Lichtenštejnů se na rozdíl od většiny jiných slezských smutečních obřadů jednalo o pohřeb spojený s katolickými církevními obřady.

Anna Marie zemřela na zámku v Plumlově dne 6. června 1625 po vleklých zdravotních problémech způsobených zřejmě dnou, k nimž se přidalo podle všeho další nakažlivé onemocnění.⁵¹ O převezení jejích ostatků do Opavy a uložení v tamějším mariánském kostele bylo zřejmě rozhodnuto neprodleně, navzdory tomu, že reprezentativní knížecí hrobka ještě nebyla vybudována. O pohřbu kněžny v kostelní kryptě se v pramenech hovoří jako o *provizorním*.⁵² Jednalo se nejspíše o prostor pod kněžištěm, pro tuto příležitost jistě upravený do potřebné podoby a opatřený potřebným prostorovým vstupem.

50 Popis podle JEŽ: *Pompa nobilitatis, II. část*, s. 10–11; ten čerpal z RAINER, Werner (ed.): *Marcus Sitticus. Die Regierung des Fürsterzbischofs nach der Chronik von Johannes Stainhauser*. Salzburg 2012, zvl. s. 326–327.

51 Karel vydal v období před manželčinou smrtí dokonce pokyn, aby Plumlov opustil Karel Eusebius, pravděpodobně z obavy z nákazy jediného syna. VAŘEKA: *Kniže Karel I.*, s. 633–635.

52 HAL, fond Familienarchiv, kart. LAF 471.

Vzhledem k letnímu období bylo nutno při přípravách pohřbu postupovat rychle a operativně. Tělo Anny Marie bylo nabalzamováno, v Plumlově zřejmě na čas uloženo v chladné prostora, kde vyčkalo na termín transportu. Na cestu se schrána s ostatky lichtenštejnské kněžny vydala nejspíše okolo 8., nejpozději 10. července, uvážíme-li, že do Opavy doputovala spolu s doprovodem 18. července nebo krátce předtím.⁵³ Průvod musel urazit okolo 170 i více kilometrů podle trasy, která byla zvolena s ohledem na nutnost zajistit vždy důstojné přenocování všem jeho účastníkům.⁵⁴ Nabízely se k tomu příhodně položená města a zámky, s potřebnými prostorami v kostele nebo zámecké kapli pro uložení zemřelé.⁵⁵

Období od úmrtí do pohřbu nebylo nijak dlouhé, vezmeme-li do úvahy nutnost informovat nejbližší pozůstalé a rozeslat pozvánky pro potenciální účastníky pohřbu. Pokud ale prohlédneme jejich seznam, je z něj patrné, že mezi zvanými byli především nejbližší příbuzní (děti, švagři a synovec zemřelé), a pak zemští stavové, vyšší a nižší šlechta a měšťanstvo, takže nebylo potřeba přemíry času pro informování a cestu zvaných. Formálně sice mezi pohřebními hosty najdeme zmínky o reprezentantech slezských vévodských rodů, resp. stavovské správy, všichni se ale účastnili tak zvané v zastoupení, s využitím vyslanců nejspíše z řad opavských stavů.

Hlavním prvkem pohřebních ceremonií byl vždy kondukt neboli smuteční průvod. Provázeli obvykle ostatky – ve středověku nesené na márách bez schrány, v raném novověku už v rakvi – z domova, tedy z rodového sídla – do kostela, kde měla proběhnout bohoslužba s kázáním, případně s oslavnými proslovky na adresu zemřelých. Kondukt byl asi nejpompéznější částí pohřbu, při němž vzdávali jeho účastníci i okolní přihlížející nejen počtu v té chvíli již sociálnímu tělu muže či ženy na cestě k poslednímu odpočinku, ale brali na vědomí také demonstraci uspořádání nových poměrů se zdůrazněním role dědice kráčejícího bezprostředně za ostatky jako nositele odkazu a pokračovatele v privátních i veřejných rolích svého předchůdce. Pomyslně se toto dědictví a jeho demonstrace týkaly i pozůstalých po zemřelé ženě, s pochopitelným umenšením důrazu na její veřejnou působnost.

Termín opavského pohřbu byl stanoven na pátek 18. a sobotu 19. července 1625, přičemž první den se měl konat smuteční kondukt, druhý den pak bohoslužby

53 Prodleva od příjezdu do Opavy do zahájení pohřbu nebyla podle všeho dlouhá, zdá se dokonce, že rakev se zemřelou mohla dorazit na poslední chvíli, aniž byla někde v Opavě s předstihem uložena. Ve zlomku materiálů ke knížecímu pohřbu je totiž zmínka o tom, že by bylo dobré zajistit pro příště pro přechování rakve s ostatky příhodné místo v některém kostele nebo na zámku.

54 Cesta byla bezpochyby pomalá, odhadnout můžeme, že za den urazili okolo 10 až 15, maximálně 20 kilometrů. Trasa mohla nejspíše vést přes Olomouc, Hranice a Fulnek, nebo z Olomouce přes Moravský Beroun a Šternberk (tato cesta byla hornatější, v létě ale sjízdná).

55 Takto probíhala v roce 1666 například dlouhá cesta ostatků Anny Žofie Lehnicko-Břežské, rozené Meklenburské, vedoucí ze slezské Lehnice do rodného Güstrowa nedaleko Rostoku. Landeshauptarchiv Schwerin, 2.12-1/10 Acta funeralia/Begräbnisse, sign. 130; KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, s. 576–592.

Obr. 6: Anna Marie z Ditrichštejna, rozená z Lichtenštejna, 1619 © archiv autorky.

a tryzna.⁵⁶ Zahájení konduktu bylo stanoveno na sedmou hodinu večerní a mělo proběhnout tak, aby bylo završeno v devět hodin uložením slavnostně ozdobené rakve do kostelní hrobky. Smuteční hosté se měli dostavit na stanovené místo, snad na zámek, podle ohlášeného harmonogramu tak, aby byli připraveni vydat se hromadně do východiska konduktu: příslušníci obou zemských obcí, tedy šlechta a měšťané v pět hodin odpoledne, ovdovělý kníže se svými blízkými, významnými smutečními hosty a vyslanci pak o hodinu později. Už někdy v té době, *vpodvečer*, dorazily na místo po dlouhé pouti také ostatky kněžny Anny Marie. Ke společnému uložení s matkou byly do Opavy přivezeny rovněž její předčasně zemřelé děti.⁵⁷ Okolo sedmé hodiny se kníže vydal se svými nejbližšími, ostatky své choti, 30 vozy taženými vždy šesti oři a dalšími účastníky před Hradeckou bránu. Provázeli je klerici, zástupci škol a také šlechtici, z toho 20 příslušníků panského a nižšího šlechtického stavu, 50 měšťanů a dvě stovky osob v kápích, nesoucích svítící lucerny. Všichni se shromáždili asi čtvrt míle daleko před hradbami, v *polích*, na volnějším prostranství, aby se tam seřadili do konduktu. Poté prošli podle popisu konduktu v přesně stanoveném pořadí celým předměstím až k Jaktařské bráně a odtud přes Dolní náměstí⁵⁸ k velkému farnímu kostelu, tedy Nanebevzetí Panny Marie, a *přes Kostelní dvůr k prvním dveřím*.⁵⁹ Během takřka dvouhodinové cesty začalo zapadat slunce, pokud ten den svítilo, takže efektní hra světél z nesených luceren a svící a okolo se rozpro-

56 Není-li uvedeno jinak, vychází následující popis konduktu a smutečních obřadů z již citovaného rukopisného materiálu zvaného *Beschreibung, wie der Durchlauchtigen, Hochgebornen Fürstin und Frauen, Frauen Anna Fürstin von Liechtenstein, Herzogin zu Troppau und Jägerndorf, geborner Freiin von Boßkowitz und Tschernahor, Leichbegängüß oder Fürstliches Conduct den 18. und 19. July des 1625. Jahres, in der Stadt Troppau gehalten* (transkribováno). HAL, fond Familienarchiv, kart. FA 471. K tomu také HAUPT, Herbert: *Fürst Karl I. von Liechtenstein, Hofstaat und Sammeltätigkeit. Obersthofmeister Kaiser Rudolfs II. und Vizekönig von Böhmen. Edition der Quellen aus dem Liechtensteinischen Hausarchiv. 2. Quellenband*. Wien–Köln–Graz 1983.

57 Různé zdroje uvádějí různé údaje o počtu a pohlaví těchto dětí. Jednat se mělo o dcery, resp. o tři děti bez specifikace. Informace o ostatcích dětí Karla a Anny Marie z Lichtenštejna a jejich pohřbu není v popisu konduktu původem z lichtenštejnské kanceláře, ani v jiných dohledaných zdrojích souvisejících s pohřbem roku 1625 zmíněna. Kromě přeživšího Karla Eusebia a jeho dvou sester se navíc v dostupných zdrojích, včetně oficiálních informací současné knížecí rodiny, uvádí mezi zemřelými dětmi jen jedna (bezejmenná) holčička (1610–1611) a syn František († po 1612). Jediným pramenem, který hovoří dokonce o sedmi dětech Anny Marie z Lichtenštejna, je návrh pamětního nápisu určeného pro kostel Nanebevzetí Panny Marie v Opavě. Vzhledem k době jeho vzniku a předpokládané, snad dobré informovanosti autora jej lze považovat za věrohodný. HANIČÁK: *Knížata z Lichtenštejna*, s. 208 (heslo V. Maňase); ZUKAL: *Friedlose Wanderung*, s. 1; HAL, fond Familienarchiv, kart. LAF 471 ad.

58 V textu je evidentně chyba či nepřesnost, ať už způsobená nepozorností pásaře, neznalostí opavských reálií nebo jiným vlivem. Buď průvod skutečně prošel Jaktařskou bránou, pak ale nejspíše pokračoval – zejména uvážíme-li nejen počet zúčastněných osob, ale i vozů – rovnou na Horní náměstí a odtud ke kostelu, anebo se musel *celým předměstím*, jak bylo uvedeno, dostat až k Ratibořské bráně, aby po jejím průchodu pokračoval uvedeným Dolním náměstím.

59 Jednalo se pravděpodobně o východní vstup z dnešního Rybího trhu, nejbližší presbytáři, v jehož podzemí měla být uložena rakev, resp. rakve.

stírající tmy získávající každou minutou na intenzitě, byla určitě hlavním důvodem pro volbu večerního konduktu a první fáze obřadů.⁶⁰ A možná také předpokládané počasí nejteplejšího měsíce léta, třeba i střední Evropu už v té době alespoň okrajově začínala ovlivňovat tak zvaná malá doba ledová.

Vlastní kondukt měl – posuzujeme-li jej ve srovnání s řadou jiných smutečních průvodů při vévodských pohřbech – vcelku standardní uspořádání. Otevírali jej tři maršálci⁶¹ z řad šlechticů, žáci opavských škol⁶² kráčející vždy po dvou dvojicích vedle sebe a další tři maršálci, tentokrát měšťanského stavu. Za nimi následovali radní a měšťané Opavy a Krnova a představitelé dalších třinácti měst obou knížectví.⁶³ Další tři maršálci šlechtického původu šli v čele zástupu šlechticů z obou knížectví, kráčejících vždy po dvojicích vedle sebe, za nimiž následovali *cizí* junkeři a společníci.⁶⁴ Úvodní část průvodu uzavíralo 20 osob panského a šlechtického stavu s bílé a 50 měšťanů se žlutě svítícími lucernami, duchovní s bílými svícemi, kráčející po dvou párech vedle sebe, opět tři maršálci a poté tři členové panského stavu.

Ústřední pozice v konduktu samozřejmě náležela zemřelé kněžně, respektive jejím ostatkům, přejímajícím už v této fázi posmrtného bytí symbolickou funkci sociálního těla, vstupujícího do kolektivní paměti všech přítomných – rodiny, dvořanů, šlechtických a měšťanských obcí obou slezských knížectví, Opavska i Krnovska, účastníků i přihlížejících – a zprostředkovaně, především ústní tradicí,⁶⁵ obvykle i do paměti následujících generací. Máry s mrtvolou uloženou pravděpodobně v rakvi přikryté sametovým, možná vyšívaným přehozem, byly nesený 20 šlechtici, v jejich těsné blízkosti kráčelo 24 urozených pážat s bílými (bíle svítícími) lucernami. Zepředu i ze stran je obklopovaly na dvě stovky osob v kápích nesoucích lucerny. V pěti řadách za sebou pak následovali vždy tři maršálci a dva příslušníci panského stavu.

60 Večerní kondukt podle španělského vzoru byl součástí například pražského pohřbu císaře Rudolfa II. v říjnu 1612. BŮŽEK: *Smrt Rudolfa II.*, s. 80–81.

61 Titul *maršálek* nebo *dvorský maršálek* byl v rámci pořádání ceremoniálů a festivit obvykle užíván jako specifické označení konkrétními rolemi ve scénáři festivity či rituálu pověřené osoby. Na rozdíl od jiných zúčastněných šlechticů, oděných v civilním šatu, mohli být maršálci jednotně oblečeni či alespoň vybaveni signifikantními částmi oděvu (rukavicemi, kabátci, klobouky apod.), symboly apod. Nejedná se o osoby ztotožnitelné s úřadem dvorního maršálka jakožto nejvyššího představitele knížecího dvora příslušného zeměpána.

62 Jednalo se podle všeho o žáky městských škol. Jezuité, kteří do Opavy přišli na pozvání Karla z Lichtenštejna jen několik měsíců před konáním pohřbu, ještě kolej nestačili vybudovat.

63 Pravděpodobně se jednalo o Bílovec, Bruntál, Dolní Benešov, Hlučín, Hradec, Klimkovice, Odry, Novou Cerekev, Opavici z Opavska a Hlubčice, Horní Benešov, Vrbno a Město Albrechtice z Krnovska.

64 Podle všeho to byl doprovod účastníků mimo okruh knížecí rodiny a zemských stavů.

65 Pokud je známo, k poslednímu rozloučení s Annou Marií z Lichtenštejna nebyly vydány žádné pamětní tisky, ať už popis konduktu, kázání či oslavné proslovy vybraných zástupců stavovské obce, jak bývalo nejpozději od sklonku 16. století zvykem na poděbradských a piastovských dolnoslezských dvorech.

Hned za zemřelou kněžnou byla ve smutečním průvodu vyhrazena místa pro nejbližší pozůstalé, kráčejíci⁶⁶ podle dobových zvyklostí vždy s doprovodem po boku. Pěšky tak šel opavskými předměstími a poté i hlavními ulicemi a náměstím Opavy nejprve ovdovělý manžel Karel z Lichtenštejna a následně jeho děti. *Jeho milost* knížete, tehdy už stárnoucího muže s polodlouhými šedivými vlasy sčesanými nad čelem s ustupujícími kouty dozadu, s bílým okružím pod španělskou bradkou, dozajista v honosném černém oděvu z drahocenných látek, navzdory letnímu času s pláštěm a kloboukem, doprovázeli jeho štolba a *junker* neboli panoš, v řadě za nimi pak komorníci. Po obou jejich stranách šlo 12 *trabantů* z řad šlechty a 12 osobních strážců.⁶⁷ Poté kráčel kníže Maxmilián z Lichtenštejna, sám bez doprovodu, následovaný svými *služebníky*.

V další řadě šli *oba mladí princové*, *Jeho knížecí Milosti pan syn* a syn *Jeho knížecí Milosti knížete Gundakara*, tedy čtrnáctiletý Karel Eusebius a dvanáctiletý Hartman (III.).⁶⁸ Každého z nich doprovázel po stranách jeho hofmistr a preceptor, za nimi pak jejich služebníci. Skupinu uzavírali tři maršálkové a tři šlechtici panského stavu.

Poté se otevírala ženská část konduktu, který tvořil ve starším období tradičně – nikoli ale bezvýhradně – samostatný segment.⁶⁹ Nejprve kráčela *slečna Jeho knížecí Milosti*, tedy mladší dcera Karla a Anny Marie, jednadvacetiletá Františka Barbora.⁷⁰ Vedli ji vyslanci *královského vrchního úřadu*, v jehož čele tehdy stál Jiří Rudolf Lehnický, a *vévody břežského*, tedy Jana Kristiána. Hned za Františkou Barborou z Lichtenštejna a jejím doprovodem kráčel v průvodu vyslanec její sestry, knížecí *starší paní dcery, paní hraběnky z Ditrichštejna*, tedy Anny Marie Františky.⁷¹ Doprovázeli ho společný vyslanec *obou vévodů z Olešnice a Bernštatu*, tedy Karla Fridricha Minsterber-

66 Výjimečně jeli nejbližší pozůstalí v kočáre. Tento způsob absolvování průvodu byl u slezských dvorských pohřbů vyhrazen spíše vdovám, matkám či jiným blízkým příbuzným pochovávaných; užívalo se jej i v případech, kdy musel kondukt překonat z výchozího místa do kostela a zpět velkou vzdálenost. Tak tomu bylo například při pohřbu Ludvíka IV. Lehnického roku 1664, kdy jela vdova v honosném smutečním kočáre taženém šestispřežím černých koní v kápích. Kočárem se přepravovala ze zámku do městského kostela a zpět při večerním pohřbu Kristiána I. Lehnicko-Břežského roku 1672 také nemocná vdova Luisa s dcerou a některými dalšími smutečními hosty. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, s. 296, 321 ad.

67 Osoba s označením *trabant* bývá ztotožňována s tělesným neboli osobním strážcem; podobný význam lze spojit i s termínem *leibschütze*. Rozdíl mezi oběma skupinami nelze v tomto případě přesně definovat.

68 Oba bratrance, Karel Eusebius (1611–1684) a Hartman (1613–1686), k sobě měli velmi blízko. Posléze, v letech 1629–1630, společně absolvovali kavalírskou cestu po západní Evropě; projeli německou říší, navštívili Brusel, Nizozemí, Paříž a další francouzská města.

69 Výjimkou bývaly například mužské pohřby, kdy ihned za ostatky kráčely či jely vdovy, případně i dcery s doprovodem. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, s. 323, 332, 340 ad.

70 Františka Barbora (1604–1655) se roku 1627 provdala za Wernera de T'Serclaes Tillyho.

71 Anna Marie Františka (1657–1640) byla od roku 1618 provdaná za Maxmiliána z Ditrichštejna, synovce olomouckého biskupa kardinála Františka. Její osobní nepřítomnost mohla být zapříčiněna těhotenstvím či poporodním obdobím. V roce 1625 se jí totiž podle všeho narodila dcera Johana Beatrix, budoucí manželka Karla Eusebia z Lichtenštejna. VÁŘKA: *Kníže Karel I.*, s. 633–635.

sko-Olešnického a Jindřicha Václava Minsterbersko-Bernštatského,⁷² a vyslanec knížete Gundakara z Lichtenštejna. Následoval zástupce Kateřiny z Lichtenštejna, rozené Šemberové z Boskovic, manželky knížete Maxmiliána,⁷³ provázený dvěma osobami panského stavu. V čele knížecího fraucimoru kráčely hofmistryně a komorná zemřelé Anny Marie a její mladší dcery. Jednalo se podle všeho o jejich společnice, služebné, pomocnice, kuchařku a další ženy a dívky z dámské části dvora.⁷⁴

Dámy z knížecí rodiny a dvorský fraucimor oddělovala od další části průvodu skupina tří urozených maršálků. Za nimi následoval zemský fraucimor panského i rytířského stavu z obou knížectví, tři maršálci-měšťané a fraucimor městského stavu. Jejich počty nelze odhadnout, jednalo se ale bezpochyby o manželky, dcery a sestry většiny přítomných šlechticů a měšťanů, kteří plnili v průvodu nějakou funkci nebo se jej účastnili v jeho první části. Samozřejmě pokud to materiální podmínky rodiny, možnosti dopravy anebo autorita muže dovolily. Dá se ale předpokládat, že pokud to bylo jen trochu možné, pak povinnosti zemských obcí, stejně jako ženská zvědavost, vítězily.

Okolo deváté hodiny večerní dorazil průvod naplánovanou trasou k farnímu kostelu v samém srdci Opavy. Vstoupili do něj ale pouze nosiči s márami, aby uložili rakev s ostatky kněžny Anny Marie z Lichtenštejna s pomocí šesti městských řemeslníků do hrobky.⁷⁵ Ovdovělý Karel s členy knížecí rodiny, vyslanci a ostatními účastníky konduktu se *u kostela otočili a odebrali se do smutečního domu*, tedy do opavského knížecího zámku, aby tam společně usedli k noční tabuli.

Ceremoniální rozloučení pokračovalo druhý den, v sobotu 19. července 1625, od časného rána. Příslušníci zemských obcí se měli do farního kostela dostavit podle pořádků z předcházejícího dne už v šest hodin, kníže s rodinou, všemi vyslanci

72 Karel Fridrich Minsterbersko-Olešnický a jeho starší bratr Jindřich Václav Minsterbersko-Bernštatský náleželi rovněž mezi aktivní protestantské stavy. V dané době nebyli veřejně činní, druhý jmenovaný byl v letech 1629–1639 vrchním hejtmánem. GŁOGOWSKI: *Potomci krále*, s. 73–74, 75–77, 80–81; FELCMAN – FUKALA a kol.: *Poděbradové*, s. 214–227, 227–234.

73 Kateřina byla sestrou zemřelé Anny Marie. Obě ženy udržovaly úzké kontakty i po vstupu do manželství a prvně jmenovaná dáma se posléze stala podle všeho ne-li iniciátorkou, tedy spoluzakladatelkou lichtenštejnského mauzolea v poutním mariánském kostele ve Vranově u Brna. VÁŘEKA: *Kníže Karel I.*, s. 448, 456–457, 641, 651 ad.

74 Hofmistryní snad byla stále Marie Alžběta Bartelini, která je ve službách Anny Marie doložena v letech 1621 a 1622. Její původ neznáme, snad pocházela z Vídně či Vlach. Kněžnin fraucimor byl jinak s ohledem ke Karlovu postavení překvapivě málo početný. Běžnější práce zastávaly pomocnice či pomocníci v kuchyni, pradelny, příležitostně švadleny a jiné osoby, jejichž účast v Opavě ale asi nemůžeme předpokládat. Na druhé straně víme, že pohřbu Alžběty Magdaleny Minsterbersko-Olešnické se roku 1630 účastnila v Olešnici hofmistryně, společnice, tři komorné a dále na dvě desítky žen a dívek ze služebnictva, například služebné, zrcadelnice, kuchařka a kuchtička a další, které musely přijet z vdovského sídla nebožky ve Zbytově. VÁŘEKA: *Karel I.*, s. 497, 502, 513, 529; AP, Księstwo Oleśnickie, sign. 199.

75 Uložení rakve se zemřelou do hrobky už na závěr večerního konduktu, před zádušní mší konanou až následující den, tehdy nebylo výjimkou; odpovídá mimo jiné scénáři pohřbu Rudolfa II. BŮŽEK: *Smrt Rudolfa II.*, s. 80–82.

a fraucimorem pak o hodinu později. Karel spolu s bratrem Maxmiliánem, synem Karlem Eusebiem a synovcem Hartmanem, stejně jako urození vyslanci, usedli napravo, princezna Františka Barbora s knížecím fraucimorem nalevo od oltáře.

Chór kostela byl od země po klenby zahalen černým flórem, stejně jako oltář, na němž bylo sukno ozdobené bílým atlasovým křížem. Před ním se vznešeně tyčilo *castrum doloris*,⁷⁶ zevnitř osvětlené údajně více než 1,5 tisícem lampiček. Centrální prostor pod lešením byl určen pro knížecí nosítka⁷⁷ přikrytá honosně vyhlížejícím černým, zlatě vyšíváním sukem: v každém z jeho rohů byl zlatou nití plasticky provedený erb, uprostřed černo-stříbrně vyšíváný kříž a na něm stříbrno-zlatě vyšíváný krucifix s trojicí knížecích čapek symbolizujících Opavsko, Krnovsko a *knížecí dům Lichtenštejnů*. Po obou stranách konstrukce byla instalována stovka bílé zářících luceren a dvě stě žlutě plápolajících svící. Ze záhlaví *castra doloris* byla spuštěna troje nebesa směřující jednotlivými částmi k vdovci, mužské části knížecích pozůstalých a fraucimoru, dodávající celé kompozici vskutku velkolepý ráz.

Náboženské ceremonie v kostele Nanebevzetí Panny Marie zahrnovaly smuteční kázání a mši svatou celebrowanou jezuitou, pravděpodobně Jonášem Ladnitzerem,⁷⁸ v závěru pak předání obětí, obvykle peněžních darů, dodnes v minimalistické podobě běžné v závěru bohoslužeb.⁷⁹

Po skončení exequií pokračovaly funerální slavnosti karem, setkáním hostů u společné tabule. Pro všechny oficiální účastníky byl uspořádán v areálu městského zámku. Knížecí rodina a vyslanci zastupující nejurozenější zvané hosty usedli v hlavním sále v patře *knížecího domu*. Oslavnou řeč připomínající život a skutky zemřelé kněžny proslovil v úvodu někdo ze svobodných pánů. Zemské stavy Opavského a Krnovského

76 *Castrum doloris* v podobě baldachýnu byla vztyčena například při pohřbech Kristiána Lehnicko-Břežského či jeho syna Jiřího Viléma. Podle popisu byla vyrobena z nákladných textilií, opatřena erbovní výzdobou, knížecími klobouky a meči, osvětlena stovkami lamp. Oblíbeným tvarem konstrukce pro *castrum doloris* bývala v 17. století pyramida považovaná za alegorii knížecí slávy. Máme ji doloženou v případě připomínkové instalace v jezuitském kostele sv. Jiří v Opavě u příležitosti úmrtí knížete Maxmiliána z Lichtenštejna roku 1643 nebo při pohřbu poslední Piastovny Karolíny Šlesvicko-Holštýnsko-Sonderbursko-Wiesemburské roku 1707; v posledním případě se jednalo o kompozici čtyř pyramid se špicemi spojenými obloukem. Obecně k tématu ZETKOVÁ, Martina: *Castrum doloris baroka v českých zemích*. Diplomová práce, FF Univerzity Palackého. Olomouc 2017; zde přehled aktuální literatury; HANIČÁK.: *Knížata z Lichtenštejna*, s. 151–152.

77 Popis nezmiňuje rakev; pokud byla na nosítkách umístěna, jednalo se podle všeho o prázdnou rekvizitu, podobně jako při pohřbu císaře Rudolfa II., neboť ostatky již byly v kryptě.

78 Jonáš Ladnitzer (1576–1631), také Ladnicher, brněnský jezuita, důvěrník Karla z Lichtenštejna pro rekatolizační a misijní činnost, povoláný na jaře 1625 do Opavy, aby převzal v pozici proděkana do správy městský farní kostel a pustil se do budování jezuitské komunity. STÖGMANN: *Karl I. von Liechtenstein*, s. 85–87; TÝŽ: *Kontinuity a diskontinuity v religiozitě a náboženské politice knížat z Lichtenštejna v 16. a 17. století*. Časopis Matice moravské 132, 2013, suppl. 4, s. 66–69.

79 *Opfergang*, *Opfer gehen/gingen*, předání příspěvků na kostel či farnost; probíhalo po skončení bohoslužby obvykle formou předání finančních částek do samostatných schránek či nádob za oltářem, přímo ministrantům apod. Ve Slezsku se mohlo jednat také o samostatný průvod v kostele na konci bohoslužeb.

Obr. 7: Františka Barbora z Tilly, rozená z Lichtenštejna © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01204.

knížectví zamířily k hostině rovněž v hlavní budově, avšak do dolního sálu; slavnostní projev měl opavský zemský hejtman. U dalších prostřených stolů doplnili šlechtice purkmistři měst obou knížectví. Ve vedlejší dolní světnici *knížecího domu* se usadili úředníci, důstojníci a junkeři, kteří měli na starosti ochranu Karla z Lichtenštejna, jeho rodiny i hostů. Ve druhé zámecké budově byl připraven sál pro knížecí, dvorský a zemský fraucimor. Princezna Františka Barbora s doprovodem usedla u jednoho stolu, šlechticům byly prostřeny vzhledem k jejich počtu hned dva stoly. Proslov zde přednesl Jan Václav Sedlnický z Choltic.⁸⁰ Měšťanskému stavu, mužům i ženám, byl pro stolování vyhrazen sál ve vedlejší budově zámeckého areálu; slavnostní projev zde přednesl opavský purkmistr.⁸¹

Při pohoštění bylo pamatováno i na neurozené účastníky pohřbu. *Čeledi*, tedy běžnému dvorskému personálu, bylo pro pohoštění určeno 12 stolů po 12 místech situovaných v dalších dvou budovách zámeckého areálu; aby se předešlo nesrovnalostem, byl pro tento případ vypracován přesný zasedací pořádek. Pro ostatní příchozí z okruhu zemské šlechty a měst bylo určeno šest stolů ve vedlejší budově. Pohoštění bylo připraveno rovněž pro klérus a školní mládež, nikoli však v areálu zámku, ale v dominiánském *klášteře sv. Václava* v Pekařské ulici.

Karem *pompa funeris* ku cti Anny Marie z Lichtenštejna skončila. Pokud je nám známo, nebyly k němu vydány žádné pamětní tisky, ani raženy smuteční medaile či mince. Hosté se následující dny rozjeli postupně domů, stejně jako se na moravské statky anebo do Prahy odebral Karel z Lichtenštejna s okruhem nejbližších dvořanů a služebnictva. Zemská šlechta obou slezských knížectví si z událostí odnesla rozporuplné dojmy. Jedni – věrní (či novopečení věrní) katolíci – si mohli dělat naděje na bližší sepětí s knížecím dvorem, ostatní se asi se skřípějícími zuby připravovali na nové poměry. Opava a její obyvatelé se vrátili do normálního každodenního života v očekávání, jak se vyvine pozice jejich města do budoucna.

...

Pohřeb Anny Marie z Lichtenštejna, zorganizovaný dvorskými úředníky s podílem jezuitů, se bezpochyby snažil demonstrovat moc ovdovělého knížete Karla v jeho lenních knížectvích a přináležitost k úzké entitě slezských rodových vévodů, respektive říšských knížat držících starobylá knížectví, tím spíše, že byl nedávným povýšencem a že státoprávní starobylost Opavska s Krnovskem nebyla až tak jednoznačná. Smuteční ceremonie a obřady, včetně konduktu, co do scénáře odpovídaly

80 Jmenovaný rada knížete z Lichtenštejna byl od roku 1625 vrchním hejtmanem knížecích lichtenštejnských statků, později, v letech 1632–1638, nejvyšším sudím Opavského knížectví.

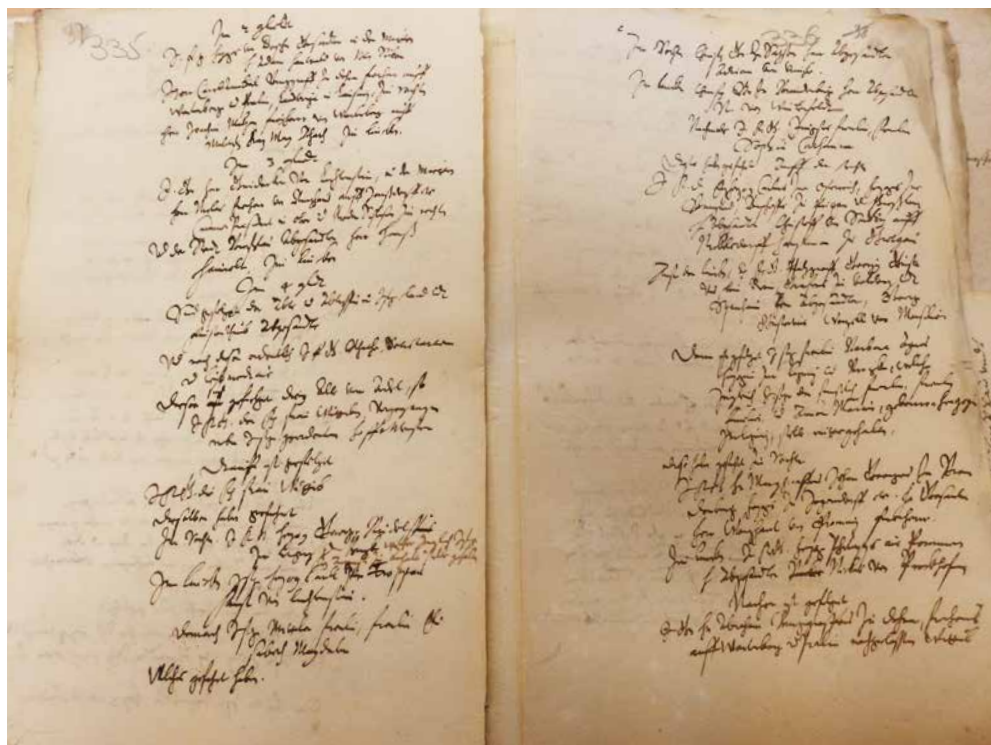
81 Uvedenému společenskému, a také genderovému rozdělení účastníků pohřbu odpovídalo rovněž uspořádání hodovních stolů a jídelníčku. Jmenovány byly: knížecí stůl, stůl knížecího fraucimoru, stůl vyslanců, dva stoly pro členy zemských obcí, purkmistry a zástupce rad a dva stoly pro jejich ženy, stůl oficírů a junkerů.

zvyklostem slezských vévodských dvorů spíše než skromnějším pohřbům šlechticů pozdně renesanční a rodící se barokní doby. Průvod se skládal z několika oddílů zřetelně rozdělených maršálky a jistě slavnostně, možná v jednotném smutečním hávu oděných šlechticů, v ústředním prostoru knížecích ostatků a pozůstalé rodiny dokonce příslušníků panského stavu. Úvodní část byla obsazena školní mládeží a učiteli, duchovenstvem a zemskými stavovskými obcemi, za ústředními ostatky nesenými (nikoli vezenými, jak už se stávalo běžnějším) následovali nejbližší pozůstalí a další stavovsky strukturovaní účastníci, genderově rozdělení na mužskou a ženskou část. Chránové exequie se stále spíše výjimečně instalovaným lešením baldachýnového typu proběhly v režii jezuitů, jak odpovídalo Karlovu nábožensko-politickému směřování.

Programové demonstraci příslušnosti Karla z Lichtenštejna mezi slezské zeměpány odpovídalo složení zvaných oficiálních hostů, upřednostňující slezské mocenské špičky. Naznačuje současně, že respektování vyššího principu příslušnosti k elitní entitě vévodů a alespoň formální zapojení do jejich po desetiletí, ba staletí existujících vztahových sítí bylo u Karla z Lichtenštejna nadřazeno jeho politickým postojům a případným ambivalencím. Vyslancem titulárně zastoupený Jan Kristián Břežský, v letech 1617–1621 vrchní slezský hejtman, náležel totiž během povstání k předákům protihabsbursky orientovaných stavů. Ač se mohlo zdát, že po jejich porážce a vévodově návratu z krátké emigrace je věc vyřešena, cejch politické nespolehlivosti si v očích opavského a krnovského knížete tento blízký příbuzný braniborské kurfiřtské rodiny a stoupenec kalvínství jistě nesl dále.⁸² Jen o něco lepší dojem mohl v Karlovi vyvolávat Jiří Rudolf, který dokázal navzdory svému angažmá během povstání ze svých politických hříchů obratně dostat a získat zpět ztracené pozice.⁸³ K Lichtenštejnově politické protistraně patřili i Jindřich Václav a jeho bratr Karel Fridrich z rodu minsterbersko-olešnických Poděbradů. Oba, luteráni a příznivci saské kurfiřtské politiky, se zapojili do aktivit provázejících stavovské povstání

82 Jan Kristián Břežský (1591–1639) podpořil konfederaci stavů české koruny a také volbu Fridricha Falckého českým králem. Po porážce stavovského povstání se uchýlil do Říše, k příbuzným manželky Dorotey Sibyly Braniborské. Ve třicátých letech se znovu politicky angažoval při organizaci protihabsburské aliance, tzv. *konjunkce* na podporu náboženských svobod. Po jejím neúspěchu se odebral i s rodinou znovu, a tentokrát definitivně do exilu v Polsku a Prusku. K jeho sobě a aktivitám nejnověji stručně KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, zvl. s. 28–29, 40, 562–53, 601; zde i podrobný přehled literatury.

83 Jiří Rudolf Lehnický (1695–1653), bratr Jana Kristiána Břežského, zastával v letech 1621–1629, tedy v době opavského pohřbu, úřad slezského hejtmána. Posléze se rovněž zapojil do aktivit *konjunkce* a podařilo se mu v očích panovníka očistit, takže stanul roku 1629, po jisté přestávce, znovu v čele nyní už reformovaného panovnického vrchního úřadu. Zajímavé je, že v mládí pod vlivem pobytu na braniborském dvoře a také Jana Kristiána přestoupil ke kalvínství. Toto přísné vyznání jej však jako milovníka světské i liturgické hudby, knih a umění neoslovalo a ve zralém věku se vrátil k luterství. KORBELÁŘOVÁ – DLUHOŠOVÁ: *Funerální kultura*, zvl. s. 28–29, 40, 562–53; zde i podrobný přehled literatury, zvl. s. 28–29, 37, 40, 43, 602.

Obr. 8: Záznam o účasti Karla a Gundakara v konduktu při pohřbu Karla II. Minsterbersko-Olešnického v popisu smutečního konduktu, 1617 © Archiwum Państwowe we Wrocławiu.

a stejně jako výše jmenovaní lehnicko-břežští Piastovci unikli potrestání jen díky císařskému pardonu.⁸⁴

Politické postoje všech jmenovaných a vztah k císaři, jakkoli asi vnitřně rozporuplné, byly v polovině dvacátých let 17. století neutralizovány a přinejmenším v kontextu pohřbu kněžny Anny Marie byly pro relativně čerstvého opavského a krnovského vévodu Karla z Lichtenštejna asi méně významné než jejich dlouhodobé ukotvení mezi slezskými zeměpány a nezpochybnitelná akceptace, potvrzená výsledky sňatkové politiky, ve společenství říšských vévodů a knížat. Všechny jmenované Piastovce i Poděbrady, titulárně zastoupené na pohřbu Anny Marie, navíc osobně znal, byť možná jen zběžně, díky společné příslušnosti ke komoře knížat a svobodných pánů všeobecného slezského sněmu. Karel se jeho pravidelných, minimálně jednou ročně ve Vratislavi pořádaných shromáždění přinejmenším v období před stavovským povstáním jistě

84 Jindřich Václav Minsterbersko-Bernštatský zaujal posléze vůči Habsburkům loajálnější postoj, což mu umožnilo zastávat v letech 1629–1639 hejtmanský post. Mladší Karel Fridrich Minsterbersko-Olešnický, poslední mužský potomek rodu Jiřího z Poděbrad, byl členem spolku protestantských panovníků a stavů zvaného *konjunkce*.

účastnil. Karel II. Minsterbersko-Olešnický, otec jmenovaných mladých zeměpánů Olešnice a Bernštatu, jej navíc v květnu 1614 v Opavě uvedl při památném zasedání na opavské radnici, jehož se odmítli zúčastnit příslušníci zemské šlechty, z pozice vrchního slezského hejtmána na vévodský stolec.⁸⁵

Za pozornost v kontextu koncipování pohřbu s alespoň formálním zastoupením slezských zeměpanských špiček stojí skutečnost, že na pohřbu nebyl osobně, ani v zastoupení přítomen těšínský vévoda Fridrich Vilém,⁸⁶ prostřednictvím sňatku své sestry dokonce příbuzný pozůstalé lichtenštejnské rodiny. Zda to bylo způsobeno déle trvajícím pobytem mladého Piastovce v zahraničí, dokonce přímo ve víru probíhajícího nizozemsko-španělského konfliktu, takže nebylo možné mu doručit pozvánku a získat přinejmenším pověření k zastupování konkrétním pověřencem při opavských pohřebních obřadech, anebo zda za jeho neúčasti stály jiné důvody, se můžeme jen domýšlet.⁸⁷ Mezi smutečními hosty bychom v konduktu marně hledali i jeho sestru, vévodkyni Alžbětu Lukrécii Těšínskou, druhou manželku knížete Gundakara z Lichtenštejna, stejně jako jejího případného vyslance. Uvážíme-li, že ostatní Lichtenštejny, dcery ovdovělého Karla, i žena jeho bratra Maxmiliána měly v seznamu účastníků opavského průvodu své místo (byť v zastoupení), jedná se o skutečnost vpravdě zarážející. Tím spíše, že s Alžbětou Lukrécie bývá spojován v souvislosti s bratrovou nepřítomností v rodném knížectví výkon regentské správy. Snad lze její nepřítomnost vysvětlit osobní nepřítomností Gundakara, snad její vlastní indispozicí.⁸⁸

Navzdory výsadní Lichtenštejnově funkci místodržícího Českého království nebyl na opavských obřadech přítomen císařský vyslanec. Námitka, že se jednalo o pouhý ženský pohřeb, neobstojí. Titulárně, obvykle prostřednictvím vysoce urozené osobnosti z okruhu vdovce, se s ním setkáváme ve většině smutečních průvodů nejen slezských vévodů, ale i vévodkyň, tím spíše, když pozůstalí manželé či synové zastávali podobně vysoké funkce jako tomu bylo v případě knížete z Lichtenštejna. Císařský vyslanec v konduktech kráčel vzhledem k významu osobnosti, kterou zastupoval, ob-

85 BIERMANN, Gottlieb: *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Troppau 1874, s. 315; FUKALA: *Protिलichtenštejnská opozice*, s. 77.

86 Připomeňme, že pohřbu jeho otce se účastnili Karel i Gundakar, rodinné i společensko-politické vazby tedy byly respektovány již dříve.

87 Fridrich Vilém (1601–1625) se samostatně vlády na Těšínsku ujal v roce 1619, brzy však odešel do vojenských služeb bavorského vévody Maxmiliána a snad se účastnil i bitvy na Bílé hoře. V roce 1624 se nakrátko vrátil do Slezska, už v následujícím roce se ale vydal do Nizozemí, kde se na španělské straně účastnil obléhání Bredy. Při zpáteční cestě v Kolíně nad Rýnem 23. srpna 1625, tedy takřka měsíc po opavském pohřbu, zemřel. Díky jeho odkazu se otevřela Alžbětě Lukrécie cesta k vládě nad Těšínskem, kterou neprodleně nastoupila a s podporou zemských stavů se ujala správy země. Manžela Gundakara přijala posléze roku 1630 pouze za spoluvládce, ač si možná činil naděje, že mu žena zemi předá do neomezené správy. KORBELÁŘOVÁ – ŽÁČEK: *Těšínsko – země Koruny české*, s. 129–139, 221; WINKELBAUER: *Fürst und Fürstendiener*, s. 520–526.

88 Alžběta Lukrécie porodila 8. března 1625 třetí dítě, syna Alberta. WINKELBAUER: *Fürst und Fürstendiener*, s. 520; srov. dále.

vykle hned za hlavním pozůstalým.⁸⁹ V Opavě ostatně nenajdeme ani nikoho z české či moravské šlechty. Na ceremoniálech po smrti Polyxeny z Lobkovic přitom byla přítomna celá řada příslušníků vysoké a vlivné nobility, mužů i žen.⁹⁰ Osobní nepřítomnost by bylo možné přičítat vzdálenosti Opavy od hlavních center a šlechtických sídel, absence vzdání holdu zemřelé alespoň zprostředkovaně už budí jistý zájem. Vyloučit samozřejmě nelze ani to, že Karel pozvánky na pohřeb mimo okruh příbuzných a slezských předáků, ať už z jakýchkoli důvodů, neposílal.

Co se týče dalších účastníků pohřbu, zejména knížecích dvořanů, zemské šlechty a měšťanů, nepodává nám zatím jediný známý popis pohřbu Anny Marie z Lichtenštejna bohužel (až na jedinou výjimku) přesnější obraz jejich rolí v ceremoniálech, neboť účastníky konkrétně nejmenuje, a to ani v rámci přehledného řazení konduktu. Není jistě třeba připomínat, jak jedinečným pramenem pro rozklíčování pozic jednotlivců i rodů uvnitř stavovské obce i navenek vůči knížeti by byly přehledy v podobě podrobných jmenovitých seznamů s funkčními pozicemi v zemské či městské správě nebo v dvorské službě, jak je známe z jiných podobných přechodových rituálů a festivit v rukopisné nebo dokonce tištěné formě.

Zvažujeme-li celkové vyznění první a poslední opavské knížecí *pompy funeris*, nutno vyzvednout chrámové aranžmá. *Castra doloris* byla v té době ve své rozvinuté podobě ještě spíše vzácná. Využívala se zvláště u příležitosti pohřbu vysoce urozených osobností s nákladnými a strukturovanými ceremoniály, a to jak v případě posledního rozloučení spojeného s pochováním ostatků, tak jen jako připomínkového obřadu. Opravdu první *castrum doloris* ve smyslu vysoce zdobného efemérního architektonického prvku bylo v kontextu osobností české historie údajně vyhotoveno pro účely pohřebních ceremonií Rudolfa II. v Madridu i Praze.⁹¹ Další smrtonosné lešení prý nechali v roce 1625 umístit v pražském kostele sv. Salvatora jezuité na připomínku úmrtí a pohřbu vratislavského a brixenského arcibiskupa Karla Josefa Habsburského.⁹² V tomto kontextu se zdá pravděpodobné, že pokud bývá za autora opavských chrámových ceremoniálů u příležitosti uložení ostatků Anny Marie z Lichtenštejna

89 Císařský vyslanec byl titulárně zastoupen například roku 1630 na pohřbu Alžběty Magdaleny, vdovy po Karlu II. Minsterbersko-Olešnickém, stejně jako roku 1659 na pohřbu Žofie Kateřiny, manželky Jiřího III. Břežského; oba jmenovaní zastávali post vrchního hejtmana. AP, księstwo Oleśnickie, sign. 199; *Fürstlicher Briegischer Leichconduct, welcher gestalt Der weiland Durchlauchten Hochgebornen Fürstin und Frauen, Frauen Sophiae Catharinae Hertzogin zur Liegnitz und Brieg, geborner Hertzogin zu Münsterberg in Schlesien zur Ölsen, Gräfin zu Glatz, Frauen auf Sternberg, Jaischwitz und Medzibor, Christmilder Gedächtnis Fürstliche Leiche, Zum Brieg den 29. Octobr. Ao. 1659 [...] Gedruckt in der fürstl. Residentz-Stadt Brieg, von Christoff Tschorn*, s. d. (pamětní tisk).

90 KRÁL: *Smrt a pohřby*, s. 223–224; RYANTOVÁ: *Polyxena z Lobkovic*, s. 437–438.

91 BŮŽEK: *Smrt Rudolfa II.*, s. 60–65, 82, 89.

92 ZETKOVÁ: *Castrum doloris*, s. 41.

považován Jonáš Ladnitzer,⁹³ pak právě *castrum doloris* bylo zřejmě jedním z prvků, u jehož instalace při kněžnině pohřbu v Opavě stál.⁹⁴

• • •

Jestliže jsme už v záhlaví předkládaného textu naznačili otázku, zda se pohřeb kněžny Anny Marie z Lichtenštejna, rozené Šemberové z Boskovic a Černé Hory, měl stát první vlaštovkou při proměně Opavy v místo rodové paměti Lichtenštejnů a v té souvislosti i jejího opětovného povznesení z pouhého centra jednoho ze slezských knížectví ve skutečné rezidenční, nebo alespoň příležitostně zeměpánem navštěvované město, pak lze bezpochyby jednoznačně odpovědět, že ano. Pokud nicméně nahlédneme do jeho reálné historie, pak je jasné, že se tak nestalo. A to z mnoha objektivních a zřejmě i subjektivních důvodů, bez ohledu na to, co si o tom mysleli (přínejmenším v době pohřbu) opavští představitelé města a řadoví měšťané. To se můžeme ostatně jen domýšlet, neboť nemáme k dispozici žádné doklady (či známé doklady), které by o náladách a postojích obyvatel různého sociálního postavení, profesního zaměření a zejména náboženského vyznání vypovídaly.⁹⁵ Městu jako celku by takové kulturně-spoločenské povznesení jistě prospělo. Zeměpán by snad investoval do knížecího sídla, jeho návštěvy by přinesly kontakt s urozenými špičkami s nadregionálními zkušenostmi původem z Koruny i dalších krajů monarchie, i s jejich doprovodem a služebnictvem, a odtud jistě i transfer zkušeností, zvyků a vzorů. O ekonomickém přínosu se netřeba zmiňovat.

Vývoj vojenské, politické a náboženské situace a ve svých důsledcích asi i změna pohledu na město a zemi, rodové i vlastní priority – nikoli už Karla z Lichtenštejna, který Opavu určil za místo svého posledního odpočinku, nýbrž jeho dědice – ale přinesl jiné

93 Názor, že byl Ladnitzer autorem uspořádání či alespoň popisu konduktu a dalších pohřebních ceremoniálů, organizovaných u příležitosti pohřbu Anny Marie z Lichtenštejna 18. a 19. července 1625, stejně jako souvisejícího memoriálu k následujícím podobným funerálním aktivitám, je sice legitimní, s ohledem na znalost organizace a praxe fungování aristokratických dvorů se ale jeví jako málo pravděpodobný. Logičtější je jeho podíl na církevní části ceremonií, zatímco světské obřady a festivity, včetně karu a rozdělení stolovníků, a zejména jejich organizační příprava vždy bývaly v kompetenci dvorských úředníků. O písemné kodifikaci na úrovni konceptů i prvopisů nemluvě. HAL, fond Familienarchiv, kart. LAF 471.

94 Z ženských pohřbů, během nichž bylo vztyčeno smrtonosné lešení, lze připomenout ten, který se konal v pražské katedrále sv. Víta u příležitosti úmrtí Polyxeny z Lobkovic, rozené z Pernštejna. Podle popisu mělo podobu jednoduché malované dřevěné konstrukce doplněné erbovními znemeními. Ze slezského prostředí známe již vzpomenuť pyramidální *castrum doloris* z vratislavského pohřbu poslední Piastovny Karolíny z roku 1708. KRÁL: *Smrt a pohřby*, s. 223–224; RYANTOVÁ: *Polyxena z Lobkovic*, s. 437–438; *Beschreibung des Castri Doloris*.

95 Prizmatem událostí spojených s obsazením města dánským vojskem a znalostí až nepřátelských animozit uvnitř městské obce (a obdobně i šlechtických stavů) lze odhadnout, že protestanté, podpoření navíc umenšením možností své veřejné působnosti po roce 1624, snášeli oslavné tirády na katolického zeměpána a člena jeho rodiny s velkými rozpaky, ba nesohlasem.

rozuzlení. Jistou stabilizaci poměrů v době okolo knížecího pohřbu, byť provázenou částí městských obyvatel nevíтанou rekatolizací, vystřídala dánská okupace v letech 1626–1627, otevírající naděje na návrat předbělohorských poměrů s obnovením pozic opavských protestantů. Ukončena však byla velmi tvrdým zásahem císařské armády pod velením Albrechta z Valdštejna a vykoupena zničením části města, uvalením vysokého výpalného a potrestáním části měšťanů, kteří nejvstřícněji vystupovali vůči dánské straně. Po vyšetřování a potrestání šlechtických i měšťanských podporovatelů nepřátel a nové vlně rekatolizace sice v Opavě došlo po udělení císařského pardonu roku 1630 k jisté křehké stabilizaci života, vše ale tiše špelo k novému dramatu, vzpouře Albrechta Freiberga. Stoupenci Albrechta z Valdštejna se podařilo roku 1634 do svých aktivit vtáhnout i mnohé měšťany. Po potlačení nepokojů dopadly tvrdé tresty jak na přímé účastníky, tak na město jako celek. Třebaže se pak Opava ocitla dlouhodobě mimo bezprostřední vojenské operace, zatěžovalo ji nucené kvartýrování vojska a v létě 1642 obsazení Švédy, byť zanedlouho vytlačenými císařskými oddíly.⁹⁶

Uvedené postupně probíhající dějinné události se promítly do zamýšlených plánů na vybudování knížecího lichtenštejnského pohřebiště i znovukonstituování Opavy jako rezidenčního města. V době smrti Karla z Lichtenštejna, v únoru 1627, byla Opava obsazena Dány a ovládnuta protestantským křídlem tamějších měšťanů, takže navzdory jeho testamentárnímu přání, finančnímu odkazu i již dříve připravovaným krokům, které měly mimo jiné usnadnit transport ostatků a zkvalitnit ceremonie,⁹⁷ bylo nakonec Maxmiliánem z Lichtenštejna, poručíkem mladého dědice Karla Eusebia, rozhodnuto o pohřbení knížete Karla ve Valticích. Mělo se jednat jen o přechodné řešení: při nejbližší možné příležitosti měl být připraven převoz Karlových ostatků do Opavy a jejich uložení do hrobky k choti Anně Marii.

Vše se ale poměrně rychle vyvinulo jinak. Snad už v roce 1628 se v okruhu lichtenštejnského dvora začalo uvažovat o přípravě těla kněžny z Lichtenštejna na její vyzvednutí z opavské hrobky a převozu na jižní Moravu. Proti tomu se snad z důvodů nedořešených závazků Lichtenštejnů postavil olomoucký biskup František kardinál z Ditrichštejna, takže změny byly načas odloženy.⁹⁸ Už o rok později se situace zkomplikovala ještě z dalších důvodů. Během pohnutých měsíců dánského obsazení města sice nedošlo k narušení lichtenštejnského pohřebiště, zato následující léta se pro ostatky Anny Marie stala dobou neklidu a nejistoty. Jezuité, kteří museli roku 1626 Opavu opustit, byli o tři roky později, po zahájení nové vlny rekatolizace, povoláni Maxmiliánem z Lichtenštejna zpět, správy farního kostela se ale ujali jen nakrátko. Ve stejné době totiž požádal řád německých rytířů prostřednictvím bruntálského místodržícího Jiřího Viléma z Elkershausenu o vrácení kostela Nanebevzetí Panny Marie, který

96 K tomuto období podrobněji srov. KORBELÁŘOVÁ: *Opava za třicetileté války a v pobělohorském období*, s. 170–177; k dánské okupaci srov. ORLITA, Zdeněk: *Dánský vpád na Opavsko a jeho obraz na měšťanské politické scéně*. In: *Opava: sborník k dějinám města 2*. Opava 2000, s. 31–38.

97 HAL, fond Familienarchiv, kart. LAF 471.

98 VAŘEKA: *Karel I.*, s. 642–643; s odkazem na HAL, fond Familienarchiv, kart. LAF 471.1.

počátkem 13. století založil a až do začátku reformace před polovinou 16. století spravoval. Po vleklých jednáních se o pět let později podařilo žadatelům dosáhnout svého. V roce 1634 se tak jezuité – a samozřejmě i nyní již plnoletý dědic Opavského a Krnovského knížectví Karel Eusebius – ocitli před nutností situaci ohledně lichtenštejnského pohřebiště co nejdříve dořešit. Přinejmenším mladý kníže už měl, jak se zdá, v dané věci jasno. Do Opavy už rozhodně nechtěl převézt k poslednímu odpočinku za matkou otce Karla, nýbrž právě naopak: přichystat se měla translace ostatků Anny Marie a malých sourozenců na moravské statky. Existence opavské knížecí nekropole se chýlila ke svému konci.

V roce 1634, jen několik měsíců poté, co císař potvrdil nároky německých rytířů na opavský farní kostel, se Karel Eusebius obrátil na krnovského zemského hejtmana Bernarda Barského, aby v součinnosti s opavským hejtmánem Václavem z Oppersdorfu, s podporou jezuitů zajistil převoz v Opavě deponovaných ostatků svých příbuzných do Krnova, konkrétně do kostela menších bratří františkánů. Po zjištění liknavosti jmenovaných Karel Eusebius svůj příkaz během krátké doby zopakoval. Zdá se přitom, že mu již bylo známo, že těla zemřelé matky a sourozenců už nespočívají v původní hrobce v mariánském kostele, ale že byla jezuita, snad v souvislosti s vývojem situace kolem správy nejvýznamnějšího opavského svatostánku, přenesena do jejich kostela sv. Jiří na Dolním náměstí.

Počátkem srpna se naplnění knížecího pokynu ujal poněkud akčnější Karel hrabě Strassoldo, zástupce prý podagrou postiženého Oppersdorfa, a ve spolupráci s opavským knížecím rychtářem Zikmundem Freierem připravil vše potřebné pro převoz. Nejspíše v noci z 8. na 9. srpna 1634 vyzvedl Strassoldo – podle některých interpretací tajně – ostatky Anny Marie a jejích dětí z kostela sv. Jiří a spolu s doprovodem se s nimi vypravil směrem do Krnova. V Holasovicích, první vsi položené na zemské silnici a příslušející ke Krnovsku, převzali knížecí náklad zástupci tamější stavovské obce, snad přímo hejtman Barský, aby jej pak v Krnově předali minoritům.⁹⁹ V jejich klášteře či kostele setrvaly ostatky první kněžny z Lichtenštejna a nedorostlých (snad) tří dětí minimálně dva a půl roku. Údaje o převozu do rodového mauzolea ve Vranově u Brna se totiž liší, a to o plné čtyři roky; kolísají mezi léty 1636/1637 a 1641. První z nich vychází z informace knížete Karla Eusebia, poskytnuté 21. března uvedeného roku hejtmanu Barskému, o pokynu převézt těla z Krnova do Vranova. Druhý je pak ohlasem sentence olomoucké biskupské konsistoře z března 1641, dotýkající se mimo jiné převozu zemřelé Anny z Lichtenštejna z Opavy do Vranova [sic!].¹⁰⁰

Ať tak či onak, Anna Marie se nejpozději roku 1641 ocitla po boku svého chotě Karla v novém mauzoleu Lichtenštejnů. Vybudováno bylo u poutního kostela Narození Panny Marie ve Vranově u Brna, založeného počátkem 17. století Kateřinou a Maxmi-

99 ZUKAL: *Friedlose Wanderung*, s. 1–3.

100 ZUKAL: *Friedlose Wanderung*, s. 3; STÖGMANN: *Karl I. von Liechtenstein*, s. 91; HANIČÁK: *Knížata z Lichtenštejna*, s. 151–152, 208; srov. HAL, fond Familienarchiv, kart. LAF 471.

liánem z Lichtenštejna a posléze z jejich iniciativy přeměněného v rodové mauzoleum. Dokončeno bylo roku 1633 a ještě v témže roce tam byl z Valtic přenesen jako první člen rodu právě kníže Karel, vévoda opavský a krnovský. Odtud se stalo až do první poloviny 20. století hlavním pohřebištěm příslušníků rodu Lichtenštejnů. Opava, které se načas naskytla naděje stát se opět rezidenčním městem a současně pamětním místem opavského (a krnovského) panujícího vévodského rodu, zůstala vinou neuskutečněného pohřbu Karla z Lichtenštejna a následné translace ostatků jeho choti a dětí mimo území Opavska sice administrativní, ekonomickou a snad kulturní metropolí jednoho ze slezských knížectví, chyběl jí ale pel mimořádnosti, dodávané sídelním městům či místům přítomností urozené vrchnosti, neřku-li zeměpána.¹⁰¹

• • •

101 Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu Slezské univerzity v Opavě č. SGS/5/2024 *Každodennost, genderové role a mentality: vzájemně se prolínající témata interdisciplinárního výzkumu a prezentace šlechtické a měšťanské society*.

Opavští jezuité a hudba: stav bádání a otázky relevantní nejen pro muzikologii

Vladimír Maňas

Koncepce, prameny a literatura

Studium dějin opavské jezuitské koleje ve vztahu k tehdejší hudební kultuře otevírá pro sledované období mezi roky 1625 a 1773 řadu otázek, jejichž artikulace může mít význam podstatně širší než jen v rámci lokální hudební historie či hudební kultury jezuitského řádu. Okruh relevantních témat muzikologického výzkumu konkrétní instituce takto získává charakter obecně platnější sondy, týkající se primárně vnitřního života sledované instituce, jejího provozu, ale dílčím způsobem také jejího vybavení či významu v rámci regionu i nadregionálních vztahů.

Základní teze týkající se hudební kultury jezuitů v prostoru české provincie postuloval při vícero příležitostech Jiří Sehnal.¹ Zejména jeho syntézy týkající se hudební kultury Moravy lze využít jako základní rámec jezuitské hudební kultury ve střední Evropě. V kontextu české provincie zdůraznil odlišný charakter nejstarší, tedy předbělohorské éry jezuitských kolejí, vázaných zpravidla na nejdůležitější města zemí

1 SEHNAL, Jiří: *Hudba u jezuitů české provincie v 17. a 18. století*. In: Morava a Brno na sklonku třicetileté války. Skutil, Jan (ed.), Brno–Praha 1995, s. 238–245. Precizní nástin relevantní literatury i pramenů podal ASCHENBRENNER, Vít: *Hudebně-liturgický provoz jezuitské koleje v Klatovech v 18. století*. Plzeň 2011. Poznámkový aparát této studie nemá za účel podat kompletní nástin muzikologické literatury k hudební kultuře jezuitů v českých zemích; pouze výběrově upozorňuje na relevantní a recentní práce.

Koruny české.² Výrazně kontrastní je obraz doby pobělohorské až do zrušení jezuitského řádu v roce 1773, pro niž je charakteristický poměrně prudký rozmach: růst kolejí starších (Olomouc, Brno) i pobělohorské zakládání kolejí mladších (Jihlava, Znojmo, Opava, Kroměříž / Uherské Hradiště, Telč).³

Sehnal akcentoval rovněž pragmatický vztah jezuitů k hudbě, který se odráží především ve způsobu organizace liturgického provozu a souvisí též výrazně s cirkulací charakteristickou pro členy řádu v rámci provincie. V kontextu pastoračních strategií tento pragmatismus znamenal také hojné využití písňového repertoáru v mateřských jazycích,⁴ a to obvykle v návaznosti na starobylé a obnovované rituály, ale také na nové, jezuity propagované a zakládané typy pobožností.⁵ Písňový repertoár jezuité intenzivně využívali také v rámci liturgického provozu gymnázií jako takzvané *hymnodiae*, tedy soubory latinských strofických písní, zpívaných během každodenních ranních mší během týdne. Studenti si tak mimo jiné osvojili základní latinské písňové texty staršího původu (*Stabat Mater*) i typickou jezuitskou tvorbu (*O Deus, ego amo te, etc.*).⁶

Ve vztahu především k moravským kolejím (mezi něž je v literatuře, pokud vůbec, obvykle zahrnována i ta opavská) Jiří Sehnal upozorňuje také na zásadní nedostatek

2 Na starší výzkumy Emiliána Trolidy navázal v tomto ohledu především BAŤA, Jan: *Jezuité a hudební kultura předbělohorské Prahy: glosy ke vzájemné interakci na příkladu klementinské mariánské sodalitty*. In: *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, sv. 2. Cemus, Petronilla (ed.), Praha 2010, s. 1003–1009. Viz též TROLDA, Emilián: *Jesuité a hudba. I. Hudba v pražské koleji od roku 1556 do roku 1610*. Cyril 66, 1940, s. 53–57, 73–78. TÝŽ: *Jesuité a hudba. II. Hudebníci z řádu Tovaryšstva Ježíšova*. Cyril 67, 1941, s. 2–10, 42–46, 53–63, 106–108.

3 Cenné příspěvky k dané problematice přináší studie z konference konané v roce 2018 v rámci řady *Monastica historica*, výběrově viz HRDLÍČKA, Josef: *Schwierige Anfänge: Die Jesuiten in Böhmischem Krumau, Komotau und Neuhaus vor 1618*. In: *Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter: Referate der gleichnamigen Tagung in Telč vom 24. bis 26. September 2018*. Havlík, Jiří M. – Kašpárková, Jarmila – Kollermann, Karl (edd.), Praha–St. Pölten 2019, s. 25–52; ZÁŘECKÁ, Klára: *Die Gesellschaft Jesu und ihre Mäzene in der früheren Neuzeit in Königgrätz*. In: TAMTĚŽ, s. 53–78; VALISOVÁ, Kateřina: *Studenten, Bürger und Stiftungen: das Jesuitenkollegium und die Stadt Iglau im 17. Jahrhundert*. In: TAMTĚŽ, s. 96–112.

4 SEHNAL: *Hudba u jezuitů*, s. 242; k svěbytné jezuitské strategii ohledně užití duchovních písní v rekatolizačním procesu viz MAŇAS, Vladimír: *Vulgas Bohemorum Musicae adictissimum. Music in the Recatholicisation Strategies of the Czech Jesuits in the 17th Century*. In: *Aurora Musas nutrit. Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.–18. Jahrhundert*. Kačic, Ladislav (ed.), Bratislava 2008, s. 209–215. Obsáhle se této problematice na příkladu klíčového a plošně rozšířeného kancionálu Matěje Václava Šteyera věnuje ŠKARPOVÁ, Marie: „*Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými*“: *Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity*. Praha 2015.

5 Viz zejména SLAVICKÝ, Tomáš: *K otázce vlivu jezuitů na český lidový duchovní zpěv*. In: *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, 2. sv. Praha 2010, s. 1113–1135.

6 Do širšího okruhu jezuitského písňového repertoáru bezpochyby náleží sbírky Adama Michny z Otradovic, vydané Pražskou jezuitskou tiskárnou, a díla redigovaná členy Tovaryšstva Ježíšova (Bedřich Bridel, Felix Kadlinský, Matěj Václav Šteyer, Bartoloměj Christelius). K problematice latinských písní viz MAŇAS, Vladimír: *Feriální mše na brněnském jezuitském gymnáziu a latinský písňový repertoár v 17. a 18. století*. In: *Jezuité a Brno: sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773)*. Jordánková, Hana – Maňas, Vladimír (edd.), Brno 2013, s. 199–210.

pramenů:⁷ nejen těch primárních ve smyslu notového materiálu, ale také sekundárních, tedy archivních dokumentů, které by přiblížily podobu samotné hudební výuky,⁸ seznamů hudebních seminaristů, nebo klíčových inventářů hudebnin významných pro poznání hudební kultury a aktuálního repertoáru.

Co se týče pramenů primárních, v rámci hranic dnešní České republiky nacházíme vedle písňového repertoáru jezuitského okruhu v obou zemských jazycích i latině (zpěvník k feriálním mším z brněnské koleje)⁹ jen málo ucelenějších sbírek figurální hudby; mezi ty nejdůležitější náleží torza původních souborů z Březnice¹⁰ či Klatov.¹¹ Právě v tomto kontextu je důležité, že v rámci takzvané kroměřížské sbírky hudebnin, resp. hudebnin z pozůstalosti biskupského kapelníka Pavla Josefa Vejvanovského, posléze převedených do fondu kolegiálního kostela sv. Mořice, se dochovalo nejméně sedmnáct hudebnin opsaných převážně Vejvanovským právě v Opavě během jeho studií na jezuitském gymnáziu mezi lety 1656 až 1660 (viz dále).¹²

Zásadní impulsy pro výzkum přinesly publikace Tomasze Ježe, věnované hudební kultuře jezuitů ve Slezsku.¹³ Opíral se přitom z velké části o prameny centrálních fondů, tedy jak o písemnosti provincialátu, tak především římského generalátu (ARSI). V této perspektivě vyvstala ostřeji universalia, základní společné rysy, strategie a tendence jezuitské hudební kultury. Tomasz Jeż později svůj výzkumný záměr ještě rozšířil a v rámci početného badatelského kolektivu realizoval rozsáhlý projekt *Fon-tes musicae in Polonia*, který ve třech řadách přinesl řadu publikací ve smyslu katalogů hudebnin a sbírek, tematických monografií a sborníků, a konečně více jak třicet kritických edic skladeb převážně jezuitské provenience, z nichž mnohé pocházejí od českých autorů (Joannes Possival, Carolus Pelicanus, Simon Prauenstein, Carolus

7 SEHNAL, Jiří – VYSLOUŽIL, Jiří: *Dějiny hudby na Moravě*. Brno 2001, s. 73.

8 Klíčovými prameny z prostředí české jezuitské provincie jsou v tomto ohledu *Ordo musices* koleje v Jičíně, o nichž podrobněji pojednal již HELFERT, Vladimír: *Jiří Benda. Příspěvek k problému české hudební emigrace. 1. část. Základy*. Brno 1929. Tento řád hudebního semináře doplňuje kronika hudebního semináře sv. Andělů v Telči, obsahující rovněž stanovy pro seminaristy z roku 1668, viz MAŇAS, Vladimír: *Hudební tradice*. In: *Vlastivěda moravská. Dačicko, Slavonicko, Telčsko*. Brno 2005, s. 392–431.

9 Viz MAŇAS: *Feriální mše*, s. 204–210.

10 PEŠKOVÁ, Jitřenka. *Collectio Ecclesiae Březnicensis. Catalogus artis musicae in Bohemia et Moravia cultae artis musicae antiquioris catalogum series. Vol. III*. Praha 1983.

11 ASCHENBRENNER: *Hudebně-liturgický provoz*, zejm. s. 23 ad. Autor také upozorňuje na nezbytný širší kontext výzkumu hudební kultury v české jezuitské provincii, mimo jiné odkazem na velice důležitou dochovanou sbírku hudebnin jezuitského kostela v Kladsku (Glatz), původně také v české provincii, a obsáhlý inventář hudebnin jezuitské koleje v Trnavě z doby zrušení řádu. Viz PIELECH, Marta – JANUSZKIEWICZ-REBOWSKA, Iwona: *Musicalia Collegii Glacensis Societatis Jesu*. Warszawa 2018.

12 Nejpodrobněji viz SEHNAL, Jiří: *Pavel Vejvanovský's Beziehungen zu Schlesien*. In: *Musikkultur in Schlesien zur Zeit von Telemann und Dittersdorf*. Sinzig 2001, s. 237–248.

13 JEŽ, Tomasz: *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581–1776)*. Warszawa 2013; viz TÝŽ: *The Musical Culture of the Jesuits in Silesia and the Kłodzko Country (1581–1776)*. Berlin 2018.

Rabovius).¹⁴ Slezské jezuitské koleje totiž až do roku 1754, tedy i po pruské anexi větší části Slezska, byly součástí české jezuitské provincie.¹⁵

Nelze se tak divit, že Ježův souhrnný pohled na takto vymezené území přinesl obrovské množství cenných údajů ve smyslu slezských jezuitských kolejí jako celku, který byl ze strany českých badatelů reflektován minimálně, a to nejen v rámci muzikologie, ale také v dalších oborech zejména ve vztahu k opavské koleji. Hranice států po roce 1945 totiž stále silně ovlivňují mentální rámce, proto mají Ježova kniha o Slezsku a následný kolektivní výzkum jezuitské hudební kultury na teritoriu Polsko-Litevské unie (1565 až 1773) tak zásadní význam. Zachycují totiž danou tematiku ve zcela odlišných prostorových souvislostech a na podstatně větším území v perspektivě historické i z hlediska současných paměťových institucí (například velké množství hudebnin z historického území Dolního Slezska je uloženo ve fondech Univerzitní knihovny ve Varšavě).¹⁶

Co se týče samotné opavské jezuitské koleje, z heuristického hlediska se potýkáme s problémy, které jsou pro českou provincii Tovaryšstva Ježíšova obvyklé.¹⁷ Ideálním příkladem vytěžení centrálních pramenů především ve smyslu řádového generalátu (ARSI) je výše zmíněná kniha Tomasze Ježe, který se – vzhledem k syntetizujícímu charakteru své práce – opíral především o prameny souhrnné, obvykle na úrovni celé provincie.¹⁸ Řada primárních pramenů, vzniklých přímo v dané koleji, není součástí příslušného archivního fondu (Jezuité Opava, Zemský archiv v Opavě) a v některých případech jim nebyla dosud věnována dostatečná pozornost, což se týká především soupisu zvyklostí koleje (*Consuetudines*) a dalších archiválií z Bočkovy sbírky v Moravském zemském archivu. Písemností z původního archivu provincialátu v Praze (fond Jesuitica, Národní archiv v Praze) je k Opavě dochováno překvapivě velmi málo v porovnání s většinou moravských kolejí.

Jednotliviny typu tištěných perioch či rukopisných textů divadelních her jsou rozptýlené v různých paměťových institucích, často bez veřejně přístupné evidence, což se týká i drobných pozůstatků původní kolejní knihovny. Zatímco v případě knihovny je k dispozici více nástrojů, s jejichž pomocí lze opavskou provenienci zejména ve

14 V těchto případech se jedná o edice Václava Kapsy. Z Čech také pocházel významný komponující jezuita Simon Praunsteina. SPURGIASZ, Katarzyna (ed.): *Simon Praunstein (1571–1624) – Litaniae et Hymni*. Warszawa 2021.

15 JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 3.

16 Pozornost si zaslouží také jedna z kolektivních monografií vzniklá v rámci zmíněného projektu, která už přímo svým názvem poukazuje na existující obecné principy jezuitské kultury a jejich konfrontaci s konkrétní situací v jednotlivých kolejích, viz BOHDANOWICZ, Bogna – JEŽ, Tomasz: *Universalia et particularia. Ars et praxis Societatis Jesu in Polonia*. Warszawa 2018.

17 Příkladem důsledné heuristické přípravy je disertační práce věnovaná brněnské jezuitské koleji. Viz DEUTSCH, Martin: *Jezuitský noviciát v Brně: umění a imaginace v náboženské praxi a spiritualitě Tovaryšstva Ježíšova 1578–1735*. Disertační práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2023. Recentní příspěvek k jezuitskému uchopení řádové historiografie viz BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – KAŠPÁRKOVÁ, Jarmila: *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku. II. Biografický slovník*. Praha–Olomouc 2018, s. 62–69.

18 JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 11–16.

fondech Vědecké knihovny Olomouc úspěšně identifikovat (viz níže), řada jednotlivin, rozptýlených v různých sbírkách Slezského zemského muzea, se takovémuto souhrnnému uchopení spíše vzpírá.

V případě Opavy je nutné kromě relevantních lokálních archivních fondů přihlídnout k písemnostem Lichtenštejnů a Německých rytířů (HAL a DOZA) ve Vídni. V rámci této heuristické fáze by bylo chybou spokojit se jen s evidencí dochovaných pramenů. Svůj význam zde má studium historických inventářů opavského jezuitského archivu, poskytujících vhled do původní struktury písemností, a dva katalogy knihovny (cca 1773 a cca 1790).

Důsledná péče o ticho, tak důležitou součást hudebního kontinua, v tomto případě znamená i evidenci a pokud možno i sledování osudů ztracených písemností, deperdit.¹⁹ Vedle matrik studentů gymnázia, shořelých na konci 2. světové války,²⁰ inventářů (hudebnin a hudebních nástrojů) jde především o účetní knihu mariánské kongregace z let 1737 až 1783, která detailně zachycuje mimo jiné divadelní provoz spojený s latinskou sodalitou Neposkvrněného početí Panny Marie.²¹

Celistvější obraz liturgického či přímo hudebního provozu opavské koleje dosud nebyl vytvořen.²² Cílem této studie však není podat obšírný nástin dané problematiky, ale spíše zaměřit se na jednotlivé problémové okruhy, konfrontovat relevantní prameny a upozornit na dosud opomíjené aspekty i zdroje informací. Pro účely této studie tudíž nebyly systematicky excerpovány relevantní prameny v řádové perspektivě centrální²³ i lokální, to by vyžadovalo na podstatně delší a podrobnější pojednání.

19 V podrobném úvodu k archivnímu fondu Jezuité Opava bohužel podobný pokus chybí. Viz KLOS, Miroslav: *Jesuité v Opavě (1480) 1625–1773*. Strojopisný inventář. Opava 1994.

20 SEHNAL, Jiří: *Pavel Vejvanovský a biskupská kapela v Kroměříži*. Kroměříž 1993, s. 7. Výpisky z matrik pořídil zřejmě ve dvacátých letech 20. století Josef Zukal pro studii: BREITENBACHER, Antonín: *Hudební archiv kolegiálního kostela sv. Mořice v Kroměříži*. Zvláštní příloha Časopisu Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci 40, 1928. V pozůstalosti tohoto významného historika se však žádný ze souborů písemností nevztahuje přímo k matrikám jezuitského gymnázia v Opavě, viz Zemský archiv v Opavě, osobní fond Josef Zukal 1872–1929.

21 KNAFLITSCH, Karl: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit der Troppauer Ordensleute*. Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 6, 1902, s. 301–311; 9, 1905, s. 172–193.

22 Uceleně jsou dosud zpracovány hudební dějiny jezuitů v Klatovech, a to zcela výjimečně formou monografie (viz ASCHENBRENNER: *Hudebně-liturgický provoz*), souhrnná zpracování se týkají též kolejí v Chomutově, viz FASSL, Timotheus: *Die Musikpflege am Komotauer Jesuiten-Gymnasium im 17. und 18. Jahrhundert*. Auftakt XI, 1931, Heft 1, s. 59–62; k Uherskému Hradišti viz ZEMEK, Metoděj: *Dějiny jezuitské koleje v Uherském Hradišti*. In: Kniha o Redutě. Čoupek, Jiří (ed.), Velehrad 2001, s. 157–170; k Telči viz MAŇAS, Vladimír: *Hudební tradice*. Materiálově i metodologicky je velice inspirativní syntetické zpracování hudebního provozu koleje v Trnavě: SZACSVAI, Katalin Kim: *Musik bei den Tyrnauer Jesuiten im 18. Jahrhundert*. In: Aurora Musas nutrit. Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.–18. Jahrhundert. Kačic, Ladislav (ed.), Bratislava 2008, s. 227–251.

23 Autor je zavázán Tomaszi Ježovi za laskavé poskytnutí excerpt z římského řádového archivu, k nimž však bylo přihlídnuto jen v klíčových bodech studie. Tam, kde to bylo možné, je odkazováno spíše na knihu JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*. Rovněž historie, diaria a výroční zprávy týkající se opavské koleje byly excerpovány jen výběrově.

K tradičním tématům podobně artikulovaných studií patří nástin liturgie, resp. hudebně-liturgického provozu, jehož garantem byl seminář sv. Ignáce a zde žijící studenti. Jedná se jak o primární provoz jezuitského kostela sv. Jiří (vzhledem k diki pramenů sledovaného období je v této studii dotyčný kostel důsledně označován takto), tak také o dílčí liturgické aktivity jednotlivých jezuitských kongregací. Dosud známé prameny bohužel nedovolují podrobněji studovat materiálové zázemí tohoto provozu, tematický obzor se tak zužuje jen na dva vzácně dochované soubory hudebnin a stručný nástin osudů varhan. Nedílnou součástí jezuitské výuky bylo divadlo, přičemž ve významnějších představeních nechyběla hudba, opět primárně zajišťovaná hudebníky semináře. Právě hudebně-divadelní aktivity, v jezuitském pojetí především melodramata, představují typ repertoáru cirkulujícího přinejmenším v rámci celé provincie.

Základní rámce liturgického provozu

V případě české provincie Tovaryšstva Ježíšova ustavené v roce 1623 pochází už z počátku třicátých let 17. století základní soubor zvyklostí. Vznikl v souvislosti s působením tehdejšího řádového vizitátora Florentina do Montmarensis, který v české provincii jako její vizitátor pobýval v letech 1631–1632.²⁴ V archivu opavských jezuitů jsou s jeho jménem spojeny tři dokumenty: *Consuetudines Provinciae Boemiae Domesticae* (Domácí zvyklosti české provincie),²⁵ *Ordinationes communes toti Provinciae Boemiae, partim ex antiquis renovatis, partim ex additis a R. Patre Florentio de Montmorencii Visitatore Boemiae Anno 1632 23. septemb[ris]* (Obecná nařízení pro celou českou provincii, zčásti dle obnovených zvyklostí, zčásti z doplňků [...]) a *Commendata quaedam communia. Templum* (Několik doporučení, zde týkajících se chrámu). Tyto dokumenty vytvářejí základní rámce i pro samotný liturgický provoz a v několika málo bodech se přímo týkají i řádové hudby a divadla.²⁶

Co se týče Zvyklostí (*Consuetudines*), k liturgickému provozu se váže jen několik oddílů. Pro sloužení mší je vymezen čas od půl šesté do desáté hodiny ranní. Místo nešpor se o svátcích (kromě některých slavnějších) zpívají litanie. V den svátku se pak kromě zpívané mše a nešpor mohou zpívat opět právě litanie. Chrámové vybavení se nemá užívat v rámci divadelního provozu. V době postní se v době před obědem zpívá každý den kromě svátků žalm *Miserere*, výuka má proto skončit o čtvrt hodiny dříve. Poměrně obsáhlá instrukce se týká kázání, zejména těch v mateřském jazyce, která se v jedné lokalitě mají konat v odlišných chrámech. Pojem kázání (*concio*) zde fakticky zastřešuje samostatné náboženské shromáždění s modlitbami, písněmi a vyznáním

24 BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha 2006, s. 33.

25 Srovnej TAMTÉŽ, s. 32.

26 ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 441, sign. 2010, kart. 27, fol. 25r a dále.

víry. Proto je třeba chápat právě tyto situace jako klíčové pro veřejný zpěv v mateřském jazyce.²⁷ Týká se to ostatně také samostatně konaných katechezí, kterým je v dokumentech z roku 1632 věnována velká pozornost.²⁸

Zvyklosti také zajímavým způsobem upřesňují dění během největších svátků: na vánoční svátky předepisují stavbu jesliček v chrámu a zpěv matutina (hodinek) a mše (*missa in nocte*) na Hod Boží vánoční. Na Velký pátek má být v chrámu postaven Boží hrob zářící mnoha světly. O Bílé sobotě kolem osmé večer má jít Tovaryšstvo v procesi se svícemi právě k tomuto hrobu, kde se zpívá *Alleluia* a *Laudate Dominum* (Chvalte Pána). Pod umbelou (procesní kříž s připnutým pláštěm, připomínajícím deštník) je Nejsvětější svátost přenesena od hrobu do svatostánku, zatímco lid zpívá v mateřském jazyce. Následně se slouží mše, po ní se zpívá chvalozpěv *Te Deum laudamus* (Tebe, Bože, chválíme), velikonoční mariánská antifona *Regina coeli* (Vesel se, nebes královno) a obřady zakončí další oblíbené zpěvy.²⁹

Liturgického provozu se podstatně podrobněji dotýkají zmíněné *Ordinationes*, které řeší sloužení mší u jednotlivých oltářů, určení zpovědníků, péči o oltáře, odpolední uzavření kostela a další detaily. Rovněž je zde zmíněno, že v chrámu nejsou dovoleny skladby čistě instrumentální, bez zbožného textu.³⁰ O vánočních svátcích se staví v chrámu jesličky, v závěru Svatého týdne pak Boží hrob. Podle doplňků je zakázáno provozovat u nich dialogy, počítá se však s anděly na scéně, opěvujícími radostně Boží narození či truchlivě umučení Páně. Ještě zajímavěji se jeví ustanovení ohledně prefekta hudby. Dle Doplňků nemá být vybírán „z našich“ (tedy z členů řádu), nanejvýše z řad kněží. Prefekt na kůru udává takt a zároveň zpívá. Postačí nicméně, když prefekt pověří nějakého externího hudebníka vedením, přesně jej instruuje, co a kdy zpívat, a dohlédne na disciplínu kůru i kantorů samotných.³¹

Obecná ustanovení pro českou provincii lze v případě Opavy konfrontovat s mladšími zvyklostmi koleje. Nedatovaný dokument (*Consuetudines Domus, Ecclesiae, et Scholarum, Collegii Soc: JESU Oppaviae*), dochovaný v rámci Bočkovy sbírky v Moravském zemském archivu spolu s dalšími písemnostmi opavské provenience, pochází

27 Bylo by chybou zužovat opavský spor o kázání v jednotlivých chrámech a jednotlivých jazycích právě jen na otázku prestiže německo- či českojazyčné komunity. Nejen vzhledem ke zpěvu zde podstatnou roli hraje samotná kapacita chrámu, jak je patrné v souvislosti s novostavbou opavského jezuitského kostela. Viz KORBELÁŘOVÁ: *Opava za třicetileté války a v pobělohorském období*, s. 202–203. Přinejmenším ve druhé polovině 17. století tento spor souvisel také s vnitřním napětím uvnitř české provincie, viz zejména KRÖSS, Alois – FORSTER, Karl – KOLÁŘ, Petr – SVATOŠ, Martin: *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. III. Die Zeit von 1657 bis zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu im Jahre 1773*. Olomouc 2012, s. 980 ad. Viz též stručně JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 35; odkazuje zde nicméně na dosud nevytěžené prameny z Říma.

28 Viz inspirativní mezioborovou studii ŠKARPOVÁ, Marie – SLAVICKÝ, Tomáš: *Katechismové písně a zpívané katechismy. Příspěvek jezuitů ke katolickému modu catechizandi přelomu 16. a 17. století*. Folia Historica Bohemica 26, 2011, č. 1, s. 131–141.

29 ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 441, sign. 2010, kart. 27, fol. 27r.

30 ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 441, sign. 2010, kart. 27, fol. 30v.

31 ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 441, sign. 2010, kart. 27, fol. 30v.

až z doby vlády Karla VI., nejspíše z doby po roce 1726 vzhledem ke zmínce o svatém Stanislavu Kostkovi (svatořečen 1726). Zvyklosti jsou v tomto případě uspořádány dle průběhu kalendářního roku, kterým pak prostupují i jednotlivé události roku liturgického.³²

Pozornost si zaslouží stručné zmínky týkající se Svatého týdne, neboť obsahují cenné detaily. V případě mše na Květnou neděli se během ní (*sub sacro*) zpívají pašije (dle liturgických zvyklostí by mělo jít o pašije podle sv. Matouše). Od středy do pátku vždy ve čtyři odpoledne začínají takzvané temné hodinky (*tenebrae*) za účasti dvou či tří kněží. Na Zelený čtvrtek se první mše sloužila v sedm ráno, v kostele sv. Jiří následovalo v osm kázání v češtině a o deváté hodině zpívaná mše. Po obřadech se v koleji konalo mytí nohou, zvlášť v semináři a zvlášť v režii latinské a německé družiny, tedy fakticky trojí. Německé kázání probíhalo ve farním kostele o deváté hodině dopoledne a o půl sedmé večer se odbyvaly nešpory na hřbitově u kostela (pokud to dovolilo počasí, pokud ne, pak v chrámu).³³

Velký pátek začínal v jezuitském kostele českým kázáním v osm hodin ráno (německé proběhlo ve stejném čase ve farním kostele), následovaly velkopáteční obřady a zřejmě hned po nich se zpívaly nešpory. Matutinum, tedy temné hodinky, začaly tentokrát již ve tři hodiny odpoledne, a pokud to dovolilo počasí, mělo se konat kajicné procesí; chrámové předpisy v tomto ohledu nejsou zcela jasné. Upřesnění se nachází v oddílu věnovaném škole. Podle něj mělo v pět večer započít smuteční procesí s pegmaty (přenosnými scénami) v režii latinské kongregace. Průvod měl projít přes obě opavská náměstí. Od půl osmé večer pak u Božího hrobu (tedy zpět v jezuitském kostele) měla hudba znít až do tři čtvrtě na devět, kdy byla Nejsvětější svátost odnesena do sakristie.

Zvláštní charakter Bílé soboty se odrážel také v liturgickém dění opavského jezuitského kostela. Hned o půl šesté ráno byla opět přenesena Nejsvětější svátost ze sakristie do Božího hrobu, o půl osmé začaly obřady (svěcení ohně, zrn, paškálu) a v devět hodin se zpívala slavná mše.³⁴ Ve dvě hodiny odpoledne měla latinská kongregace ve slavnostním pořádku s umbelou navštívit v chrámu zbudovaný Boží hrob. Tamtéž zněla v podvečer hudba stejně jako na Velký pátek (u pražských jezuitů v Klementinu se v těchto dvou dnech prováděla dvoudílná oratoria).³⁵

32 MZA, fond G 1 Bočkova sbírka, sign. 6350, kart. 36, nefoliováno.

33 Na Zelený čtvrtek se zejména odpolední obřady přesouvaly ven jako připomínka Kristovy modlitby v Getsemanech (viz text prvního responsoria temných hodin *In monte Oliveti*). Lokace na hřbitově může souviset s obvyklým umístěním sousoší Krista na Olivetské hoře z vnější strany chrámu. TAMTÉŽ.

34 Podrobně líčí dopolední obřady Bílé soboty před reformou II. vatikánského koncilu například Grydil: „[...] následuje mše svatá v bílé barvě, při Gloria se zase zvoní, varhany hrají, po epištole zpívá již kněz Alleluja; vše již věští blížící se z mrtvýchvstání Páně.“ GRydIL, František: *Obřady církve katolické*. Brno 1896, s. 333.

35 Viz BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Velikonoční slavnosti v Klementinu*. Opera historica 8. Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku. České Budějovice 2000, s. 575–592.

Obřady vzkříšení se konaly v kostele sv. Janů už v šest, v jezuitském chrámu sv. Jiří od osmé hodiny večerní. Začínaly právě u Božího hrobu, kde měl kněz kadidlem okouřit Nejsvětější svátost a předzpívat pak třikrát Aleluja. Odpovědí mu byl z kněžiště zpěv žalmu *Laudate Dominum omnes gentes*. Kněz pak uchopil Nejsvětější svátost a čelem k lidu předzpíval velikonoční píseň *Christ ist erstanden*; následovalo procesí (pokud to počasí dovolilo) po malém náměstí. Po návratu už byla svátost umístěna na oltáři, znovu okouřena a kněz zaintonoval chvalozpěv *Te Deum laudamus*, poté klérus zpíval antifonu *Regina caeli*.³⁶

Opavský soupis zvyklostí obsahuje řadu cenných detailů, které je však vhodné konfrontovat s dalšími prameny. Zejména dochované kroniky koleje a rektorské diáře poskytují řadu dílčích údajů (particularia), resp. příklady realizace konkrétních bohoslužeb v intencích zvyklostí, divadelních představení, ale i jednorázových festivit.

Zde zmíněné normy se navíc zdaleka netýkají jen liturgie, ale i celkového chodu koleje a semináře, včetně umístění kázání do jednotlivých kostelů (české obvykle v jezuitském, německé ve farním). Z hudebního hlediska představuje zajímavý detail například zmínka o studentské mši na svátek sv. Cecílie, patronky hudebníků (22. 11.), při níž má znít hudba (*sub sacro studiosorum sit musica*). Během adventu je první mše ohlašována zvony už ve čtvrt na šest ráno, tato takzvaná rorátní mše se měla vždy sloužit s hudbou, což odráží obecné zvyklosti zpěvu adventních rorátů.³⁷ Co se týče vánočních svátků, ty jsou consuetudiářem popsány podobně podrobně jako obřady Svátého týdne, a to v návaznosti na dříve zmíněné předpisy z roku 1632.

Seminář

Ohledně založení opavského jezuitského semináře sv. Ignáce se v literatuře objevují rozdílné datace, nicméně dle Historie koleje seminář vznikl už v roce 1652 v návaznosti na fundaci Sendeciovskou z Ratiboře v poměrně značné výši 5000 zlatých.³⁸ Z jejího výnosu mělo být v semináři vyživováno celkem devět fundatistů, tři přímo z rodiny, tři z Ratiboře a tři z Hlivic.³⁹ Dvě další rané nadace měly kapitál 1000 zlatých: Ještě v roce 1652 zřídil další studijní nadaci pro dva chlapce z Libavé či Budišova tehdejší farář v Libavé Petr Hess⁴⁰ a v následujícím roce ratibořští kanovníci, synovci prvního velkého

36 Srovnej popis obřadů Vzkříšení u Grydila, který zmiňuje průvod a následný chvalozpěv, viz GRÝDIL: *Obřady*, s. 335.

37 MZA, fond G 1 Bočkova sbírka, sign. 6350, kart. 36, nefoliováno.

38 MZA, G 10, Sběrka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 330, fol. 23r (Historia collegii SJ Oppaviae ab anno 1625 usque ad 1695 inclusive).

39 ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 110, sign. C4, karton 3. Na tyto písemnosti pak v archivním fondu bezprostředně navazují další fundační instrumenty. V dlouhodobém kontextu sledoval osudy této nadace WELTZEL, Augustin: *Geschichte der Stadt Ratibor*. Ratibor 1861, s. 641.

40 WOLNY, Gregor. *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften I/V*. Brünn 1863, s. 56.

fundátora, notáře Matouše Sendecia.⁴¹ V roce 1655 byl pro seminář zakoupen dům od urozených bratrů Pruskovských.⁴² Podrobný rozbor by si zasloužila ustanovení většiny fundací, zejména pak těch speciálních. Například člen Tovaryšstva a opavský rodák Matouš Zill takto v roce 1712 založil nadaci na výživu dvou hudebních alumnů.⁴³

Již ze stručné zmínky o nejstarších fundacích pro opavský jezuitský seminář je zřejmé, že právě tyto zbožné odkazy konstituovaly jakýsi základní geografický okruh koleje, odkud pocházela sice jen část studentů gymnázia, zato však šlo o vazby jednotlivých míst na Opavu v dlouhodobém časovém horizontu od vzniku fundace až po zrušení koleje (do jisté míry trvající i po zrušení řádu).⁴⁴ V rámci těchto fundačních míst byli preferováni příbuzní fundátorů, nebo v širším měřítku studenti nominovaní městskou radou konkrétního místa. Vedle Libavska a Budišovska, zmíněného v nadaci Hessoenské, patřilo k nejdůležitějším oblastem, odkud se rekrutovali studenti, okolí hornoslezských měst Ratiboře a Hlivic.⁴⁵ Postrádáme sice opavské gymnaziální matricy, ale v případě poměrně velkého množství olomouckých univerzitních studentů (posléze často svěcenců olomoucké diecéze) lze předpokládat, že mnozí z nich získali gymnaziální vzdělání právě v Opavě.

Vedle těchto stipendistů byl seminář určen také hudebně nadaným studentům, kterým seminář poskytoval byt, stravu a nutné ošacení výměnou za aktivní účast semi-

41 Z původních jezuitských pramenů vydatně čerpal František Šigut ve své nevydané práci. ZAO, fond František Šigut, inv. č. 134, karton 12 (*Z dějin jezuitské koleje v Opavě*), nestránkováno. Srovnej KRÖSS – FORSTER – KOLÁŘ – SVATOŠ: *Geschichte*, s. 393; JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 47. Výrazněji odlišné vnočení (1655) přináší ŠOPÁK, Pavel: *Bývalá kolej jezuitů s kostelem sv. Jiří a sv. Vojtěcha, seminářem sv. Ignáce a gymnasiem*. In: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Foltýn, Dušan (ed.), Praha 2005, s. 565.

42 Šigut uvádí cenu 2700 zlatých (ZAO, fond František Šigut, inv. č. 134, karton 12), odpovídající naráci centrálních římských pramenů, kde je zmíněna částka 3000 zl. s tím, že 300 zlatých prodávající koleji odpustili, viz ARSI Boh 97 I, k. 217. Srovnej KRÖSS – FORSTER – KOLÁŘ – SVATOŠ: *Geschichte*, s. 470. Údaje M. Černého ve věci ceny a odprodeje domu se liší od údajů jezuitských pramenů; ČERNÝ, Marcel: *Opavská jezuitská kolej v 18. století*. Diplomová práce FPF Slezské univerzity v Opavě. Opava 2021, s. 69.

43 ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 327, sign. J12, kart. 15. V seznamu seminaristů z roku 1763 figuruje u Zillovy fundace poznámka o jejím nízkém výnosu, z něž je nanejvýš obtížné uživit dva seminaristy. MZA, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. Cerr I 127, fol. 257 a dále. Tamtéž se nachází opis fundačního instrumentu pro seminář v Telči. K Zillovi viz <<https://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000101547>> [cit. 20-08-2024]. Obsáhlejší poznámka k Zillovi viz KRÖSS – FORSTER – KOLÁŘ – SVATOŠ: *Geschichte*, s. 330.

44 V obecné rovině viz HOLÝ, Martin: *Vzdělanostní mecenát v zemích České koruny (1500–1700)*. Praha 2016. Na příkladu brněnské jezuitské koleje se tématu dotknula VESELÁ, Irena: *Fundace rodiny Schwartzovy ze Svitav v hudebním semináři jezuitského gymnázia v Brně v 17. a 18. století*. In: *Cantantibus organis: hudební kultura raného novověku ve středoevropských souvislostech: ad honorem Jiří Sehnal*. Maňas, Vladimír – Žůrek, Pavel (ed.), Brno 2016, s. 93–103.

45 Zajímavým dokladem zásadního vlivu opavské jezuitské koleje v Ratiboři je zbudování sochy Panny Marie Foyenské v roce 1705 a ratibořském předměstí, poté se zde v osmi následujících večerech zpívaly mariánské litanie, JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 45.

naristů na liturgickém provozu koleje. V tomto případě nešlo o fixní počet studentů, ale spíše kolísající rozmezí dle aktuálních dispozic vhodných adeptů. Zatímco z jiných kolejí jsou k dispozici seznamy hudebních seminaristů i v delším časovém horizontu, v případě Opavy jsou zatím známy pouze seznamy z let 1699 a 1763.⁴⁶

Relace tehdejšího regenta semináře Jiřího Láníka SJ z roku 1699 je velmi obsáhlá a začíná právě popisem fundací semináře.⁴⁷ V drobnostech se rozchází s údaji v literatuře, především však zmiňuje i takové fundace a dary, které byly namísto dlouhodobého výnosu z úroků využity například na pořízení nemovitostí pro seminář. Láník zde téměř až na konci seznamu zmiňuje také klíčovou fundaci ratibořského radního Matouše Sendecia již z roku 1628 pro devět studentů.⁴⁸ Její původní výše měla podle něj dosahovat 6000 zlatých.⁴⁹ Po více jak čtyřiceti letech provozu semináře nebyla situace tak přímočará, jak by se mohlo zdát z datace jednotlivých nadací. Je patrné, že regenta vysilovaly neustálé boje o finanční prostředky, zejména v případě hudebníků, jejichž místa nebyla obvykle hrazena ze zmíněných nadací, ale seminář na ně musel vynaložit vlastní prostředky.

Otázka financování semináře byla samozřejmě základní podmínkou. Dostatečná fundace umožňovala plné fungování semináře od jeho počátku (jak je patrné na příkladu semináře sv. Andělů v Telči s velkorysým kapitálem 11 000 zlatých od hraběnky Slavatové, kteréžto prostředky měly být vynaloženy jen na seminaristy-hudebníky),⁵⁰ zatímco postupné shromažďování menších fundací znamenalo značnou nestabilitu i velkou námahu s vymáháním výnosů.⁵¹ Proto je právě ekonomická stránka semináře obvykle dobře reflektována v narativních pramenech i doložena příslušnými dokumenty, jako jsou fundační listiny a následné přehledy kapitálů a výnosů. Ostatně i sám Láník zřídil v roce 1696 nadaci ve výši 700 zlatých ve prospěch semináře.⁵² Oproti tomu personální otázky semináře stojí ve stínu. Díky důsledné evidenci řádových pramenů existuje pro celou provincii také přehled nejen ředitelů semináře, ale také prefektů kůru, to jsou však pozice řádové a primárně organizační.⁵³ Z hudebního

46 V kontextu především moravských jezuitských kolejí viz SEHNAL, Jiří: *Obsazení kůru u brněnských jezuitů v letech 1676–1770*. In: Jezuité a Brno: sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773). Jordánková, Hana – Maňas, Vladimír (edd.), Brno 2013, s. 187–198. Důležitým doplňujícím pramenem, poskytujícím jména zpívajících seminaristů v divadelních produkcích, jsou divadelní synopse, viz níže.

47 Láník se narodil roku 1652 v Místku, zemřel 1704 v Jindřichově Hradci. Viz <<https://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000123460>> [cit. 20-08-2024].

48 Viz originál fundační listiny ZAO, Jezuité Opava, inv. č. 9, sign. J7, 1628.

49 ZAO, Královský úřad Opava, inv. č. 1059, sign. 16/4, kart. 705, nefoliovaná příloha *Informatio totius Seminarii Oppaviensis status conscripta a P. Georgio Lanik quatuor annorum regente Anno 1699*.

50 MAŇAS: *Hudební tradice*, s. 420n. Dle Cerroniho rukopisného pojednání o studijních nadacích na Moravě zmiňuje také HOLÝ: *Vzdělanostní mecenát*, s. 370–371.

51 ZEMEK: *Dějiny jezuitské koleje*, s. 157–170.

52 ČERNÝ: *Opavská jezuitská kolej v 18. století*, s. 69.

53 Přehled podává HOLUBOVÁ, Markéta: *Biografický slovník hudebních prefektů jezuitského řádu působících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1556–1773*. Praha 2009; srovnej JEŽ:

hlediska jsou však podstatně zajímavější údaje o jednotlivých seminaristech, jejich původu a hudebních schopnostech.

Opavský regent Láník ve své relaci kromě fundací popisuje podrobně také nemovitý majetek semináře (převážně polnosti) a čeleď (familia) semináře. Zmiňuje jednak funkční místa (na prvním místě kuchaře, dále šafáře a čeleď ve dvoře), ale také nezbytné pracovní povinnosti pro seminář či naturálie i s vyčíslením nákladů. Podrobně líčí i živý inventář seminárního hospodářství.

Do provozu semináře poskytuje zajímavý vhled soupis aktivních dluhů, obvykle i s přípisem, kdy byla daná pohledávka uhrazena. Takto získával seminář například příjmy na výživu chovanců, v roce 1699 šlo konkrétně o příbuzného probošta fulneckých augustiniánů, nebo o syny šlechticů Maxmiliána Harasovského z Harasova na Trnávce, neblaze proslulého hejtmana hukvaldského panství, a nejspíše také Maxmiliána Mitrovského, majitele nedalekého panství Hrabyně. Díky dlužné částce víme také o ujednání opavských stavů a semináře, jehož trubači a tympanisté měli doprovázet veřejná zasedání dvakrát ročně (před vánočními a svatodušními svátky). Zajímavým příkladem vazby semináře a jeho urozených chovanců je konečně Láníkova zmínka o pořízení páru malých měděných tympánů za 6 zlatých 18 krejcarů, půjčených svobodnému pánovi z Eichendorfu na Kravařích, vrácených teprve po upomínce.

Největší význam má Láníkův závěrečný seznam hudebních seminaristů, uvozený regentovou stížností na obtíže, s nimiž sháněl prostředky na podporu hudebníků, přičemž příliš pochopení nenašel ani u provinciála řádu. Každého seminaristu Láník stručně, často dosti příkře charakterizuje.

Mezi nejstarší seminaristy nejspíše patřil Ondřej Mandač (Andreas Mandacz), basista, uvedený na prvním místě, snad právě dle věku. Vzhledem k hudební funkci muselo jít o mladíka již po mutaci. Dle Láníka je Mandač dobrý, ale zcela zmatený, hluchý ke všemu (patrně ne po hudební stránce) a zapomětlivý. Není u něj uvedena třída, školní výuku měl tedy nejspíše již za sebou. Budoucím studentem třídy poetiky měl být tenorista Martin Lenga, charakterizovaný jako výborný mladík, nanejvýš pilný. Bývalý diskantista Jiří Cutius chce odejít ke sv. Duchu (tedy k opavským minoritům), čemuž regent nebrání, neboť seminář jeho odchodem nic neztratí. U Cutia není zmínka o tom, že by ovládal nějaký nástroj, chlapecký soprán ztratil pravděpodobně už v důsledku mutace, proto jej seminář mohl postrádat.⁵⁴ Nejvíce nástrojů ovládal tehdy už devatenáctiletý Anton Schlichtig, varhaník, houslista, violonista. Láník mu však vystavil nejostřejší posudek: tulák a urážlivý chlapec, prodchnutý těmi nejhoršími způsoby, nestálý, také chce pryč, protože nemá žádnou finanční podporu, aby si pořídil oděv. Oproti tomu Jana Palhona, prvního diskant-

The Musical Culture of the Jesuits, s. 261–262. Oba seznamy nejsou zcela stejné, Jež navíc uvádí dva prefekty (Georg Benecius 1647/8, Martin Krnowski 1665/6) před prvním prefektem zmíněným Holubovou (Thomas Witkowicz 1666). Otázku nároků kladených na prefekty kůru shrnul recentně ASCHENBRENNER: *Hudebně-liturgický provoz*, s. 85.

54 Patrně se jedná o pozdějšího školního rektora Jiřího Kuču ve Slavkově u Brna, kde zemřel roku 1731. Za laskavé upozornění děkuji Petru Hlaváčkoví.

tistu, charakterizuje Láník jako výborného chlapce, který půvabně zpívá, ovládá hru na housle a violon. Posledním seminaristou byl jistý Simon Pischel, opět charakterizovaný jako výborný malý chlapec (*optimus parvus*), altista a houslista. Jeho popis a zařazení na konci potvrzuje domněnku o seřazení seminaristů dle věku. Bohužel však Láník neuvedl jejich původ, nelze tedy souhrnně zkoumat ani sociální zázemí seminaristů.

K plošnému výzkumu zázemí i dalších kariér jezuitských hudebních seminaristů jsou nezbytné ony nedochované gymnaziální matriky. Ty by rozkryly původ i průběh studia, takže by umožnily propojit dané údaje s matrikou jezuitské univerzity v Olomouci. V případě prvního seminaristy lze předpokládat, že je totožný s Ondřejem Mandačem z Frýdku, uvedeným mezi absolventy bakalářského studia na olomoucké univerzitě k roku 1702.⁵⁵ Avšak dva seminaristy, charakterizované Láníkem bezmála jako oheň a voda, můžeme přece jen poznat o něco blíže. Onen Anton Schlichtig se narodil v Opavě roku 1680 jako syn varhaníka farního kostela Nanebevzetí Panny Marie, po svém otci Kasparovi (cca 1644 až 1714) tento úřad také převzal a zastával až do smrti v roce 1720.⁵⁶ Když pak jeho syn Johann Anton žádal v roce 1733 opavskou městskou radu o odměnu za pomoc při opravě varhan ve farním chrámu, uvádí (velmi přibližně), že jeho děd byl varhaníkem v Opavě čtyřicet let, otec dvacet a on sám dosud třináct.⁵⁷ Městská rada mu dala vyplatit dva dukáty. V případě tohoto Schlichtiga se dochovalo i několik chrámových skladeb.⁵⁸ Nejspíše hned roku 1733 Johann Anton Schlichtig přesídlil do Bruntálu, kde opět zastával místo varhaníka farního kostela, jeho syn Anton se stal tamtéž později ředitelem kůru.⁵⁹ Za tímto klubkem informací

55 *Erud. D. Andreas Mandatz, Silesius, Fridecensis*; viz SPÁČIL, Vladimír – SPÁČILOVÁ, Libuše (edd.): *Matricula olomoucké univerzity (1636–1637) 1652–1729. I. sv.* Olomouc 2023, s. 399. U studentů a absolventů hornoslezského původu lze předpokládat, že drtivá většina z nich absolvovala nejdříve právě opavské gymnázium. I když mezi olomouckými studenty nefiguruji všichni opavští seminaristé, příslušná rodová jména se v olomoucké matrice zpravidla objevují (Lenga, Palhon/Balhon, Pischel, Schlichtig).

56 Pro úplnost je nutné doplnit poznatek Zukalův: Kolem roku 1694 se v opavském městském vězení nacházela „20letá Maří Majdalena Šlichtigova, městského varhaníka dcera, o níž to se bylo proneslo, že s týmž Vilémem Šambachem (syn císařského podplukovníka) neřádě byla obcovala. [...] Starý Šlichtig byl nehodnou Maří Majdalenu z domu vyhnal a žaloval urozeného hejska o náhradu 400 zl. za šperky a šatstvo, které dceři vyloudil.“ ZUKAL, Josef: *Paměti opavské. Črty kulturní a místopisné*. Opava 1912, s. 118–119. Jiří Sehnal zmiňuje Tobiasa Schlichtiga, před rokem 1689 školního rektora v Rýmařově, poté až do smrti roku 1708 choralistu olomoucké katedrály. SEHNAL, Jiří: *Hudba v olomoucké katedrále v 17. a 18. století*. Brno 1988, s. 185. Pokud by mělo jít o příbuzné, pak nejspíše o sourozence opavského varhaníka Kaspara.

57 SOkA Opava, fond Archiv města Opava, inv. č. 753.

58 Mezinárodní soupis hudebních pramenů (RISM) uvádí v souvislosti se jménem Johann Schlichtig celkem šest záznamů, autor je na skladbách označen jako opavský, případně bruntálský varhaník, viz zejména RISM ID 1001141602 a ID 550040982.

59 Naposledy HANIČÁKOVÁ, Markéta: *Řád německých rytířů a zámecká hudební kultura v Bruntále na přelomu 18. a 19. století*. Disertační práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2017; zde též podrobněji k bruntálskému řediteli kůru a školy Antonu Schlichtigovi (1750–1815), mj. také autorovi několika oper, viz TAMTÉŽ, s. 121–125.

můžeme předpokládat širokou síť kontaktů sledované rodiny, pravděpodobně také zajištěný přístup ke vzdělání pro chlapce z ní pocházející, a to díky jejich hudebním dispozicím a dovednostem. Podstatná je zde i skutečnost, že opavský i bruntálský farní kostel měl shodného patrona, tedy řád německých rytířů.

Podstatně méně než o dynastii Schlichtigů je známo o rodině Palhonů. Přesto lze s velkou pravděpodobností předpokládat, že opavský fundatista Jan Palhon byl synem bývalého ředitele kůru, v té době radního a výběrčího daní v Moravské Ostravě, jeho strýcem z matčiny strany pak byl hlučinský varhaník Samuel Nakielský.⁶⁰ Mladší bratr Jana Palhona Ferdinand studoval u olomouckých jezuitů ve třídě logiky (tedy již na filozofické fakultě) a stal se pak v rodné Ostravě ředitelem školy a kůru, ale také městským syndikem, kteroužto funkci po jeho smrti převzal právě Jan.⁶¹ Evidence studentů logiky na olomoucké univerzitě bez předchozího gymnaziálního vzdělání tamtéž může indikovat, že dotyční předtím studovali právě na opavském gymnáziu příslušné nižší třídy.

Druhý dosud známý seznam opavských seminaristů pochází až z roku 1763. Uvádí celkem 29 studentů včetně jejich původu, zařazení podle tříd a fundací.⁶² V drtivé míře převažují slezské lokality (24: 5 na Moravě). Hned pět studentů semináře pocházelo z nedalekého Fulneku, z toho tři chlapci z rodiny Mehofferů.⁶³ Třináct seminaristů zastávalo dle seznamu i hudební funkce, a soudě dle popisu jejich hudebních kompetencí (zpěvák od diskantu po tenor, houslista, trubač, hráč na lesní roh, varhaník), bylo více-ro z nich dosti univerzálními hudebníky. Někteří hudebníci byli vyživováni z konkrétní fundace, dva ze speciální hudební nadace jezuitů Matouše Zilla, někteří z vlastních prostředků semináře. Poslední dva ze seznamu přijal předchozí regent semináře jako nadpočetné, tedy bez zajištěných finančních prostředků.

V tomto ohledu měly pro hospodaření semináře velký význam speciální fundace. Jejich prostřednictvím byly zaváděny nové pobožnosti, vedle příjmů pro seminář však také seminaristům přinášely i nové povinnosti. Mezi ty klíčové patřila fundace Jiřího Štěpána Bruntálského z Vrbna (při této příležitosti charakterizován jako *magnus benefactor*) z roku 1681 s kapitálem 360 zlatých: každou sobotu před kostelem sv. Jiří u mariánského sloupu, který dal hrabě v roce 1675 zbudovat,⁶⁴ měli seminaristé chorál-

60 Jan František Palhon, označený jako moravskoostravský rektor pouze v roce 1682, zemřel před rokem 1719. Pocházel nejspíše z Příbora, protože student toho jména a původu je zapsán ve třídě poetiky na jezuitském gymnáziu v Olomouci k roku 1662. Viz SPÁČIL – SPÁČILOVÁ: *Matricula*, s. 120 a MAŇAS, Vladimír: *Rektoři, kantoři a varhaníci v Moravské Ostravě v 17. a 18. století*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 22. Przybylová, Blažena (ed.), Ostrava 2005, s. 360–386.

61 MAŇAS: *Rektoři*, s. 372. Jan Palhon je jako městský syndik označován opakovaně v letech 1728 až 1737 v křestní matrice moravskoostravské farnosti, viz ZAO, fond Sbírka matrik, sign. MO-I-2.

62 MZA, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. Cerr I 127, fol. 257n.

63 Ignaz Mehoffer (1747–1807) se stal dokonce vrchním dohlížitelem normálních škol na Moravě a v Rakouském Slezsku.

64 List popisující události z počátku roku 1675 v kronice opavské jezuitské koleje bohužel chybí, kniha dárců koleje začíná až zápisy z roku 1680. Výstavbu sloupu i rozvoj kultu Panny Marie Opavské popisuje ŠOPÁK, Pavel: *Barokní město*. In: Opava: historie, kultura, lidé, s. 415.

ně zpívat loretánské litanie, v předvečer slavností a svátků mariánských měly být litanie provedeny instrumentálně (dle znění fundace, z hlediska dobové praxe tzv. figurálně, tedy na hlasy i nástroje).⁶⁵ Ostatně právě Jiří Štěpán Bruntálský věnoval už v roce 1648 opavským jezuitům mariánský obraz, údajně polského původu, vyhlášený v roce 1734 za obraz zázračný.⁶⁶ Co se litaní týče, Tomasz Jeż zmiňuje dle římských pramenů fundaci ve výši 300 zlatých na provozování litaní ke svatému Františku Xaverskému během deseti po sobě jdoucích pátků.⁶⁷ Od roku 1728 se o sobotách po *Salve Regina* zpívalo v německém jazyce *Ave Maria* a *Sub tuum praesidium*, bezpochyby v souvislosti s tehdy rostoucí pověstí milostného obrazu Panny Marie Opavské v kostele sv. Jiří.⁶⁸

Hudební provoz koleje se neomezoval jen na interní hudebníky, evidence externistů však dosud zůstává spíše nahodilá. Při významných festivitech, jako byly inaugurace nově zbudovaného kostela sv. Jiří nebo koleje, jsou v pramenech zmíněni například městští hudebníci, na základě účetní knihy mariánské družiny Knaflitsch zmiňuje k roku 1749 využití vojenských hudebníků (*musici externi a legione Collorediana*), což je pro polovinu 18. století příznačné.⁶⁹

65 ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 52. Dle římských pramenů zmiňuje danou situaci s mírnými odlišnostmi také JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 261. Jiří Štěpán Bruntálský z Vrbna (†1682) byl pohřben právě v jezuitském chrámu. Písemnosti týkající se přímo fundace (ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 122, sign. C16, kart. 3) nebyly v rámci přípravy tohoto textu prostudovány.

66 EICHLER, Karel: *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku. Díl I., část 2*. Brno 1888, s. 227–228. Recentně viz HANIČÁK: *Knížata z Lichtenštejna*, s. 162. Srovnej příslušnou pasáž v historii koleje k roku 1681: [...] *litanias lauretanas singulis diebus sabbathinis vocaliter, pridie vero festorum figuraliter decantare ante statuam Immaculate conceptae Virginis, a se quondam erectam*; viz MZA, G 10, Sbírka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 330, fol. 44r-v.

67 JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 125; měl na ně navázat zpěv německých parafrází mariánských antifon a latinské *Salve Regina*, TAMTÉŽ.

68 Podrobně na základě římských pramenů viz JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 131. V roce 1755 založil fundaci na zpěv *Salve Regina* v českém jazyce ve farním a poutním chrámu v Hrabyni majitel tamního panství, nejspíše právě inspirovan opavskou praxí, viz KRAMÁŘOVÁ, Helena: *Nové prameny k chrámové hudbě v Hrabyni: mecenáši a hudebně-liturgický provoz slezského poutního místa*. *Musicologica Olomucensia* 34, 2022, č. 1, s. 166–167. Fundacím pro kostel sv. Jiří v 18. století se blíže věnuje ČERNÝ: *Opavská jezuitská kolej*, s. 109n. Co se litaní týče, na ony sobotní u mariánského sloupu navázala díky fundacím také řada litaní založených při opavském farním kostele. Nejstarší z nich, fundace ve výši 500 zlatých z roku 1699, byla určena na litanie k Nejsvětějšímu jménu Ježíš každý čtvrtek. V průběhu 18. století byly fundovány tamtéž sobotní litanie ke sv. Alžbětě (1706), ke sv. Josefovi (1728), nedělní podvečerní litanie k Nejsvětější Trojici (1741), středeční litanie ke sv. Janu Nepomuckému (1745) a konečně v úterý ke svaté Anně (1757). ZAO-OI, ACO, kniha č. 211. Nešlo jen o prosté navýšení počtu pobožností. Litanie, provozované typicky odpoledne a v podvečer, představovaly vítanou příležitost provozovat a vyslechnout si vícehlasé skladby téměř každý den v týdnu. Srovnej obdobnou situaci u brněnských minoritů, viz MAŇAS, Vladimír: *Přitahovat hudbou. Minoritský konvent v Brně a jeho rozkvět v první polovině 18. století*. *Opus musicum* 44, 2012, č. 2, s. 13.

69 Srovnej vystoupení celého plukovního souboru u augustiniánů v Brně roku 1742, viz SEHNAL, Jiří: *Hudba u brněnských augustiniánů v 18. století*. *Hudební věda* 20, 1983, č. 3, s. 232. Příležitostná vystoupení vojenských hudebníků na konci šedesátých let 18. století zaznamenává také diář rektora jezuitské koleje v Telči, viz MAŇAS: *Hudební tradice*, s. 424.

Hudebniny – Kroměříž

Již bylo výše zmíněno, že z prostředí jezuitských kolejí v Čechách a na Moravě se dochovalo jen minimum hudebnin. Proto soubor dosud sedmnácti identifikovaných skladeb z pozůstalosti Pavla Josefa Vejvanovského, vznikem či opisem datovaných mezi roky 1656 až 1660, do doby Vejvanovského studií na opavském jezuitském gymnáziu, představuje naprosto mimořádnou situaci.

Jiří Sehnal tento soubor analyzoval blíže jak z hlediska zastoupených liturgických druhů převážně drobnějších skladeb, tak z hlediska spíše skromného instrumentáře, který mohl odrážet možnosti tehdy nově založeného hudebního semináře. V opsaných skladbách je užit základní instrumentář, avšak nacházíme zde také sonátu pro dvoje skordované (přeladěné) housle.⁷⁰ Mezi Vejvanovským opsané kompozice patřily i dvoje litanie, v této souvislosti Jiří Sehnal připomíná poznámku olomouckého jezuitského kronikáře k roku 1674, týkající se práce jezuitských misí mezi vesničany na Opavsku a Krnovsku: „[...] *I na polích [se] mile rozléhaly odpovědi Oroduj za nás, které tam pasáči zpívali místo světských písniček*“.⁷¹

Vedle Vejvanovského pravděpodobně vlastních kompozic figurují v souboru i díla dalších autorů: tehdy jezuita Bartoloměje Bulovského, působícího v Opavě v letech 1657 až 1659,⁷² vídeňského skladatele Vinzenze Fuxe a pozdějšího kapelníka olomoucké katedrály, kněze Philippa Jacoba Rittlera (†1691), který mohl být Vejvanovského spolužákem.⁷³ Bohužel zpřesnění této sítě kontaktů brání ztráta studentských mat-

70 SEHNAL, Jiří: *Pavel Vejvanovský and the Kroměříž music collection*. Olomouc 2008, s. 29. Explicitně je jako místo opisu uvedena Opava na celkem pěti hudebninách z kroměřížské sbírky. Viz SEHNAL, Jiří – PEŠKOVÁ, Jitřenka: *Caroli de Liechtenstein-Castelcornio episcopi Olomucensis operum artis musicae collectio Cremsirii reservata*. Praeae 1998, č. 444, 652, 956, 963, 986. Nejpodrobněji je soubor hudebnin opsaných Vejvanovským v Opavě pojednán ve studii SEHNAL: *Pavel Vejvanovský's Beziehungen*, s. 237–248.

71 SEHNAL: *Pavel Vejvanovský*, s. 86.

72 JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 284; dle centrálních jezuitských pramenů zmiňuje i jeho řádové funkce v Opavě v letech 1657 až 1659, nezastával zde však pozici hudebního prefekta jako na jiných místech. Citovaná práce shrnuje prameny i relevantní literaturu, nové informace však přináší KAPSA, Václav: *Jesuiten komponieren. Bemerkungen zu erhaltenen Kompositionen der böhmischen Jesuiten*. In: Aurora Musas nutrit. Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.–18. Jahrhundert. Acta conventus Bratislaviae 26.–29. Septembris 2007. Kačic, Ladislav (ed.), Bratislava 2008, s. 193–208; a především MARTINEK, Radek: *Zapomenutá paměť. Nejstarší kněžské portréty východních Čech*. In: e-Monumentica 8, 2020, č. 1–2, s. 25–36. Teprve Martinkem zmiňovaný a publikovaný portrét osvětluje Bulovského osudy po vystoupení z řádu roku 1661 v roli kněze pražské arcidiecéze včetně jeho poslední funkce faráře v Ústí nad Orlicí, kde také roku 1679 zemřel a zůstal zde po něm jeho portrét. Z portrétu vyplývá, že se narodil roku 1617, což významně posouvá dataci; srov. HOLUBOVÁ: *Biografický slovník*, s. 29 (narozen cca 1628), JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 284 (mezi 1620 až 1621). Matriky Plzně, odkud dle jezuitských katalogů pocházel, se však z této doby nedochovaly.

73 SEHNAL: *Pavel Vejvanovský*, s. 47. Zmiňuje zde domněnku Paula Nettla, že Rittler působil tehdy jako varhaník jezuitského kostela v Opavě, což se v případě staršího studenta jeví jako logické.

rik, které by umožňovaly rekonstruovat dobový kontext.⁷⁴ Kromě vlastního souboru Vejvanovským opsaných skladeb však možnou indicii tehdejších hudebních kontaktů představuje v Kroměříži dochovaný mladší soubor čtrnácti hudebnin převážně z roku 1663. Jsou zde obsaženy skladby tehdy velmi mladých autorů jako Biber či zmíněný Rittler, nikoli však samotného Vejvanovského.⁷⁵ Na druhou stranu je též třeba vzít v úvahu, že vzhledem k velice nízkému počtu hudebních sbírek s repertoárem kolem poloviny 17. století ve střední Evropě se nutně v jednotlivých souborech budou objevovat výrazné paralely, a to ne nutně na základě nějakých dobových kontaktů, ale především jako odraz typického dobového repertoáru.

Hudebniny – Olomouc

Druhý, dosud jen velmi málo známý soubor hudebnin představují renesanční hudební tisky, přesněji vzato čtyři soubory dochované dnes ve sbírkách Vědecké knihovny Olomouc. Na tři soubory hudebnin poprvé upozornila Theodora Straková, ale její závěry nevešly zatím v širší známost.⁷⁶ Jan Petr Cerroni se ve svých

74 Tehdy typický repertoár se objevuje také ve starším rukopise, věnovaném roku 1650 regenschorimu v severomoravském Příboře, biskupském poddanském městě pod nedobytný hradem Hukvaldy. S Hukvaldy svázal svůj profesní život otec Pavla Josefa Vejvanovského Václav. Je tedy vhodné chápat Opavu jako jedno z možných dobových hudebních center i z hlediska dalšího šíření repertoáru. Viz ŠTEFANCOVÁ, Dagmar: *Příbor, Wendelin Hueber a Bonifazio Gratiani ve světle dosud neznámého rukopisu*. *Musicalia* 6, 2014, č. 1–2, s. 159–174.

75 SEHNAL, Jiří: *Kroměřížský kryptogramista 17. století*. *Hudební věda* 26, 1989, č. 1, s. 28–31. Viz též SEHNAL: *Pavel Vejvanovský*, s. 69–70. K dané problematice se rovněž vyjádřil KOUKAL, Petr: *K jezuitským hudebním školám ve Slezsku a na Moravě*. In: *Kształcenie muzyków kościelnych na Śląsku*. Pośpiech, Remigiusz – Tarliński, Piotr (edd.), Opole 1997, s. 117–122. Pro přiblížení hudební výuky zde obsáhle cituje ze zmíněných pravidel hudebního semináře v Telči, Vejvanovského studium v Opavě však v rozporu s Jiřím Sehnalem prodlužuje o jeden rok (do roku 1661). Sehnal také připomíná rozmezí ticha podstatného ve smyslu Vejvanovským opsaných a datovaných skladeb: v Opavě je naposledy datován opis k 8. září 1660, další je až *Missa brevis*, datovaná 20. prosince 1664 v Kroměříži. Viz SEHNAL: *Kroměřížský kryptogramista*, s. 30. Přesné časové vymezení je klíčové právě i pro rekonstrukci zmíněných kontaktů. JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 284 mezi Vejvanovského opavské opisy řadí například oba cykly Bulovského nešpor (*Psalmi I, Psalmi Dominicales*), avšak první z nich jsou datovány již do roku 1654, druhé jsou pak dle Jiřího Sehnala zčásti opsány Vejvanovským kolem roku 1660, avšak hlas *Cantus I* je na konci datován již 1657. Viz SEHNAL – PEŠKOVÁ: *Caroli de Liechtenstein-Castelcorno*, č. 128, 129. Srovnej SEHNAL: *Pavel Vejvanovský*, s. 29: zde je druhý nešporní cyklus datován k roku 1657, přičemž dle autora je nemožné určit, zda byly tyto hudebniny pořízeny v Opavě.

76 STRAKOVÁ, Theodora: *Vokálně polyfonní skladby na Moravě v 16. a na počátku 17. století. 1: Příspěvek k poznání hudebního života na Moravě v době předbřlohorské*. *Časopis Moravského muzea: vědy společenské* 66, 1981, č. 66, s. 165–178. Jde o soubory hudebnin Vědecké knihovny Olomouc, sign. 3633–3634, rozsáhlý konvolut sign. 3635 a dva díly antologie *Gemma musicalis* sign. 10.180–10.181. Straková uvádí nejen mladší provenienci opavské jezuitské koleje, ale také původní donační záznamy.

rukopisných dějinách knihoven dotknul Opavy jen několika stručnými poznámkami o rozsáhlejších akvizicích kolejní knihovny: v roce 1673 takto jezuité získali zakázané knihy z nějaké místní sbírky, v roce 1763 obdaroval knihovnu rozsáhlou sbírkou hrabě Hodic. Kromě toho uvádí Cerroni uspořádání knihovny v roce 1720 spolu s natřením hřbetů a zlacením knih (patrně ořízek).⁷⁷ Primární prameny představují dva knihovní katalogy. Polohový katalog řazený dle signatur sestavil těsně po zrušení řádu, a tedy i koleje v roce 1773 exjezuita a přísežný knihovník Antonius Brajer.⁷⁸ Mladší katalog s výrazně odlišným tříděním sestavil olomoucký univerzitní knihovník Jan Alois Hanke, datoval jej k 31. červenci 1790 v Olomouci.⁷⁹ Tyto dva katalogy zachycují většinu dnes v Olomouci dochovaných hudebních tisků, a to pod jednou společnou signaturou G IV. Žádný ze zmíněných čtyř souborů hudebních tisků není úplný, převážně jde jen o jednu či dvě hlasové knihy jedné sbírky, pouze v případě rozsáhlého konvolutu sign. 5365 s benátskými tisky převážně madrigalového repertoáru pro pět hlasů se dochovaly čtyři z pěti hlasových knih. Nejstarší tisk souboru *Evangelia Dominicarum et festorum dierum* vyšel v celkem šesti svazcích a pěti hlasových knihách v rozmezí let 1554 až 1556 v Norimberku. Do majetku opavských jezuitů se dostala nejspíše už jediná hlasová kniha discantus, a přestože se na titulním listu nachází (podobně jako u ostatních hudebnin a řady dalších jiných knih opavské jezuitské provenience) datace 1763, došlo k tomu možná o více jak století dříve. Na titulním listu je totiž ještě starší, přeškrtnutý provenienční údaj: *Partesy přináležející do bratrství literátského v Oppawie při sv. Jiří*. Podpis tehdejšího rektora koleje přeškrtnut není a dá se číst nejspíše jako *J. B. S. rector*. V případě Opavy přichází nicméně z řady tamních rektorů vzhledem

77 Viz MZA, fond G 12 Cerroniho sbírka, sign. Cerr I 127 [...] Cerroniho údaje o osudech opavské jezuitské knihovny shrnuje KREUZINGER, Erasmus: *Chronik der alten und neuern Zeit Troppau's, oder Troppau und seine Merkwürdigkeiten. Ein Handbuch für Einheimische und Wegweiser für Fremde gesammelt und zusammengestellt von Erasmus Kreuzinger. Mit einem Situationsplane der Stadt Troppau*. Troppau 1862, s. 160.

78 ZAO, Královský úřad Opava, inv. č. 962, sign. 15/32 A, kart. 656, nefoliováno: *Catalogus [sic!] Librorum wie sich solche In der Bibliothec und dem Collegio der erloschenen Gesellschaft Jesu zu Troppau Zeit der Aufhebung dieses Ordens befunden*. Brajerovo jméno je uvedeno na konci katalogu, k jeho osobě viz <<https://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/l.dll?hal~1000144049>> [cit. 20-08-2024]. Aktový materiál týkající se knihovny a archiválií zrušené koleje v Opavě a rezidence v Těšíně se nalézá v ZAO, Královský úřad Opava, inv. č. 953, sign. 15/32 B, kart. 657.

79 Archiv Vědecké knihovny Olomouc, katalog Nr. XXXVI. Ke zpracování a převzetí knihoven zrušených jezuitských kolejí viz GLONEK, Jiří: *Jezuitské dědictví – knihy ze zrušených moravskoslezských kolejí*. In: Chrám věd a múz: dějiny Vědecké knihovny v Olomouci. Olomouc 2016, s. 36. V konfrontaci s těmito dobovými katalogy se často citovaná studie Schubertova jeví jako značně výběrová a nelze se o ni spolehlivě opřít, viz SCHUBERT, Anton: *Die ehemaligen Bibliotheken der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Mönchklöster in Mähren und Schlesien sowie die der Exjesuiten zu Teschen und Troppau*. Centralblatt für Bibliothekswesen 17, 1900, č. 8–10, s. 321–336, 401–423, 449–468; týká se to rovněž starší studie SCHUBERT, Anton: *Aus Mähren und Schlesien der k.k. Hofbibliothek zu Wien gewordene Handschriften und Altdrucke*. Mitteilungen des Österreichischen Vereins für Bibliothekswesen 1, 1897, s. 43–56.

k monogramu v úvahu pouze Johannes Severini, který úřad zastával v letech 1649 až 1652.⁸⁰

Opavští jezuité původně disponovali dokonce pergamenovou zakládací listinou literátského bratrstva při kostele sv. Jiří, která byla předložena tehdejšímu představenému české provincie Tovaryšstva Ježíšova P. Martinu Středovi SJ.⁸¹ Ten daný úřad zastával v letech 1638 až 1641 a znovu v posledních dvou letech svého života (1648–1649). Vzhledem k datu zřízení české jezuitské kongregace Navštívení Panny Marie v roce 1638⁸² půjde pravděpodobně o velmi úzkou návaznost sodality na původní bratrstvo, čemuž by odpovídalo i vplynutí původních literátských hudebnin do jezuitského majetku, byť reprezentované jediným tiskem.

Vztah hudebnin k historickým knihovním celkům bývá často komplikovaný z toho důvodu, že vícehlasý repertoár nebyl pořizován do knihovny, ale primárně pro hudební provoz dané instituce. Do knihovny se tyto hudebniny dostávají často až jako starozitnosti, pokud vůbec. Převládají zde pak přirozeně tisky nad rukopisy, kancionály nad ostatními typy hudebních publikací.⁸³ Kancionály mohly být případně pořizovány přímo pro knihovnu. Pro opavské hudební tisky, jakkoli je jejich původní provenience velmi rozmanitá, je typické, že obsahují jen minimální stopy užití v samotném hudebním provozu (například typicky ohmatané dolní pravé rohy stránek).

Varhany

Druhý zásadní prvek zázemí liturgického provozu představuje instrumentář. Existovala a dosud existuje značná disproporce mezi evidencí varhan a ostatních nástrojů,

80 VK Olomouc, sign. 5366. Databáze řeholníků. Viz <<https://reholnici.hiu.cas.cz/katalog/1.dll?hal~1000101335>> [cit. 20-08-2024]. Právě Severini, rodák z Frydku, je jedním z adeptů na detailní výzkum vzhledem k jeho dřívějšímu působení v Opavě už ve třicátých letech 17. století. Po svém opavském rektorátu naopak zůstal celých posledních dvacet let svého života svázán s profesním domem na Menším Městě pražském. V obecné rovině viz BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Jak vytvořit životopis jezuity. Přehled řádových evidenčních pramenů, jejich dochování, dostupnost a vypovídací hodnota*. Folia historica bohemia 26, 2011, č. 2, s. 365–402.

81 „*Litterae Boemicae in membranae cum sigillo Ducis Oppaviensis antiquissimae quibus confirmabatur Caetus Literatorum, et Sodalium Congregatio Boemica apud S. Georgium a centenis annis, videntur esse suppressae. Ego illas a D[omi]no Consule Raichel tanquam olim Rectore Literatorum & sodalium dono acceperam; quas etiam R. P. Provinciali piae mem[oriae] Martino Stredonio ostensas hic reliqui in cistula bene munita; nunc non possunt reperiri.*“ ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 88, sign. B13, kart. 2, fol. 37v. Za upozornění na daný pramen jsem zavázán Zdeňkovi Orlitovi.

82 ORLITA, Zdeněk: „*Non multi, sed boni.*“ *Mariánské sodality při jezuitské koleji sv. Jiří v Opavě v 17.–18. století a vývoj v ostatních částech olomoucké diecéze*. In: Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby. Pardubice 2005, s. 136.

83 Viz například případovou studii ke knihovně brněnských augustiniánů; STUDENIČOVÁ, Hana: *Q. in search of musicalia from the Baroque library of the Augustinian Eremites in Brno*. Musicologica Brunensia 53, 2018, č. 2, s. 5–23.

propast je ostatně dána i pořizovací cenou, protože jde o rozdíl jednotek proti stovkám zlatých. Co se týče vybavení kostela sv. Jiří, který se po různých peripetiích stal ve druhé polovině 17. století trvalým útočištěm opavských jezuitů, tak navzdory množství dochovaných inventářů z doby před rokem 1637 zatím nejsou známe žádné zprávy pro starší období.⁸⁴

Nějaký nástroj, nejspíše pozitiv, zde však jistě byl již na konci 16. století, protože opavský urbář z roku 1594 zmiňuje u sv. Jiří vedle českého kazatele, diakona a kantorů také varhaníka, který dostával od obce ročně 12 zlatých.⁸⁵ Ačkoli v aktech řádu německých rytířů týkajících se kostela sv. Jiří a jeho předání jezuitům je zmíněna k roku 1655 donace olomouckého biskupa a velmistra řádu (mj.) Leopolda Viléma Habsburského († 1662) na varhany a zvony, jde buď o mylné spojení oficiálního dekretu stran definitivního předání kostela jezuitům následujícím velmistrem řádu v roce 1672 nebo o zatím jinak nedoloženou spoluúcast velmistra na novém vybavení.⁸⁶ O novém nástroji se totiž zmiňuje až kronika koleje k roku 1666, kdy měly být za cenu vyšší než 300 zlatých pořízeny varhany.⁸⁷ Tento nástroj byl snad později umístěn do nově zbudovaného chrámu sv. Jiří, navrženého již dle zvyklostí jezuitské architektury.⁸⁸

Zatímco pro brněnskou jezuitskou kolej dochovaná kniha porad osvětluje řadu interních diskusí stran potřeby nových varhan v tamním chrámu,⁸⁹ pořízení nového nástroje pro opavský jezuitský kostel v roce 1720 nereфлекtuje ani kniha benefaktorů koleje a kos-

84 ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 88, sign. B13, kart. 2, viz zejména inventář kostela sv. Jiří z 24. října 1635 (ve dvojím vyhotovení na fol. 29r–34v) a inventář vybavení z kostela sv. Barbory, užitého pro kostel sv. Jiří z 20. ledna 1637, fol. 17r–18v. V téže složce se nachází zásadní dokument (*Memoriale*), týkající se vztahu Tovaryšstva ke kostelu sv. Jiří a problematiky zdejších kázání, viz f. 36r–37v, citovaný v pozn. 79. Kostel sv. Jiří je zde označen jako český „*ab antiquo*“, srovnej ZAO, fond František Šigut, inv. č. 146, kart. 12 (*Dějiny kostela sv. Vojtěcha v Opavě*). Viz též ZUKAL, Josef: *Z nejstarších matrik opavských*. Věstník Matice opavské 7, 1897, s. 9–10; TÝŽ: *Český kostel a česká škola ve Staré Opavě*. Věstník Matice opavské 15, 1907, s. 59–77. Podrobnější údaje v této záležitosti neposkytuje ani OLŠOVSKÝ, Jaromír: *K uměleckohistorickému vývoji kostela sv. Vojtěcha v Opavě*. Časopis Slezského zemského muzea B 46, 1997, č. 2, s. 138–163.

85 ZUKAL: *Český kostel*, s. 74.

86 Jedná se nicméně o dokument až z roku 1785, kdy se řešilo postavení kostela sv. Jiří, přičleněného rozhodnutím olomoucké arcibiskupské konzistoře k nově zřízené farnosti při minoritském kostele Sv. Ducha. Zentralarchiv des Deutschen Ordens Wien, sign. Mei 158/2 (Die St. Georgskirche zu Troppau betreffende Akten 17 u. 18 Jh.). Srovnej ZAO, Jezuité Opava, inv. č. 88, sign. B13, kart. 2. Spory o kostel popisuje také ZUKAL: *Z nejstarších matrik*, s. 9–10.

87 MZA, G 10, Sběrka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 330, fol. 36r. Tyto varhany s udanou cenou 300 zl. zmiňuje bez odkazu na pramen SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě*, 3. díl: *dodatky*. Olomouc 2018, s. 41. Bezpochyby však čerpal právě ze zmíněné kroniky koleje.

88 ČEŠKOVÁ, Lenka: *Páter Tobáš Gebler a „primae delineationes“ jezuitských staveb ve druhé polovině 17. století*. Umění 51, 20003, č. 5, s. 385–405; viz TÁŽ: „*Collegii Societatis Jesu conceptus, et ideae*“. *Plánování, výstavba a funkce jezuitských kolejí v Opavě a v Jihlavě ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století*. Diplomová práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2005.

89 Viz Rakouská národní knihovna, Sběrka rukopisů, cod. 12391 (*Liber consultationum collegii Societatis Jesu Brunensis in Moravia*); údaje je nutné kombinovat s dalšími narativními prameny; viz TAMTÉŽ, cod. 11958 (*Historia domus probationis Societatis Jesu Brunae in Moravia pars posterior*).

tela, obsahující jinak velké množství záznamů o nejrůznějších donacích.⁹⁰ Liturgického provozu či hudby se však téměř žádný z nich netýká. K této stavbě se dochovala smlouva s místní varhanářskou dílnou vdovy Kristiny Rischakové. Stavbu dvoumanuálových varhan s 21 rejstříky realizoval za 1222 zlatých její tovaryš Václav Thiel.⁹¹ Dispozici vymezuje zmíněná smlouva, avšak teprve z popisu z roku 1776 vyplývá, že nástroj byl rozdělen do dvou kusů, měřil na výšku 25 stop, měl odpovídající sochařskou výzdobu a byl natřen (štafírován, viz níže). Inventář kostela sv. Jiří je znám až z doby zrušení řádu (1773), ale navzdory detailnímu vypracování neobsahuje žádné zprávy o varhanách či jiném, pro liturgický provoz nezbytném vybavení s výjimkou zvonů.⁹²

Není proto úplně jasné, proč záhy po zrušení opavské jezuitské koleje bylo zahájeno jednání o novém nástroji. Hybatelem byl tehdejší opavský děkan Franz Schwab, příslušník řádu německých rytířů. Nástroj však postavil nikoli starší varhanář Anton Staudinger, který v roce 1771 za 25 zlatých opravoval původní nástroj,⁹³ ale František Horčíčka mladší. Ten roku 1766 vstoupil do jezuitského řádu jako takzvaný laický bratr a po jeho zrušení se usadil právě v Opavě.⁹⁴ Dispozici Horčíčkova nástroje s 28 rejstříky za 1600 zlatých přibližuje dochovaná smlouva z roku 1775.⁹⁵ Dodnes se zčásti dochovala původní varhanní skříň, do níž byly postupně budovány mladší nástroje.⁹⁶

S královským úřadem Schwab souběžně řešil právě odprodej staršího nástroje. Z korespondence vyplývá, že inzerát na aukci měl být otištěn v brněnských i vídeňských novinách. K 4. lednu 1777 datovaný inzerát vyšel v předchůdci periodika *Brünner Zeitung* 23. ledna a cituje Schwabův starší popis varhan:⁹⁷ nástroj s 22 rejstříky, 25 stop vysoký, dvojdílný, včetně všeho příslušenství a sochařské výzdoby bude

90 ZAO, Jezuité Opava, inv. č. 52.

91 SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě. 1. díl: Varhanáři*. Brno 2003, s. 128; TÝŽ: *Barokní varhanářství na Moravě. 2. díl: Varhany*. Brno 2004, s. 212 (mírně se zde rozcházejí údaje o smlouvě a vdovství Kristiny Rischakové). Viz ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 72a, sign. A 18, kart. 1a.

92 Inventář je datován k 30. říjnu 1773, viz ZAO, Královský úřad Opava, inv. č. 962, sign. 15/32 A, kart. 656, nefoliováno.

93 SEHNAL: *Barokní varhanářství. 1. díl*, s. 43. Anton Staudinger z Kladska byl k 30. říjnu 1770 přijat za opavského měšťana. Viz SOKA Opava, Archiv města Opava, kniha č. 428.

94 SEHNAL: *Barokní varhanářství. 1. díl*, s. 71; KOUKAL, Petr: *Novější historie varhan konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie v Opavě*. Folia Organologica. International yearbook of organ and organ music, 2023, č. 1, s. 28.

95 ZAO, Královský úřad Opava, inv. č. 681, sign. 15/12 K, kart. 643, nefoliováno. Tamtéž se nalézá další korespondence týkající se varhan (k roku 1775 je zde Horčíčka označen jako varhanář v Místku) včetně prodeje těch starých, ale také agenda týkající se liturgického provozu v kostele, jelikož různé nadační pobožnosti s hudbou (Salve, Ave) zůstaly zachovány i po zrušení koleje. V této souvislosti jsou k roku 1775 jmenovitě zmíněni fundatisté exjezuitského semináře. Srovnej JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 284.

96 Viz stručnou historii varhan v kostele sv. Vojtěcha, <<https://www.ebencompetition.cz/opavske-varhany/varhany-v-kostele-sv-Vojtechy-v-Opave>> [cit. 20-08-2024].

97 ZAO, Královský úřad Opava, inv. č. 681, sign. 15/12 K, kart. 643, nefoliováno. Schwabova zpráva je datována k 29. prosinci 1776. V aktovém materiálu následuje znění inzerátu datovaného k 4. lednu, otištěné v Brně beze změny.

prodán nejvyšší nabídce. Aukce se měla konat 12. března 1777 na místě, přičemž dopoledne téhož dne byl čas si varhany prohlédnout.⁹⁸ Dokumenty datované k 18. červnu 1777 popisují samotnou aukci i kvalifikovaný odhad varhanáře Horčičky nástroje (na 300 zlatých), na kteréžto ceně se začínalo. Nejvyšší částku, 325 zlatých, nabídli zástupci kolegiálního kostela Nanebevzetí Panny Marie z Ratiboře. Zde se však Thielovy varhany nedochovaly, používaly se asi jen do počátku 20. století.⁹⁹

Minimálně v krátkodobém horizontu se Horčička v Opavě osvědčil. Nejspíše dodržel sjednané lhůty, protože hned v roce 1780 započal se stavbou dvoumanuálového nástroje přímo v opavském děkanském kostele, tedy opět na objednávku děkana Schwaba, a to za 2800 zlatých.¹⁰⁰ Ostatně do přibližně stejné doby spadá i Horčičkova stavba varhan v evangelickém kostele (Jesuskirche, Kościół Jezusowy) za hradbami tehdejšího Těšína (1785).¹⁰¹

Divadlo

Divadelní aktivity opavských jezuitů byly reflektovány opakovaně a v různých kontextech, na rozdíl od hudební kultury byly také zpracovány souhrnně Karlem Knaflitschem.¹⁰² Rozsáhlý výčet produkcí na základě řádových narativních pramenů podal už Ferdinand Menčík a k opavským jednotlivinám se od té doby vyjádřila řada dalších autorů.¹⁰³ Přesto zůstává mnohé ve stínu: divadelní provoz v kontextu původního konsvetudináře české provincie a jeho dodatků z roku 1632, zarámování divadelních aktivit do celoročního provozu koleje dle lokálního svodu zvyklostí z doby po roce 1726 a konečně konfrontace dosud známých údajů z literatury s hojnými zmínkami z kolejních kronik, diaríí rektora a pramenů méně frekventovaných:¹⁰⁴ množství her

98 *Wochentlicher Intelligenz-zetl aus dem Fragamte der Kaiser-Könl. privilegirten Lehen-Bank zu Brünn in Mähren* 23. 1. 1777, č. 4, s. 25.

99 <http://www.organy.pro/instrumenty.php?instr_id=2047> [cit. 17-08-2024]. Za konzultace děkuji Jiřímu Krátkému.

100 SEHNAL: *Barokní varhanářství. 1. díl*, s. 71; KOUKAL: *Novější historie*, s. 23–37.

101 Viz <http://www.organy.pro/instrumenty.php?instr_id=708> [cit. 17-08-2024].

102 KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 301–311.

103 MENČÍK, Ferdinand: *Příspěvky k dějinám českého divadla*. Praha 1895. První pokus o shrnutí opavských hudebních dějin podal STAROWSKI, Edmund: *Zur Geschichte der Entwicklung des Musiklebens in Troppau*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 6, 1910–1911, s. 1–24; 8, 1913, s. 13–39. Právě ze Starowského syntézy převážně vycházejí studie Karla Boženka, posledním dílem je BOŽENKA, Karel – HANOUSEK, Petr: *Opava hudební. Kapitoly z dějin hudební kultury města a slezského regionu*. Opava 2014. Pro úspěch dalšího výzkumu je však nezbytné s citovanou literaturou zacházet obezřetně a usilovat o ověření zdrojů. Obecně lze říci, že v lokální literatuře byly komentovány především prameny uložené v opavských pamětových institucích.

104 Podrobnější popis festivalů na sklonku roku 1680 včetně divadelní produkce podává k příslušnému roku kniha dobrodinců koleje, viz ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 52.

a další relevantní literatury eviduje Brajerův katalog opavské kolejní knihovny (zejména pod signaturou D IV).

Jakkoli jezuitské divadlo prošlo v průběhu 17. a 18. století řadou podstatných proměn,¹⁰⁵ nepřestalo představovat nedílnou součást výukového procesu a zároveň festivit souvisejících s vnější reprezentací konkrétní koleje. V rámci pojednání primárně o hudebním provozu je daná problematika představena co nejstručněji, přesto přesahuje obvyklý rozsah reflexe divadelních aktivit z muzikologické perspektivy.¹⁰⁶

Dle starší literatury došlo k uvedení první hry již při zahájení školní výuky 18. listopadu 1630.¹⁰⁷ O dva roky později nesmělo divadlo chybět během holdovacích slavností novému knížeti z Lichtenštejna Karlu Eusebiovi, což reflektuje tiskem vydaná relace Jana Václava Sedlnického z Choltic: „*Po tabuli pak jsou páni Patres Societatis Jesu, k zalíbení J. K. M. pěknou comedii drželi, ku kteréž J. M. K. pana hraběte i některých z předních pánův stavův pozval. Kterážto comedie pěkně a šťastně se dokonala. Za tím pak když ta comedie trvala, J. M. K. všechny obci města Oppavy 20 věder vína a 30 věder piva marce na památku darovati, to vše i hned na ryňk vytáhnouti poručiti, a jim vypítí dáti ráčil. Při čemž dosti k smíchu hodná kratochvil se dala, neb mnohý (ač vína ani piva neokusil) však přesto nenadále s třema očima a s mokkými zbarvenými ústy odtad odjít musel. Po vykonání pak comedie a té druhé hry ráčil J. M. K. s výše jmenovaným panem hrabětem na svůj vůz vsednouti a cestu svou do druhého knížetství svého krnovského šťastně vzíti.*“¹⁰⁸ Knaflitsch v této souvislosti zdůrazňuje, že jezuité měli v té době k dispozici pouze třídy principie (39) a gramatiky (24 žáků)

Proměny jezuitského divadla v čase, jeho význam v rámci školské výuky a konkrétní produkce na příkladu jezuitské koleje v Telči v nedávné době reflektovala Kateřina Bobková-Valentová. V každé lokalitě, kde jezuité působili, využívali divadelní produkce, podobně jako hudbu, k vyvolání zájmu, budování kontaktů a mecenášských vazeb. K hudebním produkcím jezuité sice angažovali také studenty (seminaristy), ale prakticky šlo o profesionální hudebníky v počtu jednotek, zatímco divadlo zapojovalo studenty přinejmenším po desítkách. Podobně jako při liturgii i zde fungovala hierarchizace produkcí dle významu svátku či příležitosti. Zatímco prameny brněnských či olomouckých jezuitů reflektují panovnické návštěvy, při nichž dramatická produkce nemohla chybět, v Opavě stojí nejvýše obdobné situace spojené s Lichtenštejnem, tedy

105 BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Jezuitské školské divadlo*. In: Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši. Katalog výstavy. Praha 2020, s. 179.

106 Srovnej ASCHENBRENNER: *Hudebně-liturgický provoz*, s. 43–44, podrobněji JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 197–242.

107 KNAFLITSCH, Karl: *Geschichte des Troppauer Gymnasiums. II. Th.* Troppau 1903, s. 24. Knaflitsch odkazuje na starší práce, podotýká však zároveň, že k této první údajné produkci nezná žádné prameny.

108 SEDLNICKÝ Z CHOLTIC, Jan Václav: *Sumární relati [...]*, Olomouc 1632, fol. (D IVr-v). Exemplář Rakouské národní knihovny je k dispozici on-line. Podrobněji viz heslo Karla Müllera o daném tisku ve výstavním katalogu HANIČÁK: *Knížata z Lichtenštejna*. Celá relace je tamtéž zpřístupněna formou edice, příslušná pasáž o divadelním provozu viz s. 314.

zeměpány.¹⁰⁹ Ostatně právě společenský význam produkcí akcentují jezuitské narativní prameny například zmínkou o tom, kdo uděloval prémie.

Nejen z hlediska hudebního provozu mají význam dochované tištěné synopse. Osvětlují právě ony společenské vazby a situace, kdy každá produkce měla svého urozeného patrona. Synopse byly obvykle koncipovány dvojjazyčně, latinsky a německy, avšak i z Opavy pocházejí vzácněji dochované trojjazyčné synopse. Zejména vzhledem k absenci gymnaziálních matrik mají velký význam také seznamy účinkujících, ve vzácnějších případech zahrnující i hudebníky semináře. V literatuře byly dosud zmíněny synopse především lokálních paměťových institucí, z nichž některé nelze dohledat. V souvislosti s rostoucí evidencí například cizojazyčných bohemikálních tisků a rozvojem příslušné databáze BCBT také jistě poroste počet evidovaných pramenů opavské provenience, přesněji synopsí k produkcím zde realizovaným, v 17. století tištěným mimo Opavu.¹¹⁰

Dosud nejstarším známým příkladem je synopse ke hře *Mauritius Romanorum imperator* (Olomouc 1669), věnovaná urozeným bratrům Václavovi a Karlu Sedlnickým svobodným pánům z Choltic. V prologu a epilogu hry vystupují géniové opavského gymnázia a právě rodu Sedlnických, z nichž druhý měl na závěr rozdělit vystupujícím studentům prémie. Dle kroniky koleje však odměny rozdávali samotní dedikanti. Synopse také obsahuje rozsáhlý seznam vystupujících studentů.¹¹¹ Tento seznam postrádáme u následující periochy ke hře o sv. Jindřichovi z roku 1672, věnované tehdejšímu velmistrovi řádu německých rytířů a dobrodinci opavských jezuitů. Rovněž v Olomouci tištěná synopse však v tomto případě přibližuje děj stručným shrnutím jednotlivých částí v latině, němčině i češtině.¹¹² Z nesmírně cenné sbírky periotech piaristické koleje v Lipníku nad Bečvou pochází do třetice rukopisná synopse alegorického pašijového představení, které na Velký pátek roku 1688 uspořádala v koleji tamní studentská družina Neposkrvněného početí Panny Marie.¹¹³ Z roku 1688 pochází rovněž zmínka o latinsko-německé synopsi vydané v dolnoslezské Nise, a to na památku přenesení ostatků svatých Alexandra a Valentiny do jezuitského kostela v Opavě (*Aemulatio sancta / Heiliger Liebesstreit*).¹¹⁴

109 Knaflitsch takto připomíná produkci 4. září 1684 během stavovského holdu novému knížeti z Lichtenštejna, Janu Adamu Ondřejovi. KNAFLITSCH: *Geschichte*, s. 24.

110 Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800 (BCBT) viz <<https://bcbt.lib.cas.cz/>> [cit. 17-08-2024].

111 SOKA Přerov, fond Sbirka archiválií Piaristé Lipník nad Bečvou.

112 TAMTÉŽ: *Sanctus Henricus, miles, imperator, apostolus, pacificus, pius, zelosus [...]*. Olomouc 1672. Obdobně jako v případě přechozí hry zůstalo konkrétní datum měsíce září nedoplněné.

113 TAMTÉŽ: *Passio Domini Nostri [...] a sodalitate latina sub titulo Immaculatae Virginis die sacro parasceves propositum in collegio Societatis Jesu Oppaviae Anno Domini 1688 die 16 Aprilis*.

114 *Aemulatio sancta pro SS: Corporibus et Reliquiae S. Alexandri M. et S. Valentinae V. M. pie exorta. Heiliger Liebesstreit und die heilige Leiber und Reliquien S. Alexandri Martyres und S. Valentinae Jungfrauen und Martyren*. Neyss 1688. Prakticky kompletní německý text letáku (Flugblatt) s původním muzejním inventárním číslem 1900 19 uvádí BAUMANN, Ernst: *Über eine geistliche Theater-Aufführung in Troppau im Jahre 1688*. Mittheilungen des Kaiser Franz Josef Museums für Kunst und Gewerbe in Troppau 2, 1899, č. 2–3, s. 83–84. Dle periocy je hra, ačkoli se měla

Narativní prameny opavské jezuitské koleje si do budoucna zaslouží důslednou ex-cerpci. Nevyužil je ani Karl Knaflitsch, v jehož jinak podrobném zpracování opavských divadelních dějin zůstává rozsáhlá nezmapovaná epocha mezi koncem 17. století a počátkem třicátých let 18. století. Poměrně podrobné údaje podává v jediném případě i kniha dobrodinců koleje. Šlo o slavnost sv. Františka Xaverského, při níž tehdy dokončený kostel požehnal fulnecký augustiniánský probošt. Po nešporách následovala hra *Altare Domini in area Aereonae* (Ornan) jako poděkování knížeti z Lichtenštejna.¹¹⁵

Cenné informace z výročních zpráv výtěžil již Ferdinand Menčík. Pro rok 1708 připomíná hru o císaři Theodosiovi, kterou připravila třída rétoriky, především však zmiňuje od základu nově vybudované divadlo s pohyblivými kulisami, v němž se hrálo poprvé u příležitosti svátku tehdejšího papežského nuncia pro Polsko Giulia Piazza (Opava byla v letech 1705 až 1709 sídlem této nunciatury).¹¹⁶ Pro rok 1727 zmiňuje Menčík uvedení hry *Castor et Pollux* 24. srpna, v této souvislosti uvádí, že jeviště o třech poschodích bylo 78 stop vysoké, 36 stop široké, ozdobené šesti obrazy. V tomto případě se dochovala synopse s absentujícím impresem, vročení však vyplývá z chronogramu v titulu hry. Castor a Pollux zde mají roli zástupců dvou jezuitských světců, Aloise Gonzagy a Stanislava Kostky. Jedná se o první známou synopsi, která kromě jmen herců uvádí zvlášť i sedm zpěváků z opavského semináře.¹¹⁷ Na hře uvedené dle Menčíka následujícího dne (pokud se nejedná spíše o tu již zmíněnou) se podílelo 111 herců, publikum přihlíželo z oken, nebo stálo na náměstí – v tomto případě šlo tedy nejspíše o produkci na Dolním náměstí. Menčík dodává, že publikum obdrže-

odehrávat před kostelem, koncipována do zastavení dle vnitřního uspořádání jezuitského chrámu (vstup – kaple zemřelých – kaple sv. Aloise Gonzagy – kaple sv. Františka Xaverského – kaple sv. Ignáce z Loyoly – kaple sv. Anny – mariánská kaple – hlavní oltář). Zřejmě odtud cituje KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 304. Celý titul zmiňují rovněž BOŽENEK – HANOUSEK: *Opava hudební*, s. 23. KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 173–176, cituje kompletní titul hry a zabývá se podrobně jejím obsahem.

- 115 Titul hry včetně širších souvislostí o uchránění Opavy před pohromami morové epidemie uvádí Liber benefactorum, viz ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 52, fol. 2r. Podle tohoto pramene byla hra uvedena v krejčovské dílně (*in domo seu officina sutoria*). K téže události blíže KRÖSS – FORSTER – KOLÁŘ – SVATOŠ: *Geschichte*, s. 758, avšak zde se uvádí, že hra byla provedena na náměstí, takto o ní informuje historie koleje, viz MZA, G 10, Sbírka rukopisů Moravského zemského archivu, inv. č. 330, fol. 44r-v.

- 116 MENČÍK: *Příspěvky*, s. 139. Srovnej KORBELÁŘOVÁ: *Opava za třicetileté války*, s. 205.

- 117 INTAMINATIS FVLGET HONORIBVS STELLIGEROS SPARGENS RADIOS LAETO AETHERE VIRTVS. (s.d., s.l.), Národní knihovna České republiky, sign. 52 A 39, adl. 117. Viz databáze BCBT02927. *Actores musici: Wenceslaus Entzendorffer, Silesius Skoczoviensis Altista, Rhetor; Ignatius Titz, Silesius Thremensis, Altista, Poeta; Joannes Dubovski, Silesius Skoczoviensis, Discantista, Poeta; Petrus Kittel, Silesius Carnoviensis, Tenorista, Syntaxista; Matthaeus Knura, Silesius Loslensis, Discantista, Grammatic[a]; Laurentius Gorckosch, Silesius Oderbergensis, Discantista, Principist[a]; Joannes Bernard, Silesius Zauchvicensis, Discantista, Parvista*. Hru zmiňují BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – JACKOVÁ, Magdaléna: *Saint Francis Xavier on jesuit school stages of the bohemian province*. Acta Universitatis Carolinae, Philologica, 2015, č. 2, s. 144. V archivu koleje se dochovala mj. papežská autentika týkající se právě ostatků sv. Stanislava Kostky a Aloise Gonzagy, viz ZAO, fond Jezuité Opava, inv. č. 108, sign. B33, kart. 2; viz též ČERNÝ: *Opavská jezuitská kolej*, s. 8.

lo synopse a hudbu zkomponoval blíže neznámý Ital Bertusati.¹¹⁸ Pro rok 1731 pak uvádí provedení hry s pašijovým námětem na Květnou neděli (nejspíše šlo o melodrama v režii sodality), ale také pohyblivé scény na vozech k počtě nového světce Jana Nepomuckého.¹¹⁹

S oficiálním uznáním mariánských vyslyšení v opavském jezuitském kostele a slavnostní biskupskou proklamací obrazu Panny Marie Opavské za zázračný dne 7. června 1734 souvisí řada publikací opavské schindlerovské tiskárny:¹²⁰ jde o tři kázání v němčině, jedno v češtině a dvě latinsko-německé synopse. První veřejný průvod s milostivým obrazem Panny Marie Opavské byl jezuity uchopen na způsob divadelního představení,¹²¹ jezuité však k téže příležitosti připravili i samostatné melodrama.¹²²

Pravidelné divadelní aktivity latinské studentské družiny se týkaly primárně pašijových melodramat uváděných v závěru postního období, šlo o běžnou praxi napříč jezuitskými kolejemi. V případě Opavy je zatím známa pouze jedna tištěná synopse týkající se produkce 3. dubna 1735.¹²³ Kolej a její družiny v této době vyplňovaly velkou část publikačního programu opavské schindlerovské tiskárny. Synopse, ale i jiné příležitostné tisky se obvykle dochovaly jen nahodile, řada titulů je zcela ztracena. Dobové knižní katalogy tento typ tisků obvykle detailněji neevidovaly, takže ve smyslu evidence deperdit má význam opřít se především o starší literaturu. Karl Knaflitsch v této souvislosti zmiňuje například tisk ke stoletému jubileu opavské latinské družiny

118 MENČÍK: *Příspěvky*, s. 143.

119 MENČÍK: *Příspěvky*, s. 144.

120 Vědecká knihovna Olomouc, sign. II 630.841.

121 Primitiae hyperdulicae seu primus solemnis processus quo Matris Misericordiae Thaumaturga Icon é Templo Societatis Jesu per Ducalis Urbis Oppavinsis compita, comitantibus Mariophilorum Affectibus Delata fuit Anno [...] M. D. CC. XXXIV. [=1734] Marianische Ehren=Blühe oder Erster herzlicher Umgang in welchem die wunderthätige Bildniss der Mutter der Barmhertzigkeit in anmuthiger begleitung Marianischer Liebhabern herum getragen wurde Im Jahr [...] 1734. BCBT29760.

122 Ortus & Meridies Solis Virginei Seu Maria Mulier Amicta Sole Quae In Thaumaturga Sua Oppaviensi Icone, Radiis, instar solis, circumdata [...] Melo-dramate celebrata a Ducali Collegio Societatis Jesu Oppaviae [...] Anno 1734. Jungfräulicher Sonnen Auffgang, und Wachsthumb, Oder Maria [...] Welche in Ihrer wunderthätiger Bildniss zu Troppau [...] auf den höchsten Ehren=Gipffel gesetzt. In einem [...] Schau=Spiel Von dem [...] Collegio der Gesellschaft JESU in Troppau Sambt dessen [...] Schul=Jugend im Jahr 1734. den 7. Tag dess Monaths Junii [...] vorgestellt worden. BCBT29382. Tento soubor tematicky spřízněných tisků připomíná knižní produkci brněnské svobodovské tiskárny z roku 1736, kdy byl slavnostně korunován obraz Panny Marie Svatotomské, nebo soubor tisků k prvnímu jubileu slavné obrany Brna před švédským vojskem. V širším kontextu viz MALÝ, Tomáš: *Obrazy a rituál: římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury*. Praha 2019; SLÁDEK, Miloš (ed.): *Svět je podvodný verbíř, aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha 2005; KRAMÁŘOVÁ, Helena: *Brünnerische Festlichkeiten 1745: kritische Edition des Druckes „Kurtz verfasste Nachricht“*. Magisterská práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2016.

123 Vera hominis Christiani Gloria in Cruce [...]. Opava 1735. BCBT11728. Srovnej údaje Knaflitschovy dle účetní knihy latinské sodality, KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 305–306.

z tehdejších sbírek opavského muzea.¹²⁴ Odtamtud pocházely také místní školské hry, *Wundersame Uebertragung dreyer frantzösischen Rittern aus Aegypten in Frankreich* z roku 1762¹²⁵ a *Erziehung der Tugend*, hra uvedená třídou syntaxe 13. června 1763,¹²⁶ která je známá díky latinské synopsi, vydané rovněž Janem Václavem Schindlerem mladším.¹²⁷ Šlo však o již zcela závěrečnou éru řádového divadla stejně jako samotného jezuitského řádu. V roce 1764 bylo dvorským dekretem omezeno uvádění her na výhradně neveřejná školská představení na konci roku a k jejich úplnému zákazu došlo v roce 1769.¹²⁸ Právě v kontextu zákazu veřejného provádění školských dramat je nutné chápat zdánlivě náhlý vzestup hudebně-dramatických představení v režii jiných duchovních řádů. V případě Opavy jde především o oratoria Albrechtsbergerova a Puschmannova, uvedená roku 1768 u minoritů.¹²⁹

Ačkoli rukopisné texty pašijových oratorií (sepolker) uvedl ve známost již Karl Knaflitsch, zůstávají tyto důležité památky ve zvláštním vzduchoprázdnu.¹³⁰ Další autoři si obvykle vystačili s citací Knaflitschových údajů, proto z hlediska identifikace jednotlivých textů panuje jistý zmatek, zapříčiněný mimo jiné aktuální nedostupností příslušných sbírek Slezského zemského muzea v Opavě. Jde především o dva rukopisy z původní muzejní knihovny, dnes uložené v Muzikologické sbírce SZM pod signaturami A 1766 a 1767, které se vztahují k německému pašijovému libretu *Musikalisches Trauer-Spiell*.¹³¹ *Divinum inalimentorum sumptione*, Knaflitschem zmíněný

-
- 124 Rudolf Briex SJ: Vox Gaudii et vox Laetitiaie anlässlich der Vollendung deß Ersten Jahr-Hunderts der schon vor Hundert Jahren Unter dem Glorreichen Titul der Unbefleckten Empfängniß Mariae in dem Collegio Societatis Jesu zu Troppau (Opava 1736), viz KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 306. Lze předpokládat, že cenné údaje přinesou výzkumy věnované produkcím jednotlivých lokálních tiskáren, na příkladu té znojenské viz DUFKA, Jiří: *Zrod venkovské tiskárny. Znojenská dílna v letech 1703–1742*. Kniha a dějiny 26, 2019, č. 1–2, s. 52–106.
- 125 Celý latinský titul a obsah detailněji podává KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 176–178. Jde bezpochyby o synopsi hry Mira trium equitum Gallicorum de Aegypto in patriam translato (drama, actum a principiis minoribus Oppaviae MDCCLXII), které zmiňuje BOŽENEK, Karel: *Hudebně dramatická centra ve Slezsku v 18. století*. Časopis Slezského zemského muzea – série B 20, č. 2, 1971, s. 135, pozn. 14. Dotyčný tisk nese signaturu B 2 v rámci fondu libret téhož oddělení. Za cenná upřesnění jsem zavázán Sylvě Pracné.
- 126 KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 306. Danou problematiku, převážně s odkazem na centrální římské prameny, shrnuje JEŽ: *The Musical Culture of the Jesuits*, s. 210.
- 127 *Educatio, Comoedia. Acta ludis aestivis ab Syntaxi minore in Gymnasio Societatis JESU Oppaviae Anno 1763. Mense Junio, die 13*. Opava 1763. BCBT13590. Viz též KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 179.
- 128 PORT, Jan: *Divadlo řádových škol a náboženských bratrstev*. In: Dějiny českého divadla I. Od počátků do sklonku 18. století. Scherl, Adolf (ed.), Praha 1968, s. 167–193.
- 129 Souhrnně HANIČÁKOVÁ, Markéta: *Řád německých rytířů*, s. 25, 64 ad.; viz též KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 188n; BOŽENEK – HANOUSEK: *Opava hudební*, s. 24.
- 130 KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 180nn; STAROWSKI, Edmund: *Zur Geschichte*, s. 8–9; BOŽENEK – HANOUSEK: *Opava hudební*, s. 23.
- 131 Slezské zemské muzeum v Opavě, Muzikologická podsbírka, fond Rukopisů a starých tisků. Popisy Karla Boženka bohužel neumožňují bližší identifikaci rukopisů odlišujících se primárně rozsahem stran – A 1766: dle karty *Oster oratorium [sic!] in der Jesuiten Kirche. Musikal [sic!]*

druhý latinský text velkopátečního oratoria se však nachází v Zemském archivu v Opavě ve fondu Jezuité Opava.¹³² Nejde o synopse jako v předchozích případech, ale o kompletní texty podobné látky, ale rozdílného obsahu. Kompletní text latinského oratoria vyšel tiskem v souvislosti s uvedením na Velký pátek 1761 v jezuitském kostele sv. Salvátora na Starém Městě pražském.¹³³

Závěr

Dějiny opavské jezuitské koleje, načrtnuté v tomto případě z hlediska hudebního a divadelního, nás upozorňují nejen na množství dosud málo či vůbec využitých pramenů, ale také na klíčové postavy a procesy, které přesahovaly horizont samotné koleje. Fascinuje postava Jiřího Štěpána Bruntálského z Vrbna, vojáka a vysokého úředníka, jednoho z klíčových dobrodinců opavské jezuitské koleje, jehož vliv nejen na Opavsku v druhé polovině 17. století byl zcela zásadní. Jím darovaný mariánský obraz záhy začal přitahovat pozornost pro mariánská vyslyšení s ním spojená, tato lokální mariánská úcta vrcholí v roce 1734 oficiálním prohlášením obrazu za zázračný. Růst tohoto lokálního kultu se odráží v přílivu darů pro obraz i jezuitský kostel, který byl právě také díky těmto financím a dalším mecenášům v druhé polovině sedmdesátých let 17. století od základu znovu vybudován. V rovině duchovní představuje jeden

Trauerspiel, 16 s.; A 1767: dle karty *Musikalischen [sic!] trauerpiel*, 15 s. V době přípravy studie byly obě položky vzhledem k uzavření depozitáře nedostupné. BOŽENEK – HANOUSEK: *Opava hudební*, s. 23, sice udává (s řadou nepřesností) incipity obou děl, ale možná tak činí spíše na základě starších studií než samotných titulních listů. BOŽENEK, Karel: *Hudebně dramatická centra*, s. 134, dle vlastního sdělení cituje oba tituly dle STAROWSKI, Edmund: *Zur Geschichte*, s. 8. Titul německého textu dle KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 181, zní *Musikalisches Trauer-Spiel Zu Eren des biteren Leyden Jesu Christi durch Singstimmen Vorgestellet*. Pro identifikaci mají význam jednotlivé postavy – Canto: Maria, die Mutter Jesu; Alto: Magdalena; Tenor: Der Propheten Deut-Geist, Basso: Die Welt (korektně cituje opět KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 182, který dále podává zkráceně i obsah).

- 132 *Divinum Inalimentorum Sumptione Temperantiae Exemplum a Domino nostro JESU CHRISTO Familiari mortalibus vitio Gulae oppositum; ad Gulam Temperantiae christianae subsidio extirpandam exhibitum Sacro Parasceves Die; ad S: Georgium in Templo Soc: JESU Oppaviae*. Postavy – Anima (Soprano), Fides (Tenore), Ratio (Alto), Amor sui (Basso). ZAO, fond Jezuité v Opavě, inv. č. 55, 6 stran. Opět podrobně popisuje KNAFLITSCH: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit*, s. 184n, zmiňuje se také o krásné úpravě rukopisu. Vzhledem k tomu, že exemplář ZAO nese razítko bývalé muzejní knihovny, jde téměř jistě o Knaflitschem zmiňovaný rukopis z muzejních sbírek, viz též ŠOPÁK, Pavel: *Znamení vertikál. Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku*. Opava 2013, s. 306. Opavskou rukopisnou verzi se detailně zabýval MORR, Josef: *Ein Troppauer Karfreitagsspiel*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 9, 1914, s. 91–116. Zde rovněž kompletní Morrův překlad do německého jazyka.

- 133 BCBT07998.

z vrcholů slavnostní proklamace zázračného obrazu 7. června 1734, k níž se dochovala kázání i synopse divadelních produkcí vydaná tiskem. Bezpochyby však šlo o slavnost mimořádnou také z hudebního hlediska. Divadelní produkce v koleji utichly ještě před zrušením jezuitského řádu, ale kostel zůstal stát, úcta k místnímu milostivému obrazu se nevytratila, podobně jako neutichl liturgický provoz, rozmnožený mnoha různými fundacemi na konkrétní mše a pobožnosti. I po zrušení řádu při kostele sv. Jiří dál působil soubor profesionálních hudebníků, tehdejší opavský děkan Schwab inicioval stavbu nových varhan a mnohé z písemností a pokladů koleje se ocitlo nejen v tehdejší univerzitní knihovně v Olomouci, ale přešlo též do sbírek opavského gymnázia a odtud do sbírek muzejních.

• • •

Opava roku 1817 – ochranné město Lichtenštejnů pohledem císaře Františka I.

Rudolf Žáček

Císař František II. (I.) Habsburský nepatří k panovníkům, k nimž by byla historiografie obecně a česká zvlášť příliš vstřícná. S kritikou se setkává vedle některých osobních vlastností zejména jeho konzervativní myšlení, absolutistická forma vlády a v závěru i neochota nebo neschopnost racionálně řešit otázku nástupnictví, třebaže i jemu byly dobře známé duševní limity syna Ferdinanda. Období císařovy vlády se zřetelně dělí do minimálně dvou časových úseků, a to na dobu ovlivněnou událostmi francouzské revoluce a napoleonských válek s vyvrcholením v událostech Vídeňského kongresu v roce 1815, a na období následné restaurace, svého druhu jakési dobové *normalizace*, probíhající v letech 1815–1835. Je vcelku s podivem, že osobnosti tohoto panovníka, jehož dlouhé, více než čtyři desítky let trvající období vlády se hluboce zaplalo do osudu českých zemí a svým způsobem i do myšlení jejich obyvatel, se dodnes nedostalo v prostředí české historiografie souvislého a pokud možno objektivního monografického zpracování.¹

1 Nejobsáhleji se období vlády Františka II. (dále jen Františka I.) věnoval v české historiografii před více než 100 lety Justin V. Prášek, který ovšem postihl pouze léta od nástupu k vládě do Vídeňského kongresu, srov. PRÁŠEK, Justin V.: *Dějiny Čech a Moravy nové doby. X. Panování císaře a krále Františka I. 1792–1815*. Praha 1905. Z nejnovějších prací pak srov. příslušné kapitoly publikace BĚ-LINA, Pavel – HLAVÁČKA, Milan – TINKOVÁ, Daniela: *Velké dějiny zemí Koruny české XI./a*. Praha–Litomyšl 2013, s. 15–326. Odpovídající pozornost Rakousku v dlouhém 19. století je věnována v práci VEBER, Václav – HLAVÁČKA, Milan – VOREL, Petr – POLÍVKA, Miloslav – WIHODA, Martin – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Dějiny Rakouska*. Praha 2009, zejm. s. 366–401. Ve zkratce podal charakteristiku osobnosti císaře z tradičního pohledu UHLÍŘ, Dušan: *František II. (I.)*. In: Čeští

Obraz osobnosti Františka I. je do značné míry zastíněn mimořádnou postavou jeho kancléře Klemense Václava Metternicha a celkovým charakterem doby, na niž bylo doposud zpravidla nahlíženo odsuzujícím prizmatem německého liberalismu. Svůj podíl na dané situaci měla nepochybně i česká nechuť vůči Habsburkům, vzrůstající ve druhé polovině 19. století v zápasech s pangermanismem a vrcholící po vzniku Československé republiky. Odsudky Františkovy vlády a policejné byrokratického režimu (nesrovnatelně mírnějšího, než k čemu dospěla střední Evropa v meziválečném a zejména poválečném období následujícího století) kontrastují s množstvím dokladů o jeho takřka všeobecné oblibě v širokých kruzích obyvatel.²

Jeho osobnost byla jednoznačně poznamenána snahou zabránit nezadržitelnému poklesu moci a vlivu státu, jemuž stál v čele. Nebylo snadné nést důsledky definitivního rozpadu středověké Svaté říše římské ani vynucené rezignace na tradiční honosný, i když obsahově již takřka prázdný císařský titul. Jen částečnou náhradou za ztracený odkaz předků mu mohl být v roce 1806 přijatý nový císařský titul, vztahující se již pouze k území v posledních staletích reálně ovládanému Habsburky. Na formování jeho politického konzervatismu působila bezesporu obava z jakýchkoliv novot, jež byla odrazem zkušeností ze vzniku a průběhu francouzské revoluce a následných napoleonských válek. Konkrétní realizace tak zvané velké politiky jej nepřitahovala natolik, aby se přiměl k příliš aktivnímu vstupování do jejího každodenního utváření. Tuto roli, aniž by ovšem rezignoval na její kontrolu a ovlivňování, patrně s uspokojením svěřil jejímu hlavnímu aktérovi v nově vzniklé rakouské říši, knížeti Metternichovi,³ kterému

králové. Antonín, Robert – Ryantová, Marie – Vorel, Petr (edd.), Praha 2008, s. 509–518. Obraz Františka II. (I.) a období jeho vlády v názorech českých osobností načrtl v několika pracích Jiří Rak; srov. např. RAK, Jiří: *Dobry císař František, jeho kancléř a jejich Češi*. In: Biedermeier v českých zemích, Praha 2004, s. 19–24. Srov. také ČORNEJOVÁ, Ivana – RAK, Jiří – VLNAS, Vít: *Ve stínu tvých křídel*. Praha 1995, s. 186–204; RAK, Jiří: *Zachovej nám Hospodine. Češi v rakouském císařství 1804–1918*. Praha 2013, s. 154–245. Tématu se dotkli rovněž autoři několikasvazkového díla o českých zemích v evropských dějinách, kteří charakterizovali období od Vídeňského kongresu až po revoluční rok 1848 jako františkovsko-metternichovský systém. BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan Pavel: *České země v evropských dějinách. Díl třetí, 1756–1918*. Praha–Litomyšl 2006, s. 145–161. Některé pohledy západní, předně britské historiografie na období Františkovy vlády po roce 1815, s akcentem na politiku Klemense Metternicha přinesl britský historik SKED, Alan: *Úpadek a pád habsburské říše*. Praha 1995, s. 20–52. Českému čtenáři je rovněž dostupný text v populární biografii HAMANNOVÁ, Brigitte (ed.): *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*. Praha 2001, s. 128–132 (heslo napsal bývalý ředitel vídeňského státního archivu Lorenz Mikoletzky). Z německých prací jmenujme např. TRITSCH, Walther: *Franz von Österreich der Kaiser „Gott erhalte“*. Leipzig–Mährisch Ostrau 1937; DRIMMEL, Heinrich: *Kaiser Franz. Ein Wiener übersteht Napoleon*. Wien–München 1981; TÝŽ: *Franz von Österreich. Kaiser des Biedermeier*. Wien–München 1982.

2 RAK: *Dobry císař František*, s. 19–24.

3 K Metternichovi stručně srov. *Neue deutsche Biographie, Band 17*. Berlin 1994, s. 236–243; ŠEDIVÝ, Jaroslav: *Metternich kontra Napoleon*. Praha 2005. K jeho roli v kongresové době srov. UHLÍŘ, Dušan: *Čas kongresů a tajných společností*. Praha 2017. Nejnověji k jeho osobě, autobiografii a archivu srov. KAHUDA, Jan: *Kancléř Metternich vlastním životopiscem*. In: Opavský kongres 1820 a politika Svaté aliance mezi časy. Opava 2021, s. 131–150.

Obr. 10: Rakouský císař František I., Laurenz Herr, před 1855 © Lichtenstein, The Princely Collections, sign. GR 8255.

se jako mimořádně obratnému diplomatovi po dlouhou dobu dařilo politický a ekonomicky slábnoucí rakouské císařství až do revolučních let 1848–1849 přinejmenším vnějškově udržet na pozici jedné z rozhodujících evropských mocností.

Do historie tedy císař vstoupil jako osobnost značně kontroverzní. Pro německou historiografii představovalo předbřeznové Rakousko překážku rozvoje německého nacionalismu, česká, zvláště meziválečná a poválečná historiografie vykreslovala Rakousko jako germanizátora bránícího svobodnému vývoji českého národa. Skutečnost, že císařova politika se ve druhém období jeho panování soustředila na spíše „přízemní“ cíle – jakými bylo zajištění klidu, veřejného pořádku či přiměřeného blahobytu především střední třídy –, jej dostávala do rozporuplného rozkročení jeho hodnocení ve smyslu glorifikace ideálů a měšťácké přízemnosti.⁴ Preference poměrně prostého měšťáckého životního stylu, vyznávaného do jisté míry i samotným panovníkem, jenž našel svůj odraz v uměleckém vyznění *biedermeieru*, se zvláště v prostředí vzdělanců a tak zvaných aristokratů rodu i ducha setkávala vcelku přirozeně s ostře sarkastickým odmítáním. Odsuzovány byly především široce používané formy byrokratické šikany, policejního špiclování a potlačování svobody myšlení té doby.

Císařův někdy až pozoruhodný nezájem o aktivní účast na formování velké politiky, ať již tomu bylo na Vídeňském kongresu pokládajícím základy ponapoleonské Evropy, či o pět let později, v roce 1820, na kongresu v Opavě, současně neznamenal, že by neprojevoval živý zájem o dění ve státě, v jehož čele stál. Realizoval řadu patrně i dosti namáhavých a únavných cest, během nichž se snažil osobně poznat nejvýznamnější a nejdůležitější části nově konstituované monarchie. Nešlo však zdaleka pouze o jakési reprezentativní vyjíždky, při nichž by absolvoval povinné a mnohdy spíše nezáživné ceremoniály spojené s uvítacími proslovky, recepcemi, setkáními s místními představiteli státu, samospráv a nezbytného duchovenstva, provázené tehdy asi ještě upřímným jásotem místních obyvatel. Jeho cesty můžeme bez nadsázky nazvat pracovními. Jejich cílem bylo v první řadě získání bezprostředních informací o stavu země, kterými projížděl a kterým vládl.⁵

Císař ale nejen cestoval ve smyslu přesunu z místa na místo s přesně daným programem v předem dojednané destinaci. S obdivuhodnou neúnavností a pílí si poznamenával své dojmy z vlastních přejezdů, popisoval krajinu, která ubíhala kolem oken jeho kočáru, všímal si oblečení obyvatel, úrovně silnic a mostů, pozoroval vzhled a fyzický stav domů ve vesnicích a městech. V místech, kde se alespoň na kratší dobu zastavil, jej zajímala podoba a naplňování místní správy, navštěvoval školy, vojenské posádky, nevynechal ani instituce zdravotní a sociální péče. Obzvláštní zájem projevoval o nej-

4 V roce 1817 např. shromáždili stavové v Čechách částku 461 000 zlatých na zakoupení obilí pro hladovějící chudinu. BĚLINA – KAŠE – KUČERA: *České země*, s. 146.

5 HARTMANN, Eleonore: *Die Hofreisen Kaiser Franz I.* Disertační práce, Universität Wien. Wien 1968; REGNER, Rudolf (ed.): *Die Reisebücher des österreichischen Kaisers Franz I. in die Bukowina (1817 und 1823)*. München 1979; KUSTER, Thomas: *Das italienische Reisetagebuch Kaiser Franz I. von Österreich aus dem Jahre 1819: eine kritische Edition*. Münster 2010.

různější hospodářská a průmyslová zařízení, hutě, hamry, manufaktury, ale i lomy a doly, o podobu lesů a podobně.

Je až obdivuhodné, že přinejmenším část svých dojmů si dokázal zaznamenávat opravdu bezprostředně během jízdy v kočáře; během krátko- i dlouhodobého pobytu v některém z míst si pak své dojmy zapisoval podle všeho vždy na konci dne. I když se z uvedeného důvodu jedná naprostou většinou spíše o kusé, strohé a nepříliš systematické postřehy, jsou dodnes cenným svědectvím nejen o osobních zájmech vládců střeoevropské velmoci v první třetině 19. století. Přinášejí množství zajímavých poznatků nejrozličnějšího charakteru, o nichž se odjinud dozvídáme jen sporadicky. Do současnosti se z originálních cestovních deníků o velikosti odpovídající obvykle dnešnímu rozměru A6, císařem označovaných *journals*, dochoval v originále jen zlomek. Některé z nich máme k dispozici alespoň v kancelářských opisech, které císař nechával vyhotovit ihned po návratu z konkrétní cesty a uložil si je ve své pracovně.⁶

Císař neváhal ve svých zápiscích projevit i své hodnocení, ať už kladné či záporné. Zda byl jinak chvályhodný zájem panovníka o stav jeho zemí korunován v případě potřeby i jeho apelem na nápravu, anebo si své názory nechával pro sebe, není jisté. Nemáme bohužel k dispozici svědectví o tom, že by v případech, kdy se získanými poznatky nebyl spokojen, bezprostředně do uvedených záležitostí sám autoritativně zasahoval. Podlehl nejspíše dojmů, jak se zdá, že samotná návštěva hlavy státu a slovní projev případně nespokojenosti stačí k tomu, aby byly věci napraveny. To je ovšem, bylo-li tomu skutečně tak, iluze, které podléhá i množství současných vysoce postavených představitelů státu a institucí, a jen s obtížemi ji můžeme vyčítat člověku pokládajícímu se za panovníka „z Boží milosti“.

Poznatky a dojmy zachycené v cestovních denících přesto nebyly jen jakýmsi samoučelnými privátními zápisky. V případě potřeby se císař k některým z nich vracel, zejména pokud se chystal do nějaké destinace či na určitou trasu po nějaké době znovu. Tak tomu nepochybně bylo v procesu rozhodování o místě konání kongresu Svaté aliance v roce 1820, při jehož výběru měl císař jako předpokládaný přímý účastník bezesporu rozhodující slovo. Volba Opavy jakožto kongresového města byla určitě ovlivněna řadou praktických důvodů: město, sice relativně malé a provinční, přesto s historií správního centra rakouského Slezska,⁷ bylo položeno v blízkosti hranic s Pruskem a v relativně nevelké vzdálenosti od Ruskem ovládané části Polska, tedy snadno dostupné pro nejvýznamnější předpokládané účastníky jednání z řad monarchů. Nezanedbatelný význam měla ale zcela jistě i skutečnost, že Opava nebyla pro Františka I. zcela neznámým místem. Poprvé ji totiž navštívil už o tři roky dříve cestou do Haliče a vcelku pozitivní dojmy ze své tehdejší návštěvy si mohl připomenout právě ve svých

6 Všechny cestovní deníky jsou uloženy v Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Habsburgisch-Lothringische Familienarchive (dále HHStA Wien), Hofakten, Hofreisen, kart. 12–61.

7 Pozici sídla nejvyšších zemských orgánů ztratila Opava v rámci reformy Josefa II. roku 1782, vrátila se jí až po administrativně správních reformách roku 1850.

záznamech v cestovním deníku z roku 1817. Opava v něm po první návštěvě zanechala dojem na svou dobu „*velkého, hezkého, zdravého města, s dobrou dlažbou, pěknými domy, čistým obyvatelstvem, a také s krásným okolím*“. Působila ale stále tradičně, neboť byla „*městem obehnaným hradbami s branami*“.⁸

Do Opavy dorazil František I. při své první cestě po necelém týdnu cesty protkané několika zastávkami. Z Vídně se monarcha vydal s početným doprovodem 20. června 1817. Krátce se zdržel mimo jiné na rodinném loveckém záměčku v uherské Holíči, dále v Kroměříži a Olomouci, projel Šternberkem, Bruntálem a navštívil rovněž Karlovu Studánku. Do kulturní a společenské metropole rakouského Slezska dorazil s celou ekipou 27. června. Z jeho nejbližších jej provázela manželka Karolína Augusta⁹ a bratři, arcivévodové Antonín a Ludvík.¹⁰ Ve městě se zdržel pouze krátce, do 29. června ráno. I přesto si je však stačil důkladně prohlédnout a své dojmy v podobě stručných a spíše kusých postřehů pečlivě zaznamenat.¹¹

Panovníkův vjezd do Opavy se odehrál v uvedený pátek 27. června už kolem desáté hodiny dopoledne, z Bruntálu, kde předtím nocoval, vyjel časně ráno. Do města vstoupil císařský konvoj kočárů Jaktaršskou branou, za hlaholu všech zvonů a pozdravován obyvateli města pak projel do centra až ke konventnímu domu, tehdy sídlu centrálních úřadů opavských stavů.¹² Zde byl František I. se všemi dalšími urozenými hosty přivítán zástupci stavů, civilními a vojenskými hodnostáři a příslušníky duchovenstva. Před císařem defilovali vojáci v Opavě dislokovaného pěšího pluku Antona svobodného pána Zacha.¹³

O průběhu císařovy návštěvy jsou dnes k dispozici dvě hlavní soudobé pramenné informace. Jednu z nich poskytuje relativně stručná souhrnná reportáž opavského deníku *Troppauer Zeitung*, druhou jsou právě deníkové záznamy samotného panovníka.

8 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 162.

9 Karolína Augusta (1792–1873), dcera Maxmiliána I. Bavorského z rodu Wittelsbachů, byla Františkovou čtvrtou manželkou. Její první manželství s Vilémem I. Württemberským bylo roku 1814 anulováno. Svazek s rakouským císařem zůstal bezdětný, byl ale podle všeho harmonický a manželé k sobě chovali vzájemný respekt. Karolína Augusta manžela doprovázela na většině jeho cest. HAMANNOVÁ: *Habsburkové*, s. 220.

10 Antonín Viktor (1779–1835), velmistr řádu německých rytířů, osmý syn císaře Leopolda II., a Leopold II. (1797–1870), velkovévoda toskánský. TAMTÉŽ, s. 69–70, 247–248.

11 Přestože si císař František I. vedl vlastnoručně psané deníky (v archivních pomůckách uváděné jako autografy), z cesty roku 1817 se dochoval pouze jejich úřední opis. Nese název *Bereisung Meines königreiches Galizien, dann der Bukovina, und Siebenbürgens, und der samtlichen Militärgränzen Meiner königreiche Hungarn, Slavonien und Croatien: Von Wien weg durch Österreich-Mähren – Schlesien, bis dahin – dann zurück durch Steyermark, Österreich wieder nach Wien, 20. 7.–19. 11. 1817*. HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28.

12 Tak zvaný konventní, také zemský dům, původně jezuitská kolej, přešel počátkem 19. století do majetku stavů a stal se sídlem stavovské správy a některých zemských úřadů. Dnes zde sídlí Zemský archiv v Opavě.

13 Pluk byl zřízen v roce 1701, jeho štáb sídlil v Opavě, velitelem byl v roce 1817 plukovník Joseph Stika von Passeka. Chlapecká škola uvedeného pluku sídlila v Poličce. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*. Wien 1817, s. 156–158.

Obě mají nepochybně svou vypovídací hodnotu a význam, představme si je proto obě. Jak vyplývá z reportáže zveřejněné 30. června 1817, tedy po ukončení panovníkovy návštěvy Opavy, v místním listu *Troppauer Zeitung*, ještě odpoledne po svém příjezdu do Opavy navštívil František I. mimo jiné vrchní berní úřad, zemskou pokladnu a účtárnu, krajský úřad, gymnázium, hlavní školu, vojenskou školu Kaunitzova pluku, hřebčín, vrchní bankální úřad i městskou farní školu. Večer téhož dne koncertovaly pod okny panovníka a jeho manželky spojené hudby Zachova pluku a husarů arcivévody Ferdinanda.

Následující den si brzy ráno císař prohlédl podle popisu v *Troppauer Zeitung* další objekty, mezi nimi tak zvaná velká kasárna, radnici, Heiderichovu všeobecnou nemocnici a v ní výrobu rumfordské polévky,¹⁴ malá kasárna, výbrojní sklad domobrany, prostory minoritského kláštera s vojenskou nemocnicí, sály zemského práva a konečně městskou věznicí. V nemocnici promluvil s nejtěžšími pacienty, v kasárnách ochutnal vojenský chléb a na prahu fary hovořil s 92letým arciknězem, správcem farnosti při kostele Nanebevzetí Panny Marie. Odpoledne navštívil císařský pár spolu s oběma arcivévody městskou střelnici a park. Spolu se svým doprovodem objeli město a vyjeli na Kylešovský pahorek, kde vystoupili a prošli se pěšky, aby si z vyhlídky prohlédli krajinu v nejbližším okolí Opavy. Následně, snad po převlečení do večerního oděvu a příslušné úpravě, se odebrali do vyzdobeného a slavnostně osvětleného divadla, kde zaujali místo v připravené dvorní lóži. Po úvodních zdravicích zástupců městské a státní správy zazněla za zpěvu všech zúčastněných císařská hymna *Gott erhalte Franz den Kaiser*. Poté sehráli členové místní ochotnické divadelní společnosti komedii *Der alte Jüngling*.¹⁵ Po představení se panovník odebral kolem osvětlené hlavní strážnice na Dolní náměstí, kde byl odpálen ohňostroj. Všechny ulice včetně lichtenštejnského zámku byly osvětleny až do půl jedenácté večer. Následujícího dne, 29. června, o půl sedmé ráno po vyslechnutí mše, nastoupil císařský pár cestu do Těšína.

Vedle stručného výčtu míst, která panovník navštívil, se bylo možno v *Troppauer Zeitung* dočíst o pocitu štěstí opavských obyvatel, kteří mohli na vlastní oči spatřit nejvyššího představitele státu, o slavnostní výzdobě městských budov, osvětlení hlavních ulic a neutuchajícím jásotu, volání Vivat! a zpěvu hymny.¹⁶ Nemáme důvod autorovi článku nevěřit. V době, kdy byla média sice podrobena pečlivé cenzuře a zprávy byly jistě koncipovány s rozmyslem a ve snaze referovat v cenzory očekávaném duchu, a obyvatelé monarchie mohli běžně spatřit podobu panovníka snad jen na mincích, musela být příležitost uvidět na vlastní oči tuto nejpřednější celebritu kdekoli mimo Vídeň neskutečným zážitkem, srovnatelným dnes snad jen s možností pohlédnout

14 Rumfordská polévka byla výživným pokrmem z brambor, luštěnin a zeleniny. Považována byla za polévku chudých a v obdobích hladu ji některá města rozdávala nemajetným zdarma. FRANC, Martin: *Rumfordská polévka a jiné pochoutky: stravování chudých v habsburské monarchii v 1. polovině 19. století*. In: Útisk, charita, vyloučení: sociální 19. století, Praha 2015, s. 99–113.

15 Autorem tehdy oblíbené jednoaktovky byl Karl August Lebrun.

16 *Troppauer Zeitung* 30. 6. 1817, č. 52, s. 1.

Nro.

Kaiserliche

schle

Königliche

52.

sische

Troppauer

Zeitung.

Montag den 30. Juny 1817.

T r o p p a u.

Schon lange sehnte sich die Hauptstadt des österr. Antheil Schlesiens nach dem hohen Glücke, ihren Monarchen und allergnädigsten Landesvater in ihren Mauern begrüßen zu dürfen. Freitags den 27. d. M. gieng dieser Wunsch in Erfüllung. Se. Majestät der Kaiser langten nämlich von Freudenthal, und Ihre Majestät die Kaiserin von Olmütz, und dann die Erzherzöge k. k. Anton und Ludwig von dem erstern dieser Orte sammt der aus mehreren öffentlichen Blättern bereits bekannten Begleitung und Gefolge im besten Wohlseyn zeitlich Vormittags allhier an.

Obgleich Se. Majestät sich die gebührenden Ehrenbezeugungen und alle Feierlichkeiten verboten hatten, so erwiderte dennoch das Gelächte aller Stände, der Hall der Völker und das Lebehoch! der auf dem Zuge Ihrer Majestäten durch die Stadt aus allen Ständen versammelten Volksmenge; denn unaufhörlich ergossen sich die überströmenden Gefühle der Liebe und Freude bey dem Anblicke des Vateres seiner Völker und der Ihm Angehörigen. Beide Majestäten gingen in dem Konventualgebäude der schles. Herren Stände ab, vor welchem eine Kompagnie des Infanterie-Regiments Zach paradierte, Ihre Majestäten wurden daselbst

von den versammelten Herren Ständen, den Civil- und Militärauthoritäten und der gesammten Geistlichkeit bewillkommen, und empfingen solche mit den Ausdrücken der huldvollsten Gefinnungen. Fröhlichkeit, Gnade, herzlichste Herablassung waren die hervorstechenden Züge, durch welche beyde Majestäten die schon so hoch gestimmte Freude über das Glück Ihrer Anwesenheit bis zu dem Grade der rührendsten Begeisterung erhoben, die sich in den Gefühlen aller jener aussprach, die des Glückes gedenken, sich Ihren Majestäten zu nähern.

Noch denselben Nachmittag besuchte der nun die Bildung und das Wohl seiner Völker so bekümmerte Landesvater, der Ermüdung der Gedißdurst nicht achtend, von der Er Tags vorher erst um Mitternacht nach Freudenthal zurückgekehrt war, die schlesische Generalstabskanzlei und Buchhaltung, das k. k. Kreisamt, das Museum, das Gymnasium, die Hauptschule, das k. k. Regiment, das Knaben-erziehungs-haus, die Besatzung und Remontierungsabtheilung, das Bankgebäude, und die Stadtpfarrschule. Mit dem seltensten Scharfsm und Kennerblick durchschauten Se. Maj. die Beschaffenheit aller dieser Anstalten, ordneten verschiedenes an, und munterten durch

v Opavě navštívil, o dojmech, které z nich měl, se v opavských novinách nedočteme. Žádný div, vždyť Opavané, jimž byl článek určen, je povětšinou důvěrně znali a císař své názory pisatelům novinových článků jistě nesděloval.

O to zajímavější jsou pro nás postřehy samotného císaře, zaznamenané v jeho *journalu*. Podívejme se, jak vnímal návštěvu Opavy, jaký dojem v něm město a vybrané úřady, zařízení a společenské události zanechaly. Ač to jsou názory ryze subjektivní, jak už to u pramenů osobní provenience bývá, stojí zato je v kontextu výkladu dobových dějin slezské metropole a jejího okolí poznat.

Při příjezdu do Opavy si císař kromě měkké, snad poněkud rozbahněné cesty povšiml v Jaktarži kostela s věží¹⁸ a následně, již na předměstí Opavy, roztroušené zástavby tvořené podle něj docela dobrými domy. Po průjezdu Jaktarskou branou pokračoval kočárem městem až do cíle své cesty, ke konventnímu domu na Dolním náměstí, kde se odehrálo oficiální uvítání. Během absolvování uvedené trasy si František I. povšiml systému opevnění Jaktaržské brány s tehdy ještě dochovanými branami a přemostěnými příkopy.¹⁹ Poznamenal si, stejně jako na předměstí, že ulice, kterou projížděl, je lemována „dobrymi domy“. Naproti tomu „krásnými domy“ bylo dle něj obklopeno Horní náměstí. V prostoru před dnešní Hláskou si povšiml budovy hlavní strážnice.²⁰ Domy podél cesty na Dolní náměstí, a to až ke konventnímu domu,²¹ charakterizoval rovněž přívlastkem „krásné“.

vídeňskými ulicemi. K jeho popularitě nesporně přispíval i zvyk poskytovat audience prostým žadatelům v prostorách vídeňské rezidence. Pro Vídeňany byl skutečně *der gute Kaiser Franz*. Viz UHLÍŘ: *František II. (I.)*, s. 517.

18 Kostel sv. Petra a Pavla byl vybudován patrně někdy ve čtyřicátých letech 13. století (první zpráva pochází z roku 1247). SAMEK, Bohumil – DOLEJŠÍ, Kateřina (edd.): *Umělecké památky Moravy a Slezska*, 3.1, O/P. Praha 2021, s. 505.

19 „[...] dann auf einen freyen Platz, und zur bey einem Thor hinein – dann durch einen langen Zwinger zwischen 2. wnelirten Mauern – dann bey dem Thor unter einem Thurm hinein [...]“. HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 145. Císař musel projet přes most, dále ravelinem doplněným nízkou zděnou průjezdní branou, poté barbakánem a další věžovou branou do města. Stavební stav branských budov byl asi dosti bídný, toho si panovník při letmém pohledu v průběhu jízdy povšimnout ovšem nemohl. Svědčí o něm však skutečnost, že o tři roky později se část komplexu, dokonce přímo v době konání opavského kongresu, zřítíla, aniž se však někomu něco stalo. Pro podrobnější informace o Jaktaržské bráně srov. např. ANTONÍN, Robert – KANIOVÁ, Petra – KOLÁŘ, František (edd.): *Opavské hradby*. Opava 2013, s. 82, 110 ad. Ke zřícení části Jaktaržské brány v roce 1820 srov. HOCHÉL, Marian – HANIČÁK, Ondřej – ŠÍL, Jiří – ROŠOVÁ, Romana: *Opavský kongres 1820. Křižovatka evropské diplomacie*. Opava 2020, s. 222.

20 Ta nahradila bývalou hlavní strážnici, situovanou do roku 1803 v původně měšťanské pozdně gotické zbrojnici s věží, přistavěné krátce před rokem 1700. Její budova byla na počátku 19. století radikálně přestavěna do podoby městského divadla. ŠOPÁK, Pavel: *Na prahu moderní éry*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 425; SAMEK – DOLEJŠÍ: *Umělecké památky*, s. 446.

21 Konventní dům, původně jezuitská kolej, dostal své tehdejší pojmenování podle soudobého účelu, scházel se v něm totiž Slezský veřejný konvent. Byl ustaven v roce 1742 a působil jako celozemský knížecí sněm a zemský výbor zasedající v obdobích mezi zasedáním sněmu. GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny českého Slezska 1740–2000*. Opava 2003, s. 70.

Obr. 13: Opava, Jaktařská brána a opevnění města, v pozadí kostel Nanebevzetí Panny Marie, Franz Biela, 1824 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 182 A.

Obsah a podobu uvítacího ceremoniálu si panovník nezaznamenal, nepochybně se nijak nelišily od množství podobných akcí, které musel na svých cestách pravidelně absolvovat. Z výčtu navštívených míst zveřejněného v novinové zprávě vcelku názorně vyplývá, že měl císař několik hlavních okruhů zájmů. Seznámit se chtěl s městem jako takovým: zajímal ho celkový vzhled i vybavenost. Prohlédnout si chtěl ve městě umístěné státní, knížecí, stavovské a komunální úřadovny, vojenská kasárna a zařízení. Zpraven chtěl být o péči poskytované nemocným, o opavském školství a institucích zaměřených na sociální péči. V neposlední řadě věnoval pozornost rovněž okolí města (jako by tušil, že v něm zanedlouho stráví dlouhé týdny, a právě procházky a vyjížďky městem a přilehlou krajinou budou jeho hlavním uspokojením).²²

Je až obdivuhodné, co vše stačil František I. v krátkém čase, od dopoledne 27. do rána 29. června, stihnout.²³ Nelze se proto příliš divit, že zaznamenané informace musely mít podobu pouze stručných postřehů, aniž by panovník chtěl proniknout do veškeré problematiky. Poznamenával si detailněji zejména to, co jej opravdu zaujalo, co patřilo do

22 Podrobně o tom vypráví císařův deník z roku 1820. HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 44; srov. KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Věčeřel jsem sám se svou ženou. Pobyt císaře Františka I. v kongresové Opavě ve světle jeho osobního cestovního diáře z roku 1820*. In: *Opavský kongres 1820 a politika Svaté aliance mezi časy*. Opava 2021, s. 111–129.

23 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 145–170 (popis návštěvy Opavy).

jeho zájmového okruhu; deník nepochybně vnímal jako svůj privátní záznamník, vskutku diář s osobitými poznámkami, který v něm měl při následném přečtení vyvolat jeho dojmy a místní atmosféru. To samozřejmě nevyplývalo, aby si do deníku nepoznamenal i základní faktografické údaje, snad i jako pobídku, čemu věnovat pozornost.²⁴ O Opavě si například napsal, že je knížecím ochranným městem Lichtensteinů, má i s předměstími kolem 13 000 obyvatel, dvě fary, je sídlem stavů Rakouského Slezska a lichtenštejnského zemského soudu, má organizovaný magistrát, kde je ovšem pouze jeden zkoušený rada, který má na starosti spolu se syndiky a dalšími osobami i trestní záležitosti. V Opavě sídlí krajský úřad, velitelství batalionu pěchoty, štáb husarského pluku,²⁵ policejní komisař, soudce a pošta.²⁶ Neopomněl připomenout lichtenštejnský zámek, který už byl pouze sídlem vrchnostenských úřadů, a z autopsie poznamenal, že je položen nedaleko od konventního domu. Zřejmě nahlédl i do jeho areálu, neboť si poznamenal, že je „*nave- nek hezký, uvnitř však poněkud zanedbaný*“.²⁷

Své seznámení s úřady spravujícími zemi a město panovník započal prohlídkou areálu bývalé jezuitské koleje, který hostil vedle gymnázia především tak zvaný konventní dům, jenž byl sídlem řady stavovských úřadoven a byly v něm i byty stavovských úředníků. Stavovská budova byla několik měsíců před císařovou návštěvou moder-

24 Už v rámci přípravy na každou z císařských cest byla nachystána doprovodná dokumentace s popisy významných prvků plánovaných do itineráře. Císař do nich mohl kdykoli nahlédnout, anebo se nechat o detailech informovat. Během cesty k nim přibývaly další materiály předané jeho pobočníkům během návštěv některých institucí. Shromažďovaly se také seznamy účastníků audiencí a dalších akcí. K žádné z cest, jejichž součástí byla návštěva Opavy, se uvedené materiály bohužel nedochovaly, anebo nebyly, až na zlomky, v rešeršovaných materiálech nalezeny. HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 12–61.

25 Jednalo se o štáb husarského pluku arcivévody Ferdinanda Carla d'Este, v jehož čele byl plukovník Gosztonyi von Gosztony und Köves-Szarv. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*. Wien 1817, s. 398.

26 Je zajímavé, že Františkova obecná charakteristika se blíží údajům publikovaným v regionální topografii počátkem 19. století, možná právě odtamtud čerpal před cestou sám, anebo jeho informátoři. „*Troppau ist eine der schönsten schlesischen Städte. Die hohen Thürme, die schönen öffentlichen Gebäude, die herrschaftlichen und bürgerlichen Wohnungen, welche alle gemauert, und durch aus die Feuermauern versehen sind, geben der Stadt an schönes Ansehen. Die Gassen sind meistens sehr breit und gepflastert. Sie hat zwei grosse Ringe, nämlich der Ober und Nieder Ring, welche mit einer Spitze zusammenstossen; dann den Pechring und den Viehmarkt, ferner 3 Stadtthöre; als: das Ratiborer, Gräzer und Jaktarthof[r], und bei jedem Thore zwei Brücken nebst einer halbzierkelförmig gefütterten Mauer mit Schiesscharten; von aussen aber um die Stadt eine doppelte Mauern mit einem Wallgraben und Zwinger.*“ KNEIFEL, Reginald: *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien. Zweiter Theil, zweiter Band*. Brünn 1805, s. 49.

27 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 146. V dobové literatuře byl zámek charakterizován následovně: „*Das herzogliche Schloss ist nicht so wegen Schönheit und Grösse als seines Alters wegen bekannt. Man findet im Archive desselben, das es schon im Jahre 1604 ein altes Schloss genannt worden sei. Es liegt ganz an dem Stadtwalde beim Ratiborer Thore, ist enge gebaut, mit einem Graben umgeben, hat sehr starke Mauern und war bei der alten Kriegskunst ein haltbarer Ort Die verschanzungen um dasselbe scheinen nicht so alt, sondern später angelegt worden zu sein.*“ KNEIFEL: *Topographie*, s. 51.

nizována.²⁸ Snad i proto císaře zaujalo nové schodiště nedávno adaptované budovy a povšiml si, že úřadovny berní a finanční správy, stavovské účtárny a katastru jsou umístěny v přízemí v pěkných klenutých místnostech jižního a východního křídla. V prvním patře byl reprezentativní byt sestávající z několika pěkných pokojů, které si pronajímal hrabě Skrbenský z Hříště.²⁹ Stavovští úředníci byli ubytováni v pronajatých místnostech ve druhém patře budovy.

S podobou dalších prostor využívaných v Opavě stavovskými institucemi se panovník seznámil následující den při návštěvě budovy minoritského kláštera v sousedství kostela sv. Ducha v Panské ulici.³⁰ Císař si zde prohlédl zejména prostory využívané zemskými stavy. Velký sál byl vyzdobený portréty hlavních představitelů šlechty a v barvách vyvedenými erby šlechtických rodů. Poznamenal si několik faktografických údajů o složení zemského soudu a zaujala jej rovněž informace, že stavové platí minoritům v rámci *sacra tecta* roční činži ve výši 30 zlatých.³¹ František nahlédl rovněž do dalších místností stavovské části budovy, jako byly registratura zemských desk a archiv. Z jeho zápisků se dovídáme, že nejvýznamnější dokumenty vztahující se k právům země a stavů byly tehdy uchovávány „v železné truhlici opatřené dvěma zámky“ a uložené „v dlouhé místnosti, do níž se vcházelo železnými dveřmi“ přímo z hlavního sálu. Z uvedené místnosti bylo možno vstoupit vyvýšeným vchodem do dalšího prostoru, snad jakéhosi depozitáře, v němž se nacházely zemské desky a další akta. Císař si při patrně letmé prohlídce neopomněl zapsat, že „staré knihy byly v češtině“.³²

V den příjezdu stihl panovník navštívit řadu dalších správních center a institucí. Ještě v odpoledních hodinách mezi ně patřil krajský úřad, situovaný v městském domě hned

28 Projekt přestavby zpracoval Johann Anton Englisch, od roku 1811 krajský inženýr. Při realizaci jeho návrhu došlo k výraznému zásahu do vnitřní struktury budovy v zájmu toho, aby vyhovovala potřebám jak stavovské správy, tak i dalších významných úřadů. ŠOPÁK, Pavel: *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*. Opava 2003, s. 84–86.

29 Snad se jednalo o Karla Traugotta ml. Skrbenského z Hříště, potomka významného slezského rodu, který se v důsledku svého životního stylu dostal do jistých ekonomických potíží. V následujících letech pak byl nucen prodat i rodové sídlo v Hošťálkovech.

30 Klášter minoritů nebyl, na rozdíl od dalších řádových institucí v Opavě, v rámci josefinských reforem v osmdesátých letech 18. století zrušen. Rozlehlost areálu ale nutila řádové bratry část místností pronajímat. Sloužil tak přinejmenším částečně i světským účelům, podobně jako budovy zrušených klášterů. Sousední konvent klarisek byl například přebudován ve šlechtický městský palác. V době Opavského kongresu zde byl ubytován pruský král Friedrich Vilém II. se svým synem, následníkem trůnu. Podrobněji srov. KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Ad fontes. Několik upřesňujících poznámek k historickému vývoji objektu č. 343/37 na Masarykově třídě v Opavě v letech 1784 až 1837*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 10, 2017, s. 51–67; TÍŽ: *Večeřel jsem*, s. 116.

31 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 161. Uvedený termín je vykládán ve smyslu skutečně nutných nákladů na udržování farních budov v řádném stavebním stavu. Srov. *Vládní nařízení č. 11. 1936 Sb., kterým se provádí zákon ze dne 7. května 1874 č. 51 ř. z. o vyměřování příspěvku k náboženskému fondu*.

32 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 159–161.

Obr. 14: Opava, Horní náměstí v pohledu od Jaktaršské brány, Josef Fischer, 1812 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 3465 A.

naproti konventnímu domu.³³ V přízemí se nacházela kancelář a registratura a v „dobré světlé místnosti“ také pokladna. Krajský hejtman měl svůj byt v prvním patře. V budově působila řada dalších úředníků, mimo jiné tři krajští komisaři; u prvního z nich si císař poznamenal, že jde údajně o velmi schopného úředníka. Součástí prohlídky úředních budov a institucí byla i návštěva hlavního bankálního úřadu situovaného spolu s celním skladem na Rybím trhu.³⁴ Při prohlídce císař zaregistroval celkovou zchátralost budovy, v jejímž důsledku bylo už dříve nutno odstranit jedno patro, neuspokojivý stav úřadovny, jakož i celního skladu umístěného zčásti v přízemí a zčásti ve sklepeních.³⁵

33 Krajský úřad byl umístěn v budově č. 338 naproti konventnímu domu, na jejímž místě dnes stojí moderní. Nový zemský dům, sídlo Finanční úřad. Podle jen o málo mladších zpráv působila na krajském úřadu řada úředníků, mimo jiné sekretář, protokolista, registrátor, tři kancelisté, praktičtí, krajský pokladník, pokladní kontrolor, krajský fysik, inženýr, lékař, stavitel a krajští sluhové. ENS, Faustin: *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten. Dritter Band*. Wien 1836, s. 174.

34 Bankálním administracím byla přidělena správa *bancalc*, příjmů ze spotřebních daní a solního a dalších monopolů, ze správy cel a mýt, dále daň z dovozu, vývozu a prodeje dobytka, z vína, piva apod. JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005, s. 120.

35 Snad se jednalo o dům na Rybím trhu č. p. 187a, v němž byl v poslední čtvrtině 19. století umístěn puncovní úřad. KNEIFEL: *Topographie des kaiserl. königl. Antheils*, s. 56; srov. ENS: *Das Oppaland*, s. 174; *Adressbuch der Landeshauptstadt Troppau für 1874–75*. Troppau 1874, s. 92.

Obr. 15: Opava, zemský dům a Ratibořská brána, Franz Biela, 1813 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 191 A.

Vedle správních úřadů náležela panovníkova pozornost armádě. Nemůžeme se divit. Před relativně krátkou dobou byly ukončeny napoleonské války s Francií, které posléze odstavily habsburskou monarchii, již v nové podobě rakouského císařství, na mocensky spíše vedlejší kolej. Svou inspekční cestu po vojenských zařízeních začal hned zrána 28. června návštěvou tak zvaných Velkých kasáren. Ty se nacházely na Rybím trhu v prostoru situovaném v blízkosti opavského opevnění.³⁶ Stav objektu byl zjevně zcela neuspokojivý: císař si poznamenal, že „*budova je ve špatném stavebním stavu, částečně musí být podepřena, část se dokonce již zřítíla*“. Kuchyně byla umístěna zčásti v prvním patře směrem do dvora, přičemž ve výši prvního patra vedla kolem dvora dřevěná pavlač; to císaři připadalo z požárního hlediska nebezpečné. V přízemí se ve velké místnosti nacházela ještě husarská strážnice. Usoudil, že v kasárnách je místo pro „*dvě slabší kompanie*“ čili setniny. Velká kasárna byla zčásti využívána rovněž jako vojenská věznice, v té době „*plná vězňů z různých druhů vojsk*“.

Co se týče životních podmínek vojáků, nebylo se zjevně čím chlubit. Takřka vše bylo zajišťováno dodavatelsky, přičemž se nájemci snažili přirozeně vydělat co nejvíce. To se týkalo jak stravy, tak například ložního prádla, kterého byl takový nedostatek,

36 Jednalo se o budovy č. p. 183 a 184, k nimž byl přístup uličkou kolem komendy řádu německých rytířů.

že v případě, že bylo nutno je vyprat, neměli vojáci k dispozici žádné náhradní povlečení. Přesto však, jak si císař poznamenal, bylo „*mužstvo spokojeno*“. Těžko bylo ovšem očekávat v tehdejších armádních podmínkách, že vojáci budou riskovat nějakou stížnost.³⁷

V podstatně lepším stavu byla panovníkem shledána tak zvaná Malá kasárna. Byla umístěna v městské budově na Panské ulici, v místech pozdější pošty.³⁸ V daném případě si císař poznamenal, že budova je v dobrém stavu, v patře jsou ubytovací místnosti pro jednu setninu, v přízemí plukovní sklad. V nedalekých hradebních kasematech byly uskladněny zbraně a výzbroj domobrany.³⁹

Císař neopomněl navštívit ani hřebčín nacházející se na Jaktaršském předměstí, nedaleko městské brány. Jednalo se o přízemní budovu s dvorem obklopeným zdí, v budově byla stáj pro 17 koní a ubytovna pro přidělené mužstvo, vzadu byla otevřená kůlna krytá šindelem, sloužící jako opravna vozů. V hřebčíně bylo tehdy ustájeno pouze sedm koní, dva se panovníkovi zdáli být horší, avšak stále ještě použitelní. Budova samotná náležela stavům, které byly povinny krýt náklady provozu hřebčína.⁴⁰

Snad největší uspokojení při prohlídce vojenských zařízení čekalo Františka I. ve vojenské nemocnici, umístěné v roce 1817 v prostorách minoritského kláštera. Nemocnice sloužila pro potřeby v Opavě umístěného pěšího pluku, pro husarský pluk, transportní a doprovodné mužstvo a další jednotky. Už samotný císařův popis prostorového vybavení nemocnice prozrazuje ne-li jistou míru nadšení, tak přinejmenším vrcholnou autorovu spokojenost. V zápiscích se hovoří o „*nádherné dvoupatrové vzdušné budově s nádvořím obklopeným jejími třemi křídly*“, v jejímž přízemí je kuchyně. Schody a chodby jejich autor ohodnotil jako „*pěkné a široké, nemocniční pokoje, větší i menší, za čisté*“, celý dům jako prostorný a vzdušný. Nemocnice prý mohla bez obtíží pojmout kolem stovky pacientů, ubytován v ní byl i ošetřující personál. Ve dvou místnostech byla umístěna lékárna, přičemž léky byly dodávány z Olomouce. Vybavení pokojů bylo erární, vše císař shledal jako „*kvalitní a čisté*“.⁴¹

Armáda disponovala v Opavě i speciálními vzdělávacími zařízeními. Nižší vojenské školství, sloužící k přípravě poddůstojnických kádrů, bylo ve správě jednotlivých pluků, mnohdy ale dislokované mimo jejich oficiální sídla. Snad zde sehrávala roli skutečnost, že pluk mohl být dle potřeby přemístěn a škola mohla setrvat na jednom místě, aniž by se výuka žáků nějak narušila. V Opavě tak zahájila pozdější dlouhou tradici vojenského školství vojenská škola pluku hraběte Kaunitze.⁴² Císař na ni

37 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 153–154.

38 Dnešní Masarykova třída.

39 Pro uložení výzbroje domobrany sloužily i prostory v hradbách u Jaktaršské brány. HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 157–158.

40 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 151–152. Vojenský hřebčín byl v Opavě zřízen dvorským dekretem z 22. prosince 1808 na základě rozhodnutí o státní podpoře chovu koní z roku 1789. KREUZINGER: *Opavská kronika*, s. 100; srov. ENS: *Das Oppaland*, s. 176.

41 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 158–159.

42 Chlapecké vzdělávací zařízení se sídlem v Opavě náleželo k soukromému pluku Václava Kaunitze-Rittberga, založenému roku 1784. *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*.

byl podle deníkových záznamů upozorněn již při vjezdu do města, neboť se nacházela v bezprostřední blízkosti Jaktařské brány. Jak později zjistil, byla umístěna v soukromém domě s malým dvorem, jehož součástí byla i nevelká zahrada. Situována tam byla i dobře vypadající polosuterénní místnost sloužící jako ložnice pro několik žáků. Budova školy byla jednoposchodová, v přízemí se nacházela učebna, jídelna a další ložnice pro tři žáky, v patře pak několik dalších nevelkých ložnic. Vše prý bylo (nepochybně i v očekávání panovnickovy návštěvy) čisté, žáci byli dobře oblečení. Veškeré vyučování probíhalo v sídle školy, kvalitu výuky císař ohodnotil jako vyhovující. Konstatoval, že žáci píší „*pěkně oběma rukama*“, dobře kreslí plány, šermují a plavou. Ve škole se učilo 48 žáků, což bylo maximum, které mohla pojmout. Jídlo ohodnotil jako dobré, kuchyň i s pokojem pro jejího vedoucího byla v přízemí. Velící důstojník byl pro nedostatek místa ubytován mimo školu, nicméně, jak ze stavu školy vyplývalo, zasloužil si dle panovnickova názoru pozitivní hodnocení. Jediný nedostatek spatřoval v tom, že bylo ve škole k dispozici jen 24 pušek, tedy pro polovinu žáků.⁴³

K vojenským vzdělávacím zařízením by bylo asi možno počítat instituci sloužící příslušníkům Zachova pěšího pluku, dislokovaného v Opavě.⁴⁴ Císař si ji zaznamenal jako školu kreslení pro důstojníky, s cílem zdokonalit důstojníky pluku ve vytváření map a plánů, která podle všeho poskytovala nikoli soustavné vzdělávání, ale kratší kurzy. Práce frekventantů, které shlédl, ohodnotil císař jako velmi pěkné. Škola byla obdobně jako vojenská nemocnice umístěna v minoritském klášteře, a to ve druhém patře.

Do okruhu císařova zájmu nepatřily jen vojenské, ale i civilní školy, bez ohledu na jejich stupeň a rádius, z něhož pocházeli jejich žáci. Neopomněl se s nimi seznámit při každé ze svých cest, v každé z destinací, kde měl jen trochu času k jejich prohlídce. V Opavě navštěvoval školy během svého dvoudenního pobytu průběžně, podle jejich umístění na plánované trase. Bezesporně nejvýznamnějším civilním vzdělávacím zařízením zde bylo bývalé jezuitské gymnázium, nacházející se v severním traktu konventního domu. Vydržováno bylo ze studijního fondu.⁴⁵ Na gymnáziu studovalo 360 talentovaných studentů, profesori byli zčásti světští a zčásti duchovní, ředitelem byl pensionovaný krajský hejtman Mükusch.⁴⁶ Z císařova popisu gymnaziálních prostor vyplývá, že v přízemí konventního domu, kdysi jezuitské koleje, byly situovány tři dobře, nicméně poněkud fádním zařízením vybavené učebny. V prvním patře byla kromě další učebny umístěna knihovna, kterou František I. popsal jako místnost

Wien 1819, s. 133–134. Srov. KNAFLITSCH, Karl: *Lokalgeschichtliches zum Troppauer Kongreß 1820*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 5, 1912, s. 146.

43 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 151.

44 Jednalo se o 15. haličský pěší pluk, jehož majitelem byl Anton Franz svobodný pán Zach. K tomu Zemský archiv v Opavě, Sběrka pergamenových listin a diplomů, inv. č. 130; TURINSKÝ, Jan: *Rakouská řadová pěchota 1805–1809*. Bakalářská práce, FF Masarykovy univerzity. Brno 2010, zejm. s. 26.

45 Studijní fond byl zřízen v roce 1773 z majetku zrušeného jezuitského řádu.

46 Jméno se někdy vyskytuje rovněž ve variantě Mikusch.

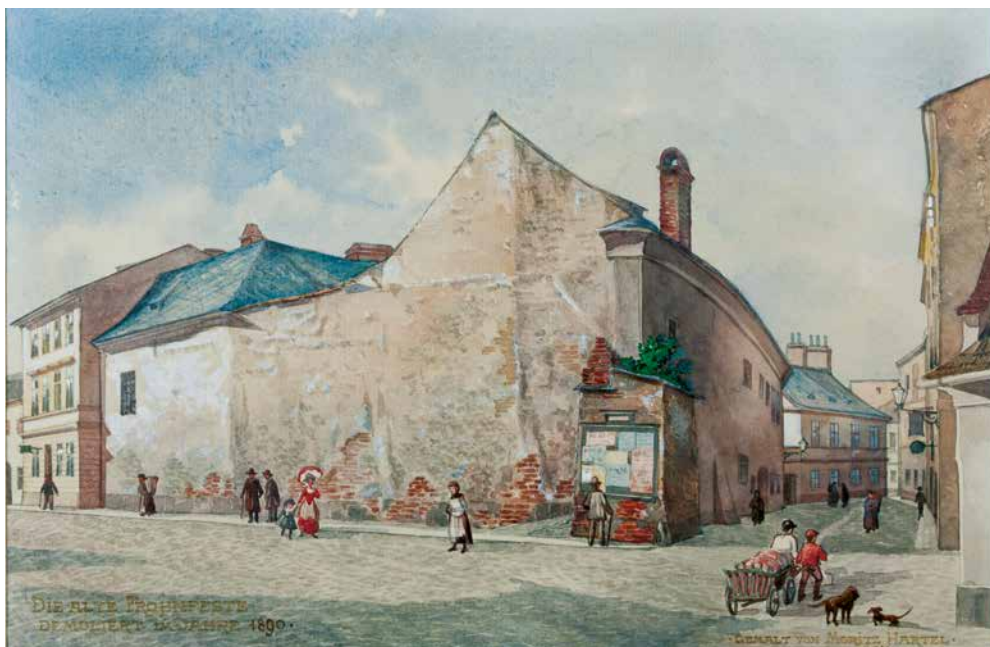
Obr. 16: Opava, malá kasárna na místě někdejší hlavní pošty na Masarykově ulici, Moritz Hartel, kol. 1900 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 627 A.

dokola obestavěnou skříněmi s knihami věnovanými různými dárci. Rovněž byl podle deníkových zápisků informován, že se počítá se zpřístupněním knihovny veřejnosti. Ve druhém patře byla kromě další učebny ještě zkušební místnost. Panovníka zaujal rovněž kabinet se sbírkami. Jednalo se například o starožitnosti z Opavy a okolí, anatomické preparáty, lastury, fyzikální přístroje a modely zemědělských a průmyslových strojů a mechanismů. V ochozech se nacházela sbírka minerálů setříděná podle Wernerova systému,⁴⁷ herbáře, vycpaniny ptáků a zvířat, vše dle císařova postřehu v dobrém stavu.⁴⁸ Císař ve svých záznamech ovšem neuvedl (pokud na to byl vůbec upozorněn), že sbírky, které mu byly ukázány jsou vlastně součástí již od roku 1814 existujícího muzea. Je více než pravděpodobné, že knihovnu a nashromážděné sbírkové předměty patrně pokládal za svého druhu vyučovací pomůcky.⁴⁹

47 A. G. Werner (1750–1817) byl saský znalec fosilií a mineralog, autor systému třídění hornin, na počátku 19. století již v podstatě překonaného. *Ottův slovník naučný. Díl 10.* Praha 1896, s. 26.

48 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 147–149.

49 Císařovu návštěvu v muzejních prostorách, upravených krátce předtím zjara 1817, zaznamenal ve své práci o Opavě také Faustin Ens, jeden ze zakladatelů muzea. Nepřesně ji ale datoval až k 28. červnu. Napsal: „Es besuchte ihn nämlich am 28. Juni 1817 Ihre beiden Majestäten der Kaiser und die Kaiserin, welche gerade in Troppau anwesend waren. Die Wahrhaft älterliche Nachsicht, womit das allgeliebte Herrscherpaar alle Gegenstände der gnädigsten Aufmerksamkeit würdigte, und der huldvolle Beifall und die Zufriedenheit, welche die Hohen den Bemühungen der Stifter fortwährend zeigten, war densel-

Obr.17: Opava, stará městská věznice v Masařské ulici, Moritz Hartel, 1894 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 623 A.

Významem druhé opavské vzdělávací zařízení představovala normální čili hlavní škola, nacházející se v objektu bývalého dominikánského kláštera v Pekařské ulici. Školu navštěvovalo, jak si císař poznamenal, 400 žáků. Její čtyři učebny, po dvou v každém patře, byly přeplněné. Stav budovy, chodby a schodiště panovník nicméně vyhodnotil jako vyhovující. Zamlouvaly se mu rovněž žakovské práce, zejména architektonické a ornamentální výkresy, které ocenil jako kvalitní, písmo žáků naproti tomu „spíše jako špatné“. ⁵⁰ Ředitel školy, zastávající svůj post údajně už od časů císaře Josefa II., a jeho pomocník byli ubytováni v objektu bývalého kláštera, učitelé byli naproti tomu světští. Poznamenal si, že v budově školy je umístěna rovněž tak zvaná „preparanda“, příprava sloužící pro vzdělávání učitelů. ⁵¹

ben nicht nur reichlicher Lohn für das Getane, sondern auch ein mächtiger Antrieb zur tätigsten Fortsetzung des Begonnenen.“ ENS, Faustin: *Geschichte der Stadt Troppau*. Wien 1835, s. 161. Od Ense převzali informaci o datu císařovy návštěvy i další autoři, např. ŠIMČÍK, Antonín: *Opavské gymnaziální muzeum – školní nebo zemské muzeum?* Časopis Slezského zemského muzea – série B 63, 2014, č. 1, s. 23; srov. KRAVAR, Zdeněk: *Faustin Ens – O vzniku a současném stavu vlasteneckého muzea v Opavě*. Časopis Slezského zemského muzea – série B 63, č. 1, 2014, s. 55.

50 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 150.

51 GAWRECKI, Dan: *Opava od slezských válek do revolučního roku 1848*. In: *Opava: historie, kultura, lidé*. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 228. Autor zde uvedl, že preparanda vznikla až v roce 1819; ve světle císařova deníku se jedná zjevně o nepřesný údaj.

Další, tentokrát městská farní škola byla v Opavě situována na Horním náměstí při ulici od Jaktaršské brány. Škola byla umístěna v komunální budově a měla okolo dvou set žáků obojího pohlaví, chlapců i dívek. Ti se podle císaře tísnilo ve dvou třídách v přízemí tak, že se skoro nemohli hýbat. Vyučující byli světší učitelé, působila tam rovněž učitelka ručních prací a dva kněží, kteří vyučovali, tak jako ostatně na všech opavských školách, náboženství. Císař si i ve farní škole prohlédl práce dětí, které vyhodnotil jako dobré, písmo se mu zdálo být opět spíše špatné.⁵²

Snad největší pozornost, alespoň soudě dle rozsahu zápisků, věnoval František I. vcelku nenápadné jednoposchodové budově bývalého kláštera řádu bosých františkánů v Ostrožné ulici. Poznamenal si, že měla dva dvory, „*dobré schody a chodby*“ a byla, jak se zdá, v ucházejícím stavebním stavu. Celý její areál sloužil potřebám poměrně moderní Heiderichovy nemocnice. Pojmout mohla v polovině druhé dekády 19. století až 30 pacientů, přičemž podle císařovy poznámky zbývalo ještě místo i pro další. V přízemí byl umístěn sklad, byt lékaře a kuchyně, v patře se nacházely místnosti pro pacienty, jedna velká pro muže, obdobná pro ženy a několik menších pokojů. Veškeré vybavení včetně lůžkovin bylo podle císařova hodnocení „*velmi čisté*“.

Z obsahu i dikce deníkového zápisu je zřejmé, že provoz nemocnice Františka I. mimořádně zaujal. Všiml si i zdánlivě podružných a nepodstatných skutečností. Poznamenal si, že nemocnice neměla jednolůžkové pokoje, za pobyt se platilo 17 krejcarů, ostatní náklady byly pokryty z fondu, který ovšem nedostačoval a musel být dotován z výtěžku dobročinných darů a charity. Jako nesporné pozitivum si císař zaznamenal, že Leopold Heiderich dům koupil a vybavil jej velmi funkčně pro nemocniční účely.⁵³ Objekt vyhodnotil jako „*čistý, vzdušný, s pěknou kaplí s oltářem a zahradou*“ sloužící místnímu lékaři. Ten se císaři zdál být schopný. Měl nárok na mzdu ve výši 300 zlatých ročně a byt v nemocniční budově. V nemocnici měl dále působit chirurg, který měl nárok na stejné zaopatření, ovšem v době císařovy návštěvy nemocnice nikoho takového nezaměstnávala; poslední před nedávnem zemřel. Panovník si poznamenal i nějaké provozní nedostatky, například v zajištění větrání, což prý vyplývalo ze špatného umístění větracích otvorů v budově. Neopomněl se zabývat rovněž pro císaře sice ne zcela obvyklou, nicméně z hlediska provozu nemocnice podstatnou problematikou záchodů. Poznamenal totiž, že toalety jsou umístěny mimo budovu a nutno k nim projít chodbou; problém viděl i v odstraňování jejich obsahu, které je nutno zabezpečovat zvenčí.

52 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 153.

53 Leopold Heiderich, lékař původem zřejmě z nedaleké Píště, přišel do Opavy před rokem 1795, kdy se stal městským fyzikem. Z vlastních prostředků, s podporou opavského purkmistra J. J. Schösslera, založil první veřejnou nemocnici, pro niž získal a nechal adaptovat právě areál zrušeného kláštera bosých františkánů. Odbornou péči začala poskytovat okolo roku 1800, o čtyři roky později byla nemocnice oficiálně potvrzena dvorským dekretem. Po dočasném zabrání vojskem pro účely péče o zraněné vojáky v bitvě u Slavkova, které vedlo k dílčí devastaci, byla nemocnice obnovena a roku 1807 předána do veřejného používání. Stručně viz např. MÜLLER – ŽÁČEK (edd.): *Opava*, zejm. s. 229–230.

Podrobně František I. v deníku popsal vnitřní situaci budovy a rozmístění prostor dle jejich funkce. V přízemí byla podle toho umístěna – citujeme přesně podle pořadí položek – „*velmi pěkná prádelna, márnice, čtyři dobré pokoje pro duševně choré a místnost pro nemocné s neestetickými (eckelhaftige) chorobami*“. Dohled nad vším měl krajský úřední lékař. Výživa nemocných byla zajišťována správcem, který udělal na císaře dojem čestného člověka. Dále císaře zaujala v přízemí nemocniční budovy rozlehlá kuchyně, ve které místní měšťanky připravovaly ve dvou kotlích výživnou „*rumpfortskou polévku*“, která byla rozdávána zdarma k obědu asi třem stovkám chudých.⁵⁴ V tomto případě se samozřejmě nejednalo o nemocniční aktivitu, nýbrž o účelné využití specializovaného prostoru Heiderichovy nemocnice; kuchyň byla navíc nikoli privátním, ale městským zařízením, jak si císař také poznamenal.⁵⁵

František I. samozřejmě zavítal i na opavskou radnici, sídlo městského magistrátu. V době jeho návštěvy se jednalo o budovu situovanou přibližně ve středu jižní fronty domů na Horním náměstí.⁵⁶ V kdysi měšťanském domě, adaptovaném pro účely městské samosprávy během 16. století, byly umístěny běžné provozní i reprezentativní prostory, další mohly mít, jak si císař poznamenal, i nečekanou improvizovanou funkci. V patře se nacházel velký jednací sál, kancelář starosty a dvě jiné kancelářské místnosti, z nichž jedna byla využívána jako pracovna císařského policejního komisaře. V klenuté místnosti v přízemí byl například berní úřad, předsíň pak byla využívána jako nouzový sklad obilí pocházejícího z pruského Slezska.⁵⁷

V odpoledních hodinách stejného dne, tedy 28. června, si císař prohlédl městskou věznici, která na něj zapůsobila – navzdory tomu, že požadavky na prostory určené pro vyšetřované a odsouzené nebyly ve druhém desetiletí 19. století asi nijak přehnané – velmi špatným dojmem. Popsal ji jako čtyřkrídlou jednopatrovou budovu nedaleko konventního domu s malým dvorem a pěknou kaplí. Její vnitřní prostory byly podle císaře v mimořádně špatném stavu. Poznamenal si, že ve vězení je 18 cel, většina z nich špatných, některé dokonce ve stavu, že do nich vězně nebylo možno umístit. Kapacita byla nedostačující; v důsledku omezené kapacity bylo nutno umístit společně do cel teprve vyšetřované zadržené osoby spolu s již odsouzenými vězni. Vyšetřovaní byli dokonce umístěni ve vůbec nejhorší místnosti. Panovník si rovněž poznamenal, že situaci věznice v majetku města by mohla zlepšit její přestavba.⁵⁸

Císař neoponechal během svého pobytu v Opavě stranou zájmu – a rovněž zápisů v deníku – ani církevní svatostánky. Drobné zmínky nalezneme v císařových

54 Císař specifikoval, že se tak dělo „*bis nach der Erndte*“, pravděpodobně tedy sezónně před zapojením chudých do žní.

55 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 155–157.

56 Původní budova opavské radnice již dnes nestojí. Během válečných bojů na jaře 1945 byla silně poškozena a spolu s celou jižní stranou Horního náměstí demolována.

57 Poměrně podrobná informace o podobě a vybavení radnice, situované na Horním náměstí č. 214, ve druhé polovině 19. století je uvedena v kronice města Opavy. KREUZINGER, Erasmus: *Opavská kronika staré a nové doby aneb Opava a její pozoruhodnosti*. Opava 2002, s. 95–96.

58 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 162.

Obr. 18: Opava, městské hradby s minoritským klášteřem, kostelem sv. Jana Křtitele a zámek, Franz Biela, 1813 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 189 A.

poznámkách rovněž o některých dalších opavských kostelech. Povšiml si především kostela sv. Ducha, který si prohlédl při návštěvě areálu minoritského kláštera, a v něm umístěných světských zařízení, o nichž jsme se zmínili dříve. Kostel popsal jako „*velký, krásný, s kaplemi po obou stranách*“. Zapsal si také, že do oratoře se vchází ze stavovské části klášterní budovy. Konvent prý tvořilo pět minoritů spolu s kvardiánem zastávajícím funkci faráře u sv. Ducha. Všichni obývali přízemní část kláštera.⁵⁹ U farního kostela Nanebevzetí Panny Marie pouze zaznamenal, že je v držení německého řádu, děkanem je řádový duchovní, „*důstojný 90letý muž*“.⁶⁰ O interiéru si František nic nezapsal, lze tedy předpokládat, že jej ani nenavštívil a spokojil se pouze s krátkým rozhovorem s jeho správcem. Asi největší dojem na císaře učinil v roce 1817 kostel sv. Jiří, těsně sousedící s konventním domem, bývalou jezuitskou kolejí. Nabízel se tak jeho přechodným obyvatelům, tedy i císaři a členům jeho nejbližšího doprovodu, k účasti na bohoslužbách, což také císař o tři roky později činil. Kostel sv. Jiří navštívil František I. ráno 29. června, aby se zde zúčastnil slavnostní mše. Poznamenal si, že v presby-

59 TAMTÉŽ, pag. 159.

60 Jednalo se Franze Schwaba (1726–1819). Rodák z Rýžoviště byl vysvěcen v roce 1750, působil ve funkci polního kaplana u pěchoty velmistra německého řádu a v roce 1766 se stal farářem v Opavě. KREUZINGER: *Opavská kronika*, s. 84.

táři je krásný dřevěný oltář, po každé straně jsou tři kaple a v patře se nachází otevřené oratorium a hudební kůr.⁶¹

Františka I., milovníka přírody, zejména botaniky, potěšila krátká vyjížďka do blízkého okolí Opavy. Spolu s doprovodem projel Jaktařským předměstím a směřoval k poměrně novému městskému parku, který dotvářel ráz urbánní krajiny podél řeky Opavy. Jedním z cílů odpolední cesty byla budova měšťanské střelnice.⁶² Členové tehdy pouze čtrnáctičlenné opavské střelecké společnosti tam zrovna absolvovali střelbu do terče na vzdálenost 300 kroků. Výkony byly pravděpodobně z císařova pohledu uspokojivé, protože v deníku (a jistě i na místě) ocenil rychlost střelby. Poté František I. navštívil samotný městský park, který jej zaujal svou úpravností. Zapsal si, že vznikl před 13 lety na místě bývalého pastviska, a to hlavně z iniciativy důstojníků Kounitzova pluku, za spoluúčasti opavského starosty. Zaujalo jej, že park byl hezky upraven, bylo v něm množství větších i menších cest a v centrální části přízemní budova, v níž bylo možno zakoupit pro občerstvení „něco k jídlu a pítí“. V malém sále v zahradě pak byly k dispozici „cukrovinky a zmrzlina“.⁶³ Prostranství zdobila socha, v průhledu centrální aleje směrem k řece Opavici byl umístěn obelisk.⁶⁴ Park oživovala řada malých potůčků a bylo tam také možno provozovat tehdy populární hru koulená („*boulingrins*“).⁶⁵

Po procházce v parku se František I. vydal na zpáteční cestu směrem k Jaktařské bráně, neprojel jí však do města, ale pokračoval podél hradeb k Hradecké bráně, kde si povšiml přilehlého donjonu okrouhlého půdorysu, soustavy věží se vstupy a příkopu. Následně vyjel až na Kylešovský kopec, odkud byl podle něj nejkrásnější pohled na Opavu i její okolí. Zaujal jej větrný mlýn na kopci v rakouské části Slezska, na pruské

61 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag.169–170.

62 Měšťanská střelnice byla původně umístěna v hradebním příkopu. V roce 1702 byla přemístěna do sousedství kostela sv. Trojice na Jaktařské předměstí, kde byla v roce 1778 zničena pruským vojskem. Střelnice plnila rovněž roli zábavního a pohostinského zařízení. Od roku 1780 se ve dvou šencích u střelnice prodávalo rovněž víno. Význam společenské role střelnice se zvýšil od konce 18. století, kdy se ocitla v oblasti přeměněné v městský park. Nová budova byla vystavěna v letech 1839–1840, její novorenesanční úprava pochází z let 1884–1887. SAMEK – DOLEJŠÍ (edd.): *Umělecké památky*, s. 446; KREUZINGER: *Opavská kronika*, s. 109–110; KNEIFEL: *Topographie*, s. 80.

63 Centrální pavilon byl opatřen nápisem *Přátelství a svornost* a jeho výstavba si údajně vyžádala částku ve výši 5000 zlatých. Pavilon byl však v roce 1845 stržen. Srov. dále.

64 Obelisk byl v průhledu lipové aleje směrem k řece umístěn v roce 1807 a v následujícím roce došlo k instalaci sochy *Jitro*, kterou vytvořil sochař Friedl úpravou sochy anděla z bývalého jezuitského kláštera. V současnosti je originál sochy v Domě umění v Opavě a její kopie stojí v areálu Městských sadů – původního parku – u nově vybudované lávky přes řeku Opavu.

65 V místech, kde byl městský park založen, bylo do roku 1796 pastvisko a vojenské cvičiště. O podobu parku se údajně zasloužili hrabě Falkenštejn z Kyjovic, hrabě Podstatský ze Slavkova a baron Sobek ze Štáblovic, kteří poskytli velké množství sazenic lipových stromů. Podle opavského kronikáře Kreuzingera se tak stalo roku 1817, tedy v období návštěvy Františka I. Zdá se však, že se jedná buď o nepřesné časové zařazení, nebo až o další fázi budování parku. V roce 1817 byl totiž park včetně alejí podle císařova svědectví plně funkční a využíváný, jak ostatně ve svém dalším textu potvrdil i jmenovaný autor. KREUZINGER: *Opavská kronika*, s. 156–157.

straně pak zaznamenal „*dvě vsi Hoštice*“ a Kravaře se zámek. Krajina s údolím ve tvaru půlměsíce obklopeného zalesněnými horami s dominantami zámku knížat Lichnovských v Hradci a zámku v Raduni v držení Jana Larisch-Mönnicha, stejně jako celkové panorama hor – Jeseníků a Beskyd, v císaři vyvolaly vskutku velkolepý dojem.⁶⁶

Oficiálním vyvrcholením programu uspořádaného představiteli města Opavy a zemských stavů, bezpochyby po dohodě s organizátory císařovy návštěvy z řad jeho dvořanů, se stalo 28. června ve večerních hodinách slavnostní představení v divadle na Horním náměstí. Samotná divadelní budova zapůsobila na císaře dobrým dojmem. Přízemí bylo podle jeho vyjádření dostatečně velké, lóže byly umístěny v patře, vedle hlavní dvorské lóže bylo po obou jejích stranách dalších osm lóží; kromě toho mohli návštěvníci sledovat představení i z galerie. Vše bylo natřeno černou a šedou barvou. František I. vnitřní uspořádání pochválil: divadlo prý má dobré proporce a odevšad je dobře vidět a slyšet. Informoval se rovněž o provozní stránce divadla, aby si k tomu poznamenal, že se jedná o městské zařízení a představení se zde odehrávají pouze v zimě.⁶⁷ Symptomatické je, že si císař nezapsal nic o tom, co se v divadle na jeho počest hrálo, dokonce ani to, zda se jednalo o komedii nebo drama; mlčel i o případném doprovodném programu. Tyto záležitosti jej zjevně příliš nezaujaly.⁶⁸ Při odchodu z divadla si naproti tomu povšiml budovy hlavní strážnice a za ní stojící „*hlásky s vysokou věží*“. Poznamenal si také, že byl na jeho počest vypálen ohňostroj.⁶⁹

Třetí den svého pobytu, 29. června 1817, se císař František I. s chotí, bratry, dvořany a dalšími členy doprovodu s Opavou rozloučil. Po vyslechnutí ranní mše v kostele sv. Jiří a příslušných ceremoniích, které si opět nepoznamenal, se ekipa vydala na další cestu směřující přes Moravskou a Polskou Ostravu do Těšína, aby následujícího dne překročila hranice s Haličí. Trasa, kterou se panovník po několika měsících vracel do srdce monarchie Vídně, vedla jižním směrem a Slezsko včetně Opavy tedy mýjela.

Pokud bychom se chtěli pokusit závěrem, na základě uvedených deníkových záznamů, rekonstruovat celkový dojem Františka I. z návštěvy Opavy, zdá se, že výsledek můžeme z hlediska města považovat za uspokojivý. Přes některé, bezesporu oprávněné výhrady zvláště ke stavu vojenských a represivních zařízení, či k přeplněnosti farní školy určené dětem běžných obyvatel města, se v deníkových zápiscích můžeme opětovně setkat s pochvalnými slovy týkajícími se domů, komunálních budov, včetně divadla, či městského parku. Z centra města na Františka I. udělala asi nejlepší dojem Panská (dnešní Masarykova) ulice s výstavnými šlechtickými paláci a rozlehlým

66 „[...] *Oppa aufwärts schliet das Bild des Gebirg des Vaters, abwärts sehr weit das Karpathische Gebirg; die Gegend ist prächtig.*“ HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 168.

67 K opavské divadelní scéně srov. např. *Sto let české divadelní scény v Opavě: sborník z konference*. Opava 2018; ZBAVITEL, Miloš: *Kalendárium dějin divadla v Opavě*. Opava 1995; HIRSCHLER-HORÁKOVÁ, Nicole – HORÁK, Vladimír – BÖHM, Svatoslav: *Divadlo v Opavě. 200 let. 1805–2005*. Ostrava 2005.

68 K prezentované hře srov. výše uvedené reference v listu *Troppauer Zeitung*.

69 HHStA Wien, Hofakten, Hofreisen, kart. 28, pag. 168–169.

Obr.19: Opava, městský park se střelnicí, Ferdinand Galke, 1836 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 3912 G.

komplexem bývalé jezuitské koleje, tehdy už konventního domu, v jejím závěru směrem k Dolnímu náměstí. Poznamenal si v této souvislosti, že v Panské ulici jsou kromě krásných domů dvě kašny, a celkově ji označil jako nádhernou.⁷⁰ Kladně, anebo bez kritického podtónu, byla hodnocena přinejmenším část administrativně správních budov a většinou také škol, zejména gymnázia a hlavní školy, a v neposlední řadě veřejné nemocnice v Ostrožné ulici. Rozkolísaně panovník hodnotil některé vojenské objekty a instituce, což byla ovšem věc nikoli městské, nýbrž státní správy.

Svůj celkový dojem shrnul František I. v záznamu, ve kterém hovoří o Opavě jako velkém, krásném, zdravém městě s krásnými domy a čistým obyvatelstvem. Zapsal si, že v ní žijí zámožní obyvatelé, zejména obchodníci, velmi rušné jsou týdenní trhy, většina obchodních aktivit směřuje z Pruska a do Pruska. Upozornil rovněž na přítomnost šlechty, která pobývá ve městě povětšinou v zimních měsících, kdy zřejmě nabízelo zajímavé kulturně-společenské využití.⁷¹ Velmi příjemně císaře a jeho doprovod

70 „[...] einer prächtigen Gasse, worin 2 fontainen und einige sehr schön Häuser sind.“ TAMTÉŽ, pag. 161.

71 TAMTÉŽ, pag. 163.

podle všeho překvapilo okolí Opavy, včetně oceněné vyhlídky do krajiny z Kylešovského kopce. Navzdory tomu, že z dnešního pohledu byla ve druhém desetiletí Opava ještě sevřená hradbami s bastiony a mohutnými branami, které jí dodávaly starobylý ráz, poněkud konzervativnímu panovníkovi tento stav nepřipadal nijak pozoruhodný. Systémem opevnění a příkopů byla ostatně ještě v té době obkroužena i samotná Vídeň. Snad nejpřesvědčivějším potvrzením císařovy spokojenosti s návštěvou města je jeho rozhodnutí podpořit volbu Opavy za místo kongresu evropských panovníků, rakouského, pruského a ruského, o tři roky později.

Zajímavé a přínosné jsou cestovní žurnály ve smyslu jedinečných ich-dokumentů rakouského císaře Františka I. i z našeho dnešního pohledu, ať už pro poučeného laika, který může na Opavu pohlédnout novými očima, anebo pro historika či jiného badatele zájímajícího se o dějiny města. Poodkrývají totiž množství drobností z jeho každodennosti, ať už máme na mysli život Opavanů, chod státních, komunálních, vojenských i privátních institucí, anebo jeho celkové niveau. V neposlední řadě deníky ukazují v trochu jiném světle i samotného císaře: jako člověka živě se zájímajícího o svou zemi, zajištění její obrany a správy, a také o své poddané.

• • •

Ženy v pohostinském podnikání ve městě Opavě na sklonku habsburské monarchie

Radmila Dluhošová

Na přelomu 19. a 20. století zažívala habsburská monarchie období významných sociálních, ekonomických a politických změn, které měly výrazný dopad na každodenní život jejích obyvatel. Město Opava, od roku 1850 hlavní město samostatné země s oficiálním názvem Vévodství Horní a Dolní Slezsko, bylo administrativně-správním centrem země s bohatou historií, kulturním a společenským životem a rozvíjející se ekonomikou. Jednou z oblastí, která výrazně přispívala nejen k hospodářskému, ale i společenskému a kulturnímu rozvoji města, bylo i pohostinství.

Předmětem našeho zájmu je poznání stavu významné části sektoru služeb, pohostinských zařízení, v období na sklonku habsburské monarchie, krátce před vypuknutím Velké války. Cílem této práce je zmapovat počet, charakter a vývoj pohostinských zařízení v Opavě na přelomu 19. a 20. století, kdy slezská metropole zažívala období dynamického rozvoje společenského života, který se stále častěji odehrával ve veřejných zařízeních poskytujících rozmanité pohostinské služby nejen obyvatelům, ale i návštěvníkům města. Vycházet budeme z analýzy pramenů, především dochovaných městských adresářů, ale i dalších dobových archivních materiálů, jako jsou výsledky sčítání obyvatelstva nebo matriky. Hlavní pozornost bude věnována zapojení žen do pohostinského podnikání ať už v roli majitelek nebo nájemkyň. Navzdory mnoha překážkám se ženy v oblasti poskytování pohostinských služeb stávaly nejen zaměstnankyněmi, ale i majitelkami a (v moderní terminologii) manažerkami podniků. Tento trend odrážel širší společenské změny, které vedly k postupnému uvolňování tradičních genderových rolí a většímu zapojení žen do veřejného a ekonomického života.¹

1 Příspěvek vznikl v rámci řešení projektu SGS/5/2024 *Každodennost, genderové role a mentality: vzájemně se prolínající témata interdisciplinárního výzkumu a prezentace šlechtické a měšťanské society.*

Výzkum a publikace věnované dějinám Opavy věnují pozornost politickému, hospodářskému a národnostnímu vývoji, problematika oblasti služeb či každodennosti jeho obyvatel stojí povětšinou stranou pozornosti badatelů. Ze starších prací poskytujících informace týkající se pohostinských služeb v Opavě je možné zmínit zejména třetí díl topografie *Das Oppaland* profesora Faustina Ense,² jednoho ze zakladatelů opavského gymnazijního muzea, nebo *Chronik der alten und neuern Zeit Troppau's* opavského kronikáře Erasma Kreuzingera.³ Zmínky o objektech poskytujících pohostinské služby obsahuje historický místopis Josefa Gebauera a Pavla Šrámků *Náměstí a ulice města Opavy*,⁴ přibližující historický vývoj města a jeho významných objektů, doplněný fotodokumentací zaniklých objektů včetně pohostinských. Zejména na fotodokumentaci je bohatá práce historika Paula Buhla *Troppau. Die ehemalige Landeshauptstadt*, která mezi významnými opavskými budovami připomíná mnohé ze svého času významných hotelů, hostinců či kaváren.⁵

Seriál příspěvků publikovaných pracovníky Zemského archivu v Opavě Zdeňkem Kravarem a Jaromírou Knapíkovou ve zpravodaji města Opavy Hláska v letech 2013–2015, jenž byl věnován vybraným opavským hostincům, restauracím, kavárnám a hotelům, svým způsobem vyvrcholil publikací Jaromíry Knapíkové *Nad šálkem kávy*,⁶ která podrobně pojednává o historii opavských kaváren a osudech jejich majitelů.

Několik příspěvků k problematice pohostinské činnosti v Opavě vzniklo v rámci činnosti Výzkumného centra pro kulturní dějiny Slezska a střední Evropy na Filozoficko-přírodovědecké fakultě v Opavě. Článek Rudolfa Žáčka a Jany Stuchlíkové⁷ se věnuje stavu opavských pohostinství ve 2. polovině 19. století, článek Radmily Dluhošové⁸ mapuje počty a typy pohostinských zařízení ve slezských městech, tedy včetně Opavy, v prvních letech po vzniku Československa, studie Ireny Korbelářové⁹ je nejen sondou do života autorky Slezské kuchařky a opavské podnikatelky v pohostinství, ale poskytuje i obrázek o pohostinských službách ve městě v poslední třetině 19. století.

2 ENS, Faustin: *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis, nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten beschrieben von Faustin Ens [...]. Dritter Band.* Wien 1836.

3 KREUZINGER: *Chronik der alten und neuern Zeit Troppau's.*

4 GEBAUER, Josef – ŠRÁMEK, Pavel: *Náměstí a ulice města Opavy. Historický místopis.* Opava 1990.

5 BUHL, Paul: *Troppau. Die ehemalige Landeshauptstadt Österreichisch-Schlesiens in 2000 Bildern.* München 1979.

6 KNAPÍKOVÁ, Jaromíra: *Nad šálkem kávy: příběhy opavských kaváren 1789–1989.* Opava 2018.

7 ŽÁČEK, Rudolf – STUHLÍKOVÁ, Jana: *Opavská pohostinství ve světle nejstarších adresářů z druhé poloviny 18. století.* In: Kulturní kultura Slezska a střední Evropy. Východiska, metody, interdisciplinarita. Korbelářová, Irena (ed.), Opava 2015, s. 175–188.

8 DLUHOŠOVÁ, Radmila: *Pohostinské služby ve slezských městech ve světle Chytilova úplného adresáře z roku 1925.* In: Historia amica mea. Sborník příspěvků k poctě profesorky Ireny Korbelářové. Matejko-Peterka, Ilona (ed.), Opava 2023, s. 217–228.

9 KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Opavská restaurátérka Therese Adam(ová) a její „slezská kuchyně“ sklonku 19. století.* Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 13, 2020, s. 35–60.

V námi sledovaném období, tedy na počátku 20. století, procházela Opava dynamickým rozvojem, byla centrem městské, okresní a zemské správy, sídlem zemské vlády, sněmu a soudu, řady zemských slezských úřadů, sídlem finančního ředitelství, oddělení finanční stráže, zemského četnického velitelství, hlavního celního úřadu ad. Byla nejen důležitým hospodářským a obchodním centrem, sídlem mnoha bank, záložen a pojišťoven, ale také městem s bohatou kulturní tradicí, význačnými kulturními institucemi, četnými společenskými aktivitami a řadou spolků a zájmových sdružení, německých i českých, jejichž setkání a aktivity se stále častěji odehrávaly ve veřejných zařízeních poskytujících pohostinské služby. Společenské vyžití vyhledávali příslušníci všech tříd, od státních a zemských úředníků až po námezdní dělníky, pohostinské podniky se postupně stratifikovaly a své služby obyvatelům města nabízely nejen restaurace, vinárny, kavárny či pivnice navštěvované příslušníky vyšších a středních tříd, ale i řada pivnic, hospod a výčepů vyhledávaných zejména příslušníky tříd nižších.¹⁰

Opava, která se členila na vnitřní město (*Innere Stadt*), tři předměstí – Hradecké (*Grätzer Vorstadt*), Jaktarské (*Jaktar Vorstadt*) a Ratibořské (*Ratiborer Vorstadt*) a kolonii Karlovec (*Karslau*), se významně urbanizovala, počet domů vzrostl z přibližně 930 v roce 1870 na téměř 1 600 v roce 1910. Městská zástavba byla soustředěna především ve vnitřním městě, kde se nacházela více než polovina všech domů. Prostorná náměstí a přilehlé hlavní ulice byly lemovány dvou až třípodlažními domy, v jejichž přízemí se obvykle nacházely obchody nebo pohostinská zařízení, ve vedlejších ulicích byly domy spíše přízemní. Na konci 19. století začala výstavba nových obytných čtvrtí na opavských předměstích. Vzhledem ke strategické poloze města na hranici s Pruskem byla nedílnou součástí města vojenská posádka, pro kterou byly v průběhu druhé poloviny 19. století budovány kasárny. K významnému urbanistickému vývoji města došlo zejména v období let 1905–1914 v souvislosti se zákonem o přestavbách „za účelem ozdravení“ města z roku 1895, kdy bylo k přestavbě navrženo přes 300 objektů většinou ve vnitřním městě. Stejně prudce jako počet domů rostl i počet obyvatel města, který v důsledku imigrace vzrostl z necelých 10 000 v roce 1850 na více než 20 000, tedy více než dvojnásobek, v roce 1880 a až na téměř 31 000 v roce 1910.¹¹

10 GAWRECKI, Dan: *Opava od slezských válek do revolučního roku 1848*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 207–233; POKLUDOVÁ, Andrea: *Obraz Opavy na přelomu 19. a 20. století na základě zpráv úřadu starosty a městských adresářů*. Časopis Slezského zemského muzea, série B 53, 2004, č. 3, s. 109–122; BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, sv. 14, Okresy: Opava, Bílovec, Nový Jičín. Olomouc 1995, s. 36–41.

11 KOUŘILOVÁ, Dana: *Opava – urbanistická koncepce rozvoje města a její realizace na přelomu 19. a 20. století – I*. Časopis Slezského zemského muzea, série B 41, 1992, č. 2, s. 136–148; BARTOŠ – SCHULZ – TRAPL: *Historický místopis*, s. 36–41. Ještě v roce 1860 bylo zastoupení českého a německého obyvatelstva přibližně rovnocenné, ačkoliv majetnější obyvatelé vnitřního města se většinou hlásili k německé národnosti. Postupně se počet i podíl Němců zvyšoval, zatímco počet Čechů klesal. Vzhledem k tomu, že se národnost zjišťovala podle obcovací řeči, údaje nejsou zcela přesné. V roce 1880 se k německé obcovací řeči hlásilo 16 149 obyvatel, v roce 1910 už 27 240,

Městské adresáře

Relevantním výchozím zdrojem pro zjištění počtu a charakteru podniků nabízejících v Opavě pohostinské služby se ukázaly být dobové městské adresáře, které byly vydávány v přibližně pětiletých intervalech od počátku šedesátých let 19. století do roku 1938. Na jejich základě je možné sledovat profesní strukturu městského obyvatelstva spolu se strukturou vlastníků nemovitostí. Adresáře jsou uloženy ve Státním okresním archivu Opava a v Zemském archivu v Opavě, kde jsou dostupné i v digitální podobě.

Podoba adresářů se v čase měnila. Nejstarší dochovaný opavský adresář z doby okolo roku 1860¹² uvádí seznam domů řazených podle popisných čísel, které jsou seřazeny pod názvem ulice, na které se nacházejí. Domy ve vnitřním městě i na každém z předměstí jsou číslovány samostatně. U každého domu je uveden soupis jeho obyvatel, pokud je uveden majitel domu, jeho jméno je na prvním místě. U velké části osob je uvedeno jejich povolání, případně sociální status.¹³ Druhý nejstarší adresář z roku 1864 uvádí seznam obyvatel města řazený abecedně podle příjmení, u většiny osob je opět uvedeno jejich povolání či sociální status a poté adresa, ulice včetně čísla popisného. Adresář z roku 1869 již obsahuje seznamy oba, jak abecední, tak i seznam obyvatel v jednotlivých domech a ulicích. Adresář z roku 1875 je prvním, který je rozšířen o seznamy členěné podle vykonávaných činností či poskytovaných služeb a má rovněž poměrně rozsáhlou inzertní přílohu, kde můžeme najít první inzerát z oboru, který nás zajímá, a to na elegantně zařízenou restauraci Eduarda Kupky na Dolním náměstí č. 22. Počínaje adresářem pro rok 1881 je u jednotlivých domů uvedeno nejen číslo popisné, ale i číslo orientační. Všechny další adresáře pro roky 1888, 1891, 1894, 1896, 1901, 1905, 1911, 1924, 1928, 1932 a 1938 již uvádějí všechny tři uvedené seznamy, výjimkou je pouze adresář z roku 1894, který poskytuje jen seznam abecední. Při porovnávání seznamů v jednotlivých adresářích (zejména abecedního a uličního) se ukazuje, že mnohdy někteří obyvatelé figurují jen v jednom z nich, případně nejsou uvedeny všechny skutečnosti. Poslední adresář z roku 1938 je poprvé dvojjazyčný, za německým textem následuje vždy text v češtině.

Stěžejním pramenem a informačním zdrojem naší práce se stal adresář pro rok 1911,¹⁴ odkud jsme čerpali údaje o počtu a druhu provozoven poskytujících pohostinské služby, o jejich umístění a zejména o osobách, které jednotlivé podniky provozovaly. Získané informace byly dle potřeby porovnávány se staršími i novějšími

k české obcovací řeči v roce 1880 2 259, v roce 1910 již jen 2 039. Naprostá většina obyvatelstva byla římskokatolického vyznání, židů žilo ve městě přibližně 1 100.

12 Titulní list adresáře se nedochoval, na první straně je rukou dopsáno *Troppauer Adressbuch 1858*. Vročení bylo následně přeškrtnuto a bylo dopsáno *po 1860. Troppauer Adressbuch*, Troppau [1860], SOKA Opava, sign. R 3381, č. p. 24821.

13 ŽÁČEK – STUHLÍKOVÁ: *Opavská pohostinství*, s. 175–188.

14 *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch der Landeshauptstadt Troppau 1911. Zusammengestellt nach amtlichen Daten [...]*. Troppau 1911, ZAO, sign. W66/11, č. p. 10101.

adresáři, využity byly zejména adresáře z období 1875–1924, dále byly doplňovány o údaje získané ze sčítacích operátů a matričních záznamů.¹⁵ Přestože lze adresáře považovat za velmi věrohodný zdroj informací, práce s nimi vyžadovala kritické zhodnocení a komparaci informací obsažených v jednotlivých seznamech daného vydání, které byly ne vždy shodné, ať už se jednalo o neuvedení osob v některém ze seznamů, neoznačení majitele nemovitosti, tiskové chyby ve jménech a číslech domů apod. Komparace jednotlivých adresářů navzájem v některých případech umožnila specifikovat charakter a typ pohostinského zařízení, inzeráty, i při vědomí jejich funkce, pomohly upřesnit míru nabízených služeb.¹⁶ Údaje z adresářů byly rovněž porovnávány s výsledky sčítání obyvatelstva a matrikami. V článku používáme současné názvy ulic a české překlady názvů podniků, pokud název měly, respektive pokud se ho podařilo zjistit.

Podniky poskytující pohostinské služby

Při analýze údajů v adresáři zjistíme, že v roce 1911 bylo v Opavě 1 588 domů a podle sčítání lidu k 31. prosinci 1910 žilo ve městě celkem 30 760 obyvatel (včetně vojenské posádky). Ve městě se nacházelo celkem 126 podniků poskytujících pohostinské služby, z nich 91 bylo zařazeno ve skupině restauratéri a majitelé výčepů (*Restaurateure und Schankinhaber*) bez bližší specifikace, zda se jedná o restaurace, hospody, pivnice, vinárny či výčepy. Konkrétní typ podniku by bylo možné zjistit u těch zařízení, jejichž historie sahá do roku 1888 (kde byly v adresáři konkrétnější údaje),¹⁷ je ovšem možné, že za více než 20 let došlo z těch či oněch důvodů ke změně. Přesně určeno je v této kategorii šest provozoven, a to jako kantýny. Mimo těchto podniků bylo ve městě 15 hotelů, 12 kaváren a osm cukráren.

Všechny adresáře uvádějí největší počet pohostinských zařízení v kategorii hostince, výčepy a restaurace. Vezmeme-li v úvahu údaje nejstaršího adresáře, můžeme konstatovat, že ve městě bylo na počátku šedesátých let 19. století v této kategorii zařazeno 70 živnostníků¹⁸ a jejich počet postupně rostl. Adresář z roku 1881¹⁹

15 Údaje týkající se dat narození jednotlivých osob, které byly uvedeny ve sčítacích arších, byly následně ověřovány v jednotlivých matrikách, pokud se je podařilo dohledat.

16 Významem adresářů pro mapování městských socioprofesionálních struktur se zabývá POKLUDOVÁ, Andrea: *Městské adresáře: zrcadlo socioprofesionálních městských struktur na přelomu 19. a 20. století*. Časopis Matice moravské 123, 2004, č. 1, s. 93–110.

17 *Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger nebst Handels- und Gewerbe-Adreßbuch für die Landeshauptstadt Troppau sammt Colonie Karlsau [...]*. Troppau 1888, ZAO, sign. W 66/6/1888, č. p. 45656.

18 ŽÁČEK – STUHLÍKOVÁ: *Opavská pohostinství*, s. 175–188. Autoři zde rovněž konkretizují typy provozovaných podniků, respektive povolání jejich provozovatelů.

19 *Vollständiges Adress- und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau. 1881. Nach amtlichen Quellen zusammengestellt [...]*. Troppau 1881, ZAO, sign. W 66/5, č. p. 32077.

v této kategorii uvádí již 93 osob. K prudkému nárůstu došlo v období do vydání adresáře v roce 1888, kdy se objevila nová samostatná kategorie – výčepní destilátů (*Branntweinschänker*), ve které je uvedeno 13 osob. Pokud provozovatel nabízel nejen destiláty, je uveden mezi 103 osobami v soupisu hostinských a vináříků (*Gast- und Weinwirthe*). Tento adresář je z hlediska informací týkajících se konkrétních typů podniků nejpřínosnější, protože ve všech případech dále upřesňuje, jaké služby daný provozovatel poskytoval, ať už se jednalo o výčep piva, vína, ovocných vín, rosolky, kávy, teplých nápojů či destilátů, povětšinou v různých kombinacích.²⁰ Devět těchto podniků uvedlo i nabídku pokrmů (*Speisen*). V následujících letech se počet hostinců, výčepů a restaurací víceméně ustálil, v roce 1894²¹ jich je uvedeno 95, v roce 1901²² vzrostl jejich počet na 104. Je třeba dodat, že v některých adresářích jsou v rámci této kategorie uváděni i kavárníci (např. 1894), v některých majitelé hotelů (např. 1901). Ve druhém případě lze odvodit, že majitelé provozovali ve svých hotelech i všechna další odbytová střediska, a zároveň lze dovodit, kdo byli nájemci hotelových restaurací a výčepů. V ostatních případech určit mezi provozovateli ty, kdo měli daný podnik v nájmu, lze jen velmi obtížně.²³ V roce 1911 bylo mezi provozovateli pohostinských služeb 91 podniků, které lze označit jako restaurace, hospody, pivnice, vinárny či výčepy, z nich celkem 14 provozovaly ženy.

V roce 1911 nabízela Opava ubytování v celkem 15 hotelech či zájezdních hostincích (*Gasthöfe*).²⁴ Všechny byly provozovány svými majiteli, z nichž tři byly ženy. Deset majitelů je uvedeno i v seznamu mezi restaurátéry, z čehož vyvozujeme, že restauraci, případně výčep, provozovali ve svém hotelu sami. V ostatních čtyřech případech provozoval hotelovou restauraci nájemce a v jednom nájemkyně.²⁵ Víme jistě, že většina hotelů uvedených v adresáři z roku 1911 navazovala na dlouholetou tradici poskytování ubytovacích služeb, nicméně nejstarší adresáře nám jejich existenci nedokládají, jejich provozovatelé jsou skryti pod obecným označením hos-

20 Něm. *Bierschank, Weinschank, Obstwein, Rosolio, Kaffee, warme Getränke, Branntweinschank*.

21 *Wohnungs-Anzeiger der Landeshauptstadt Troppau sammt Colonie Karlsau nach dem Stande vom 1. Jänner 1894* [...]. Troppau 1894, ZAO, sign. W 66/7, č. p. 23061.

22 *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau nebst einem Personal Handbuch des Herzogthums Ober- und Nieder-Schlesien. 1901. Zusammengestellt nach authentischen Daten der letzten Volkszählung* [...]. Troppau 1901, ZAO, sign. W 66/9, č. p. 2961.

23 Jen ve dvou nejstarších adresářích jsou nájemci označováni (*Schankpächter/Schankpächterin*), zejména v tom z roku 1869 velmi často, později se jedná jen o ojedinělé případy. Zda byli ostatní provozovatelé skutečně i majiteli podniků, by mohlo odhalit bádání v pozemkových knihách, které není v rámci tématu tohoto článku nezbytné.

24 Dá se s velkou mírou pravděpodobnosti předpokládat, že podniky v centru města poskytovaly skutečně „hotelové ubytování“, zatímco podél cest vedoucích do města se jednalo spíše o zájezdní hostince, byť mezi nimi mohly být i výjimky, jako např. hotel U Města Opavy.

25 Jednalo se o hotelové restaurace U Zlaté koruny na Horním náměstí (*Zur goldenen Krone, Oberring*), U Červeného raka na Krnovské ulici (*Zum roten Krebs, Jaktar-Straße*), U Černého orla na Nákladní ulici (*Zum schwarzen Adler, Lasten-Straße*), U Města Opavy na Olomoucké ulici (*Zur Stadt Troppau, Olmützer-Straße*) a U Zlaté hrušky na Horním náměstí (*Zur goldenen Birne, Oberring*).

tinský (*Gastwirt*). Jen dva hotely jsou takto označeny v adresáři z roku 1869.²⁶ Až v adresáři z roku 1875²⁷ je seznam 12 hotelů z nichž deset je uvedeno i ve všech následujících adresářích.

Počet kaváren ve městě byl na základě nařízení opavského magistrátu z roku 1789 omezen na šest.²⁸ Adresáře ukazují, že tento počet byl dodržován až do roku 1881, i když nelze vyloučit, že se někteří z kavárníků označovali jako hostinští, restauratéři nebo výčepní. V roce 1888 je v adresáři uvedeno již osm kavárenských podniků – pět kaváren a tři výčepy kávy (*Kaffehaus*, *Kaffeeschank*), v následujících letech se jejich počet střídavě zvyšoval a klesal, až v roce 1911 bylo ve městě evidováno kaváren 12 a podle údajů v adresáři všechny vedli muži. Jen jednu provozoval nájemce, ostatní jejich majitelé.

V adresáři z roku 1911 se v seznamu živnostníků a obchodníků objevil nový typ provozovny poskytující pohostinské služby, a to cukrárna (*Konditorei*). Ve městě jich bylo registrováno osm, jména tří provozovatelů cukráren můžeme najít i v soupisu cukrářů (*Zuckerbäcker*), lze tedy dovodit, že v cukrárně nabízeli zejména své výrobky. Šest cukráren provozovali muži a dvě ženy.

Ženy v pohostinském podnikání

Shrme-li získané informace, můžeme konstatovat, že v roce 1911 vedly ženy 19 z celkového počtu 126 opavských podniků poskytujících pohostinské služby, 14 z nich lze označit jako restaurátěrky či hostinské, tři byly majitelkami hotelů a dvě vlastnily cukrárny. Deset žen zahájilo své podnikání v pohostinských službách více či méně dlouho před rokem 1911 a pět z nich v něm pokračovalo alespoň tak dlouho, že jsou uvedeny i v adresáři z roku 1924.²⁹ Dvě ženy jsou v tomto adresáři jako podnikatelky uvedeny poprvé, ale v činnosti pokračovaly nejméně do roku 1924. Poslední skupina zahrnuje sedm žen, které jsou jako poskytovatelky pohostinských služeb uvedeny jen v adresáři z roku 1911, tedy se u nich jednalo zřejmě jen o jakési přechodné řešení současné situace, případně se jim v podnikání nedařilo. Všechny tyto ženy si bezesporu zaslouží naši pozornost. V následujícím textu je o nich pojednáno v abecedním pořadí, postupně v rámci výše naznačených skupin.

26 Jednalo se o hotel U Římského císaře (*Hotel Zum Römischen Kaiser, Herrngasse*) a U Zlatého orla (*Gasthaus Zum Goldenen Adler, Herrngasse 396*). *Troppauer Adressbuch. Verzeichniß aller Einwohner der Stadt und Vorstände von Troppau [...]*. Troppau 1869, SOkA Opava, sign. R 3384, č. p. 24824.

27 *Vollständiges Adress- und Geschäftshandbuch der Landeshauptstadt Troppau [...]*. Troppau 1875, ZAO, sign. W 66/18, č. p. 66258.

28 KNAPÍKOVÁ: *Nad šálkem kávy*, s. 19.

29 *Adress- und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau 1924. Zusammengestellt nach amtlichen Daten [...]*. Troppau 1924, SOkA Opava, sign. R 2716, č. p. 24820.

Anna Goldberger se narodila 23. září 1850 ve Valašském Meziříčí, do Opavy přišla v roce 1878 s manželem Ignácem, který je v adresářích uváděn jako výrobce alkoholických nápojů (*Liqueurfabrikant, Liqueurerzeuger*) s provozovnou na Ostrožné ulici 24 (*Sperrgasse*), a zřejmě se mu dařilo. Zatímco dle sčítání obyvatel z roku 1881 dům vlastil M. Sonneschein, při sčítání roku 1891 je jako majitel domu uváděn již Ignaz Goldberger. V domě s nimi bydlel i Annin bratr Adolf Löw, který se s velkou pravděpodobností podílel na provozu podniku. Ignaz je v adresáři uveden naposled v roce 1894. Annin pobyt ve městě je v adresáři poprvé zaznamenán až v roce 1901 jejím uvedením v soupisu živnostníků. Ve sčítacím archu z téhož roku je uvedena již jako vdova a je zřejmé, že převzala vedení podniku (*Liqueurerzeugerin*).³⁰ Nicméně jako majitel domu je uveden její bratr Adolf. Sčítání z roku 1911 ukazuje, že majitelkou domu se stala Anna, sourozenci žili spolu a společně vedli i výrobu pálenek (*Branntweinerzeugerin*). Po celou dobu byly vyráběné nápoje v domě i čepovány a prodávány. Z údaje v adresáři z roku 1911 vyplývá, že nejpозději v tomto roce začala v domě provozovat čajovnu (*Teeschank*). Při sčítání v roce 1921 je Anna stále vedena jako majitelka domu i podniku, což znamená její nejméně dvacetileté působení v oboru.³¹

Otilie Göbel se narodila 11. listopadu 1863. V opavských adresářích se její jméno objevuje poprvé až v roce 1901 v soupisu restaurátérů a je dále upřesněno, že podnikala jako kantýnská v kasárnách arcivévody Albrechta na Krnovské 62 (*Jaktar-Strasse*), stejné informace poskytuje i adresář z roku 1911. Po celou dobu bydlela v městském bytě v kasárnách, při sčítání v roce 1901 sama, v roce 1911 už jako vdova po Paulu Göbelovi, účetním poddůstojníkovi (*k. k. Rechnungs-Unteroffizier*), s třemi dospělými dětmi. Adresář z roku 1924 už Ottilii v přehledu živnostníků neuvádí, nicméně v uličním seznamu je uvedena jako kantýnská stále na stejné adrese.³²

Flora Jeschke se narodila 27. července 1857 a do Opavy přišla zřejmě v roce 1893, nicméně v adresáři z roku 1894 zachycena není. Její jméno se objevuje až v adresáři

30 Jak dalece se na provozu podniku podílela, není jasné, při sčítáních v letech 1881 a 1891 je Anna vedena „jen“ jako manželka Ignáce Goldbergera.

31 Někdy mezi lety 1921 a 1924 Anna zřejmě zemřela, v adresáři z roku 1924 je jako majitelka domu i podniku uvedena její dcera Irma Groß (*Eigentümerin, Likörfabrikantin*). SOKA, fond OÚ Opava I, inv. č. 1090, č. p. 230; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1182, č. p. 230; *Wohnungs-Anzeiger der Landeshauptstadt Troppau*, 1894, s. 20; *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch*, 1901, s. 329; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1294, č. p. 230; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1410, č. p. 230; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 364; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1474, č. p. 218.

32 ZAO, Sbirka matrik SK, inv. č. 59, sign. Op II 11, Matrika narozených 1856–1864, Město, Předměstí, fol. 403; *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch*, 1901, s. 332; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau [...]*. Troppau 1905, s. 48; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, s. 364; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1296, č. p. 170; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1412, č. p. 170 (v tomto sčítacím archu je uvedena poznámka, že Karl Göbel zemřel v roce 1904 ve Vídni); *Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1924, s. 79.

ři z roku 1901, ve kterém je uvedena jako majitelka domu na prestižní adrese Horní náměstí 53 (*Oberring*). Spolu s domem převzala Flora po předchozí majitelce Louise Holtmaier i provozování vinárny (*Weinstubebesitzerin*) Boží koutek (*Zum Herrgottswinkel*), mezi lety 1905 a 1911 rozšířila podnikání o prodej vína (*Weinhandlung*) a svůj podnik provozovala nejméně do roku 1924, kdy je uvedena v adresáři naposledy. Pozoruhodné je, že v adresářích z let 1901, 1905 a 1911 je za Flořiným jménem a adresou uvedena v závorce poznámka „*ehemals Holtmaier*“. Vyvozujeme z toho, že vinárna *Holtmaier* pod Luisiným vedením získala velmi dobrou pověst a vydobyla si jistou prestiž, které si byla Flora jako nová majitelka dobře vědoma, a tato poznámka mohla sloužit i jako jistý druh reklamy.³³

Ernestine Mojsesko se podle sčítání v roce 1881³⁴ narodila v roce 1844 v Biale v Haliči a do Opavy přišla spolu s manželem Josefem (rovněž narozen v Haliči) přes Frýdek, kde se jim v roce 1868 narodil syn Heinrich. Kdy přesně do města přišli, nevíme, bylo to někdy mezi lety 1875 a 1881. Usadili se na Hradeckém předměstí, kde Josef Mojsesko koupil na Hradecké ulici (*Grätzerstrasse*) dům č. p. 83b s hostincem U Tří kohoutů (*Drei Hahnen*), který v adresáři (1881) inzeroval jako „*oblíbený podnik s vynikající kuchyní, znamenitými nápoji, příjemnou zahrádkou a koncerty vojenské hudby o nedělích a svátcích*“.³⁵ O sedm let později, v adresáři z roku 1888, jsou Josef a jeho manželka Ernestine společně majiteli domu č. p. 176 ve vnitřním městě, tedy hotelu Zlatá koruna (*Goldene Krone*) na prestižní adrese Horní náměstí 26 (*Oberring*), který patřil tradičně k nejreprezentativnějším hotelům ve městě. Někdy mezi lety 1891 a 1894 Josef zemřel, Ernestine zůstala majitelkou hotelu a dále ho vedla, což potvrzuje i sčítání v roce 1901, kdy je uvedena jako hoteliérka (*Hotelierin*). Poté došlo ke změně, sčítání v roce 1911 už jako majitele hotelu uvádí jak Ernestine, tak jejího svobodného syna Heinricha (*Hotelbesitzerin, Hotelbesitzer*), který Ernestine pomáhal nejpozději od roku 1901 jako vedoucí provozu (*Geschäftsleiter*). Na vedení hotelu se Ernestine s největší pravděpodobností podílela až do své smrti v roce 1928, přinejmenším do roku 1924, kdy je jako majitelka hotelu ještě stále uvedena v adresáři.³⁶ Poskytování pohostinských služeb se tak věnovala přes 40 let.

33 Ze sčítacího archu z roku 1901 víme, že v té době byla Flora vdova a v domě žila se svými třemi nezletilými dětmi – Marií (*1887), Hugem (*1890) a Hedwigou (*1891), SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1410, č. p. 314; *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch*, 1901, s. 332; *Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1924, s. 399. Luisa Holtmeyerová provozovala vinárnu na Horním náměstí nejpozději od roku 1870.

34 SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1091, č. p. 83b.

35 *Beliebtes Vergnügungs-Etablissement Troppaus! Grosse elegante Sale. – Freundlich gelegener Restaurantsgarten. – Vorzügliche Küche. – Ausgezeichnete Getränke. An Sonn- und Feiertagen Concert der Militärkapelle. Vollständiges Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1881, s. 96.

36 *Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger*, 1888, s. 72; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1294, č. p. 176; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1410, č. p. 176; *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch*, 1901, s. 104; *Adress- und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau* 1924, s. 399. Ernestine zemřela v úctyhodném věku 84 nebo 86 let, ve sčítacím archu v roce 1911 je její rok narození 1844 přeškrtnut a je vepsán rok 1842, a rovněž je u jejího jména modře dopsán křížek

Rosa (Rosalie) Prauss se narodila 20. listopadu 1870 v Opavě. V roce 1891 se provdala za Karla, syna hostinského stejného jména, majitele hostince U Zlaté studny na Horním náměstí 33 (*Obering*). Podle sčítacího archu z roku 1881 pracuje tehdy 18letý Karl jako číšník (*Kellner*), s největší pravděpodobností v otcově podniku, který po jeho smrti dále vedl, jak dokládá sčítací arch z roku 1891, kdy je spolu se svou matkou Marií uveden jako majitel domu.³⁷ Jak dalece se Rosa na práci v rodinném podniku podílela, není jasné,³⁸ ale po Karlově smrti v roce 1909 se ujala vedení podniku, a to nejméně do roku 1928, kdy je v městském adresáři ještě uvedena jako hostinská. Rosa tak vedla úspěšný podnik na exponovaném náměstí téměř 20 let, na jeho provozu se však jistě podílela mnohem déle.³⁹

Marie Baron se narodila v září v rozmezí let 1855–1857.⁴⁰ Jako provozovatelka hostince na Komárovské ulici 11 (*Komorauegasse*) je uvedena poprvé v adresáři z roku 1901. Živnost na této adrese původně provozoval její manžel Peter Baron, a to nejméně od roku 1888, kdy je v adresáři uveden jako nájemce (*Gasthaus Pächter*).⁴¹ Marie živnost převzala zřejmě již před jeho smrtí v roce 1902. Jak dlouho hostinec vedla, nelze s určitostí říct, jako živnostnice je uvedena ještě v adresáři pro rok 1911. V adresáři pro rok 1924 je vlastníkem domu na Komárovské 11 *Familie Baron*, Marie je uvedena jako soukromá osoba (*Private*) a žije v domě se svými dvěma dospělými svobodnými dětmi Elisabeth (modistka) a Heinrichem (úředník). Žádná provozovna na této adrese vedena není, snad že Marii bylo již nejméně 68 let a děti volily „lepší“ povolání, snad že byl v téměř vedlejším domě na Komárovské 7 další podnik (Schreiber Hubert, bez bližšího určení).⁴²

a datum 11. 8. 1928. Hotel Zlatá koruna patřil k nejstarším pohostinským podnikům ve městě, doložen je už v 17. století. Budova hotelu, jako jedna z mála ve městě, bez větší újmy přečkala události jara 1945 a hotel po válce obnovil svůj provoz, který byl ukončen až v roce 1977, hotel byl stržen a na jeho místě postaven hotel Kamyšín. V současnosti hotel opět nese historický název Koruna.

37 Přestože se v roce sčítání oženil, jeho žena Rosa zde uvedena není, záznam vznikl zřejmě před jejich sňatkem. ZAO, Sbírka matrik SK, inv. č. 81, sign. Op II 33, Matrika oddaných 1889–1898, Opava, fol. 54.

38 Manželům se postupně narodilo pět dětí, Marie (*1892), Karl (*1893), Rudolf (*1895), Gertud (*1896) a Erich (*1903).

39 ZAO, Sbírka matrik SK, inv. č. 81, sign. Op II 33, Matrika oddaných 1889–1898, Opava, fol. 54; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1090, č. p. 158; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1182, č. p. 158; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 365; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau 1928 [...]*. Troppau 1928, SOKA Opava, sign. R 3376, č. p. 24812, s. 195.

40 Ukazuje se, že ani údaje ze sčítání lidu nejsou zcela spolehlivé. U Marie se měnilo datum narození z 8. 9. 1857 (sčítání 1891) na 8. 9. 1855 (sčítání 1901) a nakonec na 7. 9. 1856 (sčítání 1911). SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1185, č. p. 108; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1297, č. p. 108; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1413, č. p. 108.

41 Marie v adresáři uvedena není, přestože byli v té době již manželé a měli dvě, snad i tři děti (údaje o narození jejich dětí se ve sčítacích operátech z let 1901 a 1911 neshodují), celkem měli děti šest.

42 *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch*, 1901, s. 332; *Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger*, 1888, s. 64 (Peter není v soupisu živnostníků, jen v soupisu domů); ZAO, Sbírka matrik SK, inv. č. 48,

Marie Firganek/Roska se narodila 26. dubna 1856 v Horním Jelení v Čechách a v roce 1875 se provdala za Johanna Rosku,⁴³ jehož otec Josef je v adresáři téhož roku veden jako výčepník s podnikem na Krnovské 22 (*Jaktargasse*). Mariin manžel Johann se vydal stejnou cestou jako jeho otec a v adresáři z roku 1881 je uveden jako restaurátér a majitel výčepu na adrese Ostrožná 23 (*Sperrgasse*). V roce 1887 Johann zemřel a v adresáři roku 1888 je jako hostinská již uvedena Marie a její podnik je blíže specifikován jako výčep piva a lihovin, na stejné adrese je vedena i v roce 1891.⁴⁴ Po šesti letech vdovství, péče o dvě dcery a o samostatně vedený podnik se v roce 1893 provdala za o devět let mladšího Franze Firkanka, státního zaměstnance (*k. k. Landbriefträger*). V provozování živnosti pokračovala i po svatbě a nadále vedla svůj podnik na Ostrožné ulici.⁴⁵ Adresář z roku 1905 vede Marii (Firganek) jako hostinskou v hostinci s ubytováním na Kylešovské 51 (*Gasthaus Nordbahn, Gilschwitzergasse*). Někdy v průběhu následujících šesti let opětovně změnila jak adresu, tak i typ podnikání, v roce 1911 je vedena jako provozovatelka vinárny (*Wineschank*) na adrese Dolní náměstí 22 (*Niederring*). V adresáři z roku 1924 je jako provozovatel podniku uveden Johann Friedrich, Marie (spolu s manželem) jen jako majitelka domu na Kasárenské 4 (*Kasserngasse*).⁴⁶ Někdy mezi lety 1911 a 1924 tedy podnikavá žena ukončila svou činnost po nejméně čtvrtstoletí samostatné a zřejmě i úspěšné kariéry. Víme, že zemřela v 80 letech až v roce 1936.⁴⁷

Karolina Jaschek a **Amalie Jaschek** jsou jména dvou žen, podnikatelek spojených v adresáři roku 1911 se zájezdním hostincem U Červeného raka na Krnovské ulici 12 (*Jaktar-Straße*). Karolina je jako majitelka domu a hostinská zapsaná v seznamu uličním, zatímco Amalie je uvedena jako majitelka Červeného raka v soupisu

sign. Op I 46, Matrika zemřelých 1898–1906, Karlovec, Opava, fol. 356 (Peter zemřel v blíže neurčeném ústavu na celkovou sešlost, už při sčítání 1901 nebyl uveden mezi obyvateli domu); *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 364; *Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1924, s. 88.

43 Příjmení se v pramenech objevuje i ve variantě Raschka, Raska, případně Raška.

44 ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 68, sign. Op II 20, Matrika oddaných 1873–1888, Město, Předměstí, fol. 357; *Vollständiges Adress- und Geschäftshandbuch*, 1875, s. 58; *Vollständiges Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1881, s. 96; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 74, sign. Op II 26, Matrika zemřelých 1874–1887, Město, Předměstí, fol. 517; *Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger*, 1888, s. 180; *Vollständiges Adress- und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau nebst einem Personal Handbuch des Herzogthums Ober- und Nieder-Schlesien [...]*. Troppau 1891, s. 234.

45 V adresáři z roku 1894 je stále vedena pod jménem Marie Roska, *Wohnungs-Anzeiger der Landeshauptstadt Troppau*, 1894, s. 59.

46 ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 81, sign. Op II 33, Matrika oddaných 1889–1898, Opava, fol. 118; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch*, 1905, s. 287; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 364; *Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1924, s. 84.

47 Ve sčítacím archu z roku 1901 je u jejího jména vepsán křížek a datum 30. 3. 1936, stejný vpisec je i ve sčítacím archu z roku 1911. V tomtéž archu je dopsáno i to, že se Franz podruhé oženil s o 36 let mladší Leopoldinou Míčkovou necelý rok po smrti Marie, v lednu 1937. SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1295, č. p. 249; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1410, č. p. 279.

živnostníků.⁴⁸ Příjmení Jaschek se v dlouhé historii podniku objevuje poprvé ve sčítání z roku 1891, kdy je jako majitel domu a hostince uveden Karel Jaschek.⁴⁹ Po Karlově smrti v listopadu 1899 převzala vedení podniku jeho žena Amalie, narozená 9. července 1867 v Novém Jičíně, která je jako majitelka hostince uvedena jak v adresáři, tak ve sčítacím archu z roku 1901. Hostinec ale nevedla dlouho, již v srpnu 1901 i ona zemřela a podnik převzal její tehdy ještě svobodný švagr Eduard Jaschek, bratr jejího manžela Karla. Nicméně, nepřízeň osudu rodinu pronásledovala i nadále, rovněž Eduard vedl podnik jen krátce, zemřel v prosinci 1904.⁵⁰ Při sčítání v roce 1911 je jako majitelka domu a provozovatelka hostince uvedena Eduardova o 15 let starší žena Karolina, narozená 20. října 1853 ve Velkých Heralticích.⁵¹ Jak dlouho hostinec vedla, nevíme, v adresáři z roku 1924 je jako majitelka podniku již uvedena Francizska Riedel.⁵²

Katharina Melzer se narodila jako Kateřina Balcaříková 22. září 1848 v Lutíně u Olomouce a v roce 1871 se provdala za Matěje Melzera z Hněvotína.⁵³ Krátce po sňatku se přestěhovali do Opavy, kde byli nahlášeni k pobytu od roku 1871. V adresáři z roku 1875 je už ne Matěj, ale Mathias uveden v soupisu živnostníků jako restauratér (*Restaurateur*) s provozovnou na Horním náměstí 5, kterou měl v nájmu. Nejpozději v roce 1881 se stal Mathias majitelem domu č. p. 164, tedy hotelu Zlatá hruška (*Golde-ne Birne*) na Horním náměstí 27 (*Oberring*), v těsném sousedství hotelu Zlatá koruna. V roce 1893 Mathias ve věku pouhých 45 let zemřel a podnik pak dále vedla jeho žena Katharina, a to minimálně do roku 1911. Někdy kolem roku 1910 se v hotelu ubytoval majitel kinematografu Josef Tschamler, který v jeho prostorách každý týden promítal krátké cestopisné filmy a postupně přebíral veškerý provoz hotelu. Při sčítání roku 1921 už bydlela 73letá Kateřina v bytě na Krnovské ulici 42 (*Jaktar-Straße*), v kolonce povolání měla uvedeno „vede vlastní domácnost“ a jako mateřský jazyk *deutsch*. Katharina se na provozu hotelu podílela, či jej sama vedla, dlouhých 30 let.⁵⁴

48 *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 99, 354. (V případě Amalie se jedná o zjevnou chybu, zemřela již v roce 1901, viz pozn. 269.)

49 Adresář z téhož roku ovšem uvádí v uličním seznamu jako majitele Julia Springera, v seznamu živnostníků pak Roberta Springera a v obou seznamech je jako nájemce uveden Josef Jaschek, Karlův otec. SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1184, č. p. 242; *Vollständiges Adress- und Geschäftshandbuch*, 1891, s. 34, 225.

50 Karel Jaschek zemřel 13. 11. 1899 v pohyích 35 letech na tuberkulózu. Jeho žena Amalie zemřela 2. 8. 1901 ve 34 letech rovněž na tuberkulózu. Stejná nemoc byla i příčinou úmrtí Eduarda, který zemřel 2. 12. 1904 ve věku 36 let. ZAO, Sbírka matrik SK, inv. č. 1982, sign. NJ I 12, Matrika narozených 1863–1880, Nový Jičín, fol. 147; ZAO, Sbírka matrik SK, inv. č. 48, sign. Op I 46, Matrika zemřelých 1898–1906, Karlovec, Opava, fol. 125, 273, 586; *Vollständiges Adress- u. Geschäftshandbuch*, 1901, s. 325; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1296, č. p. 242.

51 SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1412, č. p. 242; ZAO, Sbírka matrik SK, inv. č. 789, sign. J IX 12, Matrika narozených 1847–1856, Velké Heraltice, fol. 84.

52 *Adress- und Geschäftshandbuch*, 1924, s. 399.

53 Kateřina byla dcerou řezníka, Matěj nájemcem hostince. ZAO, Sbírka matrik SK, inv. č. 6013, sign. Č XII 10, Matrika oddaných 1839–1888, Heneberk, Lípy, Lutín, Slatinice, Slatinky, Třebčín, fol. 169.

54 *Vollständiges Adress- und Geschäftshandbuch*, 1875, s. 58; *Vollständiges Adress- und Geschäftshandbuch*, 1881, s. 44, 96; ZAO, Sbírka matrik SK, inv. č. 47, sign. Op I 45, Matrika zemřelých

Katharina Schwarz se narodila 28. prosince 1853 v Hrušovanech. Ve sčítacím archu z roku 1881 je uvedeno, že do Opavy přišla v roce 1878, s manželem Antonem a dcerou Augustou bydleli v nájmu na Solné ulici 31 (*Salzgasse*). V adresáři z roku 1888 ani Anton, ani Katharina uvedeni nejsou. V roce 1891 lze Antona najít v soupisu živnostníků mezi restaurátéry a majiteli výčepů, v roce 1894 jako hostinského, tentokrát na Solné 9. Adresář z roku 1901 přináší poněkud rozporuplné informace, uvádí Katharinu jen v soupisu restaurátérů s místem podnikání na Ostrožné 4 (*Sperrgasse*) a Antona pro změnu jen v uličním soupisu domů, rovněž na Ostrožné 4 jako úředního sluhu a hostinského (*Amtsdiener und Gastwirth*). V adresáři roku 1905 je uveden jen Anton, a to jako hostinský, tentokrát na Ostrožné 36. V roce 1909 Anton zemřel, v adresáři z roku 1911 je Katharina uvedena jako hostinská v hospodě U Slona (*Zum Elephant*) na Ostrožné 36. V dalším sčítání ani adresářích už uvedena není.⁵⁵

Helena Rohowski se narodila 10. ledna 1890 v Opavě do rodiny hostinského Franze Rohowského, majitele domu č. p. 116 na Pekařské ulici 16 (*Bäckengasse*), ve kterém provozoval hostinec U Velkoknížete (*Zum Großfürsten*). Teprve 19letá Helena zřejmě převzala vedení podniku a velmi pravděpodobně i péči o svých pět nezletilých sourozenců⁵⁶ v roce 1909 poté, co krátce po sobě zemřeli nejprve v roce 1906 její matka Aloisie a v roce 1909 otec Franz. Při sčítání v roce 1911 je Helena uvedena jako hostinská a sourozenci Rohowski jako majitelé domu na Pekařské ulici. Dokladem schopností mladé ženy je skutečnost, že podnik úspěšně vedla i v dalších letech, jako hostinská a majitelka domu na Pekařské ulici je uvedena ještě i v adresáři z roku 1938.⁵⁷

Emilie Lysek či **Lissek** se narodila 17. listopadu 1876.⁵⁸ V adresáři z roku 1901 je její otec Johann Lichtblau uveden jako nájemce restaurace Střelnice (*Schiesshaus*) na náměstí Svaté Trojice 12 (*Dreifaltigkeitplatz*), která patřila Opavskému měšťanskému střeleckému spolku (*Troppauer Bürgerliche Schützengesellschaft*). V adresáři z roku 1905 je Johann uveden jako majitel domu na Masarykově ulici 26 (*Herrengasse*), ve kterém provozoval restauraci (*Restaurations Lichtblau/Zur Post*). Emilie se v roce 1903 provdala za Karla Lyska, poštovního úředníka (*Postoberoffizial, Postoberkassier*).

1884–1897, Karlovec, Opava, fol. 383; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 354; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1474, č. p. 351.

55 SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1090, č. p. 31; *Vollständiges Adress- und Geschäfts- Handbuch*, 1891, s. 234; *Wohnungs-Anzeiger der Landeshauptstadt Troppau*, 1894, s. 65; *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch*, 1901, s. 143, 333; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch*, 1905, s. 288; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 365.

56 Do rodiny postupně přibyli Elisabeth (*1892), Max (*1894), Margarethe (*1895), Aloisia (*1897), Karl (*1902) a Anna (*1906, †1907). Krátce po porodu poslední dcery matka Aloisie zemřela.

57 SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1182, č. p. 116; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 8451, sign. Op I 50, Matrika zemřelých 1907–1912, Opava, fol. 263; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 48, sign. Op I 46, Matrika zemřelých 1898–1906, Karlovec, Opava, fol. 754; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1410, č. p. 116.

58 Ve tvaru Lissek je Emiliino příjmení uvedeno v městských adresářích pro roky 1911 a 1924; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 3388, sign. VI I 9, Matrika narozených 1868–1889, Dolní Červená Voda, Nová Červená Voda, Rokliny, Stará Červená Voda, fol. 222.

Po smrti otce v roce 1906 se stala Emilie majitelkou domu a převzala vedení hostince, který je v adresáři pro roky 1911 i 1924 uveden pod názvem U Pošty (*Zur Post*). V následujícím období hostinec pronajímala, v adresáři z roku 1928 je uvedena již jen jako majitelka domu. Podnik tedy vedla necelých 20 let.⁵⁹

Wilhelmine Mödlagl, narozená 30. dubna 1866 v Opavě, je v adresáři z roku 1911 uvedena jako nájemkyně hostince U Tří třešní (*Zu den drei Kirschen*) na Ostrožné ulici 23 (*Sperrgasse*). V ostatních adresářích se její jméno nevyskytuje. Jaké byly její osudy před a po této době, zatím nevíme, provozováním hostince zřejmě řešila svou situaci poté, co v roce 1901 ovdověla.⁶⁰

Sofie Mückl se narodila 17. dubna 1885 v Opavě. V době sčítání v roce 1911 svobodná 36letá žena bydlela spolu s rodiči a dalšími dvěma sestrami v domě č. p. 85 na Hradeckém předměstí, tedy na Hradecké ulici 1 (*Grätzerstrasse*), kde byl její otec domovníkem. Sofie je zde uvedena jako majitelka obchodu s čokoládou (*Chokoladengeschäftsbesitzerin*). V adresáři ze stejného roku zjišťujeme, že vede cukrárnu (*Konditorei*) na Pekařské ulici 2 (*Bismarck-Straße*). Žádné další sčítání ani adresář nám informace o Sophii neposkytují.⁶¹

Malvina Neuger, narozená 8. září 1883, přišla do Opavy s manželem někdy mezi lety 1905 a 1909. Adresář z roku 1905 ani jednoho z nich neuvádí, jejich dcera Regina se narodila v Opavě v lednu 1910. Jejich pobyt ve městě jsme zaznamenali pouze v adresáři a sčítacím archu z roku 1911, kde je Malvina uvedena jako hostinská v hotelu U Zlaté hrušky (*Goldene Birne*) na Horním náměstí 27 (*Oberring*). Vzhledem k tomu, že se jí v dubnu 1911 narodil syn, můžeme se jen dohadovat, jak dlouho tuto činnost vlastně vykonávala.⁶²

Aloisia Rollny, narozená 13. března 1865, byla manželkou hostinského Antona, který je v adresáři z roku 1901 uveden jako nájemce hostince na Masarykově ulici 3 (*Herrengasse*). Ve svém podnikání byl zřejmě úspěšný, již v roce 1905 je v adresáři uveden jako majitel domu a hostinský na Solné ulici 51 (*Salzgasse*). Po Antonově smrti v roce 1908 převzala Aloisia vedení hostince, sčítání z roku 1911 ji uvádí nejen jako majitelku domu, ale i jako hostinskou. Jak dlouho hostinec vedla, není jisté, znovu se

59 *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch*, 1901, s. 332; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch*, 1905, s. 37, 288; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 8454, sign. Op II 36, Matrika oddaných 1899–1907, Opava, fol. 119; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 83, sign. Op II 35, Matrika zemřelých 1866–1910, Opava, fol. 231; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 365; *Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1924, s. 399.

60 *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 365; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 22, sign. Op I 22, Matrika narozených 1859–1867, Karlovec, Město, Předměstí, fol. 271; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 48, sign. Op I 46, Matrika zemřelých 1898–1906, Karlovec, Opava, fol. 307.

61 ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 62, sign. Op II 14, Matrika narozených 1882–1886, Opava, fol. 225; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1411, č. p. 85; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 359.

62 SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1410, č. p. 222; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 365.

provádala, ve sčítání z roku 1921 je uvedena jako manželka Josefa Bogera, úředníka pojišťovny.⁶³

Wilhelmine Rosenzweig, narozená 15. října 1848, byla provdaná za Bernharda, který je v opavských adresářích zachycen už v roce 1875 jako hostinský na Dolním náměstí 4 (*Niederring*). V adresáři z roku 1881 už je uváděn jako majitel domu na Ratibořské ulici 4 (*Ratiborerstrasse*), výrobce likérů a hostinský U Nádraží (*Zur Eisenbahn*), a to až do roku 1905. Někdy po tomto roce Bernhard zemřel, ve sčítacím archu z roku 1911 je jako majitel domu na Ratibořské a výrobce likérů zapsán syn Adolf,⁶⁴ Wilhelmina je uvedena jako vdova a soukromá osoba. V adresáři stejného roku je sice v seznamu domů na Ratibořské Adolf uveden jako majitel, výrobce likérů a výčepní, nicméně v seznamu živnostníků uveden není a mezi restaurátéry a výčepními je zapsána Wilhelmina. Vyvozujeme z toho, že po Bernhardově smrti podnik nějakou dobu vedla a změna ve prospěch jejího syna se nepromítla do všech částí adresáře.⁶⁵

Stefanie Swedek, Swědek či Svědek, narozená 30. listopadu 1874 v Opavě, je v adresáři z roku 1911 uvedena jako provozovatelka cukrárny na Olomoucké 19 (*Olmützer-Straße*), v ostatních adresářích se její jméno nevyskytuje. Údaje ze sčítání v roce 1921 ukazují stále ještě svobodnou Stefanii jako majitelku domu na Mánesově ulici 8 (*Engelsberggasse*), ale pohostinským službám se už nevěnovala, byla státní úřednicí. Na základě údajů uvedených ve sčítacím archu z roku 1921 rovněž víme, že cukrárnu provozovala ještě k datu 16. července 1914.⁶⁶

Helene Springer, narozená 18. srpna 1866 ve Starých Heřmínovech, se v roce 1886 provdala za 32letého Johanna, který vedl rodinnou restauraci na Horním náměstí 5 (*Oberring*). V adresáři z roku 1881 je majitelkou domu ještě jeho matka Anna, ale v seznamu živnostníků je už zapsán Johann a je v něm umístěna reklama na jeho podnik.⁶⁷ Po smrti matky v roce 1887 se stal i majitelem domu a restauraci v něm provozoval nejméně do roku 1894. Adresář z roku 1901 jej uvádí jako restaurátéra v podniku na Horním náměstí 24, přičemž za adresou je v závorce poznámka *fr. Adam*, kterou Johan naznačuje, že navazuje na odkaz předchozích majitelů, nejprve Josefa a posléze

63 *Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch*, 1901, s. 332; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch*, 1905, s. 288; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 8459, sign. Op II 41, Matrika zemřelých 1899–1915, Opava, fol. 286; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1410, č. p. 21; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1474, č. p. 21.

64 Mimo Adolfa (*1873) měli ještě šest dalších dětí, Karla (*1871), Heinricha (*1874), Amalii (*1875), Cäcilii (*1877), Josefinu (*1879) a Emmu (*1880).

65 *Vollständiges Adress- und Geschäftshandbuch*, 1875, s. 58; *Vollständiges Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1881, s. 96; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1410, č. p. 5; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 365.

66 ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 24, sign. Op I 24, Matrika narozených 1868–1874, Karlovec, Město, Předměstí, fol. 303; *Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 359; SOKA Opava, fond OÚ Opava I, inv. č. 1474, č. p. 321.

67 *Sehr besuchte Restauration im beliebtesten Theile der Stadt. Vorzügliches Pilsner und Nennowitzter Bier. Beste Oesterreicher-, Ungar- & Rhein-Weine. Anerkannt gute Küche. Mittagisch. Vollständiges Adress- und Geschäfts-Handbuch*, 1881, s. 96.

jeho manželky Theresy Adam.⁶⁸ Po Johannově smrti v roce 1907 podnik převzala Helene a vedla ho přinejmenším do roku 1911, kdy je v seznamu živnostníků mezi restaurátéry uvedena jako vdova po Johannu Springerovi (*Springer Johann's Witwe Helene*). Jak dlouho podnik vedla, nevíme, v adresáři z roku 1924 již není uvedena v žádné z jeho částí.⁶⁹

Závěr

Historické ulice města Opavy na sklonku habsburské monarchie oplývaly nejen krásnou architekturou, bohatou kulturou a spolkovým životem, ale i pulzujícím životem pohostinských zařízení. V období, kdy se monarchie nacházela na pokraji proměn a výzev, si Opava zachovávala svou charakteristickou atmosféru, přitahovala hosty z blízkého i dalekého okolí, byla důležitým centrem setkávání, obchodu a kultury. Pohostinská zařízení ve městě tak nabízela své služby nejen místním obyvatelům, ale také návštěvníkům úřadů, obchodním cestujícím, umělcům, významným osobnostem ad. Analýza kontinuální řady opavských městských adresářů ukázala jejich význam pro studium dějin poskytování pohostinských služeb, při rekonstrukci počtu, vývoje a charakteru pohostinských zařízení ve městě, a nastínila možnosti pro zkoumání role žen působících v tomto oboru. V adresáři města Opavy z roku 1911, který se stal východiskem naší práce, jsme dohledali celkem 126 provozovatelů pohostinských služeb, mezi kterými bylo 19 žen. Některé vedly své podniky dlouho, pro jiné to byla jen krátká životní epizoda, nicméně všechny prokázaly potenciál prosadit se v živnostenském podnikání ovládaném většinou muži a v době, kdy bylo stále ještě méně obvyklé, aby ženy vlastnily nebo provozovaly pohostinské podniky, ve společnosti, která úlohu žen a jejich přínos viděla především v péči o domácnost a ve výchově dětí. Přesto ženy hrály důležitou roli jako majitelky a provozovatelky hostinců, hotelů, vináren a dalších pohostinských zařízení. Bylo poměrně běžné, že vdovy po hoteliérech nebo hostinských převzaly provoz rodinného podniku po smrti svého manžela, případně dcery po smrti svého otce, a pokračovaly v úspěšném provozu podniku, který měly bezpochyby částečně na starost již za života svých manželů či otců, podílely se na denním chodu podniků a jejich práce byla často klíčová pro úspěch těchto zařízení. Neobvyklé nebyly ani samostatné podnikatelky, ženy, které se rozhodly otevřít vlastní podniky, obvykle cukrárny nebo menší restaurace. Zajímavá je rovněž skutečnost, že ačkoliv naprostá

68 KORBELÁŘOVÁ: *Opavská restaurátérka*, s. 35–60.

69 ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 702, sign. J I 5a, Matrika narozených 1828–1886, Staré Heřmínovy, fol. 127; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 44, sign. Op I 42, Matrika oddaných 1885–1895, Karlovec, Opava, fol. 31; *Vollständiges Adress- u. Geschäftsbuch*, 1901, s. 333; ZAO, Sbírká matrik SK, inv. č. 8451, sign. Op I 50, Matrika zemřelých 1907–1912, Opava, fol. 94; *Vollständiges Adress-, Geschäftsbuch- u. Personal Handbuch*, 1911, s. 365.

většina obyvatel města byla římskokatolického vyznání a židé tvořili jen asi 3,6 % obyvatel, mezi 19 provozovatelkami pohostinských zařízení byly čtyři (tedy celá pětina), které patřily k židovské komunitě. Byly jimi Ernestine Mojsesko, Anna Goldberger, Malvina Neuger a Wilhelmine Rosenzweig.

V práci jsme věnovali pozornost ženám, které podniky vedly, je ale třeba si uvědomit, že důležitou roli hrála i řada žen v obslužných profesích jako číšnice, kuchařky či pomocnice v kuchyni, pokojské, služebné ad.

Přestože se prokázala velká vypovídací schopnost adresářů ve vztahu k výzkumu opavských pohostinských zařízení, je třeba upozornit na skutečnost, že se údaje v jejich jednotlivých částech ne vždy shodovaly, a ani konfrontace s dalšími prameny nemusela situaci zcela vyjasnit. Jsme však přesvědčeni, že použitá metoda nám umožnila být co nejbližší skutečnosti.

• • •

Opavské korzo: promenáda jako atribut moderního města

Martin Pelc

Středověké i moderní město bylo v první řadě definováno právně, nejprve souborem udělených privilegií, poté uznaným městským statutem. Paralelně se ale sdílela představa urbanity pojila také s dalšími atributy, které nebyly nutnými, ale spíše typickými znaky města. V předmoderní éře šlo o městské opevnění, náměstí, farní kostel, periodicky konané trhy, samosprávu. Novodobý vývoj některé z těchto znaků překonal. Fortifikace ustupovaly tlaku urbanistických a infrastrukturních projektů. Trhy jako hlavní scéna nadlokálního obchodu byly postupně doplňovány „kamennými“ obchody a obchodními domy. Centra měst, dříve osídlená hlavně řemeslníky, kteří vesměs osobně nabízeli své výrobky k prodeji, se stávala moderními „city“ s výrazným zastoupením terciárního sektoru. Ten poskytoval specializované služby – kromě obchodních a správních zejména finanční, právní nebo vzdělávací. Leccos ze zděděného předmoderního substrátu ale přetrvalo a moderní doba s tímto dědictvím tvůrčím způsobem nakládala. Urbanisté adaptovali městská jádra pro potřeby současnosti i dohledné budoucnosti, obyvatelstvo je pak naplňovalo novými funkcemi. Život člověka 19. a 20. století se tak často odehrával když ne v předmoderních kulisách, pak alespoň na půdorysu středověké lokace.

Obdobně jako město se proměnila i městská společnost a nakonec i význam pojmu měšťan. Pokud v předmoderní éře označoval právně definovaného obyvatele města, nyní se z něj stala poměrně vágně, ale současně mnohohrstevnatě vymezená socio-kulturní kategorie.¹ Na pozadí těchto proměn se utvářely nové socializační praktiky.

1 Moderním měšťanstvem a jeho znaky se vedle řady dalších jednotlivců a týmů zabývala od devadesátých let hned trojice velkých německých a rakouských projektů, jejichž výsledky tvoří velmi obsáhlý soubor textů. Namísto jejich prostorově náročného citování odkáží jen na dvě rekapitu-

Obr. 20: Moritz Hartel: Retrospektivní pohled na Horní náměstí kolem roku 1875 představuje jeho severní stranu jako jednoznačně nejživější část. Akvarel, 1900 © Slezské zemské muzeum, Umělecko-historická podsběrka, inv. č. U625A1.

Tradiční společenství (cechy, farní okrsky a náboženská bratrstva) ustupovaly moderním formám sounáležitosti (spolky, zájmová sdružení, politické strany). Paralelně se zvykově vyvíjely a šířily neinstitucionalizované formy společenského styku: návštěva divadelních představení, kaváren nebo korza. Zatímco kavářská kultura se jako signatura moderní urbanity těší velké oblibě mezi českými historiky, etnology i historiky umění,² korzo, neboli promenáda, zůstává až na výjimky pro naši vědu jak-

lační studie. KLADIWA, Pavel: *Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum*. Slezský sborník 100, 2002, s. 124–143; PELC, Martin: „Kultura“ a „společnost“ v nedávných diskusích německých historiků. Český časopis historický 104, 2006, č. 3, s. 606–614. Shrnující charakter mají také úvodní kapitoly knihy Jiřího Peška – PEŠEK, Jiří: *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*. Praha 1999.

- 2 Zůstaneme-li pro ilustraci jen u tří zemských hlavních měst na území dnešní České republiky, tedy Prahy, Brna a Opavy, musíme zmínit monografie BENDOVÁ, Eva – DVOŘÁK, Tomáš – HRODEK, Dominik – KOŘÍNKOVÁ, Šárka: *Pražské kavárny a jejich svět*. Praha 2008; BENDOVÁ, Eva: *Pražská kavárna*. Praha 2017; ALTMAN, Karel – KUDĚLKOVÁ, Lenka – FILIP, Vladimír: *Zmizelý*

si neuchopitelné. Hlavní příčina tkví právě v neformální povaze praktiky korzování. Zatímco při výzkumu kavárenství nacházíme jasné periodizační záchytné body, jako jsou udělení živnostenského oprávnění (koncese), datum otevření nebo uzavření podniku, korzo jako by tonulo v jakémsi bezčase. Přitom ptáme-li se ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století „Co dělá město městem?“, nemůžeme ho opomenout.

Jedním z mála příspěvků české vědy k poznání historického fenoménu korza je poměrně obsáhlá studie Ludi Klusákové a Kateřiny Ettlerové *Korzo v životě českých a moravských měst první poloviny 20. století*. Vyšla v etnologickém časopise *Český lid* a také užitou metodologií se řadí do sféry urbánní etnologie, respektive antropologie města.³ Autorky sice pracovaly i s písemnými prameny cestopisné a memoárové povahy, těžiště jejich výzkumu ale spočívalo v orálně historickém výzkumu. Z něj pramení hlavní přínos, ale současně i některé limity výsledného textu. Předně se studie omezuje jen na první polovinu 20. století, čímž ponechává stranou z historického hlediska neméně zajímavou formativní periodu promenády ve druhé polovině 19. století. Opomíjí také důležité typy pramenů, zejména dobový denní tisk. Autorky se primárně soustředily na šest měst českých zemí, přičemž z Moravy zvolily pouze Jihlavu a Třebíč, z měst s výraznou německou většinou je zastoupen jen Jablonec nad Nisou. Předkládaný text se naproti tomu zaměří na celé století dějin korza, vymezené přibližně lety 1848 a 1948. Fenomén promenády bude mapovat na příkladu Opavy, historického hlavního města a po většinu sledovaného období i správního centra „našeho“ Slezska.

Jak uvedly L. Klusáková s K. Ettlerovou, v českých zemích patřilo korzo ke společenskému životu města („*Korzo je vysloveně městskou záležitostí*“), a odlišuje tak město od vesnice. Jako korzo se historicky označovala a) určitá forma společenského života, b) místo, kde se odehrávala. Praktika korza má původ v mediteránní kultuře.⁴ Označení bylo přejato z italského prostředí. Nejznámějším tamějším korzem byla jedna z hlavních římských ulic *Via del Corso* vedoucí z *Piazza del Popolo* až k *Piazza Venezia*. Ve střední Evropě se jako synonymum užívalo i výrazu promenáda, z francouzského *promenade*, ve významu procházka. Jako praktika označuje korzo neinstitutizovanou formu společenského styku, odehrávající se v určitou denní dobu v pravidelném, obvykle týdenním nebo i každodenním rytmu. Scénou korza byla urbanisticky exponovaná místa, kde se koncentrovaly městské funkce, jako hlavní náměstí, důležité ulice, jejich křižovatky a městské parky. Z hlediska „taxonomického“ je korzo zvykem, vzniká samovolně z podhoubí specifických předpokladů.

L. Klusáková a K. Ettlerová kladou rozšíření korza v českých zemích do poloviny 19. století a jeho vznik uvádějí do souvislosti s demokratizací a liberalizací společnosti rakouského císařství po revoluci roku 1848. Z ní vyšly měšťanské vrstvy sice

svět brněnských kaváren. Brno 2008; KNAPÍKOVÁ, Jaromíra: *Nad šálkem kávy: příběhy opavských kaváren 1789–1989*. Opava 2018.

3 KLUSÁKOVÁ, Luda – ETTLEROVÁ, Kateřina: *Korzo v životě českých a moravských měst první poloviny 20. století*. Český lid 90, 2003, č. 3, s. 229–250.

4 TAMTÉŽ, s. 229.

dočasně politicky poraženy, ale se silnějším sociálním a kulturním sebeuvědoměním a také vyšším sebevědomím. Postupné zevšeobecnění korzování dokládají autorky mj. posunem ve významu pojmu, jež lze vysledovat mezi *Riegrovým slovníkem* (1862) a *Ottovou encyklopedií* (1892). Zatímco „Rieger“ ještě vztahuje výklad korza výhradně k italskému prostředí, *Ottův slovník naučný* už registruje i jeho tuzemskou obdobu: „U nás jmenujeme c[orsem] hlavní, nejživější a nejpěknější ulici města, také sady nebo promenádu, kde v určitých hodinách městská společnost se prochází.“⁵ V praxi korzo neslo podobu dvou proti sobě se pohybujících proudů osob. Obvykle korzovaly dvě až čtyři osoby vedle sebe a promenádou zpravidla několikrát prošly tam a zpět.⁶

Ačkoli výklad pojmu pracuje s představou procházky, tedy svého druhu fyzické aktivity, funkce korza byla jednoznačně sociální, respektive socializační. Na korzu probíhala verbální i nonverbální komunikace, důležitá pro soudržnost městské komunity.⁷ Účelem korza bylo setkávat se, vidět a být viděn, navazovat nové kontakty a osvěžovat staré, demonstrovat své sociální a ekonomické postavení, tím se zpětně o svém statusu ujišťovat, předvádět své sociální dovednosti, stavět na odiv dobrý vkus, znalost nejnovějších módních trendů nebo naopak čerpat informace o novinkách v odívání a úpravě zevnějšku. Společná promenáda mj. sloužila v době, kdy katolické církevní obřady a sdělení (například ohlášky) ztratily na své dřívější univerzálnosti, k veřejnému oznámení zasnoubení nebo sňatku. Korzo prý bylo využito i jako nejrychlejší dementi fámy o vlastním úmrtí.⁸ Na druhé straně uvidíme, že korzo představovalo také scénu pro osobní, národnostní a jiné konflikty.

Na příkladu Prahy výstižně popsal sociální funkci korza Friedrich Torberg: „A na Příkopě se téměř neděli co neděli odbývalo korzo, kde se kultivovalo zdravení a nezdravení, přičemž svrchovaný význam připadal nuancím první varianty. Nakolik hluboko zdravící smekl klobouk a v jaké vzdálenosti započal se zdravením, to skýtalo poučení nejen o jeho vztahu mezi ním a zdraveným, ale i o jeho společenském postavení, zdravený pak rychlostí a přívětivostí, s jakou opětoval pozdrav, dával najevo, do jaké míry byl pro něj pozdrav věcí vítanou. Nejednou se takto připravovalo sblížení nebo ochlazení, nejednou se stávalo, že na korze na Příkopě povstávaly nebo troskotaly obchodní, osobní, a dokonce mezipohlavní vztahy – vůbec lze jen vroucně litovat, že zanikla tato požehnaná instituce, jejíž nenucená plodnost v mnohém ohledu překonávala úrodnost kaváren. Korzo vydrželo až do třicátých let, nejenom na Příkopě v Praze, ale i na vídeňské Okružní třídě a na budapeštském Dunajském nábreží, stejně jako na hlavním náměstí i toho nejmenšího provinčního města, které si tím stvrzovalo existenci fungujícího společenského života.“⁹

5 Zý: *Corso*. In: *Slovník naučný*. Díl 2. C – Ezzelino. Rieger, František Ladislav (ed.), Praha 1862, s. 225; *Ottův slovník naučný*. Pátý díl. C – Čechůvky. Praha 1892, s. 655.

6 KLUSÁKOVÁ – ETTLEROVÁ: *Korzo*, s. 235.

7 TAMTÉŽ, s. 240.

8 TORBERG, Friedrich: *Teta Joleschová aneb Zánik západní evropské kultury v anekdotách*. Praha 1994, s. 83.

9 TAMTÉŽ, s. 82.

Topografie opavského korza

Výše uvedený citát tvoří dostatečně efektní oslí můstek pro přesun od evropských metropolí k provinční Opavě. Přesto je vhodné její volbu zdůvodnit. Po většinu sledovaného období Opava plnila důležité správní funkce jako hlavní město země Slezské a ani svou velikostí nepatřila k nejmenším regionálním centrům. Podle sčítání obyvatel z roku 1910 zde trvale žilo zhruba 31 000 obyvatel, tj. více než například v hlavním městě Korutan Klagenfurtu (29 000) a jen o něco méně než ve správním centru Solnohradska Salcburku nebo ve významném středisku severovýchodních Čech Liberci (36 000). Olomouc měla tehdy jen něco přes 22 000 obyvatel. Opava byla nejen sídlem Zemské vlády slezské, ale také poměrně významným městem posádkovým. Z kulturních institucí se zde nacházela stálá divadelní scéna, zemské muzeum a řada (k roku 1928 jedenáct) středoškolských ústavů.¹⁰ S charakterem města souvisel před rokem 1918 také významný podíl aristokracie a vyšších měšťanských vrstev, který zdejšímu společenskému životu propůjčoval jeho sociálně exkluzivní charakter. Po roce 1918 a zejména po pozbytí důležité zemské správní funkce v roce 1928 se Opava proměňovala spíše v poklidné rezidenční město. Nadále ale zůstávala v povědomí jako nejmenší jmenovatel rozvinuté středoevropské (německé) měšťanské kultury, jako město „ještě civilizované“ a „ještě kulturní“. To naznačuje mj. anekdotická, ale zřejmě pravdivá a určitě poučná historka líčená Friedrichem Torbergem v pokračování jeho legendární *Tety Joleschové*. Torberg popsal činnost jakési manufaktury židovských dramatiků, kteří kvůli rasové perzekuci v Německu tvořili společně konvenční divadelní hry uváděné pod jmény jiných autorů. Respektování jistých maximálních stylově-technických požadavků mělo zajistit, aby bylo možno tyto hry hrát „i v Opavě“.¹¹

Vzhledem k významu Opavy nepřekvapí, že se zde rozvíjela i dobově nezbytná praktika korzování. L. Klusáková a K. Ettlerová sice rozlišují mezi městským korzem a lázeňskou promenádou,¹² v dobových textech opavské provenience jsou však obě označení užívána synonymně. Kdy se fenomén korza v Opavě objevuje? Ze zvykové podstaty promenády vyplývá, že vznikala postupně a nejsme tudíž schopni se dobrat přesné datace jejího počátku. Přesto nemůžeme zcela rezignovat na vřazení korza do základních chronologických souřadnic. V Opavě se o promenování píše už v souvislosti s kongresem Svaté aliance v roce 1820, kdy se mu měli oddávat zejména zde přítomní monarchové.¹³ Nedlouho předtím byla podél části středověké hradební zdi vy-sázena právě za účelem procházek tzv. Alej Přátelství (*Freundschafts-Allee*), pozdější Nádražní okruh.

10 Österreichische Statistik. Neue Folge. I. Band. Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Wien 1917, Heft 1, s. 42, Heft 2, s. 39.

11 TORBERG, Friedrich: *Teta Joleschová a dědicové*. Praha–Litomyšl 2012, s. 35–36.

12 KLUSÁKOVÁ – ETTLEROVÁ: *Korzo*, s. 234.

13 POLIŠENSKÝ, Josef: *Opavský kongres r. 1820 a evropská politika let 1820–1822*. Ostrava 1962, s. 72–73.

Obr. 21: Pohled od hotelu Koruna k Hornímu náměstí, odkud trasa korza pokračovala ulicí Mezi Trhy na Dolní náměstí, před rokem 1905 © Slezské zemské muzeum, Umělecko-historická podsbírka, inv. č. BII-16.

Promenády první poloviny 19. století už nepochybně nesly některé rysy pozdějšího korza. V roce 1840 například časopis *Moravia*, redigovaný známým českým národovcem Janem Ohéralem, líčil život v opavských parcích s důrazem na „nejnovější atributy módy“, kterými se zdobily místní ženy. O korzo v pravém slova smyslu ale nejspíše ještě nešlo. Podle všeho tehdejší „promenádám“ chyběl nezbytný znak korza – pravidelnost. Spíše je můžeme přiřadit ještě ke starší formě biedermeierovských procházek „na hradbách“ či „za hradbami“.¹⁴

Opavský tisk se o promenádách častěji zmiňuje od poloviny 19. století. Vesměs ale označení užíval jako metonymické pojmenování podkovy promenádních parků, které postupně ze tří stran obklopile středověké městské jádro. Tak tomu bylo například ve slovním spojení „die wohlgepflegten Promenaden“ apod.¹⁵ Hovorově se sadům na místě

14 K této fázi „měšťanských vycházek“ viz KÖNIG, Gudrun M.: *Eine Kulturgeschichte des Spazierganges. Spuren einer bürgerlichen Praktik 1780–1850*. Wien 1996.

15 R.: *Troppau. Moravia. Ein Blatt zur Unterhaltung, zur Kunde des Vaterlandes, des gesellschaft-*

Obr. 22: Pohled opačným směrem od městské věže Hlásky k městskému divadlu a hotelu Koruna (v pozadí), po roce 1905 © Slezské zemské muzeum, Fotografická podsběrka, inv. č. FP10040-2.

zbouraných hradeb a zasypaného příkopu říkalo také *Kiosk* podle stavby tzv. Schöblero-va templu – *Kiosku*, který stával v letech 1834 až 1889 v jejich srdci. S pojmenováním *Kiosk-Anlagen* (*Sady u Kiosku*) se mimochodem setkáme i v Brně, a to pro prostor před Německým domem.

S nárůstem popularity slova a zřejmě i fenoménu promenády v opavském prostředí souvisí skutečnost, že *Restaurace u Kiosku*, která byla v provozu už začátkem čtyřicátých let 19. století, dostala roku 1875 nové jméno Promenádní restaurace (*Promenade-Restaurations*).¹⁶ V tomto konkrétním případě lze významovému rozlišení mezi korzem a promenádou dát zapravdu. Atmosféra opavských promenádních parků skutečně evokovala spíše lázeňské místo: pečlivě upravená zeleň, šumící fontány, promenádní koncerty dechové kapely a od devadesátých let 19. století i ony pro Opavu

lichen und industriellen Fortschrittes 6. 7. 1840, č. 54, s. 216; Troppauer Zeitung 2. 5. 1842, č. 35, s. 398; TAMTÉŽ 28. 3. 1862, č. 72, s. (3).

¹⁶ Troppauer Zeitung 5. 5. 1875, č. 102, s. (4).

dodnes příznačné palmy. *Palmenschmuck* byl poprvé zmíněn k roku 1894 a jeho tradice nepochybně nesahala o moc hlouběji. Městské zahradnictví získalo vyhrávaný skleník nezbytný pro přezimování tropických a subtropických dřevin teprve v roce 1889.¹⁷

Navzdory převládajícímu přesvědčení ale toto *nebylo* opavské korzo. O jeho odlišném situování nás nenechává na pochybách řada pramenů, a to jak německé, tak české provenience. Když například Ruth Neumanová z opavské židovské podnikatelské rodiny Altschulů vzpomínala na své mládí ve třicátých letech 20. století, napsala, že promenáda „byla pod hláskou“.¹⁸ To je skutečně opavské korzo, na které se v tomto příspěvku zaměříme. Trasa korza se nacházela při severní frontě domů na Horním náměstí. Začínala u hotelu Koruna (U Zlaté koruny), míjela na protější straně ulice městské divadlo, pokračovala kolem nejvýstavnějších krámů, často s bohatě zdobenými představenými výkladci. Nejfrekventovanější část korza vedla kolem osmi domů (od západu k východu č. p. 154 až 147) na Horním náměstí, v nichž sídlilo mj. důležité opavské místo socializace Café Hansel, dvě železářství (bratří Girschekových a Vinzence Tlacha), Feitzingerovo papírnictví a knihtiskárna nebo obchody smíšeným zbožím prezidenta obchodní a živnostenské komory Gustava Glassnera a J. L. Jilga. Lev Bena v roce 1923 pro české čtenáře zdůraznil, že „kromě velkých obchodů spatřujeme zde směnárny a dvě české banky“.¹⁹ Poté, co chodci přešli Pekařskou (Bismarckovu) ulici, mířili Mezi trhy na Dolní náměstí. To byla takřikajíc „plná verze“ korza, jeho hlavní částí ale byl chodník kolem severní strany Horního náměstí.

V pramenech se v souvislosti s touto standardní trasou setkáváme s hovorovým pojmenováním „AB“. Například Lev Bena v českém průvodci po Opavě z roku 1923 napsal na závěr partie o proboštském kostele Nanebevzetí Panny Marie: „Opustivše tento chrám, obrátíme se k severní straně Horního náměstí a přijdeme na tak zv. „AB“, opavskou to promenádu.“²⁰ Šlo o dobový výraz označující spojnici nejfrekventovanějších bodů ve městě. Jeho původ v geometrii je nasnadě. Potvrzení této domněnky nacházíme i v pramenech opavské provenience, konkrétně v článku *Der Troppauer Corso* z *Troppauer Zeitung* 1886.²¹ Jako „Linie A–B“ se korzo běžně označovalo také v jiných městech: například v Krakově, Olomouci,²² občas i v Praze,²³ kde ovšem situaci komplikovala existence dvojího korza – Na Příkopě pro německou a na Ferdinandově (Národní) třídě pro českou společnost. V Brně se podle označení „Linie A–B“ dané-

17 *Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1884–1895*. Troppau 1902, s. 441–442.

18 GILAROVÁ, Lucie – KNAPÍKOVÁ, Jaromíra – NĚMEC, Vít – KNAPÍK, Jiří: „*Kmeny srostou v jeden strom*“. *Vzpomínky dědičky opavské firmy Altschul Ruth Neumanové (1921–1997)*. Opava 2021, s. 54.

19 BENA, Lev: *Den v Opavě. Stručný průvodce městem*. Brno 1923, s. 12–14.

20 TAMTÉŽ, s. 12.

21 *Der Troppauer Corso*. *Troppauer Zeitung* 16. 5. 1886, č. 112, s. 5.

22 TICHÁK, Milan: *Olomoucké vycházky. Po všedních cestách nevšedním městem*. Olomouc 2014.

23 SEZIMA (KOLÁŘ), Karel: *Z mého života. Smetanovo smyčcové kvarteto e-moll. Kniha vzpomínek a nadějí*. Svazek 1. Praha 1945, s. 200.

mu místu dodnes hovorově říká Čára, v Olomouci se zase hlavní promenádě říkalo „na lině“. ²⁴ Vedlejší rameno korza se, opět nejen v Opavě, nazývalo C–D. V opavském prostředí šlo o trasu od divadla, kolem radnice, známých obchodů Prachowného (papírnictví, psací potřeby) ²⁵ a Dorasilova (železářství) až po nároží Horního náměstí a Ostrožné ulice. ²⁶

Nejvíce podobností s opavským korzem vykazuje z komparovaných měst Olomouc. Také tam se hlavní promenáda nacházela u severní domovní fronty na Horním náměstí, kam během dne dopadalo nejvíce slunečních paprsků, takže zde bylo korzování příjemné i v chladných měsících. Stejně jako v Opavě tady od přelomu století paralelně s korzem vedla i jedna z hlavních linek elektrické tramvajové dráhy. V Opavě se na Horním náměstí nacházelo také hlavní stání fiakrů, což z prostoru dělalo jeden z nejdůležitějších dopravních uzlů ve městě. Obdobně v Olomouci „na oboustranné [tramvajové] zastávce začínaly i končily všechny cesty z a do městského centra“. Společným rysem je i přeložení tramvajové linky z Horního náměstí v Olomouci roku 1954, respektive úplné zrušení tramvajové dopravy v Opavě v roce 1956. ²⁷

Společenský ruch na korze

Po prostudování pramenů opavské proveniencie se můžeme přiklonit k názoru Klusákové a Ettlerové, že se korzo ve své klasické podobě stávalo běžnou součástí veřejného prostoru českých zemí od poloviny 19. století. ²⁸ To neznamená, že není místně doložitelné už dříve, na úrodnou půdu ale padlo až po revoluci roku 1848. Jak už bylo zmíněno, k rozšíření zvyku korzování přispělo zejména zvýšené sebevědomí měšťanských vrstev a zkušenost s novými formami využívání urbánního veřejného prostoru z revolučního roku. První zmínka, která se vztahuje už nepochybně k opavskému korzu na jeho obvyklém místě, pochází z roku 1855. Autor nejstaršího turistického průvodce městem *Den v Opavě (Ein Tag in Troppau)*, vydaného u příležitosti zprovoznění železniční trati Svinov–Opava, označil Horní náměstí jako „nejživější část města“. Dodal, že „zejména severní strana je večer tak silně navštěvována promenujícími se, že procházka po ní skýtá jen málo pohodlí“. ²⁹ Pokud se korzo rozšířilo skutečně až po roce 1848, pak bylo jeho etablování velmi rychlé.

24 DRLÍK, Vojen: *Neznámé brněnské texty Roberta Musila*. Vlastivědný věstník moravský 2007, č. 1, s. 17.

25 TICHÁK: *Olomoucké vycházky*, s. 29.

26 WOLF, Rudolf: *Unvergessene Heimatstadt*. Troppauer Heimat-Chronik 1956, č. 76, s. 86.

27 TICHÁK: *Olomoucké vycházky*, s. 29–30.

28 KLUSÁKOVÁ – ETLEROVÁ: *Korzo*, s. 233.

29 Th. W.: *Ein Tag in Troppau. Fremdenführer durch die schlesische Landeshauptstadt*. Herausgegeben am Tage der Eröffnung der Troppauer Flügelbahn. Troppau 1855, s. 7.

Obdobně jako ostatní střední a větší města znala i Opava jak každodenní pozdně odpolední a večerní, tak nedělní, sváteční dopolední nebo odpolední korzo. Oběma byla společná pravidelnost, jak prostorová, tak časová. Účastníkem korza se mohl stát kdokoli, kdo disponoval volným časem a slušným oděvem, a to bez omezení věku. Mimo patrně zůstávali příslušníci nižších vrstev. Také Klusáková a Ettlerová tlumočí vzpomínku na jihlavskou promenádu, podle níž „*chudí pocítovali ostych, postávali na náměstí a korzo pozorovali zpozzdálí*“.³⁰ Naopak stabilními aktéry všednodenního korza byli středoškolští studenti, pro něž jiné formy socializace (návštěva hospody, kavárny, Městského divadla) nepřicházely v úvahu, ať už kvůli věkovému nebo finančnímu omezení. Společná promenáda jim skýtala příležitost pro pravidelné setkávání po skončení výuky a před odchodem do jejich privátů. Ryze chlapecký kolektiv se na korzu mísil ve vši počestnosti s dívkami. I Ruth Neumanová (Altschulová), která zažila promenádu už v nepoměrně méně puritánských třicátých letech 20. století, a i jinak je ve svých pamětech v otázkách sexuality velmi otevřená, přiznávala: „*Nám opravdu stačilo vodit se za ručičku nebo dát si pusu a to všechno velmi tajně*.“³¹

Svou vzpomínku na všední den na korzu v osmdesátých a počátkem devadesátých let 19. století zanechal tehdejší gymnazista Emil Cigánek, který vyličil i spektrum zde provozovaných aktivit: „*Krásné byly potulky po útulných parcích opavských, v podvečerních hodinách téměř každodenní procházky na opavské promenádě od Dolního náměstí Mezi trhy až na konec náměstí Horního, při nichž se horlivě debatovalo, dělaly plány pro život, kritizovala škola, počínaly drobné flirty, pozoroval život kolem bujející [...]*“.³² Cigánkova vzpomínka vyvrací dílčí závěr L. Klusákové a K. Ettlerové, že „*před válkou sloužilo korzo městské společnosti k veřejné prezentaci sociálního statusu a příslušnosti k městu, v demokratickém ovzduší první republiky se z korza stala záležitost především generační*“.³³ Účast středoškoláků na všednodenní promenádě byla běžná už dávno před rokem 1900. S příchodem večerních hodin ovšem mládež musela korzo opustit a odebrat se do svých ať už přechodných nebo trvalých domovů. Ruth Neumanová vzpomínala: „*Doma jsem bezpodmínečně musela být v 7 večer, kolikrát jsem letěla domů klusem z promenády [...]*“.³⁴

(Pod)večerní korzo mělo i další specifika. Vzhledem k pokročilejší denní době se od podzimu do jara odehrávalo za umělého osvětlení. To je samo o sobě znakem moderní urbanity. Veřejné osvětlení revolucionizovalo rytmus dne ve městech 19. století. Setřelo ostrý přechod mezi dnem a nocí, prodloužilo čas aktivně trávený ve veřejném pro-

30 KLUSÁKOVÁ – ETTLEROVÁ: *Korzo*, s. 237.

31 GILAROVÁ – KNAPIKOVÁ – NĚMEC – KNAPIK: „*Kmeny srostou v jeden strom*“, s. 54.

32 CIGÁNEK, Emil: *Po padesáti letech*. In: Padesát let českého gymnasia v Opavě. Novák, Ludvík – Stavař, František – Stypa, Josef (edd.), Opava 1933, s. 62.

33 KLUSÁKOVÁ – ETTLEROVÁ: *Korzo*, s. 234. Studentské styky na (pravděpodobně opavském) korzu zmínil ve svém románu *Hrdá srdce* místní autor Eduard Jitzovský (vlastním jménem Eduard Zajitz). JITZOVSKÝ, Eduard: *Hrdá srdce. Studentský román*. Praha 1939, s. 57. Za upozornění na tuto skutečnost děkuji kolegovi Jiřímu Knapíkovi.

34 GILAROVÁ – KNAPIKOVÁ – NĚMEC – KNAPIK: „*Kmeny srostou v jeden strom*“, s. 54.

storu a vytvořilo předpoklad pro vznik fenoménu nočního života.³⁵ Opava byla v tomto ohledu poměrně progresivní. Zdejší plynárna byla vůbec první městskou plynárnou na severní Moravě a ve Slezsku. Městská byla zatím jen svou působností, nikoliv majetkoprávně, protože patřila podnikateli Alfonsu Dietzovi a komunalizována byla až později. Veřejné plynové osvětlení bylo v Opavě na zkoušku spuštěno 1. června 1859 a není bez zajímavosti, že prvním takto nasvětleným místem měla být už zmiňovaná Restaurace u Kiosku (pozdější Promenádní restaurace). Počínaje 3. červnem 1859 ozářilo 150 plynových lamp de facto celé centrum Opavy.³⁶ Netřeba zdůrazňovat, že frekventovaný prostor Horního náměstí patřil k těm nejdříve osvětleným.

Stále výkonnější zdokonalené plynové lampy postupně rozjasnily nejen ulice a náměstí, ale i výkladní skříně vybraných obchodů. Tato skutečnost v roce 1891 inspirovala redaktora opavských novin ke zvolání *Troppau wird Weltstadt! – Opava se stává velkoměstem!* Takový dojem v dotyčném autorovi vzbudilo právě Horní náměstí jako dějiště korza.³⁷ Novinový nadpis vyprovokovaný zavedením Siemensových regenerativních plynových lamp je pochopitelně třeba číst kriticky. Nebylo to ostatně poprvé ani naposledy, co *Troppauer Zeitung* sáhly po této frázi. V roce 1888 stejnou větou vítaly umístění sochy rytíře-Rolanda na atiku jedné z novostaveb na Panské ulici (dnes Masarykova třída 333/18), jen o měsíc později prý stejné výkřiky zaznívaly s nereálnou vizí desetitisícových návštěv na nově otevřeném velkém velodromu v opavských Městských sadech a roku 1895 šlo dokonce o reakci na stavbu železniční vlečky [sic!] ke kateřinskému cukrovaru.³⁸

Na druhou stranu je jisté, že technologický a obecně civilizační pokrok dělal dojem nejen na redakci místních novin. Když byl v roce 1897 gymnazijní profesor Josef Schwerdfeger přeložen do Opavy, vyšel si hned první večer na místní korzo, a přestože jeho předchozím působištěm byla Vídeň, nasvětlená opavská promenáda na něj zapůsobila: „*Když jsem pak za večera spatřil rušné korzo až ke ‚Koruně‘ na Horním náměstí, leckterý velký dům vystupoval ze zářivého večerního šera, jasná světla výkladních skříní ozařovala ulici [...], cítil jsem se hned od prvního dne v Opavě jako doma.*“³⁹ To už ovšem opavské ulice a veřejná prostranství začínaly osvětlovat elektrické lampy, které daly rychle zapomenout na dříve obdivované plynové osvětlení.

Nedělní dopolední promenáda měla ve srovnání s všednodenním korzem mnohem více do činění s reprezentací místních elit. Ty obvykle korzovaly i s rodinnými

35 SCHIVELBUSCH, Wolfgang: *Lichtblicke. Zur Geschichte der künstlichen Helligkeit im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main 2004.

36 JURÍČEK, Libor – MAREK Josef: *Svítiplyn na severní Moravě a ve Slezsku*. Ostrava 2007, s. 13.

37 *Troppau wird Weltstadt!* *Troppauer Zeitung* 29. 11. 1891, č. 274, s. 4.

38 *Troppau wird eine Weltstadt!* *Troppauer Zeitung* 12. 8. 1888, č. 186, s. 4; *Internationales Radfahrer-Rennen*, TAMTÉŽ 11. 9. 1888, č. 209, s. 3; *Von der Schleppbahn der Zuckerraffinerie-Actien-Gesellschaft*, TAMTÉŽ 31. 8. 1895, č. 200, s. 4.

39 SCHWERDFEGER, Josef: *Troppauer Erinnerungen*. In: TÝŽ: *Troppauer Erinnerungen*. Troppau [1922], s. 23; PELC, Martin: *Vídeň – Opava, 14. září 1897 (namísto úvodu)*. In: TÝŽ – Šopák, Pavel – Šustková, Hana: *Opava – Vídeň. Městská kultura 19. století mezi periferií a centrem*. Opava 2011, s. 9.

příslušníky, často k nelibosti dětí, pro které bylo želví tempo vycházky po náměstí velmi nudnou náplní jediného volného dne v týdnu. Ženy se dopoledního korza účastnily, jen pokud přípravu svátečního oběda obstaralo služebnictvo. Socializace na nedělní promenádě zřejmě pro některé osoby představovala náhradu za dřívější pravidelnou ranní návštěvu kostela, kterou hlavně liberálně smýšlející měšťané od poloviny 19. století přestávali vnímat jako nezbytný rituál. V tomto ohledu nepochybně nebyla ani Opava výjimkou. Co naopak patřilo k opavským specifikům, bylo sezónní stěhování promenády. V zimních měsících se mnoho Opavanů raději procházelo podél populárního kluziště bruslařského spolku, na kterém se roku 1908 dokonce odehrálo mistrovství světa v krasobruslení mužů.⁴⁰

Korzo jako místo konfliktu

Líčení pozitivně-socializační funkce korza by nemělo zastínit doložené konflikty, které praktiku promenády doprovázely. Zejména studium denního tisku poskytuje dostatek dokladů o otevřených konfrontacích i symbolických manifestacích odehrávajících se na nejexponovanějším veřejném místě města. Je ale třeba zdůraznit dynamiku historicky dlouhého stoletého období, o němž je řeč. V jeho průběhu zesílilo vedle jiných animozit (osobních, názorových, politických, sociálních a konfesijních) hlavně národnostní tření. Zatímco ještě pro osmdesátá léta 19. století Emil Cigánek zanechal obraz národnostně poměrně smířlivé atmosféry korza („[...] i náš hlučný český hovor si zde zjednal své právo a zvykli si mu“), později toleranci vystřídal národnostní nesnášenlivost. V roce 1909 měl český hovor čtveřice korzujících vzbudit na opavské promenádě nevoli dvou místních Němců, kteří do české skupiny údajně opakovaně úmyslně vrazili. Jeden z nich měl češtinu kolemjdoucích označit za „pražské manýry“.⁴¹ Když se po vzniku republiky zvýšil počet (i sebevědomí) opavských Čechů, stala se čeština na promenádě evidentně běžnější. Německá hegemonie ve veřejném prostoru zeslábla, což se ovšem neobešlo bez alespoň symbolických protestů. Když v květnu 1919 v době promenády vyhrávala na Horním náměstí česká kapela, manifestovali korzující Němci svůj nesouhlas tak, že se otočili k náměstí zády a prsty si ostentativně zacpali uši.⁴²

Specifickým problémem kapitoly o korzu jako místě konfliktu je otázka existence či neexistence fenoménu bumlu v Opavě. Jako (Farben)bummel se označuje promenáda německých vysokoškolských studentů s barevnými odznaky příslušnosti ke studentskému spolku, ať už šlo o buršenshaft, korps, studentský svaz, landsmanšaft nebo feriální sdružení. Ačkoli Opava ve své snaze prosadit se jako sídlo nové předlitavské

40 Troppauer Zeitung 8. 1. 1908, č. 5, s. 3.

41 *Lži a Gröger bez konce*. Opavský týdeník 20. 3. 1909, č. 23, s. 4. Existují ale i zprávy o jinak než národnostně motivovaných potyčkách. *Spolíčkováný Sajdl*. Opavský týdeník 20. 10. 1909, č. 82, s. 4.

42 *Z české Opavy*. Bezručův kraj 8. 5. 1919, č. 24, s. [1].

Obr. 23: Severní strana Horního náměstí s vyústěním Pekařské (Bismarckovy) ulice, po roce 1905
 © Slezské zemské muzeum, Historická podsbírka, inv. č. D 632.

univerzity v konkurenci bukovinských Černovic v sedmdesátých letech 19. století neuspěla, studentské spolky zde měly mezi německým obyvatelstvem značný vliv. Šlo o organizace studujících na vídeňských vysokých školách, kteří do Slezska přinášeli nové, radikálně nacionální myšlenkové proudy. Pro život Opavy neměl příliš velký význam starý akademický buršenshaft Silesia, jehož členstvo se už tou dobou nerekrutovalo na základě krajanském principu a pocházelo tudíž z různých oblastí říše.⁴³ Mnohem významněji do zdejších záležitostí zasahoval akademický krajanský spolek Oppavia a od poloviny osmdesátých let také Feriální (tj. prázdninové) sdružení německých studentů Germania (1884).⁴⁴ Právě na druhé feriální slavnosti konané v Opavě v září 1884

43 PELC, Martin: *Videňský akademický buršenshaft „Silesia“ a Rakouské Slezsko*. Časopis Matice moravské 131, 2012, s. 39–63.

44 Přes 80 % všech vysokoškolských studentů z Rakouského Slezska navštěvovalo ke konci osmdesátých let 19. století vídeňskou univerzitu. TÝŽ: *Studenti z Rakouského Slezska na vídeňských vysokých školách 1860–1914 a jejich organizace*. In: Zdeněk Jirásek a kol.: *Slezsko v 19. století*. Opava 2011, s. 87–111.

měl podle Dana Gawreckého pronést nechvalně proslulý všenněmecký politik Georg von Schönerer svůj první veřejný projev ve Slezsku, jímž odstartoval nárůst všenněmeckého antisemitského nacionalismu v zemi.⁴⁵

Praktika studentského „bumlu“ byla nedávno doceněna i historiky, jmenovitě Davidem Smrčkem, autorem knihy *Grabenbummel*, o nacionálních konfliktech „o Prahu“ na přelomu 19. a 20. století na pozadí střetů s německými kulérovými studenty na tamním korzu.⁴⁶ V Opavě podle očekávání neexistoval pravidelný buml v průběhu semestru, kdy místní studenti pobývali ve Vídni a dalších univerzitních městech. Jinak tomu ale bylo o prázdninách. Z roku 1890 pochází novinová zpráva *Pozor na buršáky, ty noční ptáky*, která buml v Opavě dokládá: „*Ptáci tito s čepičkou barevnou, s rozsekanou tváří, s čaganem v ruce a prázdnou hlavou zavítají k nám vždy o svátcích vánočních a velikonočních, a ohlašují se bumlováním na promenádě po AB [...]*“.⁴⁷ V době, kdy byli vysokoškolští studenti mimo město, tropily na promenádě čas od času nepřístojnosti mladší ročníky. V roce 1900 měla skupina asi 30 chlapců od 8 do 12 let s dubovými lístky za klobouky, ozbrojená pruty, útočit na „AB“ na české studenty.⁴⁸

Většina respondentů z jiných měst vzpomínala na korzo jako na vcelku poklidné místo setkávání různých národností a konfesí. Zvrat vesměs registrovali až po polovině třicátých let 20. století v souvislosti s radikalizací německého obyvatelstva. Pro Opavu máme svědectví Ruth Alschulové-Neumanové, podle níž docházelo ke konfliktům s henleinovci od roku 1936. Podobně jako v jiných městech, vyjadřovali i opavští Češi na promenádě své vlastenectví nošením trikolory. Nesouhlas s henleinovskou politikou dávali najevo tím, že špinili bílé punčochy přívrženců Konrada Henleina inkoustem, zatímco ti na ně pokřikovali protičeská hesla (*Weiß, rot, blau, trägt jede tschechische Sau* – Bílou, červenou, modrou, nosí každé české prase).⁴⁹

Epilog

Kdy praxe pravidelného korzování zanikla? Narátoři výše citované etnologické studie hovořili o útlumu už v průběhu druhé světové války, kdy řada omezení vedla k odklonu od pravidelného promenování. Po porážce nacistického Německa většina těchto překážek pominula, ale korzo už mělo svůj zlatý věk za sebou.⁵⁰ Po roce 1945

45 Srov. GAWRECKI, Dan: *Počátky extrémního německého nacionalismu. Schönerer a rakouské Slezsko*. Slezský sborník 68, 1970, č. 2, s. 133–141; TAMTÉŽ 68, 1970, č. 3, s. 258–270.

46 SMRČEK, David: *Grabenbummel. Nacionální souboj o Prahu na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2022.

47 *Pozor na buršáky, ty noční ptáky*. Opavský týdeník 5. 4. 1890, č. 28, s. 4.

48 -o-: *Zbujnost německé mládeže*. Opavský týdeník 27. 10. 1900, č. 84, s. 4.

49 GILAROVÁ – KNAPÍKOVÁ – NĚMEC – KNAPÍK: „*Kmeny srostou v jeden strom*“, s. 55.

50 Srovnej KLUSÁKOVÁ – ETTLEROVÁ: *Korzo*, s. 240–241.

snad někde mohlo ve snaze o návrat k normálu přechodně ožít, ale změna poměrů směřovala spíše k přehodnocení starých vzorců chování. Současně s posunem politického systému i většiny společnosti třetí republiky doleva sílily tendence distancovat se od některých prvků meziválečného životního stylu, stigmatizovaných jako buržoazní, „měšťácké“ projevy. Po roce 1948 pak zesílily ideologicky motivované a mocensky prosazované představy o odlišném trávení volného času ve státně socialistickém zřízení. Korzo jako demonstrace sociální výlučnosti rozhodně k preferovaným činnostem nepatřilo. Obdobný vývoj v demokratické západní Evropě ale prozrazuje ještě hlubší příčiny proměny forem trávení volného času.

V Opavě je k těmto motivům třeba připočíst ještě výměnu velké části populace města v letech 1938 až 1946. Nejdříve šlo o pomnichovský exodus zdejších Čechů do vnitrozemí, z nichž řada se už do Opavy nikdy natrvalo nevrátila. Následovala likvidace většiny židovských spoluobčanů nacisty a vše vyvrcholilo nuceným vystěhováním zdejších Němců, kteří před rokem 1938 tvořili asi dvě třetiny opavské populace. Nelze opomenout ani zničení urbanistických kulís hlavní promenády při osvobozovacích bojích na jaře roku 1945 a následné stržení celé poškozené severní fronty domů na Horním náměstí. Z těsně poválečné doby máme z Horního náměstí fotografie zachycující jen žalostné torzo korza. Nejenže tedy pominuly sociální a kulturní podmínky promenády, ale v případě Opavy už ani nebylo kde korzovat. Zachovány zůstaly alespoň promenádní parky, do dnešních dnů dokonce občas i s promenádní kapelou (a palmami), ale pravidelné městské korzo se svou primárně sociální a socializační funkcí se už pochopitelně nevrátilo. S dozvuky nedělní odpolední promenády se ale setkáváme ve vzpomínkách pamětníků nebo v československé kinematografii ještě hluboko v padesátých a šedesátých letech 20. století, případně místy i později, a to v podobě rodinných vycházek ve svátečním oděvu na náměstí, do parku nebo na jiné exponované místo.

• • •

Z hlubin civilizace a tradice slezského regionu. Inspirace opavských budov Leopolda Bauera

Bogusław Czechowicz

Zabývat se otázkou inspirace a ideologického přenosu budov Leopolda Bauera v Opavě se může po četných publikacích Jindřicha Vybírala a Pavla Šopáka¹ zdát příliš odvážné. Na druhou stranu na stránkách docela nové syntézy architektury na území České republiky se můžeme dočíst větu, která každý takový počín odvahy podporuje: „*Svébytnou architekturou na severní Moravě je opavský obchodní dům Breda od Leopolda Bauera (1927–28), který jako by se vracel k historickým kořenům moderní architektury a svým průčelím připomínal Sullivanův a Adlerův dům Guaranty Building v Buffalu.*“² Druhá polovina citované věty se zdá výstižnější, ačkoli zde naznačené kořeny Bauero-vy moderny jsou dost mělké. Tak mělké, že vlastně kořeny vůbec nejsou. Zkusme tedy o nich něco málo napsat, nejprve obecně, a pak v kontextu Bredy podrobně.

Užší kontakt s díly moderní architektury a její rozbor vedou nejčastěji ke konstatování paradoxu: toto umění, které vyrostlo z vůle rozejít se s veškerou tradicí v ještě

1 VYBÍRAL, Jindřich: *Leopold Bauer. Heretik moderní architektury*. Praha 2017; ŠOPÁK, Pavel: *Leopold Bauer (1872–1938). Morfologie moderny*. Opava 2023; v obou monografiích najde čtenář souhrn starší literatury.

2 KRATOCHVÍL, Petr: 1918–2005. In: *Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura*. Kratochvíl, Petr (ed.), Praha 2009, s. 638. Oproti názvu se kniha netýká architektury na území Koruny české, ale pouze současného českého státu, i když zahrnuje období od středověku (viz CZECHOWICZ, Bogusław: *Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura* [recenze]. Slezský sborník 108, 2010, č. 3–4, s. 279–281). Uznání Opavy jako moravského města ve 20. století se s ohledem na takovou vadu jeví jako triviální záležitost, byť v kontextu proslezského postoje L. Bauera rovněž do očí bijící.

Obr. 24: Hrobka na Starém židovském hřbitově ve Vratislavi z doby kolem roku 1910. Foto Bogusław Czechowicz.

větší míře než secese, se nejčastěji ukazuje jako transformace starých konceptů. Jde o to, že jsou tak staré, že jsou téměř cizí. Těmito koncepty jsou starověké umění před Římem a Řeckem, tedy úspěchy Egypťanů, Chetitů, Asyřanů, Babylonu a Sumeru, objevené v průběhu 19. století, analyzované, publikované a navštěvované Evropany toužícími po něčem novém.³ Dokazuje to dopis českého architekta Jana Letzela jeho matce z 19. listopadu 1905 z Egypta: „Kolem pyramid pak jsou ve skále vytesány hroby skalní s hieroglyfy a překrásnými egyptskými figurami. Vše, co před sebou vidět, je úctyhodného

3 Když je řeč o českých architektech, je třeba připomenout egyptskou zkušenost Františka Schmoranz ml.; srov. VYBÍRAL, Jindřich: *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*. Praha 2002, s. 205; NĚMEČEK, Milan: *František Schmoranz ml. (1845–1892): apoštol orientalismu a průkopník uměleckého průmyslu v Čechách*. Zprávy památkové péče 81, 2021, č. 2, s. 138–150.

Obr. 25: Fragment hrobky na Starém židovském hřbitově ve Vratislavi z doby kolem roku 1910. Foto Bogusław Czechowicz.

stáří 4 500 roků. Tak připadá člověku mimoděk, rozhlíží-li se po širé, neplodné poušti a má-li před sebou památky tak staré a dnes přece nic víc než památky bez významu dřívějšího, marnost všeho lidského počínání! Věčnost měly tyto hrobky překonat, dnes jsou ale prázdné, vydrancované se všemi poklady, které uvnitř byly.“⁴ Úspěchy starověkých civilizací byly působivé díky své odolnosti a nezničitelnosti. Staly se synonymem pro moc států, o které se snilo v předvečer 1. světové války a ještě více po jejím skončení. Asketické formy zikkuratů a egyptských pyramid nebo chrámů vnesly do formálního repertoáru doby přitažlivost radikální geometrie, kouzlo velkých ploch a výraznost kontrastů světla a stínu. To vše si našlo cestu do syntéz evropského umění zakořeněného v civilizacích, které vzkvétaly před tisíci lety na Nilu, Eufratu a Tigridu. Zároveň to umožňovalo najít společné paradigma pro stále těsněji integrovaná společenství křesťanů a vyznavačů judaismu. Není proto náhodou, že je stále málo v povědomí skutečnost, že laboratořemi tehdejších moderních forem byly velmi často židovské hřbitovy (**obr. 24–25**), kde se, troufám si říci, nejprve používaly sumerské či egyptské vzory, čímž se poukazovalo na společný jmenovatel evropské kultury, starší než křesťanství, Řím a Řecko, dosud zmiňované jedním dechem jako základy evropské civilizace.⁵

Ponořit se do těchto oblastí získalo posvěcení náboženské a epistemologické mise. Gustav Friedrich Hartlaub v článku *Die Kunst und die Neue Gnosis* z roku 1917 diagnostikoval soudobé úspěchy Edvarda Muncha, Paula Klee, Marca Chagalla, Oscara Kokoschky a Vasilije Kandinského jako aktivity „mezi metafyzickou spekulací a mystickým zjevením“, prorokující, že v důsledku dalšího vývoje umění se umělecká gnostická zjevení přiblíží výsledkům vědeckého bádání. Cestu poznání přes vědu a přes umění postavil na roveň.⁶

Historik umění, který chce odpovědět na otázku, zda tyto názory sdílel i Leopold Bauer, by se měl odvolat na jeho spisy, ale – v souladu s duchem doby a směrnicemi Gustava Hartlauba – nemusí. Morem umění 20. století byly svévolné spisy umělců, kteří se soustředili na tvorbu manifestů, hlásali to a ono, svá díla doplňovali rozpracováním různých záměrů, čímž porušovali v té době často deklarovaný princip čistého umění. To také byla samozřejmě jakási utopie, ale aniž bychom na to zapomněli, podívejme se v této souvislosti na jedno z opavských děl Leopolda Bauera, obchodní dům Breda & Weinstein (**obr. 26**). O jeho různých inspiracích toho bylo napsáno mnoho, aniž bychom si možná všimli toho nejdůležitějšího.

4 BOHADLO, Stanislav: „U nás ponětí o Egyptě a jistě jiných zemích také je nesprávné.“ *Korespondence architekta Jana Letzla z Egypta 1905–1906*. In: Stopami dějin Náchodska. Sborník Státního okresního archivu Náchod 6, 2000, s. 268.

5 Slezské (hlavně vratislavské) příklady jsem uvedl v: CZECHOWICZ, Bogusław: *Sanktuarium śmierci. Staroegipskie inspiracje cmentarza osobowickiego we Wrocławiu a pytanie o charakter relacji między religią a sztuką*. In: Nadprzyrodzone. Przybył, Elżbieta (ed.), Kraków 2003, s. 198–208.

6 HARTLAUB, Gustav F.: *Die Kunst und die Neue Gnosis*. Das Kunstblatt [1], 1917, č. 6, s. 166–179; o recepci těchto názorů v německém umění – BARTNIK, Krystyna: *Nowa gnoza i elementy transcendentalizmu w niemieckiej grafice i rysunku dwudziestolecia międzywojennego (ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu)*. Biuletyn Historii Sztuki 61, 1999, č. 3–4, s. 305–334.

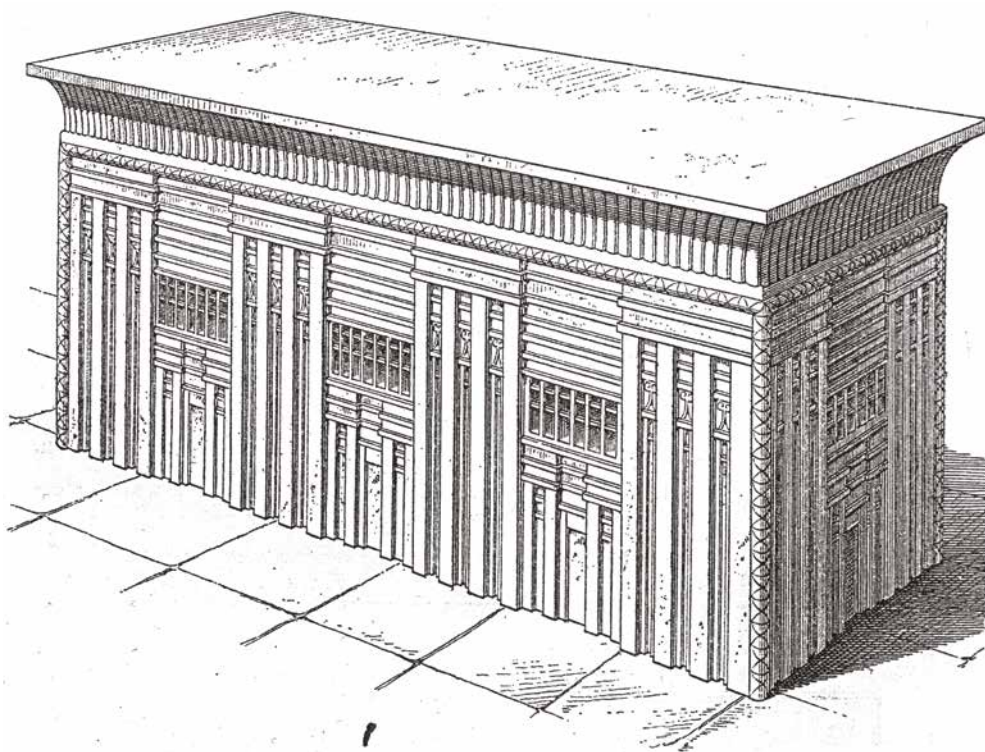
Obr. 26: Obchodní dům Breda v Opavě od západu. Foto Bogusław Czechowicz.

Podíl blízké i vzdálené umělecké tradice na utváření podoby stavby je velký a mnohovrstevnatý. Tradice blízké se týkají jasného odkazu na klasicistního předchůdce (výrazná, i když odlišná římsa) i na jeho mutaci z roku 1912 (dominance vertikálního členění fasády).⁷ Vzdálenější tradice odkazuje k formám anglické gotiky. Žebra, která obklopují pilastrové pásy a vidlice v římsové části, vzájemně se protínající v síti, připomínají filigránové a velmi dekorativní palmové a vějířové klenby anglických kostelů a kaplí. Samotná římsa, tak důležitá pro výraz opavské stavby, je cizí architektonické tradici severní Evropy. Silně vybíjená před fasádu připomíná stavby ve středomořské zóně, zejména římské paláce vrcholné renesance. Příznačně Bauer odkazoval i na italskou architekturu renesance v podobě zvonice kostela sv. Mikuláše v Bílsku

7 MYŠKA, Milan: *Z historie opavského obchodního domu Breda-Weinstein*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 40, 1996, č. 2, s. 20–22; TÝŽ: *Breda & Weinstein (Kapitoly z dějin opavského obchodního domu 1898–1948)*. Opava 1998; ŠOPÁK, Pavel: *Obchodní dům Breda & Weinstein. Přestavby – projekty – realizace. Katalog výstavy uspořádané k 100. výročí firmy Breda & Weinstein, 70. výročí otevření novostavby obchodního domu Breda & Weinstein a 60. výročí úmrtí architekta Leopolda Bauera*. Opava 1998.

Obr. 27: Bývalý farní kostel sv. Mikuláše v Bílsku (dnes pol. Bielsko-Biala), dnes katedrála. Foto Bogusław Czechowicz.

Obr. 28: Starověký egyptský sarkofág. Zdroj: ERMAN, Adolf: *Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum*, 1. Tübingen 1885.

z let 1907–1910 (**obr. 27**).⁸ Mezi takové odkazy patří také kulatá okna pod římsou Bredy a teplá krémová barva jejich fasád.

Existují však i jiné zdroje formy a nesmírně vytríbeného výtvarného projevu, zdroje časově bližší a prostorově vzdálenější. Jde o spojení s chicagskou školou, a to především v díle Luise Henryho Sullivana. Netýkají se detailních forem, ale celkové struktury budovy a jejich fasád odhalujících konstrukční princip železobetonového rámu. Rytmus pilastrových pásů naznačuje a ohlašuje vnitřní svazky nosných pilířů, upevněných zvnějšku neviditelnými trámy. Tyto proužky umístěné na okenní rastr vedou zřetelně oko nahoru. U šesti podlaží tato dynamika, jemně zpomalená římsou, nemůže nabrat stejné tempo jako u patrových budov v Chicagu té doby. Budova v Opavě však vystupuje z okolního kontextu a má svou vlastní dynamiku a silný výraz.

Většinu výše uvedených formulací vztahujících se k Bredě lze aplikovat na popis rekonstrukce egyptského sarkofágu (**obr. 28**), prezentovaný Adolfem Ermanem

8 CHOJECKA, Ewa: *Nieznane piękno sztuki śląskiej. Architektura i urbanistyka Bielska-Białej 1855–1939*. Katowice 1987, s. 52–53.

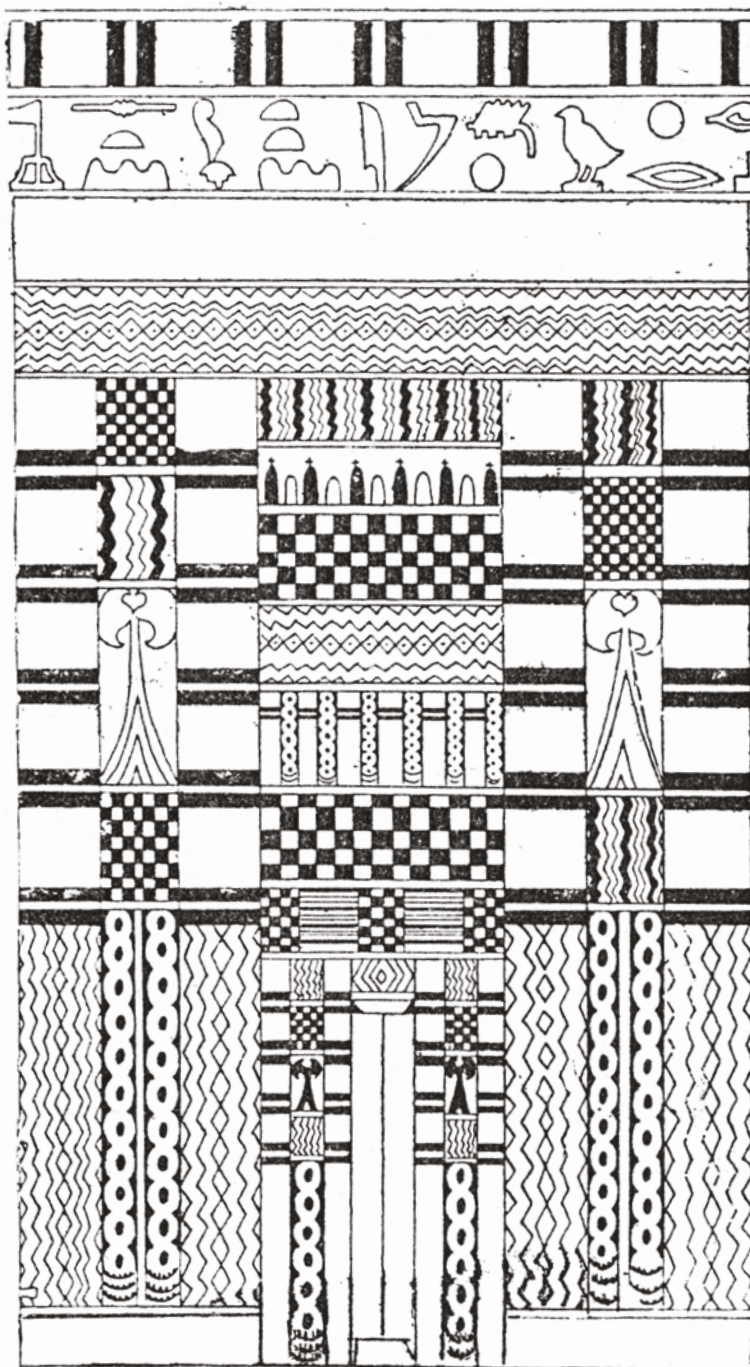

Obr. 29: Průčelí bývalé Obchodní a živnostenská komory v Opavě. Foto z doby kolem roku 1980 ve sbírkce ZAO, Sběrka dokumentačního materiálu SOkA Opava, inv. č. CZ227205010//1062//1/2/1/1/3.

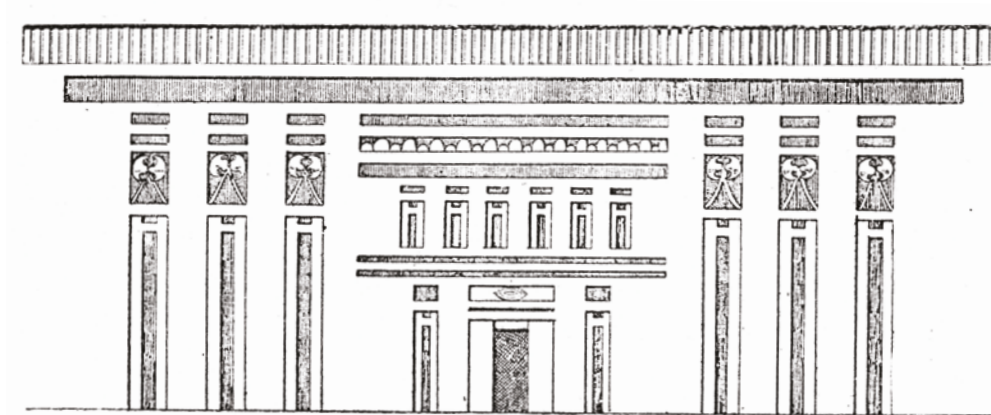
v prvním svazku syntézy kultury starověkého státu na Nilu z roku 1885.⁹ Jde o dílo jednoho z nejvýznamnějších egyptologů vůbec a jen těžko si lze představit, že by ho Leopold Bauer během svého vzdělávání neměl v rukou. Je to kniha se stovkami obrázků – téměř šablona vzorů pro architekta přelomu 19. a 20. století. Takže průčelí Obchodní a živnostenské komory z let 1908–1910 (**obr. 29**) se zdá být zakotveno v systémech výzdoby egyptských budov rekonstruovaných v dílech badatelů druhé poloviny 19. století, např. *L'archéologie Égyptienne* od badatele chrámu v Luxoru Gastona Maspera z roku 1887 (**obr. 30**), i když je zde nutné mluvit o dalekosáhlém zpracování vzorů.¹⁰ V díle dalšího slavného egyptologa starší generace, Carla Richarda Lep-

9 ERMAN, Adolf: *Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum 1*. Tübingen [1885], s. 245; o těchto analogiích jsem psal dříve v těžko dohledatelném článku CZECHOWICZ, Bogusław: *Opawska perla śląskiego ekspresjonizmu. Dom towarowy Breda Holding A. S.* In: Pielgrzymy. Informator krajoznawczy poświęcony Sudetom. Wrocław 2001, s. 147–156.

10 MASPERO, Gaston: *L'archéologie Égyptienne*. Paris [1887], kresby na s. 22 a 23.

Obr. 30: Rekonstrukce fasády jednoho z egyptských chrámů. Zdroj: MASPERO, Gaston: *L'archéologie Égyptienne*. Paris 1887.

Obr. 31: Členění fasády jednoho z egyptských chrámů. Zdroj: LEPSIUS, Carl Richard: *Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien nach den Zeichnungen der von seiner Majestät dem Könige von Preussen Friedrich Wilhelm IV nach diesen Ländern Gesendeten und in den Jahren 1842–1845 ausgeführten wissenschaftlichen Expedition auf Befehl seiner Majestät*. Berlin 1859, s. 1.

sia (**obr. 31**), bych viděl i zdroje použitých forem např. na věži již zmíněného kostela sv. Mikuláše v Bílsku (**obr. 32**).¹¹ Mříž chránící hlavní vchod do Bredy také využívá ornamentální formy, které jsou jakousi travestií staroegyptských motivů (**obr. 33**).

Na Bauerovy inspirace zakořeněné ve starověku poukázal již Pavel Šopák písíci o helenistické, etruské a římské architektuře. Zvláštní roli zde sehrálo mauzoleum v Halikarnasu (dn. Bodrum, Turecko), respektive představy o jeho původní podobě, což se projevilo na nerealizovaném projektu přestavby Rakousko-uherské banky ve Vídni z let 1910–1911.¹² Takových inspirací je mnohem více a daly by se zde vypisovat ještě dlouho – opakovat výsledky předchozích výzkumů nebo je mírně doplňovat. Například Bauer určitě použil jako předlohu portálu kostela v Bílsku (**obr. 34**) tzv. Straubův epitaf z doby kolem roku 1540 v katedrále ve Vídni (**obr. 35**).¹³ Nerealizovaný projekt obchodního domu Gengross ve Vídni z let 1929–1930¹⁴ (**obr. 36**) zase odráží secesní obchodní dům bratří Baraschů na Rynku ve Vratislavi z let 1904–1905 (**obr. 37**), který byl před převzetím moci nacisty záhy přestavěn – mj. byl odstraněn charakteristický glóbus.¹⁵

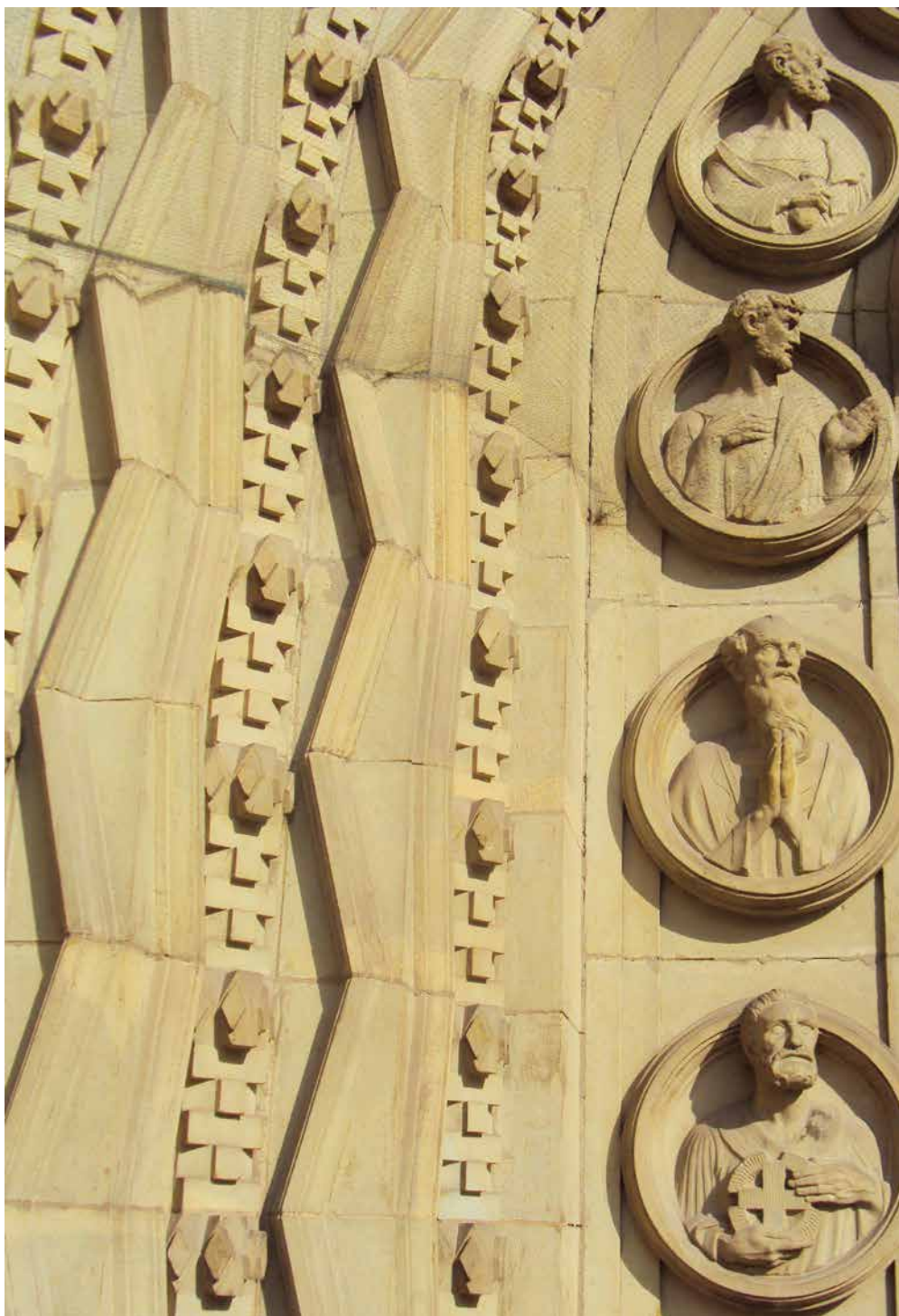
11 LEPSIUS, Carl Richard: *Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien nach den Zeichnungen der von seiner Majestät dem Könige von Preussen Friedrich Wilhelm IV nach diesen Ländern Gesendeten und in den Jahren 1842–1845 ausgeführten wissenschaftlichen Expedition auf Befehl seiner Majestät*. Berlin [1859], 1, Bl. 60.

12 ŠOPÁK: *Leopold Bauer (1872–1938). Morfologie*, s. 37.

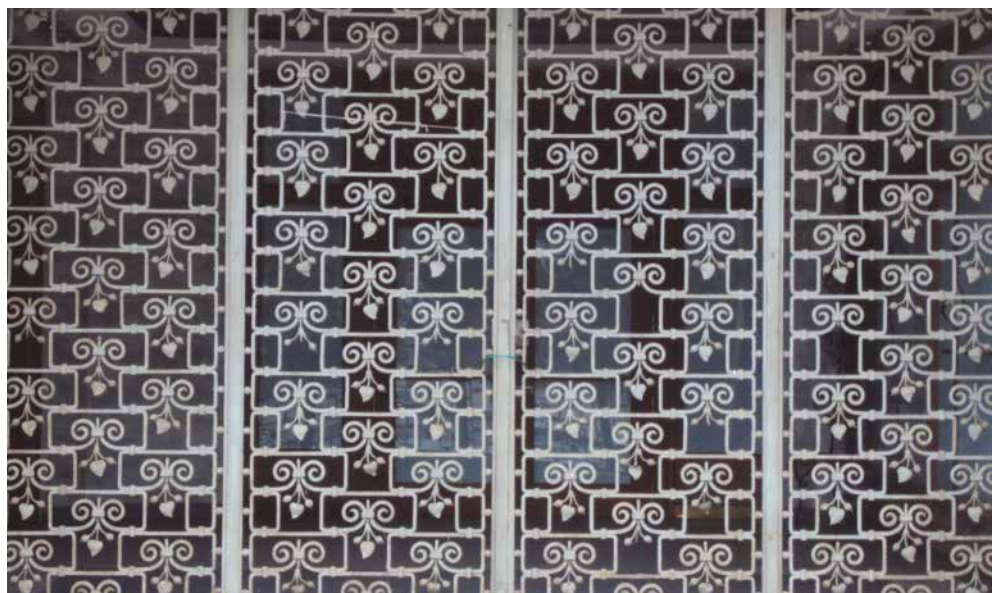
13 GINHART, Karl: *Die gesetzmäßige Entwicklung des österreichischen Barockornaments*. In: *Kunstgeschichtliche Studien*. Tinteln, Hans (ed.), Breslau 1943, s. 62–77, obr. 1.

14 VYBÍRAL: *Leopold Bauer. Heretik*, s. 448–449.

15 SARACZYŃSKA, Agata: *Świątynia komercji – dom towarowy braci Barasch*. In: *Wrocławski rynek. Materiały konferencji naukowej zorganizowanej przez Muzeum Historyczne we Wrocławiu w dniach 22–24 października 1998 r.* Smolak, Marzena (ed.), Wrocław 1999, s. 192–199.

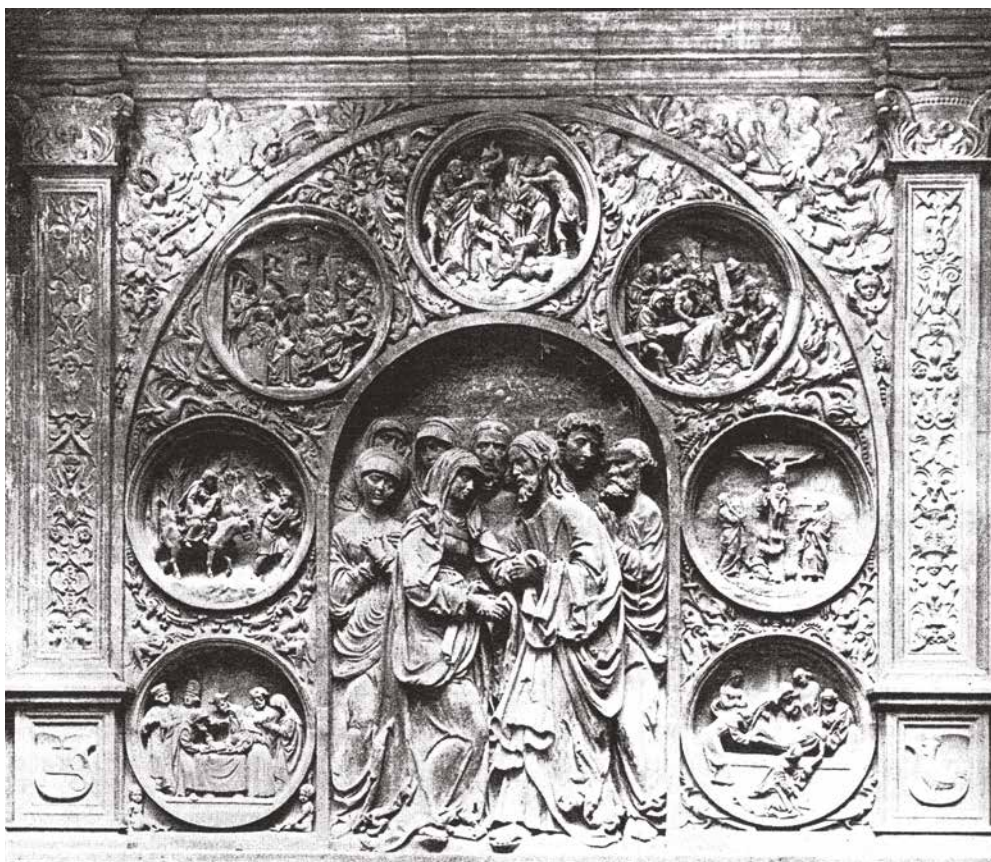
Obr. 32: Fragment portálu průčelí kostela (dnešní katedrály) sv. Mikuláše v Bílsku. Foto Bogusław Czechowicz.

Obr. 33: Mříž v hlavním vchodu do obchodního domu Breda. Foto Bogusław Czechowicz.

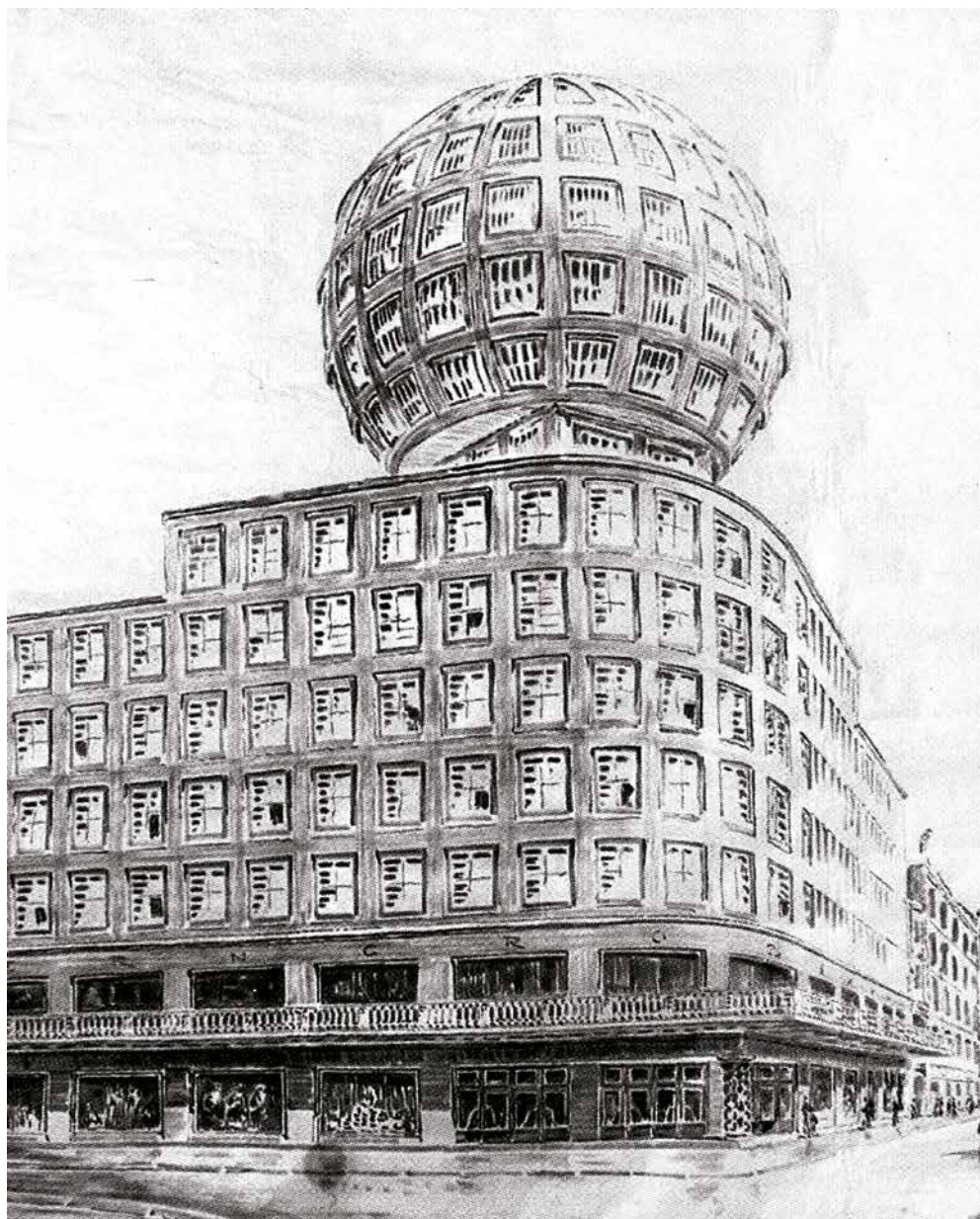

Obr. 34: Hlavní portál kostela sv. Mikuláše v Biłsku. Foto Bogusław Czechowicz.

Obr. 35: Tzv. Straubův epitaf v katedrále ve Vídni. Zdroj: GINHART, Karl: *Die gesetzmäßige Entwicklung des österreichischen Barockornaments*. In: *Kunstgeschichtliche Studien*. Hans Tintelnot (ed.), Breslau 1943, s. 62–77.

Šanci poukázat na inspirace, se kterými se dosud nepočítalo, nabízí i opavský kostel sv. Hedviky (**obr. 38**). Jeden z prvních návrhů z roku 1932 počítal s fasádou v podobě westwerku, který se však – na rozdíl od toho, jak vypadal takový prvek v románské architektuře, kde byl kompaktně uzavřeným blokem věžového charakteru, z průčelí otevíral třemi mohutnými arkádami (**obr. 39**) jako pražská Salla terena Albrechta z Valdštejna. Zdroj této formy však neleží v Čechách, ale ve Slezsku. Tímto způsobem architekt odkazoval na baldachýnový náhrobek sv. Hedviky v cisterciáckém opatství v Třebnici. Mohl ho znát osobně nebo z fotografií, ale také se mohl odvolávat nikoli na barokní náhrobek, který tam stojí dodnes (**obr. 40**), ale na náhrobek středověký – také v podobě baldachýnu. Známe je ze dvou kodexů: Lubinského (v Bauerově době nazývaného Schlakervertským podle Ostrova nad Ohří, kde se nacházel) z roku 1353 (**obr. 41**) a o sto let mladšího Hornigovského, a také z tištěného života svaté Hedviky

Obr. 36: Nerealizovaný projekt obchodního domu Gengross ve Vídni od Leopolda Bauera. Zdroj: VYBÍRAL, Jindřich: *Leopold Bauer. Heretik moderní architektury*. Praha 2017.

Obr. 37: Obchodní dům bratří Baraschů na Rynku ve Vratislavi, stav před přestavbou z roku 1929. Foto (fragment) Eduard van Delden. Zdroj: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Graficznych, inv. č. fot 49, podle Wikimedia Commons [11.4.2024].

Obr. 38: Kostel sv. Hedviky v Opavě od jihu. Foto Bogusław Czechowicz.

od Konrada Baungartena z roku 1504.¹⁶ Z dopisu opavskému faráři Paulu Heiderovi z 24. října 1933 víme, že znal tento nejstarší pramen: „*Za tímto účelem jsem studoval legendy o svaté Hedvice, které jsou obsaženy zejména v rukopise z roku 1353 v tzv. Schlackenwerthském kodexu.*“¹⁷ I když nemůžeme poukázat na žádné slovní prohlášení architekta, že se inspiroval náhrobkem v Třebnici, neznamená to, že bychom měli ignorovat vyjádření díla samotného – zde pouze návrhu, i když jen proto, jak Bauer kladl důraz na roli umělecké tradice ve svých prohlášeních vztahujících se k tomuto kostelu a jiným stavbám toho druhu.¹⁸

Na tomto místě stojí za to věnovat se tématu slezského vlastenectví Bauera, které podle Jindřicha Vybírala bylo projevem oportunismu, neboť mělo zajistit, aby vídeňský architekt v Rakousku prožívajícím po roce 1918 hospodářskou krizi dostával zakázky z prosperujícího Československa.¹⁹ Tohle mě nepřesvědčilo. To, co se stalo ve střední Evropě v roce 1918, tedy pád dvou říší, z nichž jedna – ta, v níž žil Bauer – se rozpadla na několik malých států, bylo jakýmsi koncem světa. Pro rakouskou či rakousko-uherskou identitu s císařem jako základním kamenem již nebylo místo. Bauerovi, který žil duchem minulosti a tvořivě ji zkoumal, zůstaly principy evropské civilizace nebo místo původu, tedy Slezsko, stabilní půdou kulturní identity.²⁰ To, co bylo mezi nimi – habsburská říše – zmizelo jako mýdlová bublina. Za této situace se Slezsko a slezanství staly jakousi záchrannou brzdou, protože bylo těžké si neuvědomovat, že státy, dokonce i říše, padají, ale historicky vzniklý region, i když byl dávno rozdělen mezi různé státy a byl zase nově rozdělován, je přece jen něco jistějšího.

Zde stojí za zmínku ještě jeden aspekt opavského chrámu patronky Slezska, nyní rozděleného mezi tři státy: československý, německý a polský. Polsko vytvořilo v Katovicích nové politické a kulturní centrum Slezska a jedním z jeho symbolů byla katedrála nově zřízené katovické diecéze. Soutěž na ni vyhlášená stanovila, že gotické

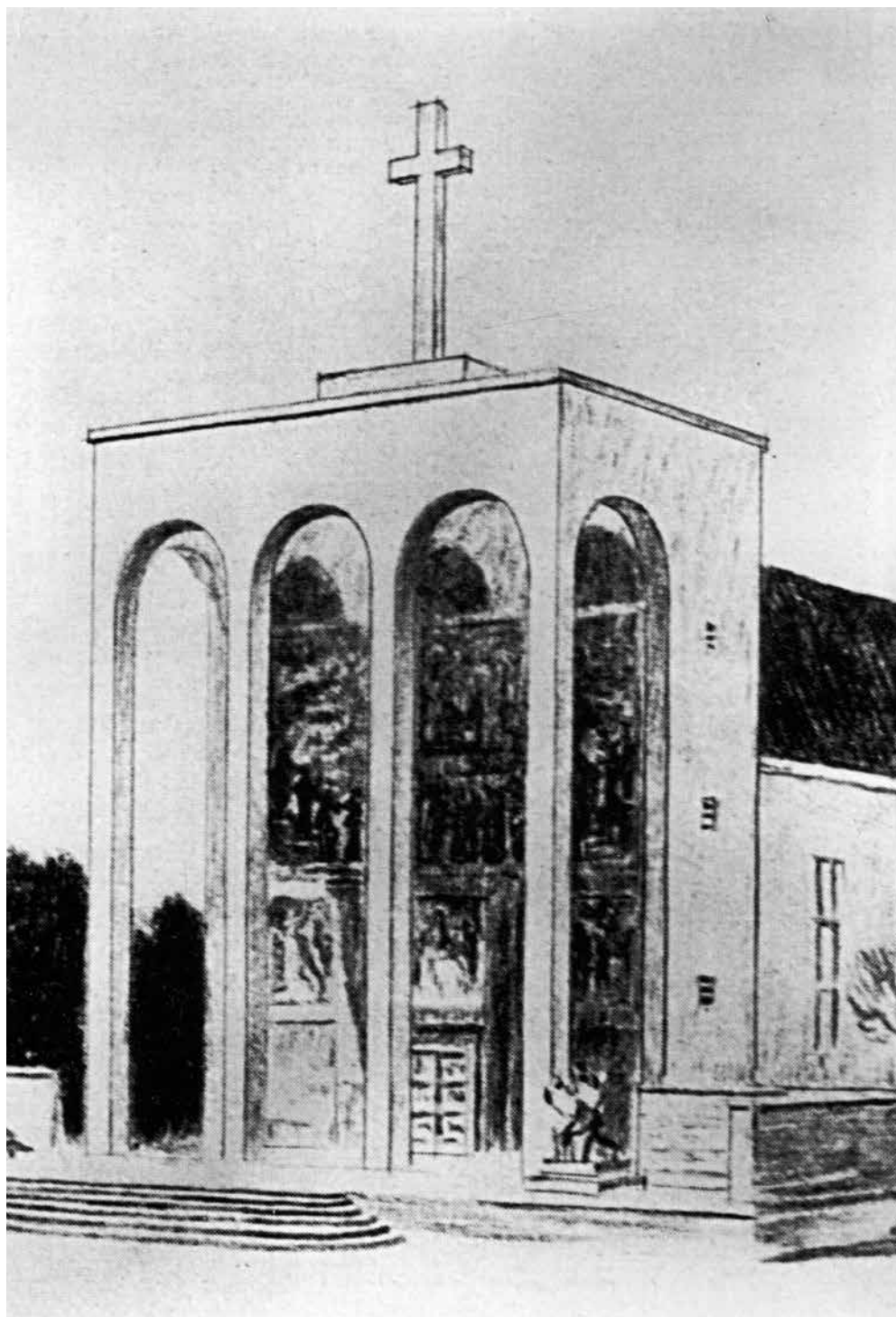
16 KACZMAREK, Romuald – WITKOWSKI, Jacek: *Nagrobek św. Jadwigi w Trzebnicy*. In: Z badań architektury, urbanistyki i sztuki Śląska. Wrocław 1988 (= Prace Naukowe Instytutu Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej 19, Studia i Materiały 9), s. 145–194.

17 „*Ich habe zu diesem Zweck die Legenden der heiligen Hedwig durchstudiert, wie sie besonders in einer Handschrift vom Jahre 1353 im sogenannten Schlackenwerther Kodex enthalten sind.*“ Cit. dle ŠOPÁK, Pavel: *Kostel sv. Hedviky v Opavě I*. Časopis Slezského zemského muzea – série B 48, 1999, č. 3, s. 234.

18 Např. 13. 3. 1933 v dopise Heiderovi: „*Bei den mittleren Türpforten der gotischen Kirchentüren war sogar meist ein Portrait des Schutzheiligen angebracht. Es ist daher nur eine alte Tradition, wenn ich rechts und links zwei Reliefs aus dem Leben des heiligen Hedwig anbringe.*“ Cit. dle ŠOPÁK: *Kostel*, s. 232. Další výrok architekta o kostele: ŠOPÁK, Pavel (ed.): *Výtvarná kultura ve Slezsku a na Ostřavsku do roku 1970. Texty a dokumentace*. Opava 2010, s. 191–192.

19 VYBÍRAL: *Leopold Bauer. Heretik*, s. 409–410. Autor zde citoval (bohužel pouze v českém překladu) Bauerovy vlastenecké deklarace týkající se Slezska a považoval je za „*uměleckou strategii*“, jako by však zapomněl, že cituje fragment umělcova nepublikovaného rukopisu.

20 Pravdě blíže se mi zdá tento názor na Bauerův slezský patriotismus: PELC, Martin – ŠOPÁK, Pavel: *Kariéry*. In: Opava – Vídeň. Měšťanská kultura 19. století mezi periferií a centrem. Pelc, Martin – Šopák, Pavel – Šústková, Hana (edd.), Opava 2011, s. 100–110.

Obr. 39: Alternativní řešení kostela sv. Hedviky v Opavě od Leopolda Bauera. Zdroj: ŠOPÁK, Pavel: *Kostel sv. Hedviky v Opavě I*. Časopis Slezského zemského muzea, série B 48, 1999, č. 3, s. 224–240.

Obr. 40: Náhrobek sv. Hedviky v kapli u cisterciáckého kostela v Třebnici. Foto Bogusław Czechowicz.

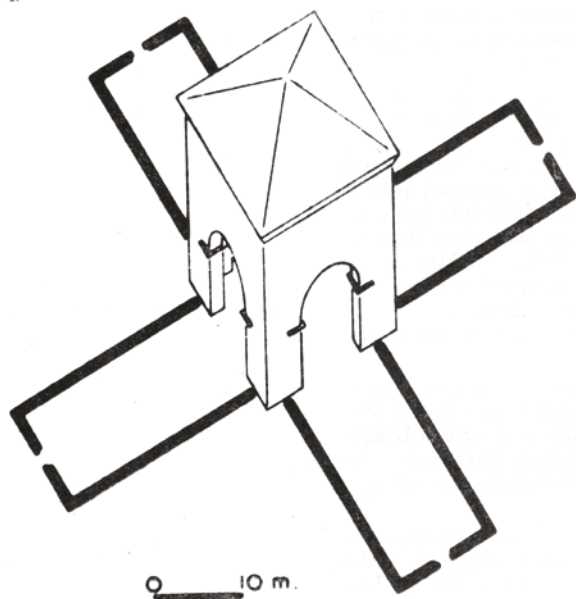
Obr. 41: Miniatura zobrazující gotický náhrobek sv. Hedviky v kodexu z roku 1353. Getty Museum, sign. Ms. Ludwig XI 7. Zdroj: Wikimedia Commons [11.4.2024].

formy se nemají používat. Je jasné, že to měla být ve své polské povaze „protivratislavská“ katedrála, negotická, už jen proto, že diecéze v polském Slezsku byla zřízena na úkor té ve Vratislavi, k čemuž kardinál Adolf Bertram dlouhou dobu nedával souhlas.²¹ Tlak Vatikánu způsobil, že katovická katedrála „vděčně“ odkazuje na Petrovu bazili-

21 CHOJECKA, Ewa: *Konkurs na budowę katedry w Katowicach w 1925 roku. Propozycje i polemiki*. In: Nieznane piękno sztuki śląskiej. Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki. Chojecka, Ewa (ed), Katowice 1987, s. 107–136. Na toto téma existuje poměrně bohatá literatura badatelů spojených s katovickým výzkumným centrem, ti se však důsledně vyhýbají zohledňování kontextu celého Slezska (a nejen východního Horního Slezska). O tomto rysu rivality mezi Vratislaví a Katovicemi mezi světovými válkami jsem psal: CZECHOWICZ, Bogusław: *Sztuka i władza na Śląsku od połowy XVIII wieku: sprzężenia zwrotne*. In: *Sztuka i władza. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk w dniach 30 XI–2 XII 1998 roku w Warszawie*. Konstantynów, Dariusz – Pasieczny, Robert – Paszkiewicz, Piotr (edd.), Warszawa 2001, s. 120–122; obšírněji TÝŽ: *Katowice – śląska „kontrstolica”. Stołeczny kod architektoniczny czasów modernistycznych ideologii*. In: *Wielokulturowość Katowic. Katowice w 139 rocznicę uzyskania praw miejskich*. Barciak, Antoni (ed.), Katowice 2005, s. 226–242, tam odkazuje i na starší literaturu.

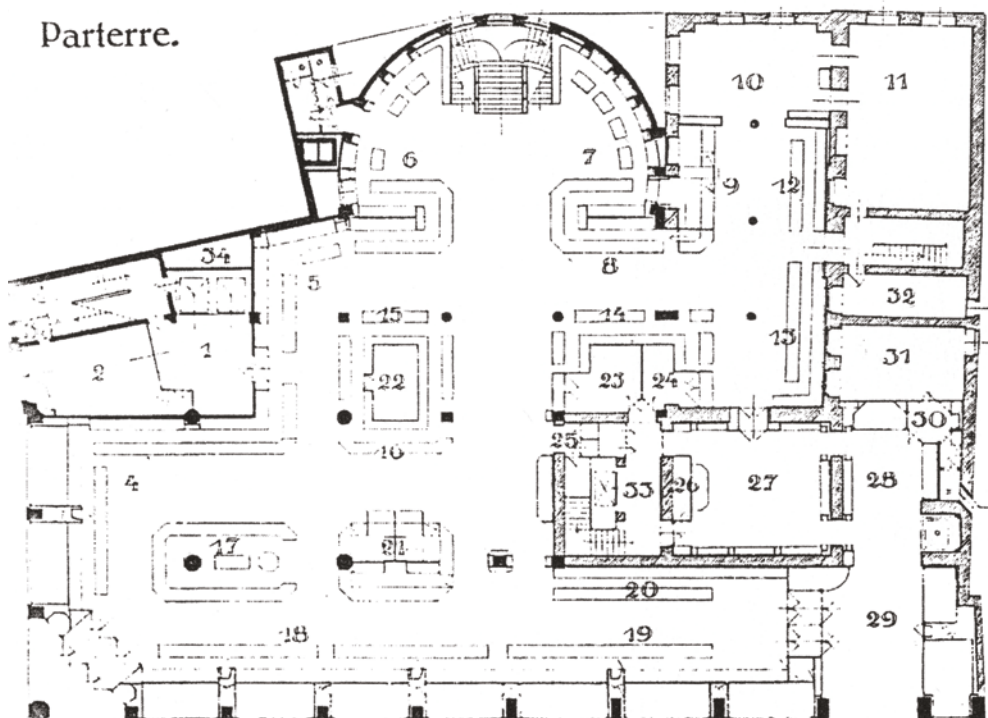

Obr. 42: Vrchol věže kostela sv. Hedviky v Opavě. Foto Bogusław Czechowicz.

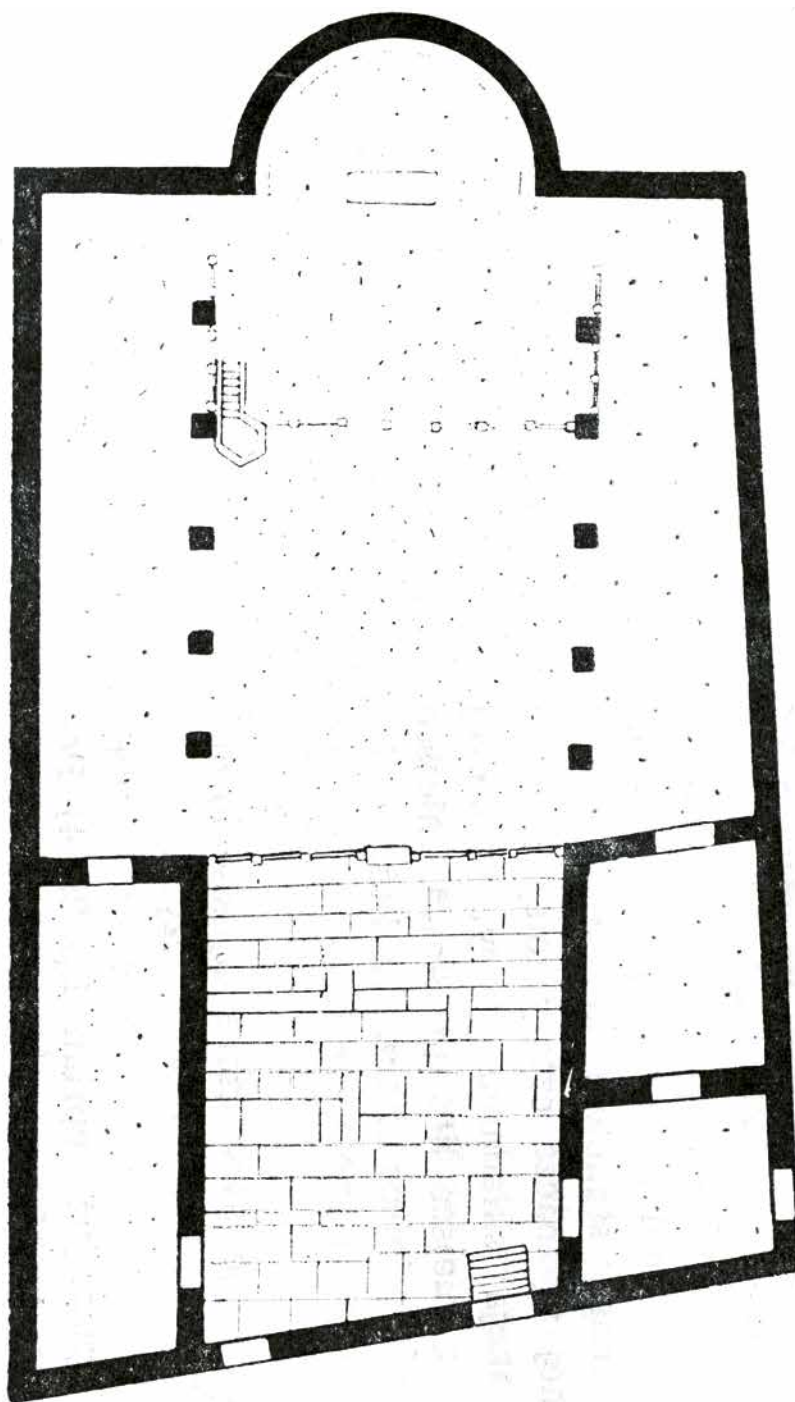

Obr.43:Rekonstrukce podobymartyriou sv. Babylase v Antiochii z poloviny 4. stol. Zdroj: THALENKO, Georges: *Les villages antiques de la Syrie du Nord. Annales. Economies, sociétés, civilisations* 13, 1958, č. 2, s. 375–378.

Parterre.

Obr. 44: Půdorys obchodního domu Breda z roku 1930. Zdroj: ŠOPÁK, Pavel: *Obchodní dům Breda & Weinstein. Přestavby – projekty – realizace*. Opava 1998.

Obr. 45: Rekonstrukce půdorysu hřbitovní baziliky pěti mučedníků ve zmizelém řeckém městě Saloně (dnes Chorvatsko) z druhé poloviny 4. stol. Zdroj: CECI, Emerico: *I monumenti cristiani di Salona*, 2. Milano 1963.

Obr. 46: Sloupy před průčelím kostela sv. Hedviky v Opavě. Foto Bogusław Czechowicz.

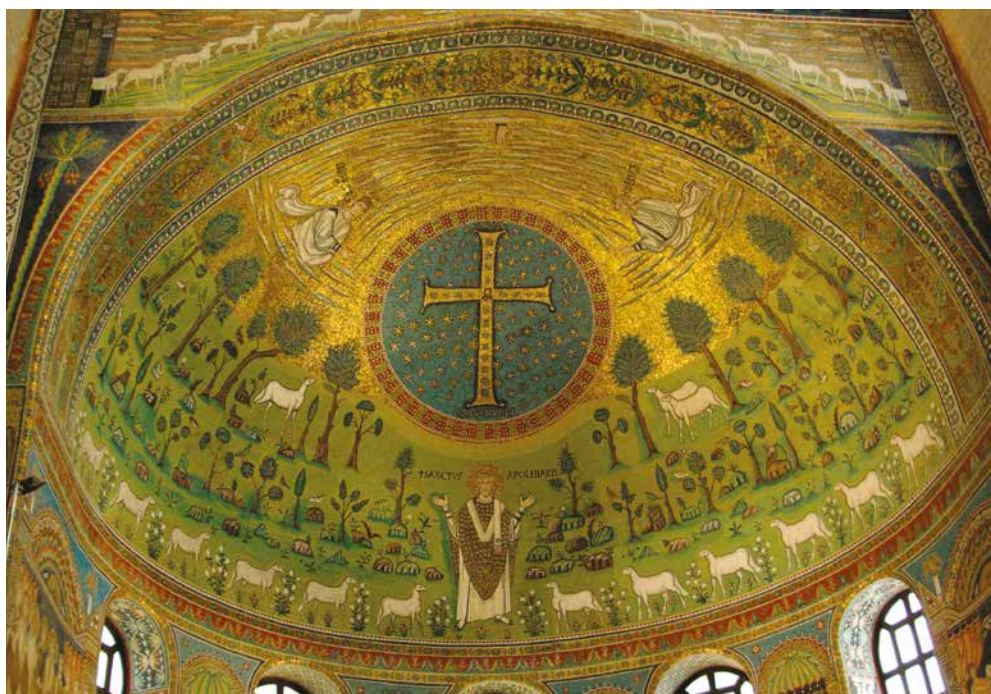
ku v Římě v podobném rozsahu jako Nové Klementinum v Praze – projev české katolické církve namířený proti Masarykově koncepci státu.²² V této souvislosti stojí za to podívat se na opavský kostel, který z historického hlediska odkazuje na zcela fiktivní tradici. Opava jako město ležící po staletí v olomoucké diecézi (arcidiecézi) neměla důvod ctít patronku sousední vratislavské diecéze. Jako zásadní se však ukázaly národně-regionální nálady, které podle mého názoru nejzřetelněji demonstrují sílu v té době redefinovaného Slezska jako něčeho, co existovalo hlouběji a trvaleji než státní rozdělení či církevní struktury.

Dokončený kostel sv. Hedviky se zásadně liší od původních architektonických vizí. Jeho výkladu byla věnována velká pozornost, ale i zde lze něco málo přidat. Jde o tři malé prvky. Prvním je baldachýn v horní části věže (**obr. 42**). Lze ho považovat za odkaz na raně křesťanské stavby zvané martyria (**obr. 43**). Byly umístěny v místech mučednické smrti, což se dokonale hodí k roli opavského kostela. Od počátku byl koncipován jako pomník obětem Velké války. Připomeňme, že Bauerovy raně křesťanské

22 TÝŽ: *Praska paralela dla katowickiej katedry?* In: Budownictwo i architektura Katowic. Barciak, Antoni (ed.), Katowice 2014, s. 146–156.

Obr. 47: Dolní část průčelí kostela sv. Hedviky v Opavě. Foto Bogusław Czechowicz.

Obr. 48: Mozaika v apsidě kostela sv. Apolináře v Classe v Ravenně z 6. stol. Foto Bernhard Werner. Zdroj: Wikipedie: Ravenna_BW_4.JPG (3872×2592) (wikimedia.org) [11.4.2024]

inspirace se objevily v Opavě již dříve. Plán Bredy, jaksi podřízený dominanci apsidy v jejím interiéru (**obr. 44**), byl vnímán jako odraz pozdně antických bazilik (**obr. 45**).²³

Druhý prvek kostela, který dosud nikoho nezaujal, jsou dva sloupky před vchodem do chrámu (**obr. 46**). Jejich ideologický význam se zdá zřejmý – je běžný téměř v každé době, včetně té, v níž žil Bauer – a je to odkaz na sloupky Jachim a Boaz, které bronzovník Hiram umístil na příkaz krále Šalamouna před vchodem do jeruzalémského chrámu. Tento motiv byl použit nejen v sakrálních budovách, jak dokládá Larkin Administration Building v Buffalo od Franka Lloyda Wrighta (1902–1906, zbořený v roce 1950),²⁴ nebo jím inspirovaná budova zednářské lóže v Charlotte v Severní Karolině z roku 1914 od místního architekta C. C. Hooka (zbořená v roce 1987), ale v kontextu chrámu se takový odkaz jeví jako naprosto srozumitelný a nevyžaduje další komentář, i když jej nenajdeme ve spisech samotného Bauera.

Konečně je tu třetí prvek; jde o kruhové okno s křížem uprostřed ve spodní zóně průčelí kostela (**obr. 47**). Máme zde motiv známý jako keltský nebo gnostický kříž.²⁵ Toto znamení je starší než křesťanství, má velmi bohatou symboliku – také se vyskytovalo v raně křesťanských kostelích (**obr. 48**) a bylo používáno různými kruhy v Bauerových dobách. Jedním z nich bylo mládežnické hnutí Wandervogel, bojující s industriálním světem a společensko-politickými rozdíly, hlásající návrat k přírodě a protogermánským kořenům.²⁶ Uvádím to proto, že ohlasy panteismu jsou přítomné i v Bauerových výpovědích („*Někdo, kdo nerozumí zázračnému hlasu Boží všemohoucnosti, který k nám zaznívá z přírody, není schopen navrhnout stavbu, která je věnována Bohu,*“ psal Paulu Heiderowi 14. ledna 1933)²⁷, a možná to ukazuje cestu k údajnému výkladu kostela sv. Hedviky, která – pokud by se tato cesta dalšího zamyšlení ukázala jako správná – by sahala ke kořenům civilizace stejně hluboko jako Bredou odhalený vhled do kultury starověkého Egypta.

Jsem si jist, že o stavbách Leopolda Bauera v Opavě se bude v budoucnu psát mnohem více. Doufejme, že autoři těchto děl odliší Moravu od Slezska a s tím se bude v těchto dílech zacházet tak, jak to viděl Bauer – a viděl nebo aspoň měl na obzoru Třebnici či Vratislav. Slezsko Leopolda Bauera asi nebylo jen rakouské nebo jen české, ale to je téma na jinou studii.

• • •

23 VYBÍRAL: *Leopold Bauer. Heretik*, s. 408–409.

24 QUINAN, Jack: *Frank Lloyd Wright's Larkin Building, Myth and Fact*. Chicago 1987.

25 FORSTNER, Dorothea: *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Warszawa 1990, s. 13.

26 PELC, Martin: *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno 2009, s. 272–285.

27 Cit. dle VYBÍRAL: *Leopold Bauer. Heretik*, s. 474.

Opavské vzpomínání na Velkou válku do roku 1948

Ondřej Kolář

Úvod

Mocenský a vojenský konflikt z let 1914–1918 svým rozsahem i ničivostí překonal války, jež lidstvo do té doby zažilo. Od dřívějších ozbrojených střetů se odlišoval také mírou, jíž zasáhl takřka veškeré obyvatelstvo. Také v českých zemích průběh války v řadě ohledů ovlivnil četné aspekty života v zázemí,¹ především však postupná mobilizace více než tři desítky odvodních ročníků měla za následek, že z takřka každé rodiny narukovalo několik mužských příslušníků. Oproti starší éře žoldnéřských či konskripčních armád se tak vnímání války stalo i pro civilisty v týlu daleko osobnějším. Vzpomínkové rituály nebyly diktovány pouze snahou o prezentování politického postoje a vyjádření loajality vlasti či národu, ale též osobní potřebou jednotlivců či komunit připomínat „své“ padlé, nezvěstné či raněné.²

V případě Opavska coby národnostně smíšeného regionu se komemorativní aktivity nevyhnuly silné politizaci a stávaly se nástrojem propagandy. Předkládaný text usiluje o popis a analýzu forem připomínání událostí Velké války do roku 1948, kdy v důsledku vysídlení většiny německých obyvatel a nástupu komunistického režimu došlo k potlačení názorové plurality a k prosazení „oficiálního“ státního výkladu dějin.³ Text navazuje na autorovy předešlé dílčí publikační výstupy věnované konkrétním událostem a aktérům a usiluje o přehledné shrnutí problematiky.

1 Srov. KUČERA, Rudolf: *Život na příděl: válečná každodennost a politika dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha 2014; ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha 2014.

2 WINTER, Jay: *Remembering War: The Great War between Memory and History in the 20th Century*, Yale 2006.

3 Pohled komunistického režimu na Velkou válku reprezentuje především PICHLÍK, Karel: *Čeští vojáci proti válce 1914–1915*. Praha 1961; TÝŽ: *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*. Praha 1968.

Komemorace v průběhu války

První snahy o zachycení válečného prožitku pro budoucí generace můžeme datovat již do doby trvání konfliktu. Do dané kategorie spadá produkce propagandistických publikací, plakátů, pohlednic a dalších tiskovin oslavujících válečné úsilí Centrálních mocností. Na individuální úrovni se pak jednalo především o výrobu upomínkových předmětů, které vojáci vyráběli ze součástí ukořistěné výzbroje či munice. V neposlední řadě však šlo o připomínky ve veřejném prostoru. První pomníčky padlým byly již v průběhu války budovány především z iniciativy pozůstalých. Konkrétní padlé mimo to připomínaly i články v regionálním tisku, ve spolkových ročenkách či kalendářích.⁴

Rozvíjelo se i úsilí o komemoraci na úrovni vojenských útvarů. V případě Opavska šlo primárně o 1. pěší pluk, jenž nesl prestižní čestné pojmenování Kaiser und König Franz Joseph I. V Opavě coby posádkovém městě pluku historii útvaru připomínala pamětní deska v chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Svou novodobou tradici jednotka odvozovala především od účasti v bitvě u Trutnova roku 1866.⁵ V posledních předválečných letech probíhaly debaty o odhalení nového reprezentativního pomníku pluku v Opavě v souvislosti s nadcházejícím 200. výročím založení jednotky trevírským biskupem, jež připadalo na rok 1915. Za daným účelem byla zorganizována sbírka mezi bývalými příslušníky útvaru. Akce se však nesetkala s očekávaným ohlasem.⁶

Jestliže v mírových časech byl o posilování odkazu pluku jen nevalný zájem, vypuknutí války radikálně změnilo situaci. Jubileum roku 1915 bylo sice přehlušeno vlivem dramatické situace na frontách, nicméně o rok později proběhly intenzivní oslavy 200. výročí vstupu regimentu do habsburských služeb. Při uvedené příležitosti poručík 1. pluku sochař Engelbert Kaps zhotovil pamětní plakety a nové čepicové insignie útvaru, zatímco sochařka Helena Scholzová dodala sadu pamětních prstenů pro důstojníky. V souvislosti s výročím vyšly také dvě brožury nadporučíka Adolfa Watzkeho o dějinách útvaru. Zisk z prodeje upomínkových plaket byl věnován pozůstalým po padlých.⁷ Jubilejní oslavy vedly také k odhalení dosud dochovaného plukovního pomníku v Horním Benešově, kde sídlilo doplňovací velitelství útvaru.

4 Viz INDRA, Jaromír: *Pomníky padlých, zemřelých a nezvěstných z I. světové války na severní Moravě a ve Slezsku na stránkách dobového tisku*. Časopis Slezského zemského muzea série B 61, 2012, č. 2, s. 153–182; KOLÁŘ, Ondřej: *K typologii, symbolice a identitotvorné roli pomníků a památníků obětí první světové války v českém Slezsku 1918–1938*. Marginalia Historica: časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury 9, 2018, s. 53–74.

5 KOLÁŘ, Ondřej: *První mezi rovnými: sebezprezentace pěšího pluku č. 1 „Kaiser und König Franz Joseph I.“ 1914–1918*. Časopis Slezského zemského muzea – série B 67, 2018, č. 1–3, s. 3–12.

6 *Jubiläumstiftung für das Infanterie-Regiment Kaiser Nr. 1*, Fremden-Blatt, 15. 4. 1914, s. 32; *Regimentsjubiläum*, Salzburger Volksblatt, 28. 6. 1914, s. 11.

7 INDRA, Jaromír: *Upomínky válečné historie slezského pěšího pluku č. 1 Kaiser*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 38, s. 9–13; LASSMANN, A. K.: *Engelbert Kaps 75 Jahre – Der Schöpfer des Troppau-Gedenksteins*. Troppauer Heimat-Chronik 159, 1963, s. 83–85; WATZKE, Adolf: *Kaiser-Infanterie: 1. Bändchen: zwei Jahrhunderte: ein kurzer geschichtlicher Abriß*. Troppau 1917; TÝŽ: *Kaiser-Infanterie: 2. Bändchen: Brave Einser: kleine Gedenkblätter*. Troppau 1917.

Ještě v roce 1918 se, vzdor stále komplikovanější vojenské i hospodářské situaci, v opavském umělecko-průmyslovém muzeu uskutečnila výstava zaměřená na historii pluku. Kromě militarií mohli návštěvníci vidět sérii portrétů příslušníků jednotky, stejně jako sochařská a medailérská díla s válečnou tematikou. U příležitosti výstavy byla vydána i pohlednice symbolicky zdůrazňující kontinuitu pluku zobrazením vojáků ve stejnokrojích z let 1715, 1815 a aktuální doby.⁸

Odkaz pluku se na lokálních úrovních mísil s místními tradicemi, projevy loajality a charitou vůči rodinám vojáků. K rozšířeným festivítám patřilo odhalování tzv. obranných štítů (*wehrschildů*) v různých městech a obcích, jejichž výzdoba zpravidla kombinovala státní a plukovní symboliku s erby či znaky příslušných lokalit. Tyto ornamenty se vytvářely zatloukáním barevných hřebů do dřevěných štítů, přičemž výtěžek z prodeje hřebů obvykle šel na pomoc potřebným.⁹ Na podobném principu fungovaly také sochy rytířů, tzv. *wehrmannů*. Z území českého Slezska se dochoval *wehrmann* z Javorníku. Existence *wehrschildů* je doložena mimo samotné Opavy též v Bohumíně, Lichnově, Leskovci nad Moravicí a na dalších místech. Daný fenomén zůstal omezen na německojazyčné prostředí, mezi českým obyvatelstvem se s podobným druhem komemorace nesetkáváme.

Souběžně se již během války formoval jiný, československý osvobozenecký narativ, jehož nositeli se stali příslušníci zahraničních legií. I v jejich prostředí našly určitou, byť spíše okrajovou, odezvu slezské realie, jak dokládá (v pořadí sedmé) vydání Bezručových *Slezských písní* v Jekatěrinburgu v roce 1918.¹⁰ Symbolické pojmenování „Slezský“ nesl také 8. střelecký pluk ruských legií.¹¹

Meziválečné období

Rozpad monarchie a vznik Československé republiky na podzim 1918 znamenal zásadní diskontinuitu v komemorativní praxi. Základem nové státní ideologie se stal odkaz českého (resp. československého) národně-osvobozeneckého zápasu, reprezentovaného především zahraničním odbojem. V rovině „domácí fronty“ se pro Opavsko stala klíčovým symbolem manifestace za československou samostatnost 22. září 1918 na Ostré hůrce. Na místě péčí místních národoveckých aktivistů především z okruhu národně-sociální strany roku 1929 vyrostl monumentální Památník odboje slezského lidu. Sousoší mělo být původně odhaleno k 10. výročí vzniku Československa, technické a organizační průtahy si však vynutily odklad ceremoniálu. Umístěním prsti

8 *Erinnerungs- und Kunstausstellung des Inf.-Reg. „Kaiser und König Franz Joseph I.“ Nr. 1 in Troppau, Österreichische Illustrierte Zeitung*, 27. 10. 1918, s. 66.

9 HANIČÁK, Ondřej: *Obranný štít neboli „wehrschild“ z obce Leskovec nad Moravicí*. Časopis Slezského zemského muzea série B 72, 2023, č. 1–2, s. 63–69.

10 KRÁLÍK, Oldřich: *Kapitoly o Slezských písních*. Ostrava 1957.

11 Srov. VLÁČIL, František: *Slezský pluk: Stručná kronika 8. čs. střeleckého slezského pluku*. Frýdek 1933.

z legionářských bojišť do základů památníku se symbolicky propojovala tradice domácího a zahraničního protihabsburského odboje.¹² S kultem Ostré hůrky se pojila také osobnost JUDr. Jana Wiedermanna, opavského policejního ředitele v letech 1922–1930. Dotyčný si získal popularitu tím, že coby policejní agent při shromáždění roku 1918 údajně svou přímluvou zabránil vojenskému zákroku proti demonstrantům.¹³

Legionářskou tradici udržovaly veteránské asociace, z nichž si dominantní pozici vydobyla především Československá obec legionářská.¹⁴ Jejím přičiněním vzniklo v opavském Müllerově domě u příležitosti desetiletého jubilea Československa Muzeum památek národního odboje, prezentující především artefakty z válečné činnosti legií a také snímky etnografického charakteru zachycující život civilistů v zemích, kde legie působily. Výbor muzea sestával ze zástupců domácího i zahraničního odboje, Zemský výbor slezský zde reprezentoval legionář a muzejník Karel Černohorský. Muzeum intenzivně spolupracovalo s Památníkem národního osvobození v Praze.¹⁵

Téma legií se prezentovalo i dalšími formami. K těm patřily slavnostní návštěvy legionářských osobností. Kupříkladu roku 1925 do Opavy zavítal generál Radola Gajda, o sedm let později zase Rudolf Medek. Legionářská symbolika byla využita rovněž na některých pomnících padlým na Opavsku, mj. v Mokřích Lazcích a Neplachovicích. A to i přesto, že většinu obětí z daných obcí tvořili vojáci rakousko-uherské armády. Odkaz legií byl opakovaně vztahován i k aktuálním problémům meziválečného vývoje, jak dokládá např. skladba populárního hrabyňského písničkáře Arnošta Chamráda *Naším hochům ze Sibíře* z počátku dvacátých let, jež navrátilšví se legionáře vnímala jako zachránce před „polskou agresí“ na Těšínsku.¹⁶ Obdobně v závěru třicátých let, v době hrozící kolize s nacistickým Německem, ožil kult legionářů – zachránců.

Odlišná komemorativní praxe se uplatňovala v německojazyčném prostředí. Glorifikace rakousko-uherské armády byla v prvorepublikových poměrech samozřejmě nepřipustná, nicméně komemorace padlých na úrovni obcí či profesních kolektivů probíhala vcelku svobodně. Ačkoliv se na pomnících nemohly objevit symboly zaniklého mocnářství či insignie jeho branné moci, v některých případech architekti či sochaři využívali aluze v podobě vyobrazení rakousko-uherských přileb či polních čapek apod. Nutno dodat, že drtivá většina pietních míst vznikla na základě iniciativ „zdola“ a jejich primárním cílem bylo připomínat zemřelé příslušníky daných komunit. Eventuální politizace zůstávala toliko vedlejším produktem.¹⁷

12 KOLÁŘ, Ondřej: *K výstavbě památníku na Ostré hůrce*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 41, 2015, č. 2, s. 28–30.

13 KOLÁŘ, Ondřej: *Jan Wiedermann a policejní ředitelství v Opavě ve 20. letech 20. století*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 9, 2016, s. 197–212.

14 Obecně srov. MICHL, Jan: *Legionáři a Československo*. Praha 2009.

15 KRÖMER, Tomáš: *Legionářské muzeum*. In: Slezsko a Ostravsko 1918–1938. Kolář, Ondřej (ed.), Opava 2018, s. 143–145.

16 Slezské zemské muzeum, historické pracoviště, inv. č. E XXIII/5.

17 KOLÁŘ: *K typologii, symbolice a identitotvorné roli pomníků a památníků obětí první světové války v českém Slezsku 1918–1938*.

Otevřeněji se k rakousko-uherské tradici hlásilo opavské soukromé muzeum 1. pěšího pluku na Krnovské ulici, založené skupinou veteránů. Odkaz monarchie byl mezi veterány německé národnosti manifestován také různými privátními vzpomínkovými akcemi, jež se pojily zejména s životními jubilei spolubojovníků. V některých případech veteráni bojů z let 1914–1918 formovali „čestné stráže“ v replikách historických uniforem z válek v letech 1859 a 1866, což lze vnímat jako přihlášení se ke starším plukovním tradicím, ale také jako substitut za rakousko-uherské vojenské insignie z období Velké války, jejichž veřejné nošení bylo zakázáno.¹⁸ Zejména ve venkovském prostředí zůstávaly aktivní tradiční spolky válečných vysloužilců, oficiálně apolitické, v praxi však často odrážející příslušný „národní narativ“ většího obyvatelstva.¹⁹

„Živoucím symbolem“ monarchistického sentimentu se stal penzionovaný rakousko-uherský polní maršál Eduard von Böhm-Ermolli žijící v Opavě. Zejména mezi veterány německého původu se o Ermolli spekovalo jako o člověku, jenž by se mohl stát „mediální tvář“ snah o společenské uznání a sociální zajištění veteránů c. a k. armády, kteří se cítili být znevýhodňováni oproti legionářům. Skutečnost, že se prezident T. G. Masaryk během návštěvy slezské metropole v roce 1924 odmítl s Ermolli sejít, vyvolala ve veteránských kruzích jisté rozladění.²⁰

Obecně lze konstatovat, že rozdíly mezi „českým“ legionářsko-osvobozeneckým pojetím a „německým“ monarchistickým sentimentem patřily k příčinám nacionálních tenzí v etnicky smíšeném regionu Opavska. Postupem času proto sílily pokusy o překlenutí diferencí a nahrazení „národních“ interpretací „kompromisním“ narativem, jenž zdůrazňoval společný válečný prožitek. Zkušenost let 1914–1918 byla chápána jako memento, jehož opakování se společnost měla vyvarovat. Daná „depolitizovaná“ interpretace nacházela odezvu především v klerikálních kruzích, nicméně pragmaticky ji přejímaly i státní orgány.

Daný pohled záhy našel svůj odraz i ve veřejném prostoru. Namísto heroických soch se však nové „usmířovací“ pomníky opíraly především o náboženskou symboliku. Nejvýraznějším příkladem se stal pomník padlým na opavském hřbitově z roku 1927, projektovaný Josefem Obethem, kombinující zobrazení Panny Marie Sedmibolestné se symbolem zlomeného meče.²¹ Další, nikdy nedokončený projekt představovala zamýšlená pietní kaple dedikovaná válečným obětem v opavském kostele svaté Hedviky.

18 Srov. GROWKA, Květoslav: *Diskrepance mezi lety 1918 a 1938 na Jesenicku z pohledu faleristiky*. Časopis Slezského zemského muzea série B 67, 2018, č. 1–3, s. 61–72.

19 SOkA Bruntál, fond Archiv obce Nové Heřminovy, inv. č. 2.

20 FUČÍK, Josef: *Generál Podhajský*. Praha–Litomyšl 2009, s. 246–257. Obecně k osobnosti Böhm-Ermolliho viz např. *Neue Deutsche Biographie, Band 2*. Berlin 1955, s. 386.

21 KOLÁŘ: *K typologii, symbolice a identitotvorné roli pomníků a památníků obětí první světové války v českém Slezsku 1918–1938*; ŠOPÁK, Pavel: *Baroko – secese – art deco (stylové proměny v tvorbě sochaře Josefa Obetha)*. Časopis Slezského zemského muzea série B 72, 2023, č. 3, s. 150–166. Obecněji srov. též ČEP, Marian – TINZOVÁ, Bohumila: *Sochař Josef Obeth: 1874–1961: život a dílo*. Štíty 2008.

Éra nacismu

Pomnichovská anexe pohraničí přinesla další stěžejní obrat. Především pomníky a památníky ve většinově českých obcích Opavska se během podzimu 1938 staly čas-tým terčem spontánního vandalismu.²² Vlna „účtování“ s českým odkazem vedla mimo jiné k likvidaci památníku na Ostré hůrce.²³ Některé z drobnějších memorabilií jako prsti z bojišť či pamětní listiny byly zachráněny včasným odvezením do československého vnitrozemí či ukrytím.²⁴ Dílčí konsolidaci poměrů pak přinesl příkaz opavského vládního prezidenta Friedricha Zippelia z 8. února 1939, jenž označil ničení českých monumentů za „nehodné kulturního národa“ a nařídil, aby z pomníků byly pouze odstraňovány symboly Československa.²⁵ Prosazení „smírlivějšího“ přístupu patrně vycházelo i ze snahy okupační moci získat určitou míru podpory mezi českými veterány rakousko-uherské armády, u nichž bylo možné předpokládat jistý despekt k mezi-válečnému „legionářskému“ narativu.

Současně nacistický aparát usiloval o využití rakousko-uherských vojenských tradic. Ačkoliv vztah režimu k zaniklé habsburské monarchii byl v řadě ohledů ambivalentní,²⁶ okupanti si byli vědomi síly monarchistického sentimentu zejména mezi střední a starší generací německojazyčných obyvatel Opavska.²⁷ Nepřekvapí tedy, že se režim pokusil využít pověsti Böhm-Ermolliho, jehož Hitler v roce 1940 povýšil do říšskoněmecké maršálské hodnosti. Ermolliho pohřeb v následujícím roce byl koncipován jako monstrózní nacistická manifestace za účasti vrchního velitele wehrmachtu Wilhelma Keitela. Nekrology zesnulého maršála líčily jako zastánce „velkoněmecké“ myšlenky.²⁸ Zhotovením monumentálního náhrobku byl pověřen veterán 1. pluku Engelbert Kaps.

Zároveň ale režim postupně utlumoval jiné komemorativní aktivity „zdeděné“ z předmnichovské éry. Šlo především o dostavbu kaple v chrámu svaté Hedviky. Pomnichovský vývoj si vynutil personální změny v organizačním výboru, v jehož čele nově usedl středoškolský profesor Scharbert. Sochař Kaps, pověřený realizací sarkofágu pro kapli, během jara a léta 1939 v dopisech historikovi umění Werneru Kudlichovi opakovaně kritizoval průtahy prací a liknavost zainteresovaných činitelů. Na-

22 KOLÁŘ, Ondřej: *Problematika válečných hrobů a památníků v agendě opavského landrátu 1938–1945*. Časopis Slezského zemského muzea série B 66, 2017, č. 1–2, s. 57–71.

23 SOKA Opava, fond Místní národní výbor Háj ve Slezsku, inv. č. 53.

24 SOKA Opava, fond Archiv města Kateřinky, inv. č. 6, s. 207.

25 KOLÁŘ: *Problematika válečných hrobů a památníků v agendě opavského landrátu 1938–1945*.

26 LONGO, James: *Hitler and the Habsburgs: The Führer's Vendetta Against the Austrian Royals*. New York 2020.

27 GAWRECKÁ, Marie: *Němci ve Slezsku 1918–1938*. Opava 2002; KOLÁŘ, Ondřej: *Between Stamm and Volk: On German Cross-Border Cultural Cooperation in Interwar Silesia*. Border and Regional Studies 10, 2022, č. 2, s. 131–143.

28 SCHREMMER, Ernst: *Der grossdeutsche Weg des Feldmarschalls von Böhm-Ermolli*. In: Prager Jahrbuch 1943. Prag 1943, s. 201–203.

vzdory ujištěním župních úředníků z Liberce, že projekt bude pokračovat, Kaps cítil nezájem ze strany Říšské kulturní komory.²⁹ Vývoj mu dal za pravdu a k dokončení projektu nikdy nedošlo. Vypuknutí nové války v září 1939 přehlušilo potřebu připomínat válku předešlou.

Třetí republika – resuscitace i destrukce paměti

Pád nacismu přinesl euforii mezi českým obyvatelstvem spjatou s úsilím o navázání na předválečnou národně-osvobozenickou tradici, ale také volání po „očistě“ veřejného prostoru od reziduí německé paměti. Obojí probíhalo převážně živelně, teprve postupně se konstituovala organizační a spolková báze. Snahy o navázání na prvorepublikovou komemorační praxi přirozeně narážely na nedostatek prostředků vyplývající z ekonomické situace, ale také z klesajícího zájmu společnosti. Potřeba uctít oběti právě skončené války samozřejmě upozadovala poptávku po připomínání událostí z let 1914–1918.³⁰ Ilustrativním příkladem je osud památníku na Ostré hůrce, na jehož obnovu se navzdory různým iniciativám nepodařilo vybrat potřebný objem prostředků.³¹

Záhy po válce obnovila činnost ČSOL a další legionářské organizace, jež částečně absorbovaly i skupiny veteránů protinacistického odboje. K tradičním festivům nadále patřily oslavy výročí legionářských bitev u Zborova a Bachmače, stejně jako účast legionářů v prvomájových a dalších průvodech. Veteráni legií pochopitelně nechyběli ani u návštěvy prezidenta Edvarda Beneše v regionu v červnu 1946.³² K postupnému vytěšňování legionářů z veřejného prostoru pak docházelo až po roce 1948, kdy se demokratické a národovecké afiliace spojované s legiemi stávaly nežádoucími.

Oproti tomu „německá“ místa paměti byla záhy po válce buďto zcela likvidována, nebo „čechizována“ odstraněním původních symbolů či osazením nových nápisů. Udržování „německé“ paměti se přesunulo do prostředí vysídleneckých organizací v SRN. Jeho výrazem se stal Opavský kámen v Bamberku od Engelberta Kapse z roku 1964, na němž je vedle jiných výjevů z dějin Opavska zachycen i pochod 1. pěšího pluku.

29 Zemský archiv v Opavě, fond Říšské župní muzeum, kart. 2, inv. č. 56.

30 KOLÁŘ, Ondřej: *Sites of Memory in Czechoslovak Silesia 1945–1948*. *Journal of Nationalism Memory & Language Politics* 17, 2024, č. 1, s. 1–26.

31 KOLÁŘ: *K výstavbě památníku na Ostré hůrce*.

32 Srov. ŠOPÁKOVÁ, Marta: *Návštěvy prezidenta Edvarda Beneše v českém Slezsku*. In: *Slezsko znovuzrozené: k 70. výročí návštěvy prezidenta ČSR dr. Edvarda Beneše v Hrabyni*. Kolář, Ondřej (ed.), Hrabyně 2016, s. 15–26.

Závěrem

V národnostně smíšeném prostředí Opavska se v meziválečném období potýkalo osvobozené nazírání na Velkou válku, založené na kultu legií a symbolu Ostré hůrky jako dějiště českých národně-emancipačních manifestací, s prorakouským sentimentem, rozšířeným především mezi německou populací. Úsilí o depolitizaci a o vytvoření integračního narativu vycházelo především z církevních kruhů. Nacistický okupační aparát respektoval principy piety vůči českým obětem Velké války, prosazoval však „očistu“ komemorační praxe od symbolů Československé republiky. Nacisté zároveň usilovali o propagandistické využití tradic rakousko-uherské armády, především pěstováním kultů 1. pěšího pluku a maršála Böhm-Ermolliho. Poválečné snahy českého obyvatelstva o navázání na prvorepublikovou praxi dosáhly toliko omezených úspěchů, oproti tomu „německý“ prohabsburský sentiment byl vytlačen z veřejného prostoru.

...

Opava pod vládou komunistů. Vliv mezníků (1948, 1968, 1989) na život jejích obyvatel

Nina Pavelčíková

Předkládaná studie se věnuje tomu, jak lidé prožívali významné politické zvraty a jejich důsledky, jak na ně reagovali, v čem byli obyvatelé města odlišní od většinové společnosti regionu českého Slezska a severní Moravy. Opírá se zčásti o prameny písemné povahy a literaturu, zejména však o prameny orální historie. Ty využívám přímo i prostřednictvím státních závěrečných prací Katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity či publikovaných vzpomínek.¹ Považuji za svou velkou výhodu, že jsem prožila v Opavě řadu let (1956–1958, 1996–1999). Vedla jsem v té době poměrně intenzivní veřejný a kulturní život, stýkala se se značným počtem lidí. Problémem využití vlastních vzpomínek v práci historika jsem se po stránce metodické zabývala v samostatné studii.²

Opava v letech 1945–1947

Dříve, než se budu zabývat rokem 1948 a jeho důsledky, je nutno se krátce zamyslet nad obdobím od roku 1945 do února 1948. Opava byla po osvobození 22. dubna 1945 jedním z nejvíce postižených měst Československa. Během osvobozovacích bojů

1 BINAR, Aleš – PLAČEK, Radim (edd.): *Opava 1989 ve vzpomínkách*. Opava 2009.

2 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Historik sám sobě pamětníkem*. In: Na hranicích mezi minulostí a přítomností: současné perspektivy orální historie. Mücke, Pavel – Brychta, Martin (edd.), Praha–Ostrava 2016, s. 21–36.

bylo zcela zničeno a poškozeno až 80 % městské zástavby.³ Velmi složitá byla také situace obyvatelstva. Odhady, kolik lidí přežilo osvobození přímo ve městě, činí kolem 300–500 osob. Vraceli se čeští úředníci a další příslušníci středních vrstev, kteří museli město opustit na podzim 1938. Představitelé německých nacistů opustili město už v rámci organizovaných „návratů do Reichu“ před osvobozením. Během let 1945–1947 zažili zbylí němečtí obyvatelé internaci, divoký i řádný odsun.⁴ V rámci tzv. divokého odsunu jich bylo z Opavy (a okolí) vyhnáno 2 859, organizovaný odsun od léta 1946 postihl něco přes 12 000 osob.⁵ Byla likvidována či podléhala konfiskacím velká část původně německých živností.⁶ K Opavě byly připojeny převážně české Kateřinky, Kylešovice a Jaktář. V roce 1947 žilo v Opavě celkem 18 114 Čechů a 359 Němců.⁷ Lze předpokládat, že v únoru 1948 mělo město přes 20 000 českých obyvatel.

Často se uvádí, že v Opavě dopadly první poválečné volby v roce 1946 odlišně od ostatních měst ostravského regionu i celého Československa. Na rozdíl od Ostravy zde zvítězila ČSNS (celkem 38,6 %) před lidovci, KSČ byla až třetí (22,8 %), poslední byla ČSSD.⁸ Toto vítězství bychom však neměli přeceňovat. V roce 1946 se zúčastnilo voleb v Opavě pouze cca 14 300 voličů; samotná ČSNS získala 4 700 hlasů. Ve srovnání s výsledky za celý region ostravské expozitury Moravskoslezského zemského národního výboru Brno to byla „kapka v moři“. Je ovšem fakt, že město se pod vedením předsedy místní organizace ČSNS, učitele Vladimíra Mařádka, až do února 1948 vyvíjelo celkem úspěšně.⁹ Významně k tomu přispěly také akce UNRRA či Budujeme Slezsko, dařilo se obnovovat zástavbu i komunikace, síť veřejných a místních služeb, školství a kulturu.

3 OBORNÍKOVÁ, Pavla: *Obnovování občanské společnosti v Opavě*. Diplomová práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy. Praha 2006, s. 25.

4 Podrobněji viz KOŠOVÁ, Michaela: *Problematika internace německého obyvatelstva v táborových zařízeních a jejich odsunu z Krnovska a Opavska v letech 1945–1948*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Ostrava 2004.

5 TAMTÉŽ, s. 79–80. O tom, jaká byla celková protiněmecká nálada v osvobozeném městě, svědčí skutečnost, že dobrovolně se pro odsun rozhodla i většina bývalých německých sociálních demokratů, vesměs antifašistů.

6 Poválečnou ekonomickou situaci ve městě jsem popsala ve studii PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Likvidace středních vrstev na Opavsku po roce 1945*. Slezský sborník 95, 1997, č. 4, s. 297–299.

7 HRBÁČOVÁ, Jana: *Vývoj samosprávy v Opavě po roce 1945 se zřetelem na oblast školství*. Bakalářská práce, Pedagogická fakulta Univerzity Palackého. Olomouc 2023, s. 11; MARTINEK, Branislav – JIRÁSEK, Zdeněk: *Opava v proměnách posledního půlstoletí*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Rudolf – Žáček, Karel (edd.), Praha 2006, s. 300. Bylo to jen málo přes polovinu předválečného stavu obyvatelstva, jehož dosáhlo město až v roce 1950.

8 VÝTISK, Stanislav: *Územně-správní a politický vývoj Opavy v letech 1945–1948*. Bakalářská práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Brno 2007, s. 30.

9 MAŘÁDEK, Vladimír: *Dva roky osvobozené Opavy*. Opava 1947.

Komunistický převrat 1948, jeho následky

Zásadním mezníkem, jenž na dlouhá léta ovlivnil život obyvatel Opavy stejně jako celého Československa, se stal nástup komunistů k moci v únoru 1948. Nekomunistické politické strany nebyly na tento puč připraveny. V okresním listu ČSNS v Opavě Slezské slovo nenajdeme ani pokus o varování. Mařádek ve svých projevech v lednu a ještě 17. února na jubilejní sté schůzi ústředního národního výboru oplýval optimismem z úspěšného vývoje Opavy. Po prvních zprávách z Prahy se přesto snažilo vedení města alespoň zpočátku vzdorovat. Akční výbor Národní fronty, jenž v dalších měsících prováděl politické čistky v celé decizní i ekonomické sféře, se tu ustavil až po kapitulaci prezidenta Beneše odpoledne 25. února.¹⁰ Z „otálení“ byl obviněn Vladimír Mařádek, byl zatčen, ale různá obvinění proti němu se nepodařilo prokázat. Po propuštění dostal zákaz výkonu učitelského povolání, teprve v roce 1949 se mu podařilo získat učitelské místo na ZŠ v Jaktaři.¹¹

Další situace se v Opavě vyvíjela podobně jako ve všech ostatních městech republiky;¹² Proces likvidace živností tu završil poválečné konfiskace německého majetku. Ve druhé etapě znárodnění v letech 1948–1949 byly převedeny pod národní správu všechny významnější průmyslové komplexy. Na počátku roku 1950 vydal JNV v Opavě posledních 50 živnostenských oprávnění. Spotřební družstvo Jednota převzalo dvě stovky svobodných a devět koncesovaných obchodů, 47 hostinců a závodních jídelen; potravinářské obchody převzal n. p. Pramen; zbylá obchodní síť byla včleněna do zestátněných velkoobchodních firem. V červnu 1951 byly v oblasti JNV Opava vytvořeny čtyři oblastní komunální podniky, jež měly zajišťovat služby pro obyvatelstvo. V roce 1954 utvořilo dvacet stavebních firem Okresní stavební podnik, okresní kombináty vznikaly také v dalších odvětvích místního průmyslu.¹³ Jak dopadl tento proces na stavební obnovu města, jsem se přesvědčila v září 1956, když jsem přišla do Opavy jako studentka VPŠ. Probíhala právě výstavba činžovních domů v Jánské ulici a z dnešního Horního náměstí směrem na Pekařskou. Ke kinu Svoboda (dnes Mír) klopýtali diváci přes plochu náměstí po muldách mezi vysokým porostem lebedy.¹⁴ To, že v centru města je stále ještě tolik nezastavěných ploch, vysvětlovali představitelé decizní sféry tím, že se čeká na dosud nedokončené projekty, aby renovace dopadla co nejlépe.¹⁵

10 MÜLLER – ŽÁČEK: *Opava*, s. 309. Vyšetřování mu nemohlo prokázat pokus o emigraci do zahraničí ani obvinění spojená s jeho činností v Junáku. Rozhovor autorky s Jindřiškou Mařádkovou, Opava 5. 10. 1995.

11 Zpočátku směl učit jen na národních školách a byl často překládán; teprve v průběhu šedesátých let se jeho situace zlepšila i díky tomu, že si rozšířil aprobaci o pracovní vyučování. Rozhovor autorky s Jindřiškou Mařádkovou v Opavě 5. 10. 1995.

12 Proces likvidace středního stavu na Opavsku jsem popsala podrobněji ve studii PAVELČÍKOVÁ: *Likvidace středních vrstev*, s. 293–313.

13 TAMTÉŽ, s. 305.

14 Vlastní vzpomínka autorky studie, již potvrdila její spolužačka z té doby. Rozhovor autorky s M. N. (nar. 1938) v Opavě 9. 3. 2024.

15 A jak dopadla, mohli jsme sledovat v dalších letech, v některých případech bohužel dodnes.

Ve skutečnosti od roku 1948 mělo přednost přetvoření průmyslové výroby města pro „socialistickou budoucnost“. Od roku 1949 byla bývalá Tatzlova strojírna (původně v Jaktarži) přejmenována na n. p. Ostroj, jenž se pak rozvíjel v největší opavský tovární komplex na výrobu důlních strojů a zařízení. Pro ostravský těžký průmysl v té době nezbytný výrobní závod, ovšem ani on, ani v továrnu na výrobu armatur proměněná Minerva (do roku 1953 vyráběla šicí stroje) a spotřební průmysl nemohly z Opavy vytvořit významné průmyslové centrum, jež by mohlo uspět v konkurenci s „ocelovým srdcem republiky“ Ostravou. Opava definitivně ztratila svůj někdejší význam slezské metropole, což potvrdil správní vývoj vznikem Ostravského kraje.¹⁶

Velká část autochtonních obyvatel města přišla o své základní životní jistoty v podobě soukromého podnikání a svobodného výkonu služeb, Opava zažívala velké proměny demografické struktury. Celkový počet jejích obyvatel v průběhu padesátých let velmi rychle rostl díky připojování sousedních obcí, migracím z okolí i z vnitrozemí. V roce 1950 dosáhl předválečného stavu kolem 35 000 osob, do konce padesátých let vzrostl na cca 42 000.¹⁷ V nově budovaných činžovních domech se usazovali lidé z českého okolí města, resp. z „prajzáckého“ Hlučínska. Většina z nich hledala zaměstnání v oborech s nižším sociálním statutem (dělníci, nižší úředníci, pracovníci služeb). Jako vleklý poválečný problém přetrvával nedostatek svobodných povolání, intelligence, učitelstva. Vedení města se dařilo v padesátých letech obnovit a obohatit síť středních škol. Vedle zdravotnické, zemědělské, strojní a stavební průmyslovky, obchodní akademie, lidové umělecké školy vznikla i škola pro společné stravování (později hotelová), střední odborná poštovní škola. Významná, i když krátká je epizoda Vyšší pedagogické školy (1953–1959). Pedagogické sbory těchto ústavů, stejně jako psychiatrická léčebna, okresní nemocnice i další odborné a kulturní instituce vyžadovaly příliv lidí s vysokoškolským vzděláním, od padesátých let zajišťovaný zejména tzv. umístěnkovým řízením. Se svými rodinami přicházeli do města absolventi vysokých škol hlavně z jižní, východní a střední Moravy, kteří vykazovali odlišnou mentalitu od uzavřených Slezanů. Vesměs také neměli dobrou předcházející zkušenost s tím, jak jejich rodiny doplatily na likvidaci středních vrstev. Paní Olga R., jejíž manžel přišel jako lékař na umístěnku do opavské psychiatrické léčebny, vzpomínala na to, jak její rodiče těžce snášeli znárodnění prosperující lékárny v Břeclavi. Rodina jejího manžela a další příbuzní měli pohnuté vzpomínky na kolektivizaci zemědělství na Podluží. S podobnou zkušeností přicházeli do Opavy z Moravského Slovácka, Valašska či Hané

16 Rozhodnutí o krajském zřízení Československa bylo obsaženo už v Ústavě 9. května, zavedeno pak bylo zákonem č. 280 Sb. z 24. 12. 1948, realizováno od 1. ledna následujícího roku. Sbírka zákonů Československé republiky 1948, částka 101.

17 Do roku 1970 přesáhl počet obyvatel 50 000, v tom roce byly připojeny k městu okolní obce Komárov, Kravařov a Malé Hoštice. Vrcholu kolem 60 000 osob dosáhlo město v období 1970–1980, do konce osmdesátých let už došlo jen k mírnému navýšení o cca 3 000. Od roku 1991 už počet obyvatel klesal, některé obce se opět osamostatnily.

i příslušníci inteligence a svobodných povolání, s nimiž jsem se rychle sblížila.¹⁸ Jejich družnost ovlivnila celkovou atmosféru ve městě, snahu udržovat zájem o vzájemné styky, účast na kulturním a uměleckém životě navzdory tomu, že pokračoval úbytek nadregionálních institucí, (včetně VPŠ, přesunuté v roce 1959 do Ostravy).

Vraťme se však k otázce, jak asi vnímali obyvatelé Opavy komunistický převrat v roce 1948 a následující vývoj. Bezprostřední reakci můžeme odhadem sledovat na základě výsledků (už zmanipulovaných) voleb v květnu 1948 a počtu odevzdaných bílých lístků. Přímou ve městě jich bylo odevzdáno 3 684 (21,59 %). Ve srovnání s městy podobné velikosti v rámci Československa a zejména s průmyslovým Ostravskem to byl jistě úctyhodný počet těch, kdo se nesmířili s komunistickým pučem. Otevřený odpor proti novému režimu byl však v následujících letech ojedinělý.¹⁹ Přesto se domnívám, že likvidace středních vrstev a příliv obyvatel z moravských regionů (možná i pocit ztráty nadějí z obnovení města jako slezské metropole) byly faktory, které rozhodně nenahrávaly podpoře komunistického režimu. Před hrozbou represí většina obyvatelstva o politickém vývoji nemluvila nebo jej ani nesledovala. Bohatý veřejný život vedli Opavané jen v oblasti kultury, udržovali zájem o okleštěné spolkové aktivity a dokázali se bavit i v soukromí. Jihomoravští přistěhovalci si např. založili svoji „slováckou obec“ Výchonek s vlastní cimbálovou muzikou a mužským sborem; o jejich setkání v Domě kultury Petra Bezruče (reprezentativní budova někdejší Obchodní a živnostenské komory) s bohatým programem byl stále velký zájem. Vysokou návštěvnost mělo divadlo, jež si zachovalo vedle činohry i operní a baletní soubor. Pro spolkovou činnost, posezení v kavárně, plesy a veřejná vystoupení sloužil také Závodní klub n. p. Ostroj Na Rybníčku. Bohatý kulturní a veřejný život v Opavě padesátých let posílila zmíněná existence Vyšší pedagogické školy. Její pedagogové a studenti organizovali veřejná vystoupení, plesy, přednášky pro veřejnost. Pro vesměs dívčí osazenstvo humanitních oborů byla významná spolupráce se středními školami, zejména se strojnou průmyslovkou, jejíž studenti většinou byli ve věku kolem dvaceti let, protože museli absolvovat nejdříve učební obory. Při společných posezeních v kavárnách, tanečních večerech a plesech VPŠ tu nejedna její studentka našla partnera pro celý život, rozhodla se v Opavě zůstat a obohatila řady pedagogů základních škol, v nichž pak dále rozvíjela svoji účast na veřejném životě města.²⁰

18 Opakované rozhovory autorky s paní Olgou R., jejím manželem, jeho synovcem a dalšími blízkými přáteli, konané v Opavě v letech 1967–1969. Totéž mi potvrdili o svých zkušenostech z mládí současní respondenti. Rozhovor s paní M. P. (nar. 1935), s panem O. K. (nar. 1950), viz též části rozhovoru pro Paměť národa, dostupné z: <<https://www.pametnaroda.cz/cs/kurecka-oldrich-20210709-0>>

19 Autoři opavských dějin uvádějí ilegální mládežnickou organizaci *Lidový kapitalismus*, v rámci procesu proti ní bylo souzeno 26 lidí, její vůdce byl původně odsouzen k trestu smrti, „zmírněnému“ na doživotí. MÜLLER – ŽÁČEK: *Opava*, s. 312.

20 Podrobněji o VPŠ a její roli ve veřejném životě Opavy srov. PROKOP, Radim – KNOP, Alois: *Ke vzniku a některým vývojovým zvláštěm vysokého pedagogického školství v regionu Severní Moravy a Slezska*. Časopis Slezského zemského muzea série B 57, 2008, s. 74–92. Mnohem podrobněji pak srov. KRÍŽANOVSKÁ, Barbora: *Vznik a vývoj vyšší pedagogické školy v Opavě v letech 1953–1959*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Ostrava 2007.

Šedesátá léta – pokus o obnovu občanské společnosti

Kulturní a veřejný život se mohl plněji rozvinout teprve v průběhu šedesátých let, v jejichž závěru se veřejně projeví postoje jeho obyvatel. Sledovala jsem je bezprostředně, když jsem se od jara roku 1966 jako pracovnice SÚ ČSAV v Opavě nadlouho usadila. Stala jsem se svědkyní boje o záchranu a přestavbu zchátralé budovy bývalého dominikánského kláštera.²¹ Představitelům opavské kultury se podařilo svolat na Pekařskou ulici před budovu kostela sv. Václava početnou manifestaci obyvatel města, kteří podpořili myšlenku rekonstrukce areálu. Sledovala jsem také aktivity mládeže, např. majálesové průvody studentů středních škol, obnovené od poloviny šedesátých let. K aktivizaci veřejnosti významně přispěli opavští výtvarníci soustředění v tzv. Skupině X a propagující (např. výstavami na arkádách ve Dvořákových sadech) moderní umění.²² Náš kamarád Zdeněk Beneš mohl konečně vystavovat i prodávat své abstraktní obrazy. Se všemi přáteli jsme velmi otevřeně hovořili o současné situaci, bavili se o všem, co se odehrávalo v Československu v rámci „oteplení“ šedesátých let.²³

První impulzy vyvrcholení tzv. obrodného demokratizačního procesu se objevily v Opavě na podzim 1967; zdejší veřejnost byla v průběhu festivalu Bezručova Opava informována o IV. sjezdu svazu spisovatelů. Vlastní pokus o demokratizaci veřejného života vyvrcholil v Opavě podobně jako v ostatních československých městech v průběhu roku 1968.²⁴ Již v lednu a v únoru přicházely okresnímu aparátu KSČ rezoluce odsuzující byrokracii a podporující polednový vývoj ÚV KSČ. Pod tlakem veřejnosti začali funkcionáři strany navenek prosazovat „demokratická“ hesla, ale ustupovali spíše do defenzivy. Výrazně se od počátku aktivizovala zejména inteligence a mládež.²⁵

Dne 26. března došlo k prvnímu zasedání KVPVK. Mezi jeho programové cíle patřila podpora polednového vývoje, snaha o založení Slezské univerzity (nebo alespoň pobočky jiné vysoké školy), obnova Matice slezské. Zasedání se zúčastnila ideologická tajemnice OV KSČ a zastánkyně reformistů Jiřina Turečková (později zvolená za poslankyni České národní rady) Její zásluhou se uskutečnila záhy nato veřejná přednáška Marie Švermové (vdovy po Švermovi, jež byla v padesátých letech vězněna v souvislosti s procesem se Slánským). Do Opavy často zajížděla také reprezentantka reformního proudu v KSČ a poslankyně Národního shromáždění Marie Miková. Z iniciativy členů koordinačního výboru se realizovaly veřejné přednášky

21 Nakonec se to povedlo. Dům umění s vinárnou a sousední budova LŠU se stavěly od roku 1967, otevřeny byly až v roce 1974.

22 MÜLLER – ŽÁČEK: *Opava*, s. 504.

23 Vzpomínka autorky.

24 Nerada používám v této souvislosti termín „Pražské jaro“, protože to byl proces, který se zdaleka netýkal pouze Prahy, ale všech významnějších středisek země.

25 Velmi brzy se v celém okrese Opava projevila rozpad dosavadní jednotné organizace mládeže ČSM, už od konce března se začali v Opavě aktivizovat zejména někdejší funkcionáři Čs. Junáka v čele s již zmiňovaným Vladimírem Mařádkem, Jaromírem Večerkou ad. Později vznikly na Opavsku nové mládežnické organizace – např. JUVENA, jež se orientovala především na vesnickou mládež.

pracovníků Slezského ústavu a dalších, nejen opavských představitelů vysokých škol a vědeckých a kulturních institucí.

Brzy zareagovaly také další sféry veřejného života. Organizace ROH na závodech začaly prosazovat nezávislost na KSČ, školy postupně prováděly revizi výuky a pokoušely se o rehabilitaci učitelů propuštěných v padesátých letech pro své náboženské přesvědčení. Dne 4. dubna 1968 došlo na okresním aktivu ředitelů základních škol k ostrému střetu s přítomnými představiteli režimu, byla zpochybněna vedoucí role KSČ ve společnosti. Ředitelé žádali zrušení dvojkolejnosti v rozhodování mezi OV KSČ a odborem školství ONV. I řadoví učitelé se ztotožňovali s demokratizačním procesem, stali se jeho účastníky a ovlivňovali v tomto duchu své žáky a jejich rodiče. Velmi aktivně vystupovali představitelé ZŠ na Riegrově ulici, kteří se snažili s podporou J. Turečkové obnovit její původní název Škola T. G. Masaryka, aktivní byla i ZŠ na Marxově (dnes Mařádkově) ulici, pozadu nezůstávaly ani opavské střední školy.²⁶

Dne 8. dubna 1968 se sešlo v restauraci Koruna ustavující shromáždění obnoveného Sdružení umělců slezských. Začaly vznikat také první buňky KAN a organizace bývalých vězňů komunistických lágrů K 231. KAN měl kořeny ve Slezském divadle Zdeňka Nejedlého (dále SDZN), herci Navrátil, Čep, Dajč se později výrazně zasloužili o organizaci občanských shromáždění zvaných Z očí do očí. Aktivizovaly se také nekomunistické politické strany – Československá strana lidová a Československá strana socialistická. Významnou roli sehráli v obrodném procesu v Opavě pracovníci Slezského ústavu ČSAV a SZM. Na půdě základní organizace KSČ SÚ ČSAV to byl zejména její výbor v čele s Janem Steinerem, jehož jsem byla členkou.²⁷ V oficiálním listě OV KSČ a ONV Opava Nové Opavsko jsme zveřejnili výzvu k opakování okresní a krajské konference KSČ. Obojí se podařilo v květnu téhož roku, účastníci přijali zásady Akčního programu KSČ, později se angažovali v přípravách a průběhu vysočanského XIV. sjezdu. Také nekomunista Ladislav Pallas sehrál významnou roli v práci již zmíněného KVPVK. Na druhé straně se ovšem pracovníci ústavu výrazně ohradili proti snahám opavských „slezských národovců“ o rehabilitaci země Slezské v rámci připravované federace.²⁸

S přibývajícími hrozbami ze strany států Varšavské smlouvy obyvatelé Opavy vyjadřovali své veřejné postoje nejen hojnou účastí na besedách Z očí do očí, ale také podpisy protestů proti jejich nátlaku. V centru města stál na každém rohu stolek

26 Podrobněji srov. KAREN, Jiří: *Osudy aktérů demokratizačního procesu roku 1968 v letech tzv. normalizace v Opavě*. Diplomová práce, FF Ostravské univerzity. Ostrava 2010, s. 26; PLAČKOVÁ, Pavlína: *Opavský region v letech 1968–1970*. Diplomová práce, FF Ostravské univerzity. Ostrava 2001, s. 33. Studenti se opírali o některé moje studie, na něž budu odkazovat dále, a o vzpomínky pamětníků.

27 Já sama jsem v něm byla místopředsedkyní a zároveň referentkou pro organizační a kulturní práci, a to až do zrušení ZO KSČ v roce 1970 v rámci stranických prověrek.

28 Podrobněji srov. PLAČKOVÁ, Magda – PLAČEK, Vilém: *Snahy o územněsprávní reformu v oblasti Slezska v roce 1968*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 18, 1992, č. 1, s. 10–14. Takové řešení by jen třítilo demokratizační snahy a bylo by nepřijatelné pro Slováky.

s podpisovými archy; o posledním červencovém víkendu se podařilo zajistit na 15 000 podpisů, s archy pak odjížděla do Prahy delegace, jež je odevzdala na ÚV KSČ Čestmíru Císařovi.²⁹ V tom se ovšem Opava neodlišovala od jiných měst; většina veřejnosti naivně věřila, že její protesty hrozby odvrátí. O to větší šok ji čekal 21. srpna 1968. Do Opavy v nočních hodinách dorazily jednotky polské armády, ale městem stejně jako v dalších dnech sovětské jednotky jen projely.³⁰ Od rána 22. srpna do září zasedali v suterénu své budovy zástupci okresního národního výboru. Ti prostřednictvím vyslaných hlídek a vysílaček rychle organizovali nejen ve městě, ale i na okrese protestní akce obyvatel proti okupaci³¹. Na veřejných podpisových akcích bylo téhož dne shromážděno na 17 000 podpisů. Podle svědectví tehdejšího pracovníka n. p. Ostroj začala probíhat v závodě stávka, jež trvala několik dní, předseda závodní organizace Svazu čs.-sovětského přátelství sbíral po kancelářích do koše legitimace jeho členů.³² Stávkovalo se i v dalších průmyslových závodech. Objevily se dokonce i výzvy k vyhlášení neutrality Československa.³³ Krátké vzepětí občanských protestů proti okupaci probíhalo v Opavě podobně jako jinde. Ve srovnání s jinými městy Severomoravského kraje ale byla výjimečná aktivita mládeže. Okresní organizace Unie středoškoláků a učňů, jež byla velmi aktivní už na jaře (získala téměř 12 000 členů), zorganizovala 24. srpna protestní průvod městem na Tyršův letní stadion, kterého se zúčastnilo snad až 10 000 opavských občanů. V rámci svého projevu na stadionu poděkoval organizátorům místopředseda Okresního výboru Národní fronty a předseda Československé strany socialistické Miroslav Paruza.³⁴

Zásluhou již zmíněného koordinačního výboru kulturních pracovníků a redaktorky okresních novin Nové Opavsko Jany Rambouské začalo okamžitě vycházet Svobodné Opavsko, jež se snažilo pravdivě informovat o dění ve městě a v okrese. Vyšlo celkem deset čísel, poslední je datováno 30. srpna 1968. Také rozhlas po drátě vysílal proud informací, výzev a protestů. Obě tyto akce sice skončily po návratu čs. delegace

29 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Tři opavská jara: obrodný a normalizační proces v letech 1967–1970*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 18, 1993, č. 1, s. 10.

30 Podle dobového svědectví okresního velitele kriminálního odd. VB Františka Lichovníka na něj zavzvonil v době noční služby na 21. 8. jeho známý polský důstojník a tvrdil, že bylo zahájeno další vojenské cvičení armád Varšavské smlouvy. Rozhovor autorky s F. Lichovníkem, Opava 4. 11. 1968. Technik Braneckých železáren Evžen Suchánek se potkal v noci na 21. srpna s polskými tankisty na ulici, a když se jich ptal, kam jedou, odpověděli: „Na Libavu, na cvičení.“ KAREN: *Osudy aktérů demokratického procesu*, s. 30.

31 Bylo to jediných pár dní, během nichž byly aktivně použity vysílačky civilní obrany, určené pro případ ohrožení země.

32 TAMTÉŽ, s. 31, svědectví Josefa Bukovjana ze dne 7. 4. 2010.

33 Sama jsem byla svědkem této výzvy z úst velmi ostře vystupujícího plukovníka Čs. armády Černého. Dopis s výzvou k neutralitě zaslala prezidentu Svobodovi i Rada ONV pro neutralitu. Svobodné Opavsko 24. 8. 1968.

34 PLAČKOVÁ: *Opavský region v letech 1968–1970*, s. 44. Svobodné Opavsko zveřejnilo snímek shromáždění na stadionu, jenž pořídil známý opavský fotograf Arnošt Pustka. Fotografie dokládá, že stadion byl zcela zaplněn a opavský protest byl hodně výjimečný.

z Moskvy, v Opavě se však duch odporu udržoval ještě po několik měsíců. Legálně zatím pokračovala činnost Junáka, v němž bylo podle oficiálních dokladů na Opavsku organizováno 658 členů.³⁵ (Skončit měly jen homogenní oddíly s křesťanskou výchovou.) Vladimír Mařádek vydal několik tábornických příruček, pod vedením Jaromíra Večerka a dalších vedoucích se budovaly nové klubovny, upevňovala organizační struktura, konaly lesní tábory, to vše až do opětovného násilného ukončení činnosti Junáka v roce 1970. Záslouhou novinářů, učitelů, umělců, pracovníků kulturních a vědeckých zařízení se významná výročí (např. 17. listopad) proměnila v symbolické akty odporu. Desítky článků, brožur a sborníků obsahovaly průhledné jinotaje, historické analogie. Divadlo hrálo tituly po léta zakazovaných autorů (operu K. Horkého Jan Hus, divadelní hru Pavla Kohouta August, august august).³⁶ Představitelé opavského Domu kultury zorganizovali sérii přednášek pro mládež, jež se konaly „v utajení“ v suterénu budovy a posilovaly vědomí o významných osobnostech a událostech demokratického Československa.

Ve znamení aktivního odporu proti okupaci pokračovala značná část obyvatel Opavy ještě v roce 1969. Na počátku roku se vydali představitelé veřejného a kulturního života do Vítkova, aby v místním kině shlédli dokumentární film o průběhu srpnových dnů v Praze, jenž natočil Stanislav Milota. Nejvíce otřáslo veřejným míněním sebeupálení studenta z Vítkova, Jana Zajíce, 25. února 1969 na Václavském náměstí v Praze. Podařilo se mi získat od přátel ve Vítkově Janovy fotografie a sešitek básní, oboje zkopírovala fotografka Slezského ústavu Eliška Sobotíková, kopie jsme s manželem pak roznášeli známým. Pan Ossadnik nám nabídl, že by jeho syn Richard mohl obojí převézt do Mnichova. Chystal se jet za svojí sestrou, která pracovala ve studiu německé televize a jistě by materiály přivítala a zveřejnila. Nemohli jsme si ověřit, jak to dopadlo, ale byli jsme ujištěni, že jí Richard naše kopie předal.³⁷ K hrdinskému činu Jana Zajíce se oslavným článkem přihlásil opavský Zpravodaj Unie středoškoláků a učňů přesto, že vláda vyhlásila embargo na jakékoliv zprávy o Zajícově činu a pohřbu, jenž se konal za desetitisícové účasti ve Vítkově 2. března.³⁸

Opavu samozřejmě zasáhla také vlna euforie po dvojím vítězství československých hokejistů nad Sověty na mistrovství světa ve Švédsku v průběhu března 1969. Do oslav se s plnou vehemencí zapojili studenti vojenského gymnázia Jana Žižky, jeden z nich to popisoval takto: „*To jsme úplně řičeli. To se všichni ožrali a slavili do rána. Nikdy jsem nic*

35 ZAO, SOKA Opava, fond ONV Opava, kart. č. 27, inv. č. 45. Přes zákaz udržovali činnost i křesťanští skauti, takže skutečný počet byl jistě vyšší. Rozhovory autorky s Jiřím Caletkou, jenž pokračoval v práci Večerka a Mařádky; oba záhy těžce onemocněli a zemřeli. Opava, říjen 1968.

36 Kohoutova hra byla zařazena do plánu na další divadelní sezonu, při jeho schvalování na OV KSČ se jeden z členů předsednictva rozčílil, že přece oni dobře ví, že august znamená srpen – žádná hra o srpnových událostech 1968 se v Opavě hrát nebude!! Rozhovory autorky s tehdejším členem SDZN Emanuelem Křenkem. Opava, listopad 1968.

37 Osobní vzpomínka autorky.

38 PAVELČÍKOVÁ: *Tři opavská jara*, s. 12. Embargo porušil také ostravský měsíčník Tramp a pražský týdeník Zítřek. Záhy je za to stihla odplata – byly zakázány.

podobného nezažil. Takové zadostiučinění, že jsme jim to nandali...“³⁹ Velmi podobnou reakci mi popsala M. N. při společném vzpomínání: „Na to nikdy nezapomenu. Zapíjeli jsme ta vítězství s přáteli, můj manžel pak vytáhl z garáže našeho Fiata, sedl si do něj v tom dost ovíněném stavu, projížděl pak po chodníku celé okolí a z otevřeného okénka provolával spolu s dalšími účastníky slávu našim hokejistům.“⁴⁰

Na počátku dubna se na několika místech Opavy objevily protestní nápisy a hesla. Na Praskově ulici se skvěl na plotě nápis „Pryč s fašisty, ať žije Smrkovský!“ Pátého dubna mohli kolemjdoucí číst v okně prodejny obuvi v Kateřinkách heslo „Každé násilí je fašismus“. Na plotě školy tamtéž o den později stálo: „Hanba okupantům, hanba kolaborantům“. V těch dnech byli zadrženi v ulicích města tři zaměstnanci opavského divadla s transparenty oslavujícími Dubčka a s citátem z Bible kralické. Při výsledku přiznali, že chtěli dát najevo nesouhlas s okupací.⁴¹

Následkem protestů, které se odehrávaly podobně jako v Opavě v celé zemi, byl nástup Gustáva Husáka do funkce prvního tajemníka ÚV KSČ. Potvrdilo to plénium ÚV KSČ dne 17. dubna 1969. V souvislosti s jeho usnesením obdržel OV KSČ v Opavě celkem 37 rezolucí základních organizací. V devatenácti z nich (ve dvanácti z nejvýznamnějších závodů okresu) vyslovili učitelé, umělci a odborníci zásadní nesouhlas s rezignací na polednovou politiku.⁴² V Ostroji proběhla podle některých pamětníků další vlna vystoupení z KSČ: „V tom šedesátém devátém si vzpomínám, jak byl ten duben, kdy se dostal Husák k moci. Tak to v Ostroji spousta lidí, takových těch, co byli ve straně a byli dobří, tak houfně sami vystoupili. [...] Po osmi nebo devíti měsících, samozřejmě se zpětnou platností, je vyloučili jako psy. [...] Tady máte flastr, vy jste nepřátelé lidu!“⁴³ Podobně popisuje vývoj v závodu Ing. Josef Bukovjan: „Naše schůze závodní organizace KSČ se sešla v neusnášeníschopném počtu členů. Pamatuji si, že jsme s kolegou ohnivě zhodnotili [...] nynější bídný hospodářský, společenský a stranický celostátní i podnikový systém. Přítomný ředitel nás plamenně označil za zrádce a pravičáky a nakonec dosáhl, že jsme byli krajským výborem ze strany vyloučení.“⁴⁴ V komárovské Galeně vzešla ze schůze závodní organizace rezoluce, jež varovala před nebezpečím návratu k represím padesátých let: „Členové naší ZO vidí, že velké nebezpečí hrozí straně ze zvýšené intenzity činnosti tzv. skupin starých komunistů [...] Těmto skupinám jde skutečně o uplatňování mocenských prostředků represí, vyrovnávání účtů a uplatňování kabinetní-

39 KAREN: *Osudy aktérů demokratizačního procesu*, s. 37. Rozhovor autora s Vojtěchem Jurákem, Opava 16. 3. 2010.

40 Rozhovor autorky s M. N., Opava 9. 3. 2024.

41 SOKA Opava, fond OV KSČ, kart. č. 26, inv. č. 45.

42 PAVELČÍKOVÁ: *Tři opavská jara*, s. 11.

43 KAREN: *Osudy aktérů demokratizačního procesu*, s. 38. Rozhovor autora se Slavojem Tomečkem, Opava 19. dubna 2010. Narátor naráží na skutečnost, že v průběhu stranických prověrek v roce 1970 byli všichni protestující vyloučeni z KSČ, většinu z nich později stihly další perzekuce v zaměstnání. V době přípravy prověrek byly zrušeny „odbojné“ základní organizace KSČ, a pokud se někdo chtěl postihu vyhnout, musel se znovu do strany přihlásit.

44 TAMTÉŽ, rozhovor autora s Josefem Bukovjanem, Opava 7. 4. 2010.

*ho rozhodování [...] Členové naší organizace žádají, aby se příslušné orgány vypořádaly rázně s touto frakční činností.*⁴⁵

Na počátku léta 1969 se část obyvatel Opavy stále ještě pokoušela o zjevné akce odporu. Na přelomu června a července se konal na zimním stadionu jubilejní XX. letní filmový festival pracujících. Těsně před jeho konáním se po městě rozkřiklo, že se podařilo organizátorům v čele s pracovníky kulturního domu získat jednu z prvních kopií filmu Vojtěcha Jasného Všichni dobří rodáci. Film byl natočen v roce 1968, byl hořkou reminiscencí na průběh událostí na moravské vesnici v první polovině padesátých let. V době konání festivalu už bylo jasné, že bude zakázán a do kin se nedostane, počín organizátorů byl opravdu husarským kouskem. Byla jsem pravidelnou návštěvnicí festivalu, na němž se zásluhou Jana Osadníka už dříve promítaly vynikající západní filmy té doby, stejně jako díla české filmové vlny šedesátých let. Na zimní stadion jsem v den promítání Jasného filmu dorazila s výrazným časovým předstihem, což bylo prozíravé. Záhy byl stadion naplněn k prasknutí, opozdílci postávali na schodech a ochozech, naštěstí na velké plátno bylo odevšad dobře vidět. Během promítání se rozhostilo naprosté ticho, které přetrvalo i chvíli po skončení, pak se rozezněl dlouhotrvající potlesk vestoje. Pro většinu diváků to byl na dlouhou dobu největší – a bohužel také poslední velký kulturní zážitek.⁴⁶

Posledním vzednutím občanských protestů proti okupaci Československa a uzákonění „dočasného“ pobytu sovětských vojsk v zemi se stalo první výročí okupace 21. srpna 1969. Vedoucí orgány KSČ od ústředí až po okresní výbory se snažily učinit vše pro to, aby tento den prošel bez větší pozornosti veřejnosti, aktivizovaly se složky státní tajné i Veřejné bezpečnosti. Přesto se v mnoha centrech nepodařilo zabránit masovým protestům. V Opavě sice nedošlo k tak tragickým událostem jako v Praze a v Brně, v rámci Severomoravského kraje se vedle Havířova město stalo významným symbolem odporu. Příznačné bylo, že zasáhl i ty složky společnosti, na jejichž podpoře mělo „vedení strany a státu“ největší zájem. Byli to především pracovníci největšího průmyslového závodu – opavského Ostroje, kteří osvědčili svůj důmysl už během příprav výročí. V propagačním oddělení závodu vyrobili z hnědého plastu symbol okované vojenské boty, který si pak 21. srpna připevnili černě odění zaměstnanci na klopysak. Do práce i z práce šli všichni pěšky přes celé město. Během ranní směny se po celém závodě rozezněl závodní rozhlas, z jeho amplionů se linula tehdy tolik populární píseň „Běž domů, Ivane“. Rozčilený ředitel okamžitě zalarmoval závodní organizaci Lidových milicí, její členové se však téměř půl hodiny marně dobývali do důkladně zabarikádované ústředny, z níž se dál linula slova protestsongů. Sotva se podařilo produkci ukončit, rozezněla se během polední přestávky siréna; v celé fabrice se zastavila práce, vozíky závodní dopravy začaly houkat a s rozsvícenými světly projížděly po

45 SOkA Opava, fond OV KSČ, kart. č. 28, inv. č. 45. Vlivu konzervativních „starých“ komunistů nakonec učinil přítrž Gustáv Husák, jenž preferoval „pragmatičtější“ formy postihu.

46 Vlastní vzpomínka autorky. Mezi mými známými se tradovalo, že Opava byla jediným okresním městem v republice, kde se za tak masové účasti promítání Jasného snímku podařilo realizovat.

ploše závodu, což byl signál k počátku hodinové celozávodní stávky. Symbolická stávka proběhla během odpolední směny také v armaturce Minerva. Večer došlo na náměstí 1. máje (dnes Horní náměstí) ke sročení obyvatel nesoucích protestní transparenty a otevřeně vyjadřujících odpor proti okupaci. Proti davu (podle dobových odhadů až 1 000 účastníků) zasáhly policejní jednotky spolu s vojáky a milicionáři, které jej rozehnaly až po značném úsilí, 42 osob bylo zatčeno, proti devatenácti z nich bylo později zavedeno trestní stíhání.⁴⁷ Řada přímých účastníků demonstrace dodatečně potvrdila, že zásah ozbrojenců proti davu byl velmi brutální, zejména si vzpomínali na jednoho velmi vysokého policistu, který mlátil pendrekem nejen mladé demonstranty, ale i starou, snad šedesátiletou babku (která se možná k demonstrantům připletla náhodou).⁴⁸

Opava v letech tzv. normalizace, revoluce 1989

Bezprostředně po událostech 21. srpna 1969 samozřejmě následovala další vlna čistek nejen na úrovni OV KSČ, ale také regionálních médií a závodních organizací těch podniků, jejichž vedení nezabránilo protestům. První fáze tzv. normalizace vyvrcholila na jaře 1970 vnitrostranickými prověrkami se známým výsledkem. Nejtvrdším trestem bylo vyloučení, následné zastavení kariérního postupu, do budoucnosti zákaz pracovat v původním oboru; málo aktivní členy čekalo vyškrtnutí z KSČ.⁴⁹ Po skončení prověrek nám bylo předloženo písemné prohlášení, v němž jsme měli zdůvodnit, proč jsme nepožádali o nové přijetí do strany. Byla jsem v té době v sedmém měsíci těhotenství a kolegové mne přemlouvali, ať tam napíšu, že mám nějaké zdravotní problémy. To jsem odmítla a napsala, že nesouhlasím se „vstupem vojsk“. Postihl mne nejdříve zákaz publikování a jen krátkodobé, jednorozhodné pracovní úvazky, ocitla jsem se také v hledáčku okresní služebny StB. Když její pracovníci zjistili, že ze mne nic nedostanou, dali mi pak už pokoj. Pracovní smlouvu mi Slezský ústav neobnovil v prosinci 1974, kdy jsem nastupovala na mateřskou dovolenou. Po jejím skončení jsem dlouho hledala zaměstnání, až jsem získala vlastním přičiněním místo referentky „komplexní socialistické racionalizace“ v opavské armaturce Minerva. Když se mne i tam zbavili, dohodila mi kamarádka místo organizační a kulturní referentky Stavebního bytového družstva Rozvoj. Nevěřila jsem, že bych se ještě mohla vrátit k vědecké práci; na druhé

47 SOKA Opava, fond OV KSČ, kart. č. 27, inv. č. 45. V zápise se uvádí jen něco kolem 700 účastníků demonstrace, tyto oficiální údaje lze těžko považovat za věrohodné, stejně jako tvrzení, že svědectví o násilném chování policistů je třeba „považovat za fámy“. Viz také MÜLLER – ŽÁČEK: *Opava*, s. 325 (v textu se uvádí 36 stíhaných osob).

48 KAREN: *Osudy aktérů demokratizačního procesu*, s. 46. Svědectví podali autorovi Jiří Šťastný, Josef Bukovjan i jeden anonymní narátor.

49 Podle oficiálních údajů poklesl počet členů KSČ na Opavsku o 22,6 %, což zhruba odpovídalo celostátním výsledkům. MÜLLER – ŽÁČEK: *Opava*, s. 325.

straně těch patnáct let pro mne znamenalo velice zajímavou školu života; umožnila mi poznat, jak žijí „naši pracující“, jak vnímají normalizační režim, případně hledají své místo ve veřejném životě.⁵⁰

Vytvořit nějaký ucelený obraz postojů a smýšlení většiny obyvatel Opavy v posledních dvaceti letech existence komunistické diktatury je dost obtížné. Jisté je jen to, že většina společnosti (nejen na Opavsku) ztratila zbytek iluzí o Sovětském svazu.⁵¹ Pokusy jednotlivců o záchranu části „výdobytků obrodného procesu“ (např. přenesení junáckých zásad do tábornických oddílů Pionýra) byly spíše ojedinělé. V sedmdesátých letech znamenal každý pokus o vybočení z linie KSČ problémy; stačilo, aby učitel v hodinách dějepisu žákům řekl, že linii Karlovy Vary–Plzeň–České Budějovice osvobodili v květnu 1945 západní spojenci nebo zmínil T. G. Masaryka, hned byl povolán „na kobereček“ nebo varován, ať si dá pozor.⁵² I na Opavsku bylo jistě hodně obyvatel, kteří se novým poměrům přizpůsobili a byli ochotni je snášet, v krajním případě dokonce aktivně podporovat.

Historikové se dodnes neshodli na tom, jak většina obyvatelstva Československa toto období prožívala.⁵³ Nechci se pouštět do obecnějších úvah, pokusím se vydat svědectví o chování opavských obyvatel zejména na základě svých vlastních vzpomínek a postřehů z různorodých prostředí, v nichž jsem se v té době pohybovala. První léta tzv. normalizace, prožitá ještě ve Slezského ústavu, byla i pro mne poznamenána sdílenou deziluzí a skepsí. Ve svém postoji, snaze nenechat se zlomit jsem se cítila dost osamocená. Část kolegů (stejně jako můj manžel) zvolila pragmatický postup a uzavřela s režimem svoji soukromou „smlouvu“ – navenek přitakat ideologii a zajistit si tak i určitý kariérní vzestup, možnosti výkonu a publikace výsledků své odborné práce. Nikoho z nich za to dodnes neodsuzuji. I ve vedoucích pozicích se většina mých přátel chovala slušně ke spoluzaměstnancům a chránila je před zvůlí režimu, i v těžkých dobách dokázala ve svém oboru dosáhnout výborných výsledků.⁵⁴

V literatuře se často zmiňuje, že lidé v období tzv. normalizace zlhosejněli, opět se uzavřeli do sebe, začali podléhat konzumnímu způsobu života. O mých spolupracovnících z opavské armaturky Minerva, kam jsem nastoupila koncem roku 1975, to tak

50 Vlastní vzpomínka autorky. Konec pracovní smlouvy v souvislosti s nástupem na mateřskou dovolenou dokumentuje, že v ČSAV v letech tzv. normalizace neplatil zákoník práce.

51 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Reflexe prožitků pamětníků z let 1945–1989*. Časopis Matice moravské 135, 2016, č. 3, s. 346.

52 Svědectví paní M. N. při rozhovoru s autorkou, Opava 7. 4. 2024. V té době byla ředitelkou základní školy, často musela „hasit“ na OV KSČ výroky, jež neodpovídaly stranické linii. Snažila se zejména chránit co nejvíce své kantory před podobnými nepřijemnostmi. Rozhovor Jiřího Erbena s Janem Pišalou, citováno dle: ERBEN, Jiří: *Vývoj situace, která vyústila do vyvrcholení průběhu revoluce 1989 v Opavě*. Diplomová práce, FF Ostravské univerzity. Ostrava 2012, s. 33.

53 V poslední době mně zaujal text eseje politologa M. Palouše, jenž se zamýšlí nad stavem české společnosti v letech 1968–1989 mimo jiné na základě některých postřehů Václava Havla. PALOÚŠ, Martin: *Ještě není po všem*. Paměť a dějiny 17, 2023, č. 4, s. 3–15.

54 PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Co čas neodvál... Příběh historičky v absurdních časech*. Ostrava 2020, s. 69nn.

docela neplatilo. Většina z nich se věnovala svým koníčkům, na pracovišti udržovali výborné vztahy stejně jako se svými přáteli. Jejich pracovní výkon neustále narážel na komplikace – vedoucí byli nekompetentní, úkoly mnohdy postrádaly smysl, plán se nedařilo plnit většinou z malicherných důvodů. O kritické a posměvačné soudy o úrovni ekonomiky nebyla nouze. Otevřeně vysmívanou se stala koncem sedmdesátých let zakázka na vlnovcové ventily pro sovětské atomové elektrárny. Byla zařazena do plánu, když jejich výroba nebyla ještě připravena, ale sovětskou zakázku nebylo možné nesplnit! Obrovský ventil složitého tvaru se vyráběl celý rok z metru krychlového nejvyšší oceli, odpad činil více než 70 %, tím se výrazně zvýšila spotřeba materiálu i pracnost, což se muselo v závěrečné zprávě zakamuflovat. V příštím roce získal kolektiv brigády socialistické práce pražské Škodovky první místo v soutěži zlepšovatelů, když přišel na „geniální“ nápad, že ventil je možno vyrobit ze zápusťkového výkrovku, čímž se odpad sníží na minimum.

Kritický postoj k řízení ekonomiky zastávali spíše technici. Při kontaktu s dělnickými zaměstnanci Minervy a s obslužným personálem jsem se nejčastěji setkávala s nezájmem o politické dění a s názorem, že prostý člověk stejně nic neovlivní, má se starat o sebe a svoji rodinu. Podobné postoje potvrzovali i respondenti mých studentů: „*Jak bych já mohl něco ovlivnit? Vždyť to si vždycky rozhodují všechno ti nahoře. Oni ti říkají, co máš podepsat, co máš říkat a když víš, kdy držet hubu a krok, tak můžeš pohodlně přežít. Já vím, že to zní blbě, ale na co mi bude, když se budu nějak projevovat, když pak nebudu mít chleba do huby a pro děcka?*“⁵⁵ „*Uzavřít se. Intenzivně jsem sháněl pozemek a začal jsem stavět rodinný dům, který jsem v roce 1975 dokončil.*“⁵⁶ O pasivitě dělnictva svědčí i to, že se nedařilo dosáhnout jeho plánovaného podílu na počtu členů KSČ.

Během osmdesátých let se výrazně zhoršovala pracovní morálka. Pravidelnou konzumaci alkoholu na pracovišti kolegové ani příliš neskrývali. Když vedení rozhodlo, že se Silvestr předem nadpracuje, aby nebyla 31. prosince celá fabrika „v lihu“, opili se všichni pracovníci o den dříve. Po další mateřské dovolené jsem se vrátila do závodu v roce 1980, usadili mne mezi konstruktéry. Jeden z nich byl vášnivým radioamatérem, lovil vlny z éteru celou noc. Po příchodu do práce usnul za stolem, probudil se jen v poledne a pak po skončení směny. On jediný však armatuřině rozuměl a v případech poruchy ve výrobě zasahoval, proto mu vše procházelo.

Mezi zaměstnanci se brzy rozneslo, jak funguje v té době unikátní, sedmý výrobní objekt vybavený CNC (numericky řízenými) stroji. Na práci s nimi se zaučovali nejlepší strojaři závodu (za mzdu kolem 5 000 Kčs). Zpočátku na nich byly nasazeny velmi měkké normy. Zkušení pracovníci dokázali splnit týdenní úkol za tři až čtyři dny. Ve dnech, kdy měli splněno, si ráno „odpíchli“ u vrátnice příchod, prolezli vzadu dírou v plotě a odjeli na své soukromé fušky. Před koncem směny se vrátili, aby si odpíchli

55 Rozhovor autora DP s anonymizovaným narátorem, v Opavě 19. 3. 2010. Citováno dle KAREN: *Osudy aktérů demokratizačního procesu*, s. 74.

56 TAMTÉŽ. Rozhovor autora s Josefem Bukovjanem, s. 75. Podobný byl i postoj narátora V. P. z dílované práce J. Erbeny, srov. ERBEN: *Vývoj situace*, s. 32.

odchod. Nespokojenost s těmito poměry v průběhu osmdesátých let narůstala, řadovi zaměstnanci se s ní přestali skrývat.⁵⁷

Stavebnictví trpělo v osmdesátých letech podobnými neduhy jako průmysl. Na stavebním bytovém družstvu, kam jsem nastoupila v roce 1983, se pod nátlakem „shora“ uzavíraly kolaudace novostaveb; zpravidla bez ohledu na lajdácky provedené části společných prostor, fasád a balkonů, netěsnící okna a dveře apod. V jednom z nově osídlených věžáků v Kateřinkách vyšel v třináctém poschodí ráno z bytu dělník, jenž spěchal na směnu, otevřel dveře výtahu a propadl se prázdnou šachtou až do přízemí. Nezabil se, ale utrpěl velmi vážná zranění. Družstvo zápasilo s technickými problémy, nedostatkem stavebního materiálu, nedořešenými právními předpisy a nespokojeností mnohých svých členů. S otevřenou kritikou státu a vládnoucího režimu jsem se však setkávala zřídka, asi i proto, že družstevní bydlení stát podporoval dotacemi. Nejvýhodnější byla podniková družstevní výstavba, na svépomocné stavební akce museli přispívat budoucí vlastníci bytů nejen penězi, ale také vlastní prací. Výhodu měli v tom, že sami ručili za kvalitu domů a bytů i za jejich lepší vybavení.⁵⁸

Popsané události a příběhy nelze jednoznačně hodnotit jako otevřené formy protestu proti panující komunistické diktatuře. Svědčí však podle mého názoru o tom, jak různé sociální vrstvy reagovaly na průšvihy, jež toto období provázely, a jak postupně klesal zbytek důvěry ve vedoucí představitele strany a státu. Ani v tom se ovšem Opava výrazně nelišila od podobných měst v rámci celého Československa, na rozdíl od Ostravy (a Karviné) tu však komunisté ztráceli půdu pod nohama o hodně dříve. Celospolečenská nálada se začala výrazně proměňovat až ve druhé polovině osmdesátých let v důsledku prohlubující se krize komunistické diktatury jak v mezinárodním, tak ve vnitropolitickém vývoji. Je známo, že se kolem několika mladých lidí z Opavy a okolí od počátku osmdesátých let formovala skupina disidentů.⁵⁹ Musím přiznat, že o aktivitách opavských disidentů jsem stejně jako lidé v mém okolí nevěděla nic. Mnohem více nás ovlivňovaly události ve východním bloku. Obrovský vliv na smýšlení obyvatel měla havárie černobylské elektrárny. V opavské zahrádkářské kolonii jsme chytali přes tranzistoráky vysílání západních rozhlasových stanic a vzájemně jsme si sdělovali pravdu o možných následcích. Všichni přátelé i sousedi nadávali na reakci naší vlády a řídili se podle pokynů západních rozhlasových stanic. Na Opavsku v dalších letech většina obyvatel sledovala také polský rozhlas a televizi, jež informovaly o situaci otevřeněji a vysílaly zajímavější kulturní programy. Lidé si na veřejnosti otevřeně vyprávěli politické anekdoty. V lednu 1989 námi otřáslý zásahy Bezpečnosti v Praze o tzv. Palachově týdnu i během stáních svátků, později jsme si předávali text manifestu Několik vět a podepisovali jej.⁶⁰

57 Vydělali si maximálně 2000–3000 Kčs, i jejich pracovní morálka se postupně zhoršovala.

58 Vlastní vzpomínka autorky.

59 MÜLLER – ŽÁČEK: *Opava*, s. 328. Podrobněji srov. BINAR – PLAČEK: *Opava 1989*; o postojích a akcích mládeže na Opavsku srov. ERBEN: *Vývoj situace*, s. 36–49.

60 Vlastní vzpomínky autorky.

Sametová revoluce měla v Opavě ohlas, který ji také poněkud odlišil od zbytku Ostravska. Roli v tom hrála náhoda – žáčky zdejší zdravotní školy se při exkurzi do Prahy zúčastnily demonstrací studentů a po návratu okamžitě informovaly o jejich průběhu ostatní středoškoláky. Ti se začali srokovat na náměstí už v neděli 19. listopadu a překvapili i opavské disidenty, kteří po odjezdu do Ostravy zjistili, že se tam nic moc neděje. Rychle se vrátili do Opavy a převzali iniciativu. Náhodou jsem také 17.–19. listopadu byla v Praze a zažila první demonstraci na Václaváku. Šokovala mne však opavská rychlá reakce po návratu. Už v pondělí 21. listopadu pochodoval pod našimi okny přes Bezručovo náměstí zástup směrem k budově okresního výboru KSČ, pod jejími okny vyvolali účastníci protestní hesla a zakončili hymnou. V dalších dnech se to opakovalo už za účasti nás i všech přátel, účastníků přibývalo po stovkách. Generální stávky 27. listopadu se na Horním náměstí zúčastnilo více než 30 000 Opavanů, překvapil hromadný příchod tisícíhlavého zástupu zaměstnanců Ostroje.⁶¹ Na rozdíl od Ostravy se opavští komunisté ve dnech sametové revoluce nezmohli na jakýkoliv otevřený odpor proti probíhajícímu událostem.

I další vývoj se v Opavě na přelomu let 1989–1990 nesl v duchu výrazné podpory Občanského fóra a celkové aktivizace občanské společnosti. Ve srovnání s Ostravskem tu „pohrobci“ minulého režimu (KSČM a další extrémně levicové síly) nenašli v dalších letech výraznější podporu. Opava zaznamenala poměrně rychlý vzestup, její ulice se pročistily, vznikla řada nových veřejných a kulturních institucí, konečně se otevřela jednání o vzniku univerzity. Historikové vracející se k událostem tzv. sametové revoluce by však podle mého názoru měli nejen podrobně popisovat průběh událostí v regionech. Měli by se hlouběji zamyslet nad tím, co většina české společnosti od revoluce očekávala. Návrat svobody a demokracie jistě ano, ale co si pod ním představovala? A jak těmto představám odpovídal další vývoj? Pokusy hledat odpověď na tyto otázky by neměly chybět v žádné solidní historické práci, jež se věnuje vývoji v regionech bývalé Československé republiky.

• • •

61 Vlastní vzpomínky autorky.

AP	– Archiwum Państwowe we Wrocławiu
ARSI	– Archivum Romanum Societas Iesu
AS	– Slezský stavovský archiv v Opavě
ČSAV	– Československá akademie věd
ČSNS	– Československá strana národně socialistická
ČSSD	– Česká strana sociálně demokratická
DOZA	– Centrální archiv Německých rytířů
FHS	– fakulta humanitních studií
FF	– filos(z)ofická fakulta
FPF	– filozoficko-přírodovědecká fakulta
HAL	– Hausarchiv der Regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein
HHStA Wien	– Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Habsburgisch-Lothringische Familienarchive
JNV	– Jednotný národní výbor
KAN	– Klub angažovaných nestraníků
KSČ	– Komunistická strana Československa
KVPVK	– Koordinační výbor pracovníků vědy, kultury, umění a veřejného života
ONV	– okresní národní výbor
OÚ	– okresní úřad
PedF	– pedagogická fakulta
SDZN	– Slezské divadlo Zdeňka Nejedlého Opava
SK	– Severomoravský kraj
SOkA Bruntál	– Státní okresní archiv Bruntál
SOkA Opava	– Státní okresní archiv Opava
SOkA Přerov	– Státní okresní archiv Přerov
StB	– Státní bezpečnost
SÚ ČSAV	– Slezský ústav Československé akademie věd
UNRRA	– United Nations Relief and Rehabilitation Administration
ÚV KSČ	– Ústřední výbor Komunistické strany Československa
VB	– Veřejná bezpečnost
VPŠ	– Vyšší pedagogická škola v Opavě
ZAO	– Zemský archiv v Opavě
ZO	– Základní organizace (KSČ)
ZŠ	– základní škola

Nevydané prameny

Archivy

Archiv Vědecké knihovny Olomouc

Archiwum Państwowe we Wrocławiu
Księstwo Oleśnickie

Landeshauptarchiv Schwerin
Acta funeralia/Begräbnisse

Moravský zemský archiv v Brně
Sbírka rukopisů Moravského zemského archivu
Bočkova sbírka
Cerroniho sbírka

Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv,
Habsburgisch-Lothringische Familienarchive
Hofakten, Hofreisen

Státní okresní archiv Bruntál
Archiv obce Nové Heřminovy

Státní okresní archiv Opava
Archiv města Kateřinky
Archiv města Opava
Cech pekařů Opava
Místní národní výbor Háj ve Slezsku
Okresní úřad Opava I
Okresní výbor KSČ Opava

Státní okresní archiv Přerov
Sbírka archiválií Piaristé Lipník nad Bečvou

The Princely Collections, Hausarchiv der Regierenden Fürsten
von und zu Liechtenstein
Familienarchiv

Zemský archiv v Opavě

František Šigut (osobní fond)
Jezuité Opava
Josef Zukal (osobní fond), 1872–1929
Královský úřad Opava
Říšské župní muzeum
Slezský stavovský archiv v Opavě 1318–1850
Sbírka matrik
Sbírka matrik Severomoravského kraje

Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc

Arcibiskupská konzistoř (ACO)

Zentralarchiv des Deutschen Ordens Wien

Die St. Georgskirche zu Troppau betreffende Akten 17 u. 18 Jh.

Knihovny a muzea

Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu

Oddz. Rękopisów

Rakouská národní knihovna

Sbírka rukopisů

Slezské zemské muzeum

Historické pracoviště
Muzikologické sbírky, fond Rukopisů a starých tisků

Vydané prameny

Edice pramenů

BOHDANOWICZ, Bogna – JEŽ, Tomasz: *Universalialia et particularia. Ars et praxis Societatis Jesu in Polonia* (Fontes Musicae in Polonia, B/III). Warszawa 2018.

KOZÁK, Petr (ed.): *Červená kniha Opavského knížectví*. Opava 2015.

KRAMÁŘOVÁ, Helena: *Brünnerische Festlichkeiten 1745: kritische Edition des Druckes „Kurtz verfasste Nachricht“*. Magisterská práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2016.

KUSTER, Thomas (ed.): *Das italienische Reisetagebuch Kaiser Franz I. von Österreich aus dem Jahre 1819: eine kritische Edition*. Münster 2010.

PIELECH, Marta – JANUSZKIEWICZ-REBOWSKA, Iwona: *Musicalia Collegii Glacensis Societatis Jesu* (Fontes Musicae in Polonia, A/III). Warszawa 2018.

REGNER, Rudolf (ed.): *Die Reisebücher des österreichischen Kaisers Franz I. in die Bukowina (1817 und 1823)*. München 1979.

ROHLÍK, Miloslav (ed.): *Opavské zemské desky: knihy zadní 1537–1613*. Ostrava 1961.

SLÁDEK, Miloš (ed.): *Svět je podvodný verbíř, aneb Výbor z českých jednotlivě vydaných svátečních a příležitostných kázání konce 17. a prvních dvou třetin 18. století*. Praha 2005.

SPÁČIL, Vladimír – SPÁČILOVÁ, Libuše (edd.): *Matricula olomoucké univerzity (1636–1637) 1652–1729. I. sv.* Olomouc 2023.

SPURGIASZ, Katarzyna (ed.): *Simon Praunstein (1571–1624) – Litaniae et Hymni* (Fontes Musicae in Polonia, C/XXVII). Warszawa 2021.

Staré tisky

*Beschreibung des Castri Doloris, welches Ihro Hochfürstl. Durchl. von Schleswig-Holstein von Dero Hertzgeliebteste und Höchstseligste Frau Mutter Charlotten, Herczogin zu Schleswig-Holstein, Stormarn und der Ditmarsen etc. Gebornen Herzogin in Schlesien zu Liegnitz, Brieg und Wohlau, Gräfin zu Oldenburg und Delmenhorst, zu Bezeugung Seiner innigsten Liebe, und Stifftung eines immerwährenden Andenckens, Bey Haltung der Exequien und Beyseczung des Herczens, Zu Breßlau In der Fürstl. Jungfräulichen Stiftts-Kirche S. Clarae Den 17. Januarii A. 1708. hat auf-
richten lassen [...] druckts Johann Jancke, Factor, s. d.*

Educatio, Comoedia. Acta ludis aestivalis ab Syntaxi minore in Gymnasio Societatis JESU Oppaviae Anno 1763. Mense Junio, die 13. Opava 1763.

Fürstlicher Briegischer Leichconduct, welcher gestalt Der weiland Durchlauchten Hochgebornen Fürstin und Frauen, Frauen Sophiae Catharinae Hertzogin zur Liegnitz und Brieg, geborner Hertzogin zu Münsterberg in Schlesien zur Ölsen, Gräfin zu Glatz, Frauen auf Sternberg, Jaischwitz und Medzibor, Christmilder Gedächtnüs Fürstliche Leiche, zum Brieg den 29. Octobr. Ao. 1659 [...]. Gedruckt in der fürstl. Residentz-Stadt Brieg, von Christoff Tschorn, s. d.

Fürstlicher Lignitzischer, Briegischer, Wohlauischer Leich-Conduct, welcher gestalt Weyland Die Durchlauchtige, Hochgeborne Fürstin und Fräulein, Fraulein Louise, Hertzogin in Schlesien zur Lignitz, Brieg und Wohlau, Christ-mildesten Andenckens Fürstliche Leiche zu Ohlau den 17. Martii dieses 1660sten Jahres [...]. Gedruckt in der Fürstl. Residentz Stadt Brieg, durch Christoff Tschorn, s. d.

*INTAMINATIS FVLGET HONORIBVS STELLIGEROS SPARGENS RADIOS
LAETO AETHERE VIRTVS*, s.d., s.l. (Národní knihovna České republiky, sign.
52 A 39, adl. 117).

[LUCAE, Friedrich]: *Schlesiens curieuser Denckwürdigkeiten, oder vollkommener Chronica von Ober und Nieder- Schlesien welche in Sieben Haupt-Theilen vorstellet Alle Fürstenthümer und Herrschafften, mit ihren Ober-Regenten, Landes-Fürsten, Hofhaltungen, Stamm-Registern, Verwandschafften, Herren- und Adelichen Geschlechtern, Tituln, Wappen, Beschaffenheiten, Grentzen, Religionen, Schulen, Fruchtbarkeiten, Strömen, Bergen, Sitten, Manieren, Gewerben, und Maximen der alten und heutigen Inwohner, Sowohl auch Deren Verfassungen, Regierungs- Arten, Staats- und Justiz-Wesen, Reichthümer, Regalien, Kriegs- und Friedens-Händel, eränderungen, Privilegien, Verträge, Bündnisse, Edicta, und dergleichen, Ausgefertiget von Friderico Lucae. Frankfurt am Main, in Verlegung Friedrich Knochen, Buchhändlern, MDCLXXXIX.*

[LUCAE, Friedrich]: *Schlesische Fürsten-Krone oder Eigentliche, warhafft Beschreibung Ober und Nieder-Schlesiens, Sowol Von seinen Grentzen, Benamungen, Ober-Regenten, Religions-Beschaffenheiten, Fürstenthümern, Freyen Standes-Herrschafften, Strömen, Bergen, Fruchtbarkeiten, Regiments- Wesen, Fürsten-Tagen, Rent-Kammern, Lebens-Arten, Sitten, und Gewohnheiten ins gemein, Also auch insonderheit Von Den Fürstenthümern Lignitz, Brieg und Wohlau, sammt ihren Herrlichkeiten, Stamm Registern, Leben, Thaten, und Absterben aller Hertzogen, von Piasto an, biß auf den letzten Herzog in XX. Discursen abgehandelt durch Fridrich Lichtstern, mit Churfürstl. Sächsisch. Gnädigst Privilegio, Franckfurt am Mayn, in Erlegung Fridrich Knochens, Anno MDCLXXXV.*

Ortus & Meridies Solis Virginei Seu Maria Mulier Amicta Sole Quae In Thaumaturga Sua Oppaviensi Icone, Radiis, instar solis, circumdata [...] Melo-dramate celebrata a Ducali Collegio Societatis Jesu Oppaviae [...] Anno 1734. Jungfräulicher Sonnen Aufgang, und Wachsthum, Oder Maria [...] Welche in Ihrer wunderthätiger Bildniss zu Troppau [...] auf den höchsten Ehren=Gipffel gesetzt. In einem [...] Schau=Spiel Von dem [...] Collegio der Gesellschaft JESU in Troppau Sambt dessen [...] Schul=Jugend im Jahr 1734. den 7. Tag dess Monaths Junii [...] vorgestellt worden.

Passio Domini Nostri [...] a sodalitate latina sub titulo Immaculatae Virginis die sacro parasceves propositum in collegio Societatis Jesu Oppaviae Anno Domini 1688 die 16 Aprilis. (SokA Přerov, fond Sbírka archiválii Piaristé Lipník nad Bečvou)

Primitiae hyperdulicae seu primus solemnus processus quo Matris Misericordiae Thaumaturga Icon é Templo Societatis Jesu per Ducalis Urbis Oppavinsis compita, comitantibus Mariophilorum Affectibus Delata fuit Anno [...] M. D. CC. XXXIV. [=1734] Marianische Ehren=Blühe oder Erster herzlicher Umgang in welchem die wunderthätige Bildniss der Mutter der Barmhertzigkeit in anmuthiger begleitung Marianischer Liebhabern herum getragen wurde Im Jahr [...] 1734.

Sanctus Henricus, miles, imperator, apostolus, pacificus, pius, zelusus [...]. Olomouc 1672. (SOKA Přerov, fond Sbírka archiválií Piaristé Lipník nad Bečvou)

SEDLNICKÝ Z CHOLTIC, Jan Václav: *Sumární relati [...].* Olomouc 1632.

Vera hominis Christiani Gloria in Cruce [...]. Opava 1735.

Adresáře a úřední materiály

Adressbuch der Landeshauptstadt Troppau für 1874–75. Troppau 1874.

*Adress- und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau 1924. Zusammen-
gestellt nach amtlichen Daten [...].* Troppau 1924.

*Allgemeiner Wohnungs-Anzeiger nebst Handels- und Gewerbe-Adreßbuch für die Lan-
deshauptstadt Troppau sammt Colonie Karlsau [...].* Troppau 1888.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums. Wien 1819.

Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums. Wien 1817.

Troppauer Adressbuch. Troppau [1860].

*Troppauer Adressbuch. Verzeichniß aller Einwohner der Stadt und Vorstände von
Troppau [...].* Troppau 1869.

*Vollständiges Adress- u. Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau nebst einem
Personal Handbuch des Herzogthums Ober- und Nieder-Schlesien. 1901. Zusammen-
gestellt nach authentischen Daten der letzten Volkszählung [...].* Troppau 1901.

*Vollständiges Adress- und Geschäfts- Handbuch der Landeshauptstadt Troppau nebst
einem Personal Handbuch des Herzogthums Ober- und Nieder-Schlesien. [...].*
Troppau 1891.

Vollständiges Adress- und Geschäftshandbuch der Landeshauptstadt Troppau [...].
Troppau 1875.

*Vollständiges Adress- und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau. 1881.
Nach ämtlichen Quellen zusammengestellt [...].* Troppau 1881.

*Vollständiges Adress-, Geschäfts- u. Personal Handbuch der Landeshauptstadt Troppau
1911. Zusammengestellt nach amtlichen Daten [...].* Troppau 1911.

*Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch der Landeshauptstadt
Troppau 1928 [...].* Troppau 1928.

*Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch der Landeshauptstadt
Troppau 1928 [...].* Troppau 1928.

Vollständiges Adress-, Geschäfts- und Personal-Handbuch der Landeshauptstadt Troppau [...]. Troppau 1905.

Wohnungs-Anzeiger der Landeshauptstadt Troppau sammt Colonie Karlsau nach dem Stande vom 1. Jänner 1894 [...]. Troppau 1894.

Periodika

Bezručův kraj 1919

Fremden-Blatt 1914

Österreichische Illustrierte Zeitung 1918

Moravia. Ein Blatt zur Unterhaltung, zur Kunde des Vaterlandes, des gesellschaftlichen und industriellen Fortschrittes 1840

Opavský týdeník 1890, 1900, 1909

Salzburger Volksblatt 1914

Slezské slovo, list České strany národně socialistické 1948

Svobodné Opavsko 1968

Troppauer Heimat-Chronik 1956

Troppauer Zeitung 1817, 1842, 1862, 1875, 1886, 1888, 1891, 1895, 1908

Wochentlicher Intelligenz-zetl aus dem Fragamte der Kaiser-Königl. privilegirten Lehen-Bank zu Brünn in Mähren 1777

Knihy

BENA, Lev: *Den v Opavě. Stručný průvodce městem*. Brno 1923.

CIGÁNEK, Emil: *Po padesáti letech*. In: *Padesát let českého gymnasia v Opavě*. Novák, Ludvík – Stavař, František – Stypa, Josef (edd.), Opava 1933, s. 60–65.

Die Gemeinde-Verwaltung der Landeshauptstadt Troppau in den Jahren 1884–1895. Troppau 1902.

GILAROVÁ, Lucie – KNAPÍKOVÁ, Jaromíra – NĚMEC, Vít – KNAPÍK, Jiří: *„Kmeny srostou v jeden strom“*. *Vzpomínky dědičky opavské firmy Altschul Ruth Neumanové (1921–1997)*. Opava 2021.

JITZOVSKÝ, Eduard: *Hrdá srdce. Studentský román*. Praha 1939.

Österreichische Statistik. Neue Folge. I. Band. Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Heft 1–2. Wien 1917.

Ottův slovník naučný. Pátý díl. C – Čechůvky. Praha 1892.

SEZIMA (KOLÁŘ), Karel: *Z mého života. Smetanovo smyčcové kvarteto e-moll. Kniha vzpomínek a nadějí. Svazek 1*. Praha 1945.

SCHWERDFEGER, Josef: *Troppauer Erinnerungen*. Troppau [1922].

Slovník naučný. Díl 2. C – Ezzelino. Rieger, František Ladislav (ed.), Praha 1862.

Th. W.: *Ein Tag in Troppau. Fremdenführer durch die schlesische Landeshauptstadt. Herausgegeben am Tage der Eröffnung der Troppauer Flügelbahn*. Troppau 1855.

TORBERG, Friedrich: *Teta Joleschová a dědicové*. Praha–Litomyšl 2012.

TORBERG, Friedrich: *Teta Joleschová aneb Zánik západní evropské kultury v anekdotách*. Praha 1994.

Zákon o krajském zřízení č. 280 Sb. z 24. 12. 1948. Sbírka zákonů Československé republiky 1948, částka 101.

Prameny orální povahy (rozhovory)

Caletka Jiří (nar. 1942), funkcionář okresního výboru Junáka, Opava

František Lichovník (nar. 1926), okresní velitel VB Opava

Křenek Emanuel (nar. 1932), herec Divadla Z. Nejedlého, Opava

Mařádková Jindřiška (nar. 1925), úřednice, choť Vladimíra Mařádka, učitele, předsedy ÚNV Opava 1945–1948

M. N. (nar. 1938), učitelka a ředitelka základní školy

M. P. (nar. 1935), učitelka, historička, archivářka

Oldřich Kůrečka (nar. 1950), stavební inženýr

Olga R. (nar. 1937), pracovnice ve zdravotnictví a její příbuzní J. R., M. R., M. D. (primář a lékaři Psychiatrické léčebny v Opavě)

Literatura

- ALTMAN, Karel – KUDEĚLKOVÁ, Lenka – FILIP, Vladimír: *Zmizelý svět brněnských kaváren*. Brno 2008.
- ANTONÍN, Robert – KANIOVÁ, Petra – KOLÁŘ, František (edd.): *Opavské hradby*. Opava 2013.
- ASCHENBRENNER, Vít: *Hudebně-liturgický provoz jezuitské koleje v Klatovech v 18. století*. Plzeň 2011.
- BARTNIK, Krystyna: *Nowa gnoza i elementy transcendentalizmu w niemieckiej grafice i rysunku dwudziestolecia międzywojennego (ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu)*. Biuletyn Historii Sztuki 61, 1999, č. 3–4, s. 305–334.
- BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960, sv. 14, Okresy: Opava, Bílovec, Nový Jičín*. Olomouc 1995.
- BAŤA, Jan: *Jezuité a hudební kultura předbělohorské Prahy: glosy ke vzájemné interakci na příkladu klementinské mariánské sodality*. In: *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, sv. 2. Cemus, Petronilla (ed.), Praha 2010, s. 1003–1009.
- BAUMANN, Ernst: *Über eine geistliche Theater-Aufführung in Troppau im Jahre 1688*. Mittheilungen des Kaiser Franz Josef Museums für Kunst und Gewerbe in Troppau 2, 1899, č. 2–3, s. 83–84.
- BĚLINA, Pavel – HLAVAČKA, Milan – TINKOVÁ, Daniela: *Velké dějiny zemí Koruny české XI./a*. Praha–Litomyšl 2013.
- BĚLINA, Pavel – KAŠE, Jiří – KUČERA Jan Pavel: *České země v evropských dějinách. Díl třetí, 1756–1918*. Praha–Litomyšl 2006.
- BENDOVIÁ, Eva: *Pražská kavárna*. Praha 2017.
- BENDOVIÁ, Eva – DVOŘÁK, Tomáš – HRODEK, Dominik – KOŘÍNKOVÁ, Šárka: *Pražské kavárny a jejich svět*. Praha 2008.
- BIERMANN, Gottlieb: *Geschichte der Herzogthümer Troppau und Jägerndorf*. Troppau 1874.
- BINAR, Aleš – PLAČEK, Radim (edd.): *Opava 1989 ve vzpomínkách*. Opava 2009.
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Jezuitské školské divadlo*. In: *Telč a jezuité. Řád a jeho mecenáši*. Katalog výstavy. Praha 2020, s. 179–185.
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – KAŠPÁRKOVÁ, Jarmila: *Historiam scribere. Řádová historiografie raného novověku. II. Biografický slovník*. Praha–Olomouc 2018, s. 62–69.

- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina – JACKOVÁ, Magdaléna: *Saint Francis Xavier on jesuit school stages of the bohemian province*. Acta Universitatis Carolinae, Philologica, 2015, č. 2, s. 135–156.
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Jak vytvořit životopis jezuity. Přehled řádových evidenčních pramenů, jejich dochování, dostupnost a vypovídací hodnota*. Folia historica bohemia 26, 2011, č. 2, s. 365–402.
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Každodenní život učitele a žáka jezuitského gymnázia*. Praha 2006.
- BOBKOVÁ-VALENTOVÁ, Kateřina: *Velikonoční slavnosti v Klementinu*. In: Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (Opera historica 8). Bůžek, Václav – Král, Pavel (edd.), České Budějovice 2000, s. 575–592.
- BOBKOVÁ, Lenka – ČAPSKÝ, Martin – KORBELÁŘOVÁ, Irena a kol.: *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*. Opava 2009.
- BOHADLO, Stanislav: „U nás ponětí o Egyptě a jistě jiných zemích také je nesprávné“. *Korespondence architekta Jana Letzela z Egypta 1905–1906*. In: Stopami dějin Náchodska. Sborník Státního okresního archivu Náchod, 6. Náchod 2000, s. 257–300.
- BOROVSKÝ, Tomáš – JANIŠ, Dalibor – MALANÍKOVÁ, Michaela a kol.: *Spory o čest ve středověku a raném novověku*. Brno 2010.
- BOŽENEK, Karel – HANOUSEK, Petr: *Opava hudební. Kapitoly z dějin hudební kultury města a slezského regionu*. Opava 2014.
- BOŽENEK, Karel: *Hudebně dramatická centra ve Slezsku v 18. století*. Časopis Slezského muzea série B 20, 1971, č. 2, s. 137–144.
- BRAUN, Edmund Wilhelm: *Das Epitaph des Fürsten Karl Liechtenstein in der Troppauer Pfarrkirche u. sein Meister, Bildhauer Johannes Georg Lehnert*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 5, 1909–1910, č. 1, s. 25–39.
- BREITENBACHER, Antonín: *Hudební archiv kolegiálního kostela sv. Mořice v Kroměříži*. Olomouc 1928.
- BRŇOVJÁK, Jiří: *Primi oder ultimi inter pares? Zum Titularaufstieg des Hauses Liechtenstein im 17.–18. Jahrhundert (aus der Sicht der Länder der böhmischen Krone)*. Studia historica Brunensia 64, 2017, č. 1, s. 95–122.
- BUHL, Paul: *Troppau. Die ehemalige Landeshauptstadt Österreichisch-Schlesiens in 2000 Bildern*. München 1979.

- BŮŽEK, Václav: *Tod und Begräbnisse Ferdinands I. und seiner Söhne. Repräsentation katholischen Glaubens, politischer Macht und dynastischen Gedächtnisses bei den Habsburgern*. Wien–Köln–Weimar 2021.
- BŮŽEK, Václav: *Smrt a pohřby Ferdinanda I. a jeho synů. Reprezentace katolické víry, politické moci a dynastické paměti Habsburků*. Praha 2020.
- BŮŽEK, Václav: *Smrt Rudolfa II*. Praha 2015.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Praska paralela dla katowickiej katedry?* In: Budownictwo i architektura Katowic. Barciak, Antoni (ed.), Katowice 2014, s. 146–156.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura* [recenze]. Slezský sborník 108, 2010, č. 3–4, s. 279–281.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Katowice – śląska „kontrstolica“*. *Stoletzny kod architektoniczny czasów modernistycznych ideologii*. In: Wielokulturowość Katowic. Katowice w 139 rocznicę uzyskania praw miejskich. Barciak, Antoni (ed.), Katowice 2005, s. 226–242.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Sanktuarium śmierci. Staroegipskie inspiracje cmentarza osobowickiego we Wrocławiu a pytanie o charakter relacji między religią a sztuką*. In: Nadprzyrodzone. Przybył, Elżbieta (ed.), Kraków 2003, s. 198–208.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Opawska perła śląskiego ekspresjonizmu. Dom towarowy Breda Holding A. S.* In: Pielgrzymy. Informator krajoznawczy poświęcony Sudeutom. Wrocław 2001, s. 147–156.
- CZECHOWICZ, Bogusław: *Sztuka i władza na Śląsku od połowy XVIII wieku: sprzężenia zwrotne*. In: Sztuka i władza. Konstantynów, Dariusz – Pasieczny, Robert – Paszkiewicz, Piotr (edd.), Warszawa 2001, s. 107–132.
- ČAPSKÝ, Martin: *Splendor Silesiae. Rituály, ceremonie a festivity na dvorech slezských knížat*. In: Slavnosti, ceremonie a rituály v pozdním středověku. Nodl, Martin – Šmahel, František (edd.), Praha 2014, s. 201–267.
- ČEP, Marian – TINZOVÁ, Bohumila: *Sochař Josef Obeth: 1874–1961: život a dílo*. Štíty 2008.
- ČERNÝ, Marcel: *Opavská jezuitská kolej v 18. století*. Diplomová práce FPF Slezské univerzity v Opavě. Opava 2021.
- ČEŠKOVÁ, Lenka: *„Collegii Societatis Jesu conceptus, et ideae“*. *Plánování, výstavba a funkce jezuitských kolejí v Opavě a v Jihlavě ve druhé polovině 17. a na počátku 18. století*. Diplomová práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2005.
- ČEŠKOVÁ, Lenka: *Páter Tobáš Gebler a „primae delineationes“ jezuitských staveb ve druhé polovině 17. století*. Umění 51, 2003, č. 5, s. 385–405.

- ČORNEJOVÁ, Ivana – RAK, Jiří – VLNAS, Vít: *Ve stínu tvých křídel*. Praha 1995.
- DEUTSCH, Martin: *Jezuitský noviciát v Brně: umění a imaginace v náboženské praxi a spiritualitě Tovaryšstva Ježíšova 1578–1735*. Disertační práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2023.
- DLUHOŠOVÁ, Radmila: *Pohostinské služby ve slezských městech ve světle Chytilova úplného adresáře z roku 1925*. In: *Historia amica mea*. Sborník příspěvků k poctě profesorky Ireny Korbelařové. Matejko-Peterka, Ilona (ed.), Opava 2023, s. 217–228.
- DRIMMEL, Heinrich: *Franz von Österreich. Kaiser des Biedermeier*. Wien–München 1982.
- DRIMMEL, Heinrich: *Kaiser Franz. Ein Wiener übersteht Napoleon*. Wien–München 1981.
- DRLÍK, Vojen: *Neznámé brněnské texty Roberta Musila*. *Vlastivědný věstník moravský* 59, 2007, č. 1, s. 16–22.
- DUFKA, Jiří: *Zrod venkovské tiskárny. Znojemská dílna v letech 1703–1742*. In: *Knihy a dějiny* 26, 2019, č. 1–2, s. 52–106.
- EICHLER, Karel: *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rakouském Slezsku. Díl I., část 2*. Brno 1888.
- ENS, Faustin: *Das Oppaland, oder der Troppauer Kreis, nach seinen geschichtlichen, naturgeschichtlichen, bürgerlichen und örtlichen Eigenthümlichkeiten beschrieben von Faustin Ens [...]. Dritter Band*. Wien 1836.
- ERBEN, Jiří: *Vývoj situace, která vyústila do vyvrcholení průběhu revoluce 1989 v Opavě*. Diplomová práce, FF Ostravské univerzity. Ostrava 2012.
- ERMAN, Adolf: *Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum 1*. Tübingen [1885].
- FASSL, Timotheus: *Die Musikpflege am Komotauer Jesuiten-Gymnasium im 17. und 18. Jahrhundert*. *Auftakt* 11, 1931, č. 1, s. 59–62.
- FORSTNER, Dorothea: *Świat symboliki chrześcijańskiej*. Warszawa 1990.
- FRANC, Martin: *Rumfordská polévka a jiné pochoutky: stravování chudých v habsburské monarchii v 1. polovině 19. století*. In: *Útisk, charita, vyloučení: sociální 19. století*. Sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového sympozia k problematice 19. století. Plzeň, 27. 2.–1. 3. 2014, Praha 2015, s. 99–113.
- FRIEDRICH, Gustav: *Rukověť křesťanské chronologie*. Praha–Litomyšl 1997².
- FUČÍK, Josef: *Generál Podhajský*. Praha–Litomyšl 2009, s. 246–257.

- FUKALA, Radek – KORBELÁŘOVÁ, Irena – OLŠOVSKÝ, Jaromír – UHLÍŘ, Dušan – ŽÁČEK, Rudolf: *Slezsko v dějinách českého státu II. 1490–1763*. Praha 2012.
- FUKALA, Radek: *Protilichtenštejnská opozice na Opavsku v letech 1613–1617*. Časopis Matice moravské 120, 2001, č. 1, s. 67–90.
- FUKALA, Radek: *Záhadná vražda v Podvihovském lese*. Dějiny a současnost 20, 1998, č. 4, s. 13–17.
- GAWRECKÁ, Marie: *Němci ve Slezsku 1918–1938*. Opava 2002.
- GAWRECKI, Dan: *Opava od slezských válek do revolučního roku 1948*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 207–233.
- GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny českého Slezska 1740–2000*. Opava 2003.
- GAWRECKI, Dan: *Počátky extrémního německého nacionalismu. Schönerer a rakouské Slezsko*. Slezský sborník 68, 1970, č. 2, s. 133–141; č. 3, s. 258–270.
- GEBAUER, Josef – ŠRÁMEK, Pavel: *Náměstí a ulice města Opavy. Historický místopis*. Opava 1990.
- GENNEP, Arnold van: *Přechodové rituály. Systematické studium rituálů*. Praha 1997.
- GINHART, Karl: *Die gesetzmäßige Entwicklung des österreichischen Barockornaments*. In: Kunstgeschichtliche Studien. Tinteln, Hans (ed.), Breslau 1943, s. 62–77.
- GŁOGOWSKI, Stefan: *Potomci krále Jiřího z Poděbrad. Genealogie knížat z Minsterberka*. Ostrava 1989.
- GLONEK, Jiří: *Jezuitské dědictví – knihy ze zrušených moravkoslezských kolejí*. In: Chrám věd a múz: dějiny Vědecké knihovny v Olomouci. Korhoň, Miloš – Vintrová, Tereza (edd.), Olomouc 2016, s. 35–49.
- GROWKA, Květoslav: *Diskrepance mezi lety 1918 a 1938 na Jesenicku z pohledu faeristiky*. Časopis Slezského zemského muzea – série B 67, 2018, č. 1–3, s. 61–72.
- GRYDIL, František: *Obřady církve katolické*. Brno 1896.
- HAMANNOVÁ, Brigitte (ed.): *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*. Praha 2001.
- HANIČÁK, Ondřej a kol.: *Knížata z Lichtenštejna. Páni země opavské a krnovské = The Princes of Liechtenstein. Lords of the Land of Opava and Krnov*. Opava 2024.
- HANIČÁK, Ondřej: *Obranný štít neboli „weherschild“ z obce Leskovec nad Moravicí*. Časopis Slezského zemského muzea série B 72, 2023, č. 1–2, s. 63–69.

- HANIČÁKOVÁ, Markéta: *Řád německých rytířů a zámecká hudební kultura v Bruntále na přelomu 18. a 19. století*. Disertační práce FF Masarykovy univerzity. Brno 2017.
- HARASIMOWICZ, Jan: *Mors janua vitae. Śląskie epitafia i nagrobki wieku reformacji*. Wrocław 1992.
- HARTLAUB, Gustaw Friedrich: *Die Kunst und die Neue Gnosis*. Das Kunstblatt 1, 1917, č. 6, s. 166–179.
- HARTMANN, Eleonore: *Die Hofreisen Kaiser Franz I.* Disertační práce, Universität Wien. Wien 1968.
- HELFERT, Vladimír: *Jiří Benda. Příspěvek k problému české hudební emigrace. 1. část. Základy*. Brno 1929.
- HIRSCHLER-HORÁKOVÁ, Nicole – HORÁK, Vladimír – BÖHM, Svatoslav: *Dívaldo v Opavě. 200 let. 1805–2005*. Ostrava 2005.
- HOCHÉL, Marian – HANIČÁK, Ondřej – ŠÍL, Jiří – ROŠOVÁ, Romana: *Opavský kongres 1820. Křižovatka evropské diplomacie*. Opava 2020.
- HOLUBOVÁ, Markéta: *Biografický slovník hudebních prefektů jezuitského řádu působících v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1556–1773*. Praha 2009.
- HOLÝ, Martin: *Vzdělanostní mecenáš v zemích České koruny (1500–1700)*. Praha 2016.
- HRBÁČOVÁ, Jana: *Vývoj samosprávy v Opavě po roce 1945 se zřetelem na oblast školství*. Bakalářská práce, PedF Univerzity Palackého. Olomouc 2023.
- HRDLIČKA, Josef: *Schwierige Anfänge: Die Jesuiten in Böhmischem Krumau, Komotau und Neuhaus vor 1618*. In: Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter: Referate der gleichnamigen Tagung in Telč vom 24. bis 26. September 2018. Havlík, Jiří M. – Kašpárková, Jarmila – Kollermann, Karl (edd.), Praha–St. Pölten 2019, s. 25–52.
- CHOJECKA, Ewa: *Konkurs na budowę katedry w Katowicach w 1925 roku. Propozycje i polemiki*. In: Nieznane piękno sztuki śląskiej. Śląskie dzieła mistrzów architektury i sztuki. Chojecka, Ewa (ed.), Katowice 1987, s. 107–136.
- CHOJECKA, Ewa: *Nieznane piękno sztuki śląskiej. Architektura i urbanistyka Bielska-Białej 1855–1939*. Katowice 1987.
- INDRA, Jaromír: *Pomníky padlých, zemřelých a nezvěstných z I. světové války na severní Moravě a ve Slezsku na stránkách dobového tisku*. Časopis Slezského zemského muzea série B 61, 2012, č. 2, s. 153–182.
- INDRA, Jaromír: *Upomínky válečné historie slezského pěšího pluku č. 1 Kaiser*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 38, 2012, č. 1, s. 9–13.

JANÁK, Jan – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – DOBEŠ, Jan: *Dějiny správy v českých zemích od počátků státu po současnost*. Praha 2005.

JANIŠOVÁ, Jana: *Delikt urážka na cti v českém a moravském zemském právu. Právní normy a právní praxe*. In: *Spory o čest ve středověku a raném novověku (Země a kultura ve střední Evropě 16)*. Borovský, Tomáš – Janiš, Dalibor – Malaníková, Michaela a kol. (edd.), Brno 2010, s. 69–110.

JANIŠOVÁ, Jana (ed.): *Šlechtické spory o čest na raně novověké Moravě. Edice rokové knihy zemského hejtmána Václava z Ludanic z let 1541–1556. Historická studie a edice*. Brno 2007.

JEŽ, Radim: *Poslední těšínské Piastovci. Knížecí rod v období renesance, manýrismu a raného baroka*. Disertační práce, FF Masarykovy univerzity. Brno 2015.

JEŽ, Radim: *Pompa nobilitatis. Hrabata z Hohenemsu a těšínská knížata v období manýrismu. I. a II. část*. Těšínsko 56, 2013, č. 1, s. 1–13; č. 2, s. 1–14.

JEŽ, Radim: *Kariéra konvertity. Životní osudy knížete Adama Václava Těšínského (1574–1617)*. In: *Šlechta v Horním Slezsku: vztah regionu a center na příkladu osudů a kariér šlechty Horního Slezska (15.–20. století) = Szlachta na Górnym Śląsku: relacje między regionem i centrum w losach i karierach szlachty na Górnym Śląsku (XV–XX wiek)*. Brňovják, Jiří – Gojniczek, Waław – Zářický, Aleš (edd.), Katowice–Ostrava 2011, s. 147–176.

JEŽ, Radim: *Slavnosti na dvorech těšínských knížat renesančního věku*. Těšínsko 52, 2009, č. 4, s. 1–10.

JEŽ, Tomasz: *Kultura muzyczna jezuitów na Śląsku i ziemi kłodzkiej (1581–1776)*. Warszawa 2013.

JEŽ, Tomasz: *The Musical Culture of the Jesuits in Silesia and the Kłodzko Country (1581–1776)*. Berlin 2018.

JUŘÍČEK, Libor – MAREK Josef: *Svítiplyn na severní Moravě a ve Slezsku*. Ostrava 2007.

KACZMAREK, Romuald – WITKOWSKI, Jacek: *Nagrobek św. Jadwigi w Trzebnicy*. In: *Z badań architektury, urbanistyki i sztuki Śląska*. Wrocław 1988, s. 145–194.

KAHUDA, Jan: *Kancléř Metternich vlastním životopisem*. In: *Opavský kongres 1820 a politika Svaté aliance mezi časy*. Marian Hochel (ed.), Opava 2021, s. 131–150.

KAPSA, Václav: *Jesuiten komponieren. Bemerkungen zu erhaltenen Kompositionen der böhmischen Jesuiten*. In: *Aurora Musas nutrit. Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.–18. Jahrhundert*. Acta conventus Bratislavae 26.–29. Septembris 2007. Kačic, Ladislav (ed.), Bratislava 2008, s. 193–208.

- KAPRAS, Jan: *Opavské právní dějiny doby knížecí*. Opava 1918.
- KAREN, Jiří: *Osudy aktérů demokratizačního procesu roku 1968 v letech tzv. normalizace v Opavě*. Diplomová práce, FF Ostravské univerzity. Ostrava 2010.
- KLADIWA, Pavel: *Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum*. Slezský sborník 100, 2002, s. 124–143.
- KLOS, Miroslav: *Jesuité v Opavě (1480) 1625–1773*. Strojopisný inventář. Opava 1994.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa – ETTLEROVÁ, Kateřina: *Korzo v životě českých a moravských měst první poloviny 20. století*. Český lid 90, 2003, č. 3, s. 229–250.
- KNAFLITSCH, Karl: *Lokalgeschichtliches zum Troppauer Kongreß 1820*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 5, 1909, s. 101–160.
- KNAFLITSCH, Karl: *Einiges über die schauspielernde Thätigkeit der Troppauer Ordensleute*. Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 6, 1902, s. 301–311; 9, 1905, s. 172–193.
- KNAFLITSCH, Karl: *Geschichte des Troppauer Gymnasiums. II. Th.* In: Jahres-Bericht des k. k. Staats-Gymnasiums mit deutscher Unterrichtssprache in Troppau für das Schuljahr 1902–1903. Troppau 1903, s. 3–34.
- KNAPÍKOVÁ, Jaromíra: *Nad šálkem kávy: příběhy opavských kaváren 1789–1989*. Opava 2018.
- KNEIFEL, Reginald: *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien. Zweiter Theil, zweiter Band*. Brünn 1805.
- KNOZ, Tomáš (ed.): *Lichtenštejnové: konstrukce obrazu, stereotypy, propaganda*. Časopis Matice moravské 134, suppl. 7, 2015.
- KNOZ, Tomáš: *Čtyři tváře Karla z Lichtenštejna*. Dějiny a současnost 43, 2021, č. 3, s. 10–14.
- KOLÁŘ, Ondřej: *Sites of Memory in Czechoslovak Silesia 1945–1948*. Journal of Nationalism Memory & Language Politics 17, 2024, č. 1, s. 1–26.
- KOLÁŘ, Ondřej: *Between Stamm and Volk: On German Cross-Border Cultural Cooperation in Interwar Silesia*. Border and Regional Studies 10, 2022, č. 2, s. 131–143.
- KOLÁŘ, Ondřej: *K typologii, symbolice a identitotvorné roli pomníků a památníků obětí první světové války v českém Slezsku 1918–1938*. Marginalia Historica: časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury 9, 2018, č. 2, s. 53–74.

- KOLÁŘ, Ondřej: *První mezi rovnými: sebe prezentace pěšího pluku č. 1 „Kaiser und König Franz Joseph I.“ 1914–1918*. Časopis Slezského zemského muzea série B 67, 2018, č. 1–3, s. 3–12.
- KOLÁŘ, Ondřej: *Problematika válečných hrobů a památníků v agendě opavského landrátu 1938–1945*. Časopis Slezského zemského muzea série B 66, 2017, č. 1–2, s. 57–71.
- KOLÁŘ, Ondřej: *Jan Wiedermann a policejní ředitelství v Opavě ve 20. letech 20. století*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 9, 2016, s. 197–212.
- KOLÁŘ, Ondřej: *K výstavbě památníku na Ostré hůrce*, Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 41, 2015, č. 2, s. 28–30.
- KÖNIG, Gudrun M.: *Eine Kulturgeschichte des Spazierganges. Spuren einer bürgerlichen Praktik 1780–1850*. Wien 1996.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – DLUHOŠOVÁ, Radmila (edd.): *Begräbniskultur an den Höfen der Herzöge von Liegnitz und Brieg in der Frühneuzeit. Beiträge und Materialien*. Troppau 2022.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Opavská restaurátérka Therese Adam(ová) a její „slezská kuchyně“ sklonku 19. století*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 13, 2020, s. 35–60.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Ad fontes. Několik upřesňujících poznámek k historickému vývoji objektu č. 343/37 na Masarykově třídě v Opavě v letech 1784 až 1837*. Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 10, 2017, s. 51–67.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Hejtmanská správa ve Slezsku na pozadí specifické územně správní struktury země*. In: Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české. Bobková, Lenka – Čapský, Martin – Korbelařová, Irena a kol. (edd.), Opava 2009, s. 11–23.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Večeřel jsem sám se svou ženou. Pobyt císaře Františka I. v kongresové Opavě ve světle jeho osobního cestovního diáře z roku 1820*. In: Opavský kongres 1820 a politika Svaté aliance mezi časy. Marian Hochel (ed.), Opava 2021, s. 111–129.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena – DLUHOŠOVÁ, Radmila (edd.): *Funerální kultura lehnicko-břežských vévodských dvorů v raném novověku. Příspěvky a materiály k tématu*. Opava 2019.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Zamilované strašidlo a milovaná šípková růže. Svatby na slezských knížecích dvorech v době raného baroka*. Opava 2014.

- KORBELÁŘOVÁ, Irena – ŽÁČEK, Rudolf: *Těšínsko – země Koruny české*. Český Těšín 2008.
- KORBELÁŘOVÁ, Irena: *Opava za třicetileté války a v pobělohorském období*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 165–206.
- KOŠOVÁ, Michaela: *Problematika internace německého obyvatelstva v táborových zařízeních a jejich odsunu z Krnovska a Opavska v letech 1945–1948*. Diplomová práce, FF Ostravské univerzity. Ostrava 2004.
- KOUKAL, Petr: *K jezuitským hudebním školám ve Slezsku a na Moravě*. In: Kształcenie muzyków kościelnych na Śląsku: materiały sympozjum zorganizowanego przez Zakład Muzyki Kościelnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w Kamieniu Śląskim w dniach 21.–22. 11. 1995 z okazji 20-lecia Studium Muzyki Kościelnej w Opolu. Pośpiech, Remigiusz – Tarliński, Piotr (edd.), Opole 1997, s. 117–122.
- KOUKAL, Petr: *Novější historie varhan konkatedrály Nanebevzetí Panny Marie v Opavě*. Folia Organologica. International yearbook of organ and organ music, 2023, č. 1, s. 23–37.
- KOURILOVÁ, Dana: *Opava – urbanistická koncepce rozvoje města a její realizace na přelomu 19. a 20. století – I*. Časopis Slezského zemského muzea série B 41, 1992, č. 2, s. 136–148.
- KOZÁK, Petr: *Hold stavů Karlu Eusebiovi jako novému opavskému knížeti*. In: Země a její pán: struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války. Matejko-Peterka, Ilona (ed.), Opava 2014, s. 154.
- KOZÁK, Petr: *Úřad zemského hejtmána v proměnách středověkého Opavska*. In: Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české. Bobková, Lenka – Čapský, Martin – Korbelařová, Irena a kol. (edd.), Opava 2009, s. 127–149.
- KRÁL, Pavel: *Smrt a pohřby české šlechty na počátku novověku*. České Budějovice 2004.
- KRÁL, Pavel: *Pohřební slavnosti jako prostředek a místo komunikace raně novověké společnosti*. In: Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku (Opera historica 8). Bůžek, Václav – Král, Pavel (edd.), České Budějovice 2000, s. 315–332.
- KRÁLÍK, Oldřich: *Kapitoly o Slezských písních*. Ostrava 1957.

- KRAMÁŘOVÁ, Helena: *Nové prameny k chrámové hudbě v Hrabyni: mecenáši a hudebně-liturgický provoz slezského poutního místa*. Musicologica Olomucensia 34, 2022, č. 1, s. 164–177.
- KRATOCHVÍL, Petr: 1918–2005. In: Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura. Kratochvíl, Petr (ed.), Praha 2009, s. 625–710.
- KRAVAR, Zdeněk: *Faustin Ens – O vzniku a současném stavu vlasteneckého muzea v Opavě*. Časopis Slezského zemského muzea série B 63, 2014, č. 1, s. 53–90.
- KREUZINGER, Erasmus: *Opavská kronika staré a nové doby aneb Opava a její pozoruhodnosti*. Opava 2002.
- KREUZINGER, Erasmus: *Chronik der alten und neuern Zeit Troppau's, oder Troppau und seine Merkwürdigkeiten. Ein Handbuch für Einheimische und Wegweiser für Fremde gesammelt und zusammengestellt von Erasmus Kreuzinger. Mit einem Situationsplane der Stadt Troppau*. Troppau 1862.
- KRÖMER, Tomáš: *Legionářské muzeum*. In: Slezsko a Ostravsko 1918–1938. Kolář, Ondřej (ed.), Opava 2018, s. 143–145.
- KRÖSS, Alois – FORSTER, Karl – KOLÁŘ, Petr – SVATOŠ, Martin: *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu. III. Die Zeit von 1657 bis zur Aufhebung der Gesellschaft Jesu im Jahre 1773*. Olomouc 2012.
- KŘÍŽANOVSKÁ, Barbora: *Vznik a vývoj vyšší pedagogické školy v Opavě v letech 1953–1959*. Diplomová práce, FF Ostravské univerzity. Ostrava 2007.
- KUČERA, Rudolf: *Život na příděl: válečná každodennost a politika dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha 2014.
- LASSMANN, August K.: *Engelbert Kaps 75 Jahre – Der Schöpfer des Troppau-Gedenksteins*. Troppauer Heimat-Chronik 159, 1963, s. 83–85.
- LEPSIUS, Carl Richard: *Denkmäler aus Aegypten und Aetiophien nach den Zeichnungen der von seiner Majestät dem Koenige von Preussen Friedrich Wilhelm IV nach diesen Ländern Gesendeten und in den Jahren 1842–1845 ausgeführten wissenschaftlichen Expedition auf Befehl seiner Majestät*. Berlin [1859].
- LONGO, James: *Hitler and the Habsburgs: The Führer's Vendetta Against the Austrian Royals*. New York 2020.
- MALÝ, Tomáš: *Obrazy a rituál: římské korunovace divotvorných Madon a koncept barokní kultury*. Praha 2019.
- MAŇAS, Vladimír: *Feriální mše na brněnském jezuitském gymnáziu a latinský písňový repertoár v 17. a 18. století*. In: Jezuité a Brno: sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773). Jordánková, Hana – Mañas, Vladimír (edd.), Brno 2013, s. 199–210.

- MAŇAS, Vladimír: *Přitahovat hudbou. Minoritský konvent v Brně a jeho rozkvět v první polovině 18. století*. Opus musicum 44, 2012, č. 2, s. 6–19.
- MAŇAS, Vladimír: *Vulgus Bohemorum Musicae adictissimum. Music in the Recatholisation Strategies of the Czech Jesuits in the 17th Century*. In: Aurora Musas nutrit. Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.–18. Jahrhundert. Kačic, Ladislav (ed.), Bratislava 2008, s. 209–215.
- MAŇAS, Vladimír: *Hudební tradice*. In: Vlastivěda moravská. Dačicko, Slavonicko, Telčsko. Vlastivěda moravská. Nová řada, 2. sv. Brno 2005, s. 392–431.
- MAŇAS, Vladimír: *Rektoři, kantoři a varhaníci v Moravské Ostravě v 17. a 18. století*. In: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 22. Przybylová, Blažena (ed.), Ostrava 2005, s. 360–386.
- MARTINEK, Branislav – JIRÁSEK, Zdeněk: *Opava v proměnách posledního půlstoletí*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 295–338.
- MARTINEK, Radek: *Zapomenutá paměť. Nejstarší kněžské portréty východních Čech*. e-Monumentica 8, 2020, č. 1–2, s. 25–36.
- MAŘÁDEK, Vladimír: *Dva roky osvobozené Opavy*. Opava 1947.
- MASPERO, Gaston: *L'archéologie Égyptienne*. Paris [1887].
- MENČÍK, Ferdinand: *Příspěvky k dějinám českého divadla*. Praha 1895.
- MICHL, Jan: *Legionáři a Československo*. Praha 2009.
- MIKETOVÁ, Hana – MÜLLER, Karel a kol.: *Opavský zámek*. Opava 2012.
- MILLER, Jaroslav: *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*. Praha 2006.
- MORR, Josef: *Ein Troppauer Karfreitagsspiel*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 9, 1914, s. 91–116.
- MÜLLER, Karel: *Lichtenštejnové v českém Slezsku. Historie rodu a svědectví heraldických památek*. In: Země a její pán: struktury vlády a její projevy na území Rakouského Slezska do konce první světové války. Matejko-Peterka, Ilona (ed.), Opava 2014, s. 21–26.
- MÜLLER, Karel – ŽÁČEK, Rudolf (edd.): *Opava. Historie, kultura, lidé*. Praha 2006.
- MYŠKA, Milan: *Breda & Weinstein (Kapitoly z dějin opavského obchodního domu 1898–1948)*. Opava 1998.

- MYŠKA, Milan: *Z historie opavského obchodního domu Breda-Weinstein*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 40, 1996, č. 2, s. 20–22.
- NĚMEČEK, Milan: *František Schmoranz ml. (1845–1892): apoštol orientalismu a průkopník uměleckého průmyslu v Čechách*. Zprávy památkové péče 81, 2021, č. 2, s. 138–150.
- Neue deutsche Biographie, Band 17*. Berlin 1994.
- Neue deutsche Biographie, Band 2*. Berlin 1955.
- OBORNÍKOVÁ, Pavla: *Obnovování občanské společnosti v Opavě*. Diplomová práce, FHS Univerzity Karlovy. Praha 2006.
- OLŠOVSKÝ, Jaromír: *K uměleckohistorickému vývoji kostela sv. Vojtěcha v Opavě*. Časopis Slezského zemského muzea série B 46, 1997, č. 2, s. 138–163.
- ORLITA, Zdeněk: „*Non multi, sed boni*.“ *Mariánské sodality při jezuitské koleji sv. Jiří v Opavě v 17.–18. století a vývoj v ostatních částech olomoucké diecéze*. In: Bratrstva. Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby. Pardubice 2005, s. 103–140.
- ORLITA, Zdeněk: *Dánský vpád na Opavsko a jeho obraz na měšťanské politické scéně*. In: Opava: sborník k dějinám města 2. Opava 2000, s. 31–38.
- PALOUŠ, Martin: *Ještě není po všem*. Paměť a dějiny 17, 2023, č. 4, s. 3–15.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Co čas neodvál... Příběh historičky v absurdních časech*. Ostrava 2020.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Historik sám sobě pamětníkem*. In: Na hranicích mezi minulostí a přítomností: současné perspektivy orální historie. Mücke, Pavel – Brychta, Martin (edd.), Praha–Ostrava 2016, s. 21–36.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Reflexe prožitků pamětníků z let 1945–1989*. Časopis Matice moravské 135, 2016, č. 3, s. 335–359.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Likvidace středních vrstev na Opavsku po roce 1945*. Slezský sborník 95, 1997, č. 4, s. 297–298.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina: *Tři opavská jara: obrodný a normalizační proces v letech 1967–1970*. Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 18, 1992, č. 1–2, s. 6–10, 14–18; 19, 1993, č. 1, s. 11–13.
- PELC, Martin: *Vídeňský akademický buršenshaft „Silesia“ a Rakouské Slezsko*. Časopis Matice moravské 131, 2012, č. 1, s. 39–63.

- PELC, Martin – ŠOPÁK, Pavel: *Kariéry*. In: Opava – Vídeň. Měšťanská kultura 19. století mezi periferií a centrem. Pelc, Martin – Šopák, Pavel – Šústková, Hana (edd.), Opava 2011, s. 81–106.
- PELC, Martin: *Studenti z Rakouského Slezska na vídeňských vysokých školách 1860–1914 a jejich organizace*. In: Zdeněk Jirásek a kol.: Slezsko v 19. století. Opava 2011, s. 87–111.
- PELC, Martin: *Vídeň – Opava, 14. září 1897 (namísto úvodu)*. In: Pelc, Martin – Šopák, Pavel – Šústková, Hana: Opava – Vídeň. Měšťanská kultura 19. století mezi periferií a centrem. Opava 2011, s. 9–24.
- PELC, Martin: *Umění putovat. Dějiny německých turistických spolků v českých zemích*. Brno 2009.
- PELC, Martin: „Kultura“ a „společnost“ v nedávných diskusích německých historiků. Český časopis historický 104, 2006, č. 3, s. 606–614.
- PEŠEK, Jiří: *Od aglomerace k velkoměstu. Praha a středoevropské metropole 1850–1920*. Praha 1999.
- PEŠKOVÁ, Jitřenka. *Collectio Ecclesiae Březnicensis. Catalogus artis musicae in Bohemia et Moravia cultae artis musicae antiquioris catalogum series. Vol. III*. Praha 1983.
- PICHLÍK, Karel: *Zahraniční odboj 1914–1918 bez legend*. Praha 1968.
- PICHLÍK, Karel: *Čeští vojáci proti válce 1914–1915*. Praha 1961.
- PILNÁČEK, Josef – MAYER, Karel – MÜLLER, Karel: *Rody starého Slezska 1*. Brno 1991².
- PILNÁČEK, Josef – MAYER, Karel: *Rody starého Slezska 2*. Brno 1994².
- PILNÁČEK, Josef – MAYER, Karel – MÜLLER, Karel: *Rody starého Slezska 4*. Brno 1996².
- PILNÁČEK, Josef – MAYER, Karel – MÜLLER, Karel: *Rody starého Slezska 5*. Brno 1998².
- PLAČKOVÁ, Magda – PLAČEK, Vilém: *Snahy o územněsprávní reformu v oblasti Slezska v roce 1968*. In: Vlastivědné listy Slezska a severní Moravy 18, 1992, č. 1, s. 10–14.
- PLAČKOVÁ, Pavlína: *Opavský region v letech 1968–1970*. Diplomová práce, Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Ostrava 2001.

- POKLUDOVÁ, Andrea: *Městské adresáře: zrcadlo socioprofesionálních městských struktur na přelomu 19. a 20. století*. Časopis Matice moravské 123, 2004, č. 1, s. 93–110.
- POKLUDOVÁ, Andrea: *Obraz Opavy na přelomu 19. a 20. století na základě zpráv úřadu starosty a městských adresářů*. Časopis Slezského zemského muzea série B 53, 2004, č. 3, s. 109–122.
- POLIŠENSKÝ, Josef: *Opavský kongres r. 1820 a evropská politika let 1820–1822*. Ostrava 1962.
- PORT, Jan: *Divadlo řádových škol a náboženských bratrstev*. In: Dějiny českého divadla I. Od počátků do sklonku 18. století. Scherl, Adolf (ed.), Praha 1968, s. 167–193.
- PRASEK, Vincenc: *Opavské „právo hejtmanova“ čili „roky“ knížetství někdy Opavského*. In: Program českého nižšího gymnasia v Opavě. Opava 1884, s. 3–19.
- PRÁŠEK, Justin V.: *Dějiny Čech a Moravy nové doby. X. Panování císaře a krále Františka I. 1792–1815*. Praha 1905.
- PROKOP, Radim – KNOP, Alois: *Ke vzniku a některým vývojovým zvláštnostem vysokého pedagogického školství v regionu Severní Moravy a Slezska*. Časopis Slezského zemského muzea série B 57, 2008, s. 74–92.
- QUINAN, Jack: *Frank Lloyd Wright's Larkin Building, Myth and Fact*. Chicago 1987.
- RAINER, Werner (ed.): *Marcus Sitticus. Die Regierung des Fürsterzbischofs nach der Chronik von Johannes Stainhauser*. Salzburg 2012.
- RAK, Jiří: *Zachovej nám Hospodine. Češi v rakouském císařství 1804–1918*. Praha 2013.
- RAK, Jiří: *Dobry císař František, jeho kancléř a jejich Češi*. In: Biedermeier v českých zemích. Sborník příspěvků z 23. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 6.–8. března 2003, Praha 2004, s. 19–24.
- REISS, Gerhard: *Beisetzung der Herzogin Anna Maria von Liegnitz in Weiden*. München 2016.
- RYANTOVÁ, Marie: *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*. Praha 2016.
- SAMEK, Bohumil – DOLEJŠÍ, Kateřina (edd.): *Umělecké památky Moravy a Slezska, 3.1, O/P*. Praha 2021.
- SARACZYŃSKA, Agata: *Świątynia komercji – dom towarowy braci Barasch*. In: Wrocławski rynek. Smolak, Marzena (ed.), Wrocław 1999, s. 192–199.
- SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě, 3. díl: dodatky*. Olomouc 2018.

- SEHNAL, Jiří: *Obsazení kůru u brněnských jezuitů v letech 1676–1770*. In: Jezuité a Brno: sociální a kulturní interakce koleje a města (1578–1773). Jordánková, Hana – Maňas, Vladimír (edd.), Brno 2013, s. 187–198.
- SEHNAL, Jiří: *Pavel Vejvanovský and the Kroměříž music collection*. Olomouc 2008.
- SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě. 2. díl: Varhany*. Brno 2004.
- SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě. 1. díl: Varhanáři*. Brno 2003.
- SEHNAL, Jiří – VYSLOUŽIL, Jiří: *Dějiny hudby na Moravě*. Brno 2001.
- SEHNAL, Jiří: *Pavel Vejvanovský's Beziehungen zu Schlesien*. In: Musikkultur in Schlesien zur Zeit von Telemann und Dittersdorf. Sinzig 2001, s. 237–248.
- SEHNAL, Jiří – PEŠKOVÁ, Jitřenka: *Caroli de Liechtenstein-Castelcorno episcopi Olo-mucensis operum artis musicae collectio Cremsirii reservata*. Prague 1998.
- SEHNAL, Jiří: *Hudba u jezuitů české provincie v 17. a 18. století*. In: Morava a Brno na sklonku třicetileté války. Skutil, Jan (ed.), Brno–Praha 1995, s. 238–245.
- SEHNAL, Jiří: *Pavel Vejvanovský a biskupská kapela v Kroměříži*. Kroměříž 1993.
- SEHNAL, Jiří: *Kroměřížský kryptogramista 17. století*. Hudební věda 26, 1989, č. 1, s. 28–31.
- SEHNAL, Jiří: *Hudba v olomoucké katedrále v 17. a 18. století*. Brno 1988.
- SEHNAL, Jiří: *Hudba u brněnských augustiniánů v 18. století*. Hudební věda 20, 1983, č. 3, s. 227–241.
- SCHIMMELPFENNIG, Carl Adolf: *Herzogin Barbara von Liegnitz-Brieg, geborene Markgräfin von Brandenburg, ihr Hofhalt und ihre Regierung von 1586–1595*. Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens 14, 1879, s. 337–430.
- SCHIVELBUSCH, Wolfgang: *Lichtblicke. Zur Geschichte der künstlichen Helligkeit im 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main 2004.
- SCHREMMER, Ernst: *Der grossdeutsche Weg des Feldmarschalls von Böhmer-Ermolli*. In: Prager Jahrbuch 1943. Prag 1943, s. 201–203.
- SCHUBERT, Anton: *Aus Mähren und Schlesien der k.k. Hofbibliothek zu Wien gewordene Handschriften und Altdrucke*. Mitteilungen des Österreichischen Vereins für Bibliothekswesen 1, 1897, s. 43–56.
- SCHUBERT, Anton: *Die ehemaligen Bibliotheken der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Mönchklöster in Mähren und Schlesien sowie die der Exjesuiten zu Teschen und Troppau*. Centralblatt für Bibliothekswesen 17, 1900, č. 8–10, s. 321–336, 401–423, 449–468.
- SKED, Alan: *Úpadek a pád habsburské říše*. Praha 1995.

- SLAVICKÝ, Tomáš: *K otázce vlivu jezuitů na český lidový duchovní zpěv*. In: Bohemia Jesuitica 1556–2006, 2. sv. Praha 2010, s. 1113–1135.
- SMRČEK, David: *Grabenbummel. Nacionální souboj o Prahu na přelomu 19. a 20. století*. Praha 2022.
- STAROWSKI, Edmund: *Zur Geschichte der Entwicklung des Musiklebens in Troppau*. Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens 6, 1910–1911, s. 1–24; 8, 1913, s. 13–39.
- STLOUKAL, Karel: *Karel z Lichtenštejna a jeho účast na vládě Rudolfa II. (1596–1607)*. Praha 1912.
- STÖGMANN, Arthur: *Karl I. von Liechtenstein und die Politik in den böhmischen Ländern (ca. 1590 bis 1627)*. Studia historica Brunensia 64, 2017, č. 1, s. 61–94.
- STÖGMANN, Arthur: *Kontinuité a diskontinuité v religiozitě a náboženské politice knížat z Lichtenštejna v 16. a 17. století*. Časopis Matice moravské, 132, 2013, suppl. 4, s. 59–75.
- Sto let české divadelní scény v Opavě: sborník z konference*. Jana Foltysová – Zdeněk Jirásek (edd.), Opava 2018.
- STRAKOVÁ, Theodora: *Vokálně polyfonní skladby na Moravě v 16. a na počátku 17. století. 1: Příspěvek k poznání hudebního života na Moravě v době předbělohorské*. Časopis Moravského muzea (vědy společenské) 66, 1981, s. 165–178.
- STUDENIČOVÁ, Hana: *Q. in search of musicalia from the Baroque library of the Augustinian Eremites in Brno*. Musicologica Brunensia 53, 2018, č. 2, s. 5–23.
- SZACSVAI, Katalin Kim: *Musik bei den Tyrnauer Jesuiten im 18. Jahrhundert*. In: Aurora Musas nutrit. Die Jesuiten und die Kultur Mitteleuropas im 16.–18. Jahrhundert. Kačic, Ladislav (ed.). Bratislava 2008, s. 227–251.
- ŠEDIVÝ, Ivan: *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha 2014.
- ŠEDIVÝ, Jaroslav: *Metternich kontra Napoleon*. Praha 2005.
- ŠIMČÍK, Antonín: *Opavské gymnaziální muzeum – školní nebo zemské muzeum?* Časopis Slezského zemského muzea série B 63, 2014, č. 1, s. 15–41.
- ŠIMŮNEK, Robert: *Šlechta a města pozdního středověku. Konfrontace či koexistence?* In: Stredoveké mesto ako miesto stretnutí a komunikácie. Lukačka, Ján – Štefánik, Martin a kol., Bratislava 2010, s. 225–237.
- ŠKARPOVÁ, Marie – SLAVICKÝ, Tomáš: *Katechismové písně a zpívané katechismy. Příspěvek jezuitů ke katolickému modu catechizandi přelomu 16. a 17. století*. Folia Historica Bohemica 26, 2011, č. 1, s. 131–141.

- ŠKARPOVÁ, Marie: „Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými“: Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity. Praha 2015.
- ŠMERDA, Milan: *Za vším hledej ženu aneb Alžběta Lukrécie Těšínská a spor o Těšínské knížectví*. In: Historik na Moravě. Profesoru Jiřímu Malířovi, předsedovi Matice moravské a vedoucímu Historického ústavu FF MU věnují jeho kolegové, přátelé a žáci k šedesátinám. Brno 2009, s. 625–643.
- ŠMERDA, Milan: *Kněžna Alžběta Lukrécie a protireformace na Těšínsku (1625–1653)*. Těšínsko 47, 2004, č. 4, s. 1–10; 48, 2005, č. 1, s. 1–7.
- ŠOPÁK, Pavel: *Baroko – secese – art deco (stylové proměny v tvorbě sochaře Josefa Obetha)*. Časopis Slezského zemského muzea série B 72, rok 2023, č. 3, s. 150–166.
- ŠOPÁK, Pavel: *Leopold Bauer (1872–1938). Morfologie moderny*. Opava 2023.
- ŠOPÁK, Pavel: *Znamení vertikál. Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku*. Opava 2013.
- ŠOPÁK, Pavel (ed.): *Výtvarná kultura ve Slezsku a na Ostravsku do roku 1970. Texty a dokumentace*. Opava 2010.
- ŠOPÁK, Pavel: *Barokní město*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 413–424.
- ŠOPÁK, Pavel: *Na prahu moderní éry*. In: Opava: historie, kultura, lidé. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 425–431.
- ŠOPÁK, Pavel: *Bývalá kolej jezuitů s kostelem sv. Jiří a sv. Vojtěcha, seminářem sv. Ignáce a gymnasiem*. In: Encyklopedie moravských a slezských klášterů. Foltýn, Dušan (ed.), Praha 2005, s. 564–568.
- ŠOPÁK, Pavel: *Klasicistní architektura Opavy let 1780–1850*. Opava 2003.
- ŠOPÁK, Pavel: *Kostel sv. Hedviky v Opavě I*. Časopis Slezského zemského muzea série B 48, 1999, č. 3, s. 224–240.
- ŠOPÁK, Pavel: *Obchodní dům Breda & Weinstein. Přestavby – projekty – realizace. Katalog výstavy uspořádané k 100. výročí firmy Breda & Weinstein, 70. výročí otevření novostavby obchodního domu Breda & Weinstein a 60. výročí úmrtí architekta Leopolda Bauera*. Opava 1998.
- ŠOPÁK, Pavel – VOJTAL, Petr: *Opava jako barokní rezidenční město*. In: Opava: sborník k dějinám města 1. Opava 1998, s. 71–75.
- ŠOPÁKOVÁ, Marta: *Návštěvy prezidenta Edvarda Beneše v českém Slezsku*. In: Slezsko znovuzrozené: k 70. výročí návštěvy prezidenta ČSR dr. Edvarda Beneše v Hrabyni. Kolář, Ondřej (ed.), Hrabyně 2016, s. 15–26.

- ŠTEFANCOVÁ, Dagmar: *Příbor, Wendelin Hueber a Bonifazio Gratiani ve světle dosud neznámého rukopisu*. Musicalia: časopis Českého muzea hudby 6, 2014, č. 1–2, s. 159–174.
- TICHÁK, Milan: *Olomoucké vycházky. Po všedních cestách nevšedním městem*. Olomouc 2014.
- TRITSCH, Walther: *Franz von Österreich der Kaiser „Gott erhalte“*. Leipzig–Mährisch Ostrau 1937.
- TROLDA, Emilián: *Jesuité a hudba. I. Hudba v pražské koleji od roku 1556 do roku 1610*. Cyril 66, 1940, s. 53–57, 73–78.
- TROLDA, Emilián: *Jesuité a hudba. II. Hudebníci z řádu Tovaryšstva Ježíšova*. Cyril 67, 1941, s. 2–10, 42–46, 53–63, 106–108.
- TURINSKÝ, Jan: *Rakouská řadová pěchota 1805–1809*. Bakalářská práce, FF Masarykovy univerzity. Brno 2010.
- UHLÍŘ, Dušan: *Čas kongresů a tajných společností*. Praha 2017.
- UHLÍŘ, Dušan: *František II. (I.)*. In: Čeští králové. Antonín, Robert – Ryantová, Marie – Vorel, Petr (edd.), Praha 2008.
- VALIŠOVÁ, Kateřina: *Studenten, Bürger und Stiftungen: Das Jesuitenkollegium und die Stadt Iglau im 17. Jahrhundert*. In: Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter: Referate der gleichnamigen Tagung in Telč vom 24. bis 26. September 2018. Havlík, Jiří M. – Kašpárková, Jarmila – Kollermann, Karl (edd.), Praha–St. Pölten 2019, s. 96–112.
- VAŘEKA, Marek: *Kníže Karel I. z Lichtenštejna 1569–1627. Finance – majetek – politika*. České Budějovice 2024.
- VAŘEKA, Marek: *Lichtenštejnská panství na Moravě do Bílé hory*. Ostrava 2020.
- VAŘEKA, Marek: *380 let knížectví Lichtenštejn v Moravském Krumlově. 380 years of principedom Liechtenstein in Moravský Krumlov*. Moravský Krumlov–Vaduz 2013.
- VAŘEKA, Marek – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.): *Das Fürstenhaus Liechtenstein in der Geschichte der Länder der Böhmisches Krone*. Ostrava–Vaduz 2013.
- VEBER, Václav – HLAVAČKA, Milan – VOREL, Petr – POLÍVKA, Miloslav – WIHODA, Martin – MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: *Dějiny Rakouska*. Praha 2009.
- VEČEŘA, Miloš – URBANOVÁ, Martina: *Vybrané kapitoly ze sociologie práva. Učební text pro bakalářské studium*. Brno 2019.

- VESELÁ, Irena: *Fundace rodiny Schwartzovy ze Svitav v hudebním semináři jezuitského gymnázia v Brně v 17. a 18. století*. In: *Cantantibus organis: hudební kultura raného novověku ve středoevropských souvislostech: ad honorem Jiří Sehnal*. Maňas, Vladimír – Žůrek, Pavel (ed.), Brno 2016, s. 93–103.
- VLÁČIL, František: *Slezský pluk: Stručná kronika 8. čs. střeleckého slezského pluku*. Frýdek 1933.
- VYBÍRAL, Jindřich: *Leopold Bauer. Heretik moderní architektury*. Praha 2017.
- VYBÍRAL, Jindřich: *Česká architektura na prahu moderní doby. Devatenáct esejů o devatenáctém století*. Praha 2002.
- VÝTISK, Stanislav: *Územně-správní a politický vývoj Opavy v letech 1945–1948*. Bakalářská práce, FF Masarykovy univerzity. Brno 2007.
- VÝTISK, Stanislav: *Hejtmanský úřad v Knížectví opavském v 16. století*. Diplomová práce, FF Masarykovy univerzity. Brno 2010.
- WATZKE, Adolf: *Kaiser-Infanterie: 1. Bändchen: zwei Jahrhunderte: ein kurzer geschichtlicher Abriß*. Troppau 1917.
- WATZKE, Adolf: *Kaiser-Infanterie: 2. Bändchen: Brave Einser: kleine Gedenkblätter*. Troppau 1917.
- WEBER, Matthias: *Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich in der frühen Neuzeit*. Köln–Wien 1992.
- WELTZEL, Augustin: *Geschichte der Stadt Ratibor*. Ratibor 1861.
- WINKELBAUER, Thomas: *Fürst und Fürstendiener. Gundaker von Liechtenstein, ein österreichischer Aristokrat des konfessionellen Zeitalters*. Wien 1999.
- WINKELBAUER, Thomas: *Repräsentationsleben, Hofstaat und Hofzeremoniell der Herren bzw. Fürsten von Liechtenstein in der ertsen Hälfte des Jahrhunderts*. In: *Život na dvorech a v rezidenčních městech posledních Rožmberků (Opera historica 3)*. Bůžek, Václav (ed.), České Budějovice 1993, s. 179–198.
- WINTER, Jay: *Remembering War: The Great War between Memory and History in the 20th Century*. Yale 2006.
- WOLNY, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften I/V*. Brünn 1863.
- WURZBACH, Constantin von (ed.): *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750 bis 1850 im Kaiserstaate und in seinen Kronländern gelebt haben. Th. 15–16, Leon–Lomeni, Londonio–Marlow*. Wien 1866.

ZÁŘECKÁ, Klára: *Die Gesellschaft Jesu und ihre Mäzene in der früheren Neuzeit in Königsgrätz*. In: *Orden und Stadt, Orden und ihre Wohltäter: Referate der gleichnamigen Tagung in Telč vom 24. bis 26. September 2018*. Havlík, Jiří M. – Kašpárková, Jarmila – Kollermann, Karl (edd.), Praha–St. Pölten 2019, s. 53–78.

ZBAVITEL, Miloš: *Kalendárium dějin divadla v Opavě*. Opava 1995.

ZEMEK, Metoděj: *Dějiny jezuitské koleje v Uherském Hradišti*. In: *Kniha o Redutě*. Čoupek, Jiří (ed.), Velehrad 2001, s. 157–170.

ZUKAL, Josef: *Friedlose Wanderung fürstlicher Leichen*. *Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch-Schlesiens* 9, 1914, s. 1–3.

ZUKAL, Josef: *Paměti opavské. Črty kulturní a místopisné*. Opava 1912.

ZUKAL, Josef: *Český kostel a česká škola ve Staré Opavě*. *Věstník Matice opavské* 15, 1907, s. 59–77.

ZUKAL, Josef: *Beiträge zur Häuser- und Bürgerchronik des Oberringes von Troppau*. Troppau 1898.

ZUKAL, Josef: *Z nejstarších matrik opavských*. *Věstník Matice opavské* 7, 1897, s. 5–17.

ŽÁČEK, Rudolf – STUHLÍKOVÁ, Jana: *Opavská pohostinství ve světle nejstarších adresářů z druhé poloviny 18. století*. In: *Kulinární kultura Slezska a střední Evropy. Východiska, metody, interdisciplinarita*. Korbelářová, Irena (ed.), Opava 2015, s. 175–188.

ŽÁČEK, Rudolf: *Opava renesanční*. In: *Opava: historie, kultura, lidé*. Müller, Karel – Žáček, Rudolf (edd.), Praha 2006, s. 137–164.

Webové stránky

Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800 (BCBT); <<https://bcbt.lib.cas.cz/>>

Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein online; <https://historisches-lexikon.li/Liechtenstein,_Maximilian_I._von>

Organy; <http://www.organy.pro/instrumenty.php?instr_id=2047>

Paměť národa; <<https://www.pametnaroda.cz/cs/kurecka-oldrich-20210709-0>>

Řeholníci; <<https://reholnici.hiu.cas.cz>>

Varhany v kostele sv. Vojtěcha; <<https://www.ebencompetition.cz/opavske-varhany/varhany-v-kostele-sv-Vojtechy-v-Opave>>

**Ceremoniální rozloučení s Annou z Lichtenštejna roku 1625.
Ženský knížecí pohřeb jako signál (nenaplněné) proměny Opavy
v raně novověké rezidenční město?**

1. Karel I. z Lichtenštejna, 1622/1623 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01251.
2. Anna Marie, rozená Šemberová z Boskovic a Černé Hory, kol. 1625 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE 1227.
3. Anna Marie se synem Karlem Eusebiem, kol. 1617 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01233.
4. Karel Eusebius z Lichtenštejna, kol. 1630 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01020.
5. Hartman (III.), syn Gundakara z Lichtenštejna, kol. 1630 © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01255.
6. Anna Marie z Ditrichštejna, rozená z Lichtenštejna, 1619 © archiv autorky.
7. Františka Barbora z Tilly, rozená z Lichtenštejna © Liechtenstein. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, inv. č. GE01204.
8. Záznam o účasti Karla a Gundakara v konduktu při pohřbu Karla II. Minsterbersko-Olešnického v popisu smutečního konduktu, 1617 © Archiwum Państwowe we Wrocławiu.
9. Popis konduktu a obřadů při pohřbu Anny Marie z Lichtenštejna, titulní strana, asi po 1625 © Hausarchiv der Regierenden Fürsten von und zu Liechtenstein, kart. LAF 471.

**Opava roku 1817 – ochranné město Lichtenštejnů
pohledem císaře Františka I.**

10. Rakouský císař František I., Laurenz Herr, před 1855 © Liechtenstein, The Princely Collections, sign. GR 8255.
11. Troppauer Zeitung, úvodní strana s článkem o císařově návštěvě Opavy, 1817.
12. Charakteristika Opavy v cestovním deníku Františka I., 1817, kancelářský opis © Österreichisches Staatsarchiv.
13. Opava, Jaktařská brána a opevnění města, v pozadí kostel Nanebevzetí Panny Marie, Franz Biela, 1824 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 182 A.
14. Opava, Horní náměstí v pohledu od Jaktařské brány, Josef Fischer, 1812 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 3465 A.
15. Opava, zemský dům a Ratibořská brána, Franz Biela, 1813 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 191 A.

16. Opava, malá kasárna na místě někdejší hlavní pošty na Masarykově ulici, Moritz Hartel, kol. 1900 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 627 A.
17. Opava, stará městská věznice v Masařské ulici, Moritz Hartel, 1894 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 623 A.
18. Opava, městské hradby s minoritským klášterem, kostelem sv. Jana Křtitele a zámek, Franz Biela, 1813 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 189 A.
19. Opava, městský park se střelnicí, Ferdinand Galke, 1836 © Slezské zemské muzeum, UHP, inv. č. U 3912 G.

Opavské korzo: promenáda jako atribut moderního města

20. Moritz Hartel: Retrospektivní pohled na Horní náměstí kolem roku 1875 představuje jeho severní stranu jako jednoznačně nejživější část. Akvarel, 1900 © Slezské zemské muzeum, Umělecko-historická podsbírka, inv. č. U625A1.
21. Pohled od hotelu Koruna k Hornímu náměstí, odkud trasa korza pokračovala ulicí Mezi Trhy na Dolní náměstí, před rokem 1905 © Slezské zemské muzeum, Umělecko-historická podsbírka, inv. č. BII-16.
22. Pohled opačným směrem od městské věže Hlásky k Městskému divadlu a hotelu Koruna (v pozadí), po roce 1905 © Slezské zemské muzeum, Fotografická podsbírka, inv. č. FP10040-2.
23. Severní strana Horního náměstí s vyústěním Pekařské (Bismarckovy) ulice, po roce 1905 © Slezské zemské muzeum, Historická podsbírka, inv. č. D 632.

Z hlubin civilizace a tradice slezského regionu.

Inspirace opavských budov Leopolda Bauera

24. Hrobka na Starém židovském hřbitově ve Vratislavi z doby kolem roku 1910. Foto Bogusław Czechowicz.
25. Fragment hrobky na Starém židovském hřbitově ve Vratislavi z doby kolem roku 1910. Foto Bogusław Czechowicz.
26. Obchodní dům Breda v Opavě od západu. Foto Bogusław Czechowicz.
27. Bývalý farní kostel sv. Mikuláše v Bílsku (dnes pol. Bielsko-Biala), dnes katedrála. Foto Bogusław Czechowicz.
28. Starověký egyptský sarkofág. Zdroj: ERMAN, Adolf: *Aegypten und aegyptisches Leben im Altertum*, 1. Tübingen 1885.
29. Průčelí bývalé Obchodní a živnostenské komory v Opavě. Foto z doby kolem roku 1980 ve sbírce ZAO, Sběrka dokumentačního materiálu SOkA Opava, inv. č. CZ227205010//1062//1/2/1/1/3.
30. Rekonstrukce fasády jednoho z egyptských chrámů. Zdroj: MASPERO, Gaston: *L'archéologie Égyptienne*. Paris 1887.
31. Členění fasády jednoho z egyptských chrámů. Zdroj: LEPSIUS, Carl Richard: *Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien nach den Zeichnungen der von seiner Majestät dem Könige von Preussen Friedrich Wilhelm IV nach diesen Ländern Gesendeten und in*

- den Jahren 1842–1845 ausgeführten wissenschaftlichen Expedition auf Befehl seiner Majestät*. Berlin 1859, s. 1.
32. Fragment portálu průčelí kostela (dnešní katedrály) sv. Mikuláše v Bílsku. Foto Bogusław Czechowicz.
 33. Mříž v hlavním vchodu do obchodního domu Breda. Foto Bogusław Czechowicz.
 34. Hlavní portál kostela sv. Mikuláše v Bílsku. Foto Bogusław Czechowicz.
 35. Tzv. Straubův epitaf v katedrále ve Vídni. Zdroj: GINHART, Karl: *Die gesetzmäßige Entwicklung des österreichischen Barockornaments*. In: Kunstgeschichtliche Studien. Hans Tintelnot (ed.), Breslau 1943, s. 62–77.
 36. Nerealizovaný projekt obchodního domu Gengross ve Vídni od Leopolda Bauera. Zdroj: VYBÍRAL, Jindřich: *Leopold Bauer. Heretik moderní architektury*. Praha 2017.
 37. Obchodní dům bratří Baraschů na Rynku ve Vratislavi, stav před přestavbou z roku 1929. Foto (fragment) Eduard van Delden. Zdroj: Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Graficznych, inv. č. fot 49, podle Wikimedia Commons [11.4.2024].
 38. Kostel sv. Hedviky v Opavě od jihu. Foto Bogusław Czechowicz.
 39. Alternativní řešení kostela sv. Hedviky v Opavě od Leopolda Bauera. Zdroj: ŠOPÁK, Pavel: *Kostel sv. Hedviky v Opavě I*. Časopis Slezského zemského muzea série B 48, 1999, č. 3, s. 224–240.
 40. Náhrobek sv. Hedviky v kapli u cisterciáckého kostela v Třebnici. Foto Bogusław Czechowicz.
 41. Miniatura zobrazující gotický náhrobek sv. Hedviky v kodexu z roku 1353. Getty Museum, sign. Ms. Ludwig XI 7. Zdroj: Wikimedia Commons [11.4.2024].
 42. Vrchol věže kostela sv. Hedviky v Opavě. Foto Bogusław Czechowicz.
 43. Rekonstrukce podoby martyriónu sv. Babylase v Antiochii z poloviny 4. stol. Zdroj: THALENKO, Georges: *Les villages antiques de la Syrie du Nord*. Annales. Economies, sociétés, civilisations 13, 1958, č. 2, s. 375–378.
 44. Půdorys obchodního domu Breda z roku 1930. Zdroj: ŠOPÁK, Pavel: *Obchodní dům Breda & Weinstein. Přestavby – projekty – realizace*. Opava 1998.
 45. Rekonstrukce půdorysu hřbitovní baziliky pěti mučedníků ve zmizelém řeckém městě Saloně (dnes Chorvatsko) z druhé poloviny 4. stol. Zdroj: CECI, Emerico: *I monumenti cristiani di Salona*, 2. Milano 1963.
 46. Sloupy před průčelím kostela sv. Hedviky v Opavě. Foto Bogusław Czechowicz.
 47. Dolní část průčelí kostela sv. Hedviky v Opavě. Foto Bogusław Czechowicz.
 48. Mozaika v apsidě kostela sv. Apolináře v Classe v Ravenně z 6. stol. Foto Bernhard Werner. Zdroj: Wikipedie: Ravenna_BW_4.JPG (3872×2592) (wikimedia.org) [11.4.2024].

prof. PhDr. Boguslaw Czechowicz, Dr.

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě
boguslaw.czechowicz@fpf.slu.cz

PhDr. Radmila Dluhošová, Ph.D.

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě
radmila.dluhosova@fpf.slu.cz

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.

Oddělení historického výzkumu – Slezský ústav, Slezské zemské muzeum, Opava
kolar@szm.cz

Mgr. Hana Komárková, Ph.D.

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě
hana.komarkova@fpf.slu.cz

prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.

Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě
irena.korbelarova@fpf.slu.cz

doc. Mgr. Vladimír Maňas, Ph.D.

Ústav hudební vědy, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno
manas@phil.muni.cz

prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc.

Katedra historie, Filozofická fakulta Ostravské univerzity, Ostrava
nina.pavelcikova@osu.cz

doc. Mgr. Martin Pelc, Ph.D.

Ústav historických věd, Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity v Opavě
martin.pelc@fpf.slu.cz

prof. PhDr. Rudolf Žáček, Dr.

Fakulta veřejných politik Slezské univerzity v Opavě
rudolf.zacek@fvp.slu.cz

The present edited volume brings studies in political, social, and cultural history of Opava, created on the occasion of the 800th anniversary of its city rights confirmation.

Hana Komárková deals with the issue of relations between the estates of the realm and cities in the late Middle Ages and at the beginning of the Early Modern period. The issue in question has attracted the attention of Czech historiography for many decades, especially with regard to their mutual confrontation. The rivalry of competing entities and the conflicts arising from it represent a field for analyzing not only the organization of social structures, but they also provide us with an insight into how the disputing parties perceived themselves, how they defined their place in society in the terms of their economic, political and legal development. The contribution focuses on the court cases heard at the Hetman's Court of the Principality of Opava, in which the city of Opava appeared as one of the parties to the dispute. Attention is paid to the oldest surviving court book containing records of honour disputes from the years 1574–1598. These conflicts, taking place in the second half of the 16th century, are perceived in the context of tense relations between the city and representatives of the estates (nobility), but also regarding the problem of defining the competences of individual estates in the field of law enforcement in the developing Early Modern state. The paper analyses disputes in which the city, represented by its self-governing institutions (burgomaster and city council), represents the plaintiff or the defendant.

A leap towards the issue of funeral culture in the Early Modern period is represented by the extensive study written by Irena Korbelařová. The transformation of Opava into a fiefdom in 1614 meant a change in the legal status of its metropolis Opava, hence the princely city, perhaps raising hopes for its elevation to the ancestral seat or at least a place of ancestral memory of the Liechtensteins. In 1625, the funeral of Anna Maria, née Šembera from Boskovice and Černá Hora, the wife of Prince Karel, became a certain signal of this transformation. The ceremonies and rites accompanying Anna Maria's funeral undoubtedly became a demonstration of the political position, power and wealth of her widowed husband, the Czech viceroy, the Duke of Opava and Krnov region. The evening funeral procession, a key element of a funeral in a secular space, took place on July 18, 1625, and culminated with the burial of the deceased (and her prematurely deceased children) in a tomb in the parish church of the Assumption. The following day, a morning requiem mass was held, for the purpose of which a *castrum doloris* was made. The key role was played by the Jesuits, led by vice-dean Jonáš Ladnitzer. The funeral was attended by the main survivors, emissaries representing some absent family members and important Silesian leaders and landowners. The funeral corresponded to the customs of the Silesian ducal courts of the 17th century, apparently inspired by the funeral ceremonies of selected members of the ducal families of the Poděbrad dynasty from Olešnice and Piast dynasty from Těšín. According to Prince Karl's will, the transformation of Opava into the headquarters of the Liechtenstein burial ground was to be confirmed after his death in 1627, but military and political events

prevented its implementation. Karel was buried in Valtice, later in the new mausoleum in Vranov. In 1634 at the latest, the son Karel Eusebius decided to transfer the remains of his mother Anna Maria from Opava first to Krnov and then, most likely in 1638, to Vranov at the latest in 1641. Thus, Opava very soon lost the privilege of becoming the headquarters of the Liechtenstein burial ground, and therefore also a respected place of ancestral memory. It did not re-acquire the function of a residential landowner either.

A remarkable insight into the musical culture of the Jesuits in Opava is offered by the study of Vladimír Mañas. The research of the history of the Opava Jesuit College in relation to the musical culture of the time opens up a number of significant questions for the period studied, between 1625 and 1773, the articulation of which may have a much broader significance than just within the local musical history or musical culture of the Jesuit order. The range of relevant topics for musicological research on a particular institution thus acquires the character of a more generally valid probe, primarily concerning the internal life of the Opava Jesuit College, its operation, but also, in a partial way, its equipment or its significance within the region and supra-regional relations.

The series of studies devoted to the 19th and 20th centuries opens with the contribution of Rudolf Žáček, based on the travel diary of Austrian Emperor Francis I from 1817 as a key source. An interesting description of Opava and an insight into selected moments of the city's everyday life, the activities of state, provincial and municipal authorities, military facilities, schools of all grades, hospitals and other public and private institutions are provided by the travel diary. It also briefly characterizes the most important church and secular objects, as well as the city theater, city park and other typical elements of Opava and its immediate surroundings. According to personal records, which did not avoid critical observations, Opava appeared to the emperor as a large, beautiful, healthy city located a quarter of an hour from the Prussian border, with good paving, beautiful houses and a clean population. The good impression that Opava made on Francis I during his first visit apparently influenced its selection as the venue for the congress of representatives of the Holy Alliance in 1820.

Radmila Dluhošová then deals with women in the hospitality business in Opava at the end of the Habsburg Monarchy. The analysis of a continuous series of Opava municipal directories showed their importance for the study of the history of hospitality services, for the reconstruction of the number and character of hospitality facilities in the city and enabled to find out the role of women working in this field. The directory of the city of Opava from 1911, that became the starting point of our work, contained a total of 126 operators of hospitality establishments, 19 of them were women. Some ran their businesses for a long time, for others it was only a short episode in their lives, but all of them showed the potential to succeed in a male-dominated business and at a time when it was still less common for women to own or run hospitality businesses. Women played an important role as owners and operators of inns, hotels, wine bars and other hospitality establishments. It was quite common for widows of hoteliers or innkeepers to take over the running of the family business after the death of their husband, or for daughters after the death of their fathers, and to continue the successful operation of the business that they were undoubtedly partly responsible for during the life of their husbands or fathers. They participated in the day-to-day running of the businesses and their work was often crucial to the success of these establishments. Independent female entrepreneurs, women who decided to open their own businesses, usually pastry shops or smaller restaurants, were not uncommon either.

Promenade (Corso), a topic of brilliant cultural-historical essay of Martin Pelc, was historically (a) a specific form of social interaction, (b) a place where it was staged. As a social practice, promenade refers to a non-institutionalized form of social intercourse, taking place at a certain time of day in a regular, usually weekly or daily rhythm. The scenes of the promenade were the exposed urban spaces such as the main square, important streets, their intersections, and public parks, where city functions were concentrated. The paper examines the promenade in Opava (Troppau) during its approximately hundred years of existence from the middle of the 19th to the middle of the 20th century. First, it focuses on the urban space of the promenade, then on the social practice of the promenade as a means of socialization, and finally as a site of conflict.

Definitely the most provocative of all the chapters is the one written by Bogusław Czechowicz on the well-known architect Leopold Bauer. Previous research on Bauer's work has already identified countless inspirations from various cultural circles and different eras. However, you can still find new ones. Among them, an important place is occupied by those from the circle of ancient Egyptian art. Textbooks, compendia and exclusive albums published in the 19th century presented a huge wealth of forms used more and more boldly in European art. Among them, there is an almost ready-made model of the Breda & Weinstein department store in Opava. A closer circle of inspiration, so far marginalized in research, is the art of Silesia, the entire Silesia, and not only its Czech part in the 20th century. This is especially true of the inspiration for the Opava church of St. Hedwig of Silesia, which Bauer found in Trzebnica. An unnoticed element of the church in Opava is a reference to the *Templum Salomonis* topos. The inspirations indicated in the article allow us to interpret the motives behind Leopold Bauer's actions differently than before. They went far beyond the professional strategy indicated so far or the all-too-locally understood patriotism, limited to Czech Silesia. Bauer's artistic legacy says more about this than his written statements. Her reading is, among other things, a matter of going beyond the thought patterns of contemporary researchers determined by the development of art history; formulas that were not Leopold Bauer's formulas.

Ondřej Kolář deals with the commemoration of Great War in Opava region until 1948. During the war itself, most of the inhabitants were involved in manifestations of loyalty to Austro-Hungarian monarchy. In the final stages of the military conflicts, dissenting voices amongst Czech population grew stronger. During the interwar period, the official Czechoslovak narrative stressed the role of anti-Habsburg resistance, while the legacy of fallen soldiers of Austro-Hungarian army was maintained mainly on unofficial or semi-official regional basis. During the Nazi period, the regime respected Austro-Hungarian tradition, personified by Field Marshall Eduard von Böhm-Ermolli, while Czech legacy was "purified" from pre-war republican and national symbols. Following the fall of Nazism, attempts were made to restore the pre-1938 Czech commemorative practise, however such effort gained only limited support. The expulsion of most of German-speaking population technically led to disappearance of pro-Habsburg narrative.

The edited volume ends with a study and at the same time a personal testimony of Nina Pavelčíková (born in 1939). The study deals with the attitudes of various social components of the inhabitants of Opava during the years of the communist dictatorship. It emphasizes the course and impact of key events (February 1948, 1968, revolution 1989). Pavelčíková tries to indicate the differences in the attitudes and reactions of the inhabitants of the city and its surroundings. In addition to literature and archival sources, she works with the method of oral

history and uses her memories (she spent most of the monitored years in Opava). Experience leads her to the opinion that the events described testify to the resistance of the city's civil society to the regime's attempt to dominate it with its ideology as a whole and force it into unconditional obedience. It is difficult to credibly capture the opinions and attitudes of different social strata, but it is clear that they kept a distance from events, especially in the turning years. They were also distinguished from the rest of Ostrava by how quickly they were able to react to significant developmental changes and vice versa – how long the development of key moments reverberated in Opava. In the end, the question arises as to what the inhabitants actually expected from the development after the 1989 revolution.

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**

FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

EDICE OPAVSKÁ HISTORICKÁ SYMPOZIA / Svazek 5

800 LET MĚSTA OPAVY: SPOLEČNOST, KULTURA, POLITIKA

Jiří Knapík, Miloš Zapletal (edd.)

Za publikační práva všech obrazových materiálů odpovídají autoři příspěvků.

Editoři: Jiří Knapík, Miloš Zapletal

Jazyková korektura: Karla Vymětalová

Překlad summary: Miloš Zapletal

Grafické zpracování a sazba: Dorota Lubojacká

Tisk: PROFI-TISK group, s. r. o., Chválkovická 223/5, Chválkovice, 779 00 Olomouc

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě, 2024

Vydáno ve spolupráci s: Zemský archiv v Opavě

Náklad: 150 (1. vydání)

ISBN 978-80-7510-595-0 (print)

ISBN 978-80-7510-594-3 (online)

V roce 2024 si připomínáme 800 let od sepsání dekretu, jímž Přemysl Otakar I. potvrdil městská privilegia Opavy. Tato událost, jakkoliv měla spíše konfirmativní charakter, bývá tradičně připomínána a oslavována jako „založení města Opavy“. Pro autory této monografie se stala příležitostí k rekapitulaci a zhodnocení některých významných opavských událostí, osobností, institucí a fenoménů z oblasti politiky, společenského života, kultury umělecké i kultury v širším slova smyslu. To vše by mělo vést ke kritickému ohledávání identity města v průběhu staletí. Identity města, které stávalo a stojí jaksi „mezi“: mezi Slezskem a Moravou, mezi Českými zeměmi a Polskem, mezi statusy přirozeného centra regionu a centra oficiálního, mezi národnostním živlem českým a německým, mezi charakterem města „malého“ a „velkého“, centrálního a periferního...

In 2024, we commemorate 800 years since Ottokar I confirmed the city privileges of Opava. This event, although having a rather confirmatory character, is traditionally remembered and celebrated as “the founding of Opava”. And as such, it becomes an opportunity for the contributors to the present volume to recapitulate and evaluate some of the important Opava events, personalities, institutions and phenomena from the fields of politics, social life, arts, and culture in the broader sense of the word. All this should lead to a critical examination of the city’s identity over the centuries; the identity of the city that has stood somehow “in between”: between Silesia and Moravia, between the Czech Lands and Poland, between the statuses of the region’s natural and official centre, between the Czechs and the Germans, between the “small” and the “big”, the central and the peripheral...

SLEZSKÁ
UNIVERZITA

ISBN 978-80-7510-595-0 (print)
ISBN 978-80-7510-594-3 (online)